

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

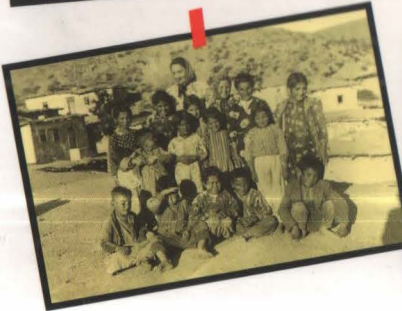

SİSTEM YAYINCILIK

GEÇ KALMIŞ KİTAP

1940'lı Yıllarda Anadolu Köylerinde Araştırmalar
ve Yaşadığım Çevreden İzlenimler

Mediha Esenel

GEÇ KALMIŞ KİTAP

Mediha Esenel

GEÇ KALMIŞ KİTAP

1940'lı Yıllarda
Anadolu Köylerinde Araştırmalar
ve Yaşadığım Çevreden İzlenimler

Sistem Yayıncılık: 212
Araştırma-İnceleme Dizisi

GEÇ KALMIŞ KİTAP
Dr. Mediha Esenel

Yayına Hazırlayan: Betül Çelik
Kapak Tasarım: Zehra Doğan

© Bu kitabın tüm yayın hakları Sistem Yayıncılık A.Ş.'ye aittir.
Yayınevimizden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiç-
bir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

Birinci Basım: Temmuz 1999/İstanbul
ISBN: 975-322-128-2

Dizgi: Ebru Öner
Basım: Kurtiş Matbaacılık
Cilt: Güven Mücellithanesi

Yayın ve Dağıtım:
SİSTEM YAYINCILIK VE MAT.SAN.TİC.A.Ş.
Tünel, Nergis Sokak. Sistem Apartmanı, No: 4 80050 Beyoğlu/İstanbul
Tel: (212) 293 83 72-pbx Fax: (212) 245 6614
e-posta: sistem@sistem.com.tr
http://www.sistem.com.tr

ANKARA
BÖLGE TEMSİLCİLİĞİ
- Bilim Sanat
Konur Sok. No: 17/6
Tel/Fax: (312) 418 75 22

İZMİR
BÖLGE TEMSİLCİLİĞİ
859 Sok. No: 5/A
Konak/İZMİR
Tel: (232) 446 27 29
Fax: (232) 441 97 24

KONYA
BÖLGE TEMSİLCİLİĞİ
Çizgi Kitabevi
Mimar Muzaffer C. Koyuncu
Pasajı 74/P21 KONYA
Tel/Fax: (332) 353 10 22

GEÇ KALMIŞ KİTAP

**1940'lı Yıllarda
Anadolu Köylerinde Araştırmalar
ve Yaşadığım Çevreden İzlenimler**

Dr. Mediha Esenel

SİSTEM YAYINCILIK

İÇİNDEKİLER

Önsöz 3

Giriş 9

1. İçinde Yetiştığım Toplum 15

2. Köy Araştırmalarına Başlarken 83

3. Köyde Yaşam 113

4. Devrimler Neden Köye İnemedi? 213

Sonsöz 259

GEÇ KALMIŞ KİTAP

1940'lı Yıllarda
Anadolu Köylerinde Araştırmalar
ve Yaşadığım Çevreden İzlenimler

ÖNSÖZ

Bu kitabı 1940'lı yıllarda yaptığım köy incelemelerini yayınlamak amacıyla hazırladım. Bu çalışmalar, Türk köylerinde yapılan ilk bilimsel sosyoloji araştırmalarıydı.

Bu kitabı okuyanlar bana “Bunca yıldır nerede idiniz?” diye sorabilirler. Bu yüzden bu araştırmaların hangi koşullarda yapıldığı ve neden ve nasıl durdurulduğunu anlatmak gerekiyordu. Bunun yanı sıra araştırmalarda elde olunan bulguların bugün için anlamını da belirtmeliydim. Bu düşüncelerle hazırlanan kitap dört bölümden oluştu:

Kitabın birinci bölümü yaşadığım çevre ile ilgili. Bu bölüm otobiyografik olmakla birlikte, şunu hemen belirtmek isterim ki asıl anlatmak istediğim kendi özel yaşamım değil, İstanbul'da, içinde doğup büyüdüğüm toplumdur. Yaşım hayli ilerlemiş olduğundan 20. yüzyıl başlarındaki toplumu, İstanbul şehrinde, I. Dünya Savaşında, orta halli bir ailede doğmuş bir kız çocuğunun ne gibi koşullar içinde yaşadığını, ne gibi okullarda okuduğunu, kimlerden neler öğrendiğini, nelerden yararlandığını; uzun sözün kısası içinde büyüdüğüm toplumu anlatmaya çalışıyorum. Ardıma baktığımda, uzun bir yaşamda tanıdığı olduğum gelişmeler, değişmeler, zaman zaman da gerilemeler gördüm.

Ancak, herkes bu dünyaya kendi penceresinden bakar; hele toplumumuzda, erkeklerle kadınlar birbirlerinden farklı deneyimler yaşar. Topluma bakış açıları da oldukça farklıdır. Ben toplumdaki hızlı değişmelerin ta içinde bulundum; bu yüzden kendimi şanslı sayıyor, bir kadın olarak gençlere söyleyebilecek sözlerim bulunduğuna inanıyorum.

Birinci bölümün son kısımlarında yaptığımız çalışmalara karşı oluşan tepkileri, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde yaşanan ve Üniversite'den uzaklaştırılmamıza değin süren olayları anlatıyorum. Görülecektir ki bu olaylar ve bunları yaratan kişiler tesadüfen ortaya çıkmamışlardır. Yaşanan olaylar dizisi bu kitapta anlatılan çalışmalarla bir bütün oluşturur niteliktedir.

İkinci bölümde köy araştırmalarında kullandığım yöntemleri ve bunun nedenlerini anlattım. Amacım duyulmamış âdetleri saptamak değildi. *Ben, köye, Atatürk devrimleri ile yetişmiş bir toplumbilimci gözüyle bakmak istiyordum. Geniş anlamıyla amacım, Atatürk devrimlerinin köyde ne dereceye kadar benimsendiğini saptamak, köyün bu devrimler doğrultusunda gelişmesine hizmet edebilecek bilgileri toplamaktı.* Bu da köy yaşamının her alanını araştırmayı gerektiriyordu.

Köy âdetlerini incelerken, Üniversite'de hocalarımızın bize anlattığı şekilde, âdetlerin o toplumda fonksiyonları olup olmadığını, yani köy yaşamında bir ihtiyaca cevap verip vermediklerini inceliyordum. Köy Araştırmalarının ilk zamanlarında bana en çarpıcı gelen şey, kadınlarla erkekler dünyasının kesin çizgilerle ayrılmış olmalarıydı. Köyde kısa bir süre yaşadktan sonra bunun nedenlerini anlamak hiç de zor olmadı. Her iki cins, işbölümü kuralları içinde ve kendi aralarında, kendi çevrelerinde yaşıyorlardı. 1928'de yapılan harf devrimi, Atatürk'ün bütün çabasına karşın, köylerdeki okuma yaşını geçmiş kadınlara kadar erişememişti; hatta okul çağında olanların bile çoğuna erişememişti. Üstelik kız çocukların eğitimi de hiç önemli değildi. Onlara göre ana babaların kız çocuklarına verdikleri eğitim yeterli

idi. Bu nedenlerle, yaptığım incelemelerin önemli bir kısmı, o yıllarda köydeki kadınların durumuna odaklanmıştı.

Ankara köyleriyle ilgili etnografik gözlemleri içeren **Üçüncü Bölüm**'den sonra **Dördüncü Bölüm**, Türkiye genelinde köy yaşamı ile ilgilidir.

Son olarak, köy araştırmalarında karşılaştığım sorunlara, özellikle kadınların durumuna, bir eğitimci gözüyle baktığımda en iyi çare olduğunu düşündüğüm ve beni çok etkileyen Köy Enstitüleri'ni ele aldım. Daha sonra yaşanan olaylarla Köy Enstitüleri'nin yıkılışının bu memleketi ne kadar geriye götürdüğünü ve ilerleme imkânlarını nasıl yok ettiğini çok iyi anladım.

Yazdığım kitapta, yapmakta olduğumuz çalışmalara karşı oluşan tepkileri, bunları yönlendiren kişileri ve karşılaştığımız zorlukları ayrıntılı olarak anlattım. Bunların, araştırmaların amaçları ve sonuçları ile bir bütün oluşturacak nitelikte olduğunu düşünüyorum.

* * *

İki dünya savaşı geçirdim, yaşantımda büyük değişiklikler oldu. Toplumu etkileyecek güce sahip değildim. Büyük bir denizin dalgaları içine düşmüş gibi, toplumun beni sürüklediği yönlerde doğru gittim. Yaşantımdan hiç şikâyetim yok. Çok şey gördüm, yaşadım, deneyimler kazandım. En büyük şansım, Osmanlı toplumunda değil, Mustafa Kemal Paşa'nın çağında yaşamak, onun kadınlara verdiği fırsatlardan yararlanıp kendimi geliştirmek olmuştur. Büyük şehirde doğmuş olmak da sahip olduğum en büyük fırsatlardan biridir. Çünkü vatandaşlarım olan köylü kadınların durumunu sonradan çok yakından gördüm.

1935 yılında İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü'nden lisans aldım. O yıl, asistan Niyazi Berkes ile evlenip, A.B.D.'nin Chicago şehrine gittim. İki yıl İngilizceye çalıştıktan sonra Chicago Üniversitesi'ne girdim. Orada genel

sosyoloji, folklor, arkeoloji, sosyal antropoloji gibi dersler aldım. Öğrencilerin çoğu çeşitli toplumlar, göçmenler, en çok da Amerikan yerlileri üzerine ilginç araştırmalar yapıyorlardı. Ben çok zengin tarihe sahip bir ülkede yaşamıştım ama İstanbul'dan başka hiçbir yeri görmemiştim. Ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan köylüleri tanımak için büyük merak duyuyordum. Biz köylünün ancak İstanbul'a gelenlerini görüyorduk. O zamanlar köylerden şehre doğru büyük nüfus hareketleri henüz başlamamıştı. Avrupa'da 18. yüzyılda başlayan tarım bölgelerinden şehirlere doğru göç hareketi, bizde tabii çok geç başladı.

Dört yıl sonra memlekete döndük. 1939 yılıydı ve dünya, II. Dünya Savaşının eşiğine gelmişti. Önce İstanbul'a yerleştik. O sıralarda ABD'den gelip Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ne psikoloji profesörü olarak atanan Muzaffer Şerif Başoğlu, yeni oluşmakta bulunan Ankara Üniversitesi'ne katılıp, hep birlikte çalışmak konusunda bizi fazlasıyla etkiledi. Sonunda biz de Ankara'ya gittik. Niyazi Doçent, ben asistan, daha doğrusu oradaki deyimle "İlmi yardımcı" olarak Fakülte'de işe başladık.

İlk yıllar büyük bir coşku ile çalışıyorduk. Bir yandan "*Yurt ve Dünya*" dergisini çıkarmaya, ona yazılar yazmaya, diğer yandan çok merak ettiğim Ankara köylerine gitmeye başlamıştık. Şunu da belirtmek isterim ki, daha sonraki deneyler, Ankara köylerinin diğer İç Anadolu köylerinden farkı olmadığını gösterdi. Ayrıcalıklar ancak farklı bölgeler arasındaydı: Karadeniz, Ege, Akdeniz, Kuzeydoğu, Güneydoğu gibi. Fakültede, haftada bir iki saat ders veriyor, aynı zamanda Maarif Koleji'nde felsefe, psikoloji ve sosyoloji derslerine giriyordum. Bu kadar işi nasıl olup da yapabildiğime hala şaşarım.

II. Dünya Savaşı bütün hızıyla sürüyordu... Ülkemiz ikide bir istilâya uğrama, savaşa girme tehlikesiyle karşı karşıya kalıyordu. Fakültedeki öğretim üyelerinin iki zıt fikre bölündüklerini ilk zamanlardan beri gözlemliyordum. Almanya'da okuyanların büyük çoğunluğu Nazi fikirlerini benimsemişlerdi.

Demokrasinin hâkim olduğu ABD gibi ülkelerden gelen bizim gibiler ise o tür fikirlerin karşısında idiler. Yani sağcılarla solcular ayrılmışlardı. Sağcılar ırk ayrımına ve Nazilere inanıyorlardı; solcular ise karşıt fikirlere sahiptiler. Bizi idare edenler genelde Almanya'nın zaferini istiyor, solculara "komonist" gözüyle bakıyorlardı. Zamanla cadı kazanı kaynadı, solcular ve düşman gözüyle bakılan Köy Enstitüleri tasfiye edildi. Büyük bir heves, özveri ve coşku ile başladığım çalışmalarım bir daha onarılmamak üzere kesintiye uğradı. Biz işlerimizi kaybettik, yıllarca işsiz kaldık. Bunları daha sonra etraflıca anlatacağım.

Kitabı nasıl hazırladım?

Kitabın hazırlanmasında, gerek dostlarım gerekse akrabalarım beni çok teşvik ettiler. Başlangıçta, yarım yüzyıldan uzun zamanı aşır tekrar eskilere ulaşmayı bir türlü başaramıyordum. Bana güç veren tek şey, eski araştırmalarımın, bugün bu konuda çalışacaklar için bir hareket noktası olabileceğini düşünmekti. Bu kez daha da eskilere, anımsayabildiğim yılların ta başına gitmeyi düşündüm. Böylece Birinci Bölüm ortaya çıktı. Oğlum Fikret Berkes, *Yurt ve Dünya*'daki 22 yazıyı inceledi ve köylerle ilgisi olmayan yazıları çıkardı, uygun gördüklerini yeniden sıraladı. Bu diziye, doktora tezimden aldığımız bazı kısımları da ekledik. Bunları yaparken eşi Mine Kışlalıoğlu'ndan çok yardım gördük.

Yurt ve Dünya'daki yazıların dili anlaşılmayacak kadar eski değildi, ama yine de kullandığım bazı Osmanlıca ifadelerin yenileştirilmesi gerekiyordu. *Tabii köy incelemeleri sırasında görüştüğüm kişilerin anlattıklarını, onların sözcüklerini ve deyişlerini değiştirmeden olduğu gibi yazdım.* Köylerdeki kadınların yaşantısı üzerinde fazla durduğumdan, oğlumun, o bölümün ayrıca ele alınması önerisi bana da uygun göründü.

Böylece yaşadığım çevre ve öğrenim hayatım 1. Bölümü; köy araştırmaları 2. ve 3. Bölümü, köy kadınlarının yaşamı 4. Bölümü oluşturdu. 1. Bölümü ve Sonsözü, İstanbul Üniversitesi Fransızca Okutmanı ve dostum Zühre İlk gelen bilgisayarda, hem de bilemediğim tarihleri ve bilgileri de bulup dipnotu olarak ekleyerek, kısa zamanda yazdı.

Geri kalan yazılarda bir hayli zorunlu değişiklikler oldu. Aradan çok uzun zaman geçtiği için, önceleri işin içine bir türlü giremiyordum. Sonraları, elli beş altmış yıl öncesinden belleğimin bir köşesine sıkışmış olan anılar bilincime hücum eder oldular. Bunların bir kısmı, belki de bilinç altına sıkışmış, “varlıklarından bile” o zamana kadar pek haberdar olmadığım düşüncelerdi. Yirminci yüzyılın ilk yarısını düşünün öyle bir duruma geldim ki, artık o çağda yaşıyor gibi oldum.

Kitabın geri kalan kısımlarını Kimya Mühendisi Mehmet Özyağcılar, eşi Ayşe Özyağcılar’ın yardımı ile bilgisayarla yazdı ve gerektikçe düzeltmeler yaptı. Sistem Yayıncılık’tan Betül Çelik ise bu kitabı okurlara lâyık bir hale getirmek için emeğini esirgemedi. Yaşım ilerlemiş olduğundan bu kişilerin yardımları olmasaydı asla başaramazdım. Hepsine teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

GİRİŞ

Bu kitaptaki araştırmalar *Yurt ve Dünya* dergisinde yayınlandığından bu yana elli yıldan fazla zaman geçti. Yazılının varlığını bile unutmuştum ki bana bir gün Ankara'dan, tanımadığım genç bir hanımdan telefon geldi. Meltem Gevrek, Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesinde asistanmış. Yüksek lisans yapmak için konu ararken, Genel Kitaplık'ta, 1940'larda çıkmakta olan *Yurt ve Dünya*'lara rastlamış. Onları incelerken benim elli beş yıl önce Ankara ve başka bazı Anadolu illerinin köylerinde yapmış olduğum araştırma yazılarını görmüş, ilgilenmiş, onlarla bir yüksek lisans tezi hazırlamış. Önceleri ne *Yurt ve Dünya* ne de *Adımlar* adlı dergiler kitaplıkta yokmuş, yani yarım yüzyıldır yasaklıymışlar. O günlerde aydın bir Kültür Bakanı* göreve geldiğinde onlar da cezalarını(!) tamamlayıp yeniden kitaplığa girebilmişler!

Bende koleksiyonu bulunmasına karşın yıllarca hiç açıp bakmadığım bu dergiler, beni yeniden düşündürdü. Bulup bir daha okudum. Meğerse biz bugün özgürlük yönünde bir hayli yol almışız. Bu dergilerde yasaklanacak hiçbir düşünce göremedim. Oysa, büyük bir hevesle çalışıp çıkardığımız bu dergiler ve Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde verdiğimiz dersler başımıza

* Fikri Sağlar.

ne kadar büyük dertler açmıştı. 1940'lı yıllar, öküz altında buzağ-
 ı aradıkları yıllardı. Özeleştirisi yoktu. "Köylümüz fakirdir, il-
 kel bir yaşam sürer" gibi sözler büyük suçtu. Adımız "sol-
 cu"ya çıkmıştı, o da komünistlikle eşanlamlıydı, yani düpedüz
 vatan hainliği(!) demekti. Birçok ahbablarımız bizlerle selamı
 sabahı kestiler. Ülkenin en büyük yazarlarından Sabahattin Ali
 o zamanlarda (1948) öldürüldü. Bizler işlerimizi kaybettik.
 Milli Eğitim Bakanı, ne ondan önce ne de ondan sonra bir eşi
 daha gelmeyen, Hasan Âli Yücel 1946'da bakanlıktan alındı.
 Yerine yıllardan beri Hasan Âli'nin kuyusunu kazan, gericili-
 ği ve tutuculuğuyla meşhur Reşat Şemsettin Sirer getirildi. O
 da çok geçmeden ülkemizde o vakte kadar eşi görülmemiş en
 değerli eğitim merkezlerini yani Köy Enstitülerini mahvetti.

Geleceğimizin karanlık olduğu açıkça görülüyordu. Biz
 ABD'de, yani oldukça açık fikirli ve modern eğitim sistemine
 sahip üniversitelerde eğitim görmüştük. Oysa öğretim görevli-
 lerinin önemli bir bölümü, Hitler Almanyası'nda yetiştirilmişti.
 Kıyımdan sonra, psikoloji profesörü Muzaffer Şerif Başoğlu
 bir kolayını bulup ABD'ye gitti. Bir daha da ülkesine dönmedi.
 Ben çocuk bekliyordum, istifa ettim. Profesör Pertev Boratav,
 o zamanki eşim Doçent Niyazi Berkes, Doçent Dr. Behice Bo-
 ran mahkemeye verildiler. Devir gericilerin devriydi. Uğur
 Mumcu'nun *40'ların Cadı Kazanı* adlı kitabı, devri ve olayları
 iyi özetler. 1946'da bakanlık emrine alındık önce. Danıştay, bu
 kararı oybirliğiyle iptal etti. Daha sonra açılan ceza davaları da
 Yargıtayca bozuldu. Bunun üzerine 1948'de çıkarılan bir ya-
 sayla kadrolarımız kaldırıldı. Ancak olaylar, bir iki ilerici öğre-
 tim üyesinin kıyımı ile sınırlı değildi. Ülkenin politikası, tutu-
 cu bir çizgiye doğru yön değiştirmişti. Bundan pek çok aydın
 zarar gördü.

İşte böylece, 1940'lı yılların ikinci yarısında bilimsel araş-
 tırmadan koptum. Yaşamımı sürdürmek için çevirmen oldum,
 elimden gelen her türlü çeviriyi yaptım. İsimlerimiz artık hiçbir
 çeviride yazılamıyordu. Tabu olmuştuk. Çevirilerin üzerinde

“Bir heyet tarafından çevrilmiştir” yazısı bulunuyordu. Yedi yıl böylece geçti. Profesör Pertev Boratav Fransa’ya, ertesi yıl Doçent Niyazi Berkes Kanada’ya, çalışmak üzere gittiler. Oralarda başarılı oldular. Yani kaybeden, ülkemiz oldu. İsmet İnönü gericiilere karşı yeterli direnişi gösteremedi. Kendi zamanında açılan Köy Enstitülerini kapatmasına doğrusu çok şaşırılmışım.

1940’lı yıllardan sonra, geriye dönüş daha da hızlandı. Atatürk devrimlerine ihanet edildi. Tarikat başı şeyhlerin hükümet adamları tarafından elleri öpüldü. Büyük toprak sahipleri yeniden güç kazandılar. Köy Enstitülerinin yerini İmam Hatip Okulları aldı ve bunların sayısı her geçen yıl arttı. Oradan feyz(!) alanlar devletin yüksek mevkilerine yerleşmekte gecikmediler. Şeriat istekleri baş gösterdi. Evvelce gülüp geçtiğimiz bir parti büyüdükçe büyüdü. Gericiliğin ne büyük bir tehlike olduğunu yeni yeni kavramaya başlayan bazı idarecilerimiz, umarım, geç kalmamışlardır. Laiklik yıkıldığı zaman, Atatürk’ün kurduğu bütün sistem, yani modern hukuk ve fazlasıyla zedelenmiş olan eğitim sistemi tümüyle yıkılacaktır.

O gün bugündür bakıyorum, dövüş ve kavga hep ilericilerle gericiiler arasında olageldi: Adlarına sağcı veya solcu denilmiş olsa bile bilime ve fenne inanmış Atatürkçülerle; tarikatçılar, şeyhler, şihlar ve onlarla birlikte giden büyük toprak ve mülk sahipleri arasında geçti. Kurtarıcı Atatürk, erişilmesi gerekli bir amaç olarak hep ileride kalmıştır.

1940-45 arasında, fırsat buldukça köylerde incelemeler yapmış, bunlarla ilgili yazılar yazmış, bir de tez hazırlayarak doktora derecesi almıştım. Daha sonra da doçentlik sınavına girmek için daha kapsamlı bir inceleme hazırlıyordum ki “solculuk” meselesi her şeye son verdi. Ülkemi dolaşmaktan hiçbir vakit vazgeçmedim, ama sonraki yolculuklar gözlemlemekten ileri gitmedi; bilimsel ürünlere dönüşemedi. Elimdeki *Yurt ve Dünya* dergilerini, her yeni eve geçişimde yanımda taşıyarak, eli yıldan uzun bir zaman korudum; ancak bir tekine bile açıp bakmadım. Büyük bir düş kırıklığına uğramış, araştırmaya olan

ilgimi kaybetmiştim. Meltem Gevrek beni telefonla arayıp Genel Kitaplık'ta ilk kez gördüğü *Yurt ve Dünya*'ları incelemek istediğini bildirdiğinde, onca yıl önce neler yazdığımı bile unutmuş-tum. İstanbul'a gelip benimle görüştü. Daha sonraları da kısa ha-berler verdi. Böylece yüksek lisans derecesini aldığını öğrendim. Bu, beni hem şaşırttı hem de sevindirdi.

Yaşam savaşıyla geçen yarım yüzyıldan sonra, *Yurt ve Dünya*'ları bu şevkle yeniden ele aldım, okumaya başladım. On- ca deneyimden sonra baktım ki benim ilk gençliğimde büyük bir tutkuyla üzerinde çalıştığım yazılar bugün de geçerliliğini ve il- ginçliğini koruyor.

Yazıların bir de tarihsel değeri vardı: Elli yedi yıl önceki Anadolu köylerini bugün kim, nereden öğrenebilirdi? Zaman ar- tık tarihe karışmıştı. Bazı şeyler belki yeteri kadar hızlı değiş- memiştii bu ülkede ama çok hızlı değişen ve büyüyen Anka- ra'da, benim incelediğim bazı köyler, köy olmaktan çıkıp şehrin kenar mahallesi haline dönüşmüşlerdi. Ankara, bozkırda dev bir amip gibi ilerleyerek elli altı yıl öncesinin köylerini yutmuştu.

Böylelikle, ciddi köy incelemeleri yapacak olanlara ışık tut- mak amacıyla, *Yurt ve Dünya* yazılarından bir bölümünü, tekrar yayınlamak üzere düzenlemeye karar verdim. Bu kitabın üçün- cü, dördüncü ve beşinci bölümlerini oluşturan yirmi yazının on üçü, *Yurt ve Dünya*'nın 1941 ile 1943 yılları arasında yayınlan- nan otuz sayısında yer alan yazılarımdan seçildi. Ayrıca dört ya- zı *Yurt ve Dünya*'daki konuları biraz daha açmak amacıyla, dok- tora tezinden alınarak bu kitaba eklendi.

Adı geçen on yedi yazıyı yeniden yayına hazırlarken yal- nızca dilini güncelleştirdim, özüne dokunmadım. Bir iki yerine de açıklayıcı paragraflar ekledim. Dördüncü Bölümün ilk ve son yazıları yenidir. Biri, bölümün girişini oluşturur ve kitabın ko- nusunu derleyip toplar; diğeri Köy Enstitüleri konusunu bağlar ve noktalar. Çünkü sondan bir önceki yazı olan *Toprağın Ço- cukları* 1943'te yayınlandığında Köy Enstitüleri henüz çok can- lıydı.

Kitabın birinci bölümünü yazar hakkında okura gerekli ön bilgileri vermek için yazdım. Bu bölüm, aynı zamanda 40'lı yılları açıklayan bir toplumsal eleştiri görevini yapar. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında doğan bir kızın, 1940'ta, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk toplumbilimsel köy araştırmalarını yapabilmesi için ne gibi evrelerden geçildi? Atatürk devrimleri bu evreleri somut olarak nasıl etkiledi? Bugün seksen dört yaşında olduğuma göre, benim gibi bir İstanbul'lu kızın, hangi koşullar altında nasıl yetiştiğinin bilinmesi, kısaca Cumhuriyetin ilk yirmi yılının eğitim tarihi okuru ilgilendirebilir.

Bir de şunu belirteyim ki, bu kitaptaki gözlemler erkek açısından değil, kadın açısından yapılıyor. Kitabın üçüncü ve dördüncü bölümlerinde özellikle köy kadını konusunu ele alacağız. Atatürk'ün peşpeşe gerçekleştirdiği heyecan verici devrimlerin köy kadınları üzerindeki etkisinin ayrıntılı bir araştırmasına ben rastlamadım. Bu kitabın da öyle bir iddiası yok. Ancak, böyle bir araştırmayı yapabilmek için toplumbilimcinin elinde bir temel olması gerekir. Yani köy kadınının “devrim öncesi” durumunun saptanması, ileride olacak toplumsal değişimlerin bu temele göre ölçümü için önemlidir. İşte bu amaçla *Yurt ve Dünya'daki* yazıları yeniden ele aldım ve okuyucuya gereken çerçeveyi oluşturmaya çalıştım.

Sonsözü eklemekte amacım, okura daha sonraki yıllarda neler olduğunu anlatmak; “Solcu Profesörler” davası yıllarından başlayarak, 1945'ten bu kitabı hazırlamaya başladığım 1995'e kadar 50 yıl, araştırma ve yazı yazmaktan neden korktuğumu açıklamaktır.

“Atatürk Kuşağı” insanlarını tanıyanlar bilirler. Bizim için “birşeyler yapabilmek” kendi başına yeterli bir amaçtı. Ben de öğrenciliğimi izleyen yıllarda, bir toplumbilimci olarak, Atatürk devrimlerine elimden geldiğince katkıda bulunmaya çalıştım. *Yarım yüzyıl sonra bu kitapla, devrimlerin coşkusu günümüz okuruna aktarmayı amaçlıyorum.* Her ne kadar benim kendi çabalarım yarı yolda kesildiyse de, Atatürk devrimlerinin içinde, Nazım Hikmet gibi insanların yaşadığı bir çağda yaşamış olmaktan mutluluk duyuyorum.

BİRİNCİ BÖLÜM

İçinde Yetiştığım Toplum

1. SAVAŞ YILLARI

Birinci Dünya Savaşının başlarında doğmuşum. Savaş yıllarına dair pek bir şey anımsamıyorum. Ancak zaman zaman büyük yüklerden duyduklarım aklımda kalmış: “Bu ekmekler yenir gibi değil. Mısır ekmeği diyorlarsa da içinde süpürge otu tohumları bile var. Bulgur küf kokuyor, pirinç dersin hiç yok”. Ben ne yiyip ne içtiğimizi ayrıntılı olarak bilmiyorum. Ekmekler yenir gibi olmadığından, kızartıp ufak ufak doğrayıp yağlı ve galiba salçalı bir sıcak suyun içine atarlardı. Buna papara derlerdi. Süt içtiğimi hiç anımsamıyorum. Kimse böyle şeyler bulamıyordu. “Harp zengini” denilen, işini uydurup köseyi dönenler müstesna. Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın *Hakka Sığındık* adlı küçük kitabında o devir çok güzel verilir.

Annemin babası Mustafa Efendi ve dedesi Hacı Salim Efendinin birlikte yaptıkları büyük, güzel ve ferah bir evimiz vardı. Dedem okumaya meraklı bir adammış. Babasından gizli, Namık Kemal ve Tevfik Fikret’in eserlerini okumuş. Büyük dedem Hacı Salim Efendi, Nakşibendi tarikatındanmış. Bazı zamanlar doksandokuzluk tespihini eline alır, esrarengiz bir şekilde evin yüklüklerinden birine kapanır, tespihini çekermiş. Acaba yüklükte cinler mi vardı? Hane halkı bu olayı korku ile hatırlıyordu. Ben bu tarikatı geçmişte kalmış bir şey sanıyordum. Yıllar sonra bu tarikatla yeniden yüz yüze gelince şaşırıp kaldım.

Büyük dedemin dediği dedik, çaldığı düdükmüş. Evin mutlak hakimi, tam bir patriyark imiş. Ondan izinsiz, oğlu dahil, hiç kimse bir şey yapamazmış. Anlaşılan bizim aile, ana tarafından olmakla birlikte, büyük dedemin emrinde bir ataerki aileymiş. Oğlu, Beyoğlu’ndaki Mevlevi dergâhına* babasından gizli gider, babasının bid’at** saydığı dönen dervişleri izlemiş.

* Bugünkü İstanbul Divan Edebiyatı Müzesi.

** İslam dininde Hz. Muhammet’ten sonra ortaya çıkmış âdet.

Savaşın sonuna doğru, büyük dede ile küçük dede birkaç gün arayla ölmüşler. Bugüne göre, ikisi de genç yaşta ölmüş sayılır: kırk dört ve altmış üç yaşlarında. 93 harbinde*, yani Balkan Savaşından sanırım otuz beş yıl kadar önce, Bulgarlar henüz saldırmadan, dedemler çiftliklerini, evlerini bırakarak İslimye'den** İstanbul'a kaçmak zorunda kalmışlar. O zaman dedem beş yaşında, kendi ailesiyle gelen anneannem ise kucakta bir bebekmiş. Büyükdede, kuşağına sarıp kaçırabildiği altınlarıyla İstanbul'da yeni bir hayat kurmuş. Babam Mehmet Şükrü, küçükken ağabeyi ile birlikte Nevşehir'den İstanbul'a gelmiş. İleride Nevşehir'li akrabalarımın bir kısmını tanıyacaktım. Birinci Cihan Savaşında tabii babam da askerdeydi.

Büyükler savaştan önceki "altın çağı" anlata anlata bitiremezlerdi. Evimize tenekeyle beyaz peynirler, yağlar, çekiçle kırılan kelle şekerleri, kazeviyle*** pirinçler gelir, kışlık soğanlar mutfağın tavanına asılırmış. Kurban bayramında çifte kurban kesilir, kavurmalar yapılırmış. Ramazan gecelerinde evin gelini anneannem erken kalkar, sac üstünde Rumeli işi kıymalı hamurlar pişirmiştir. İftardan sonra büyük dedem imam olur, hane halkı onun ardında teravih namazı kılar. Anlaşıldığına göre, savaş bittikten sonra eski hayata dönülmemiş, yeni bir yaşam biçimi başlamış.

Ben bunların hiçbirini görmedim. Benim görebildiğim, anemle anneannemin zaman zaman çarşılarını giyip peçelerini örterek, koltuklarının altına birer bohça alıp Kapalıçarşı'ya gittikleri idi. Bohçada neler mi vardı? Aile dara geldiğinde çeyizlerini, yatak takımlarını, dantelleri, ipekli bohçaları, ipekli ve yünlü kumaşları sandıklarından çıkarıp satmaya götürürlerdi. Akşam eve gelirken, sanırım çok koyu bir pekmez olan bulama, kuru incir, hoşafılık kuru erik, sabun gibi şeyler getirirlerdi.

* Hicri 1293, 1877 Savaşı.

** Bugünkü İslimova.

*** İçine taşımak için pirinç ve bahçe hurması gibi şeyler doldurularak ağzı dikilen kulpsuz zembil.

Şekerin zerresi yoktu. Uyuz hastalığının İstanbul'u sardığı söyleniyordu. Bunun sebebi, bazılarına göre şekersizlik, diğerlerine göre -ki daha akla yakın- sabun kıtlığıydı. Kulağı delik bir çocuktum; büyüklerin konuştuklarını dikkatle dinlerdim. Benim bildiğim zamanda Şair Nedim Caddesi olan bizim cadde, o zamanlar İhlamur Caddesiymiş. Her cuma namaza giden Sultan Reşat, arabasıyla evimizin önünden geçer, İhlamur Köşkü'ne gidermiş. Karşımızdaki sarı boyalı, küçük fakat çok güzel köşk, sultanın teyzesinin eviymiş. Faytonunu durdurup teyzesini selamlamadan geçmezmiş. Onun dahi sarayda az buçuk yokluk çektiği, kendisine Arabistan'daki topraklarımızdan limon getirildiğinde sevinip "Oh, oh, limonlu şehriye çorbası meğer ne güzel oluyor-muş" dediği rivayet olunurdu. Köşkün karşıtı ıhlamur ağaçlarıyla kaplıymış. Sabahın erken saatlerinde orada bülbüller öter, zevk sahibi bazı insanlar dinlemeye gelirmiş. Sonradan bülbülleri ökseyle avlamışlar, hiçbiri yaşamamış, güzelim ıhlamur ağaçlarının da tümünü kesmişler. Ağaç ve çiçek tutkunu olan anneannem, buna çok acınırdı. Ondan ağaç sevgisini, annemden de dedemden kalan bir miras olan hayvan sevgisini öğrendim. Benim çocukluğumda eski ıhlamurluk toz toprak içindeydi. Bayramlarda beşik ve kayık salıncakları kurulurdu; tek eğlencemiz buydu.

Osmanlı İmparatorluğu çöküş halindeydi. Balkanlar tümüyle kaybedilmişti. Savaş sırasında Sultan Reşat'a, "Padişahım, cepheye gidin, sizi gören asker daha iyi savaşır" dediklerinde Padişahın, "Gidersem bozguna uğramış ordunun peşine takılıp ne yüzle Dersaadet'e* dönerim?" dediği rivayet olunur.

Bizimkiler Bulgaristan'dan geldikleri için, yıllar geçse de eski memleketi akıllarından çıkaramaz, birkaçı biraraya gelince öylesine methederlerdi ki Cennet yanında hiç kalırdı. Zaman zaman bazı akrabalar bize yatıya gelirdi. Çanakkale Savaşında şarapnel parçalarıyla yaralanan amcam, sanırım bir süre bizde kalmıştı; hayal meyal anımsarım.

* İstanbul.

Daha sonra “işgal” sözünü duymaya başladım. Savaş kaybedilmiş, ülke işgal edilmişti. Demek ki yabancılar İstanbul’daydı. Beni bahçeden dışarı çıkarmıyorlardı. Dış dünya hakkında çok az şey duyuyordum. Bunların çoğu da işgal kuvvetlerinin, İstanbul’un günlük yaşamını etkileyen kurallarıydı. Örneğin, tavukları ayaklarından bağlayıp başaşağı taşımak yasaktı. Yürüyen tramvaya inip binenden ceza alıyorlardı. İşgal kuvvetlerinden genç kadınlara sarkıntılık edenler olurdu. Hele saçlı sakallı Hintli askerlerden şikâyet çok fazlaydı. Sonradan öğrendiğime göre, bunlar Hindistan’da yaşayan Sikh’lerdi. Dinlerinde, vücudun neresinde olursa olsun, bir kıl kesmek bile günahtı. Batı ülkelerine gidip de bu yasağa uymayanlar bir daha ülkelerine dönmeye cesaret edemezlerdi.

Kurtuluş Savaşı çoktan başlamış olmalıydı. Çanakkale galibi genç, sarışın, çok büyük bir paşa ülkeyi kurtarmak için savaşıyordu. Bundan söz edenler, paşanın kazanması için dua ediyorlardı. Onun annesi, evimizin çok yakınında, Akaretler’de oturuyordu. Anadolu dedikleri çok büyük bir ülke olsa gerekti. Mustafa Kemal Paşa’nın orduları Yunan ordularını kovalıyor, kovalıyor, ama bir türlü memleketten söküp atamıyordu. Sonunda en güzel haber geldi: Düşman İzmir’den denize dökülmüştü, ama giderayak geçtiği bütün yerleri yakıp yıkmıştı. İstanbul’un her yanında gayet coşkulu fener alayları yapıldı; beni de götürdüler. Refet Paşa, İstanbul’u geri almaya gelmiş, biz de kendisini gördük. Şükrü Naili Paşa da gelmiş anlaşılan. İstanbul önlerinde bekleyen Müttefiklerin donanması, Mustafa Kemal’in dediği gibi “geldikleri gibi gittiler”. O günden beri Mustafa Kemal Paşa’ya, onun yandaşlarına, ordusuna karşı öyle minnet duydum ki bu yaşıma kadar hiç eksilmedi, gittikçe arttı.

O günlerden sonra, yaşam iyiye doğru gitmeye başladı. İlk belirti olarak, bir sabah bana taze beyaz ekmek, üstünde de kesme şeker verdiler. O zamana kadar ikisini de hiç yememiştim. Çok geçmeden, beyaz pirinç pilavı da yedim.

Altı yaşında, Esmâ Sultan Okuluna gitmeye başladım. Eski yazıyı hızla öğreniyordum. Okuma isteğini doyuracak yeterince kitap bulamadım evde. Dedemden kalan eski kitaplar arasında, okuyup da az çok anlayabildiğim *Kıyas-ı Enbiya** oldu. Bundan başka annemin okuduğu *Zavallı Necdet*, *Ölmüş bir Kadının Evrak-ı Metrûkesi* gibi zamanın romanlarını buldum ama en çok hoşuma gidenler, kış gecelerinde bir kişinin okuyup bütün hane halkının zevkle dinlediği, Hüseyin Rahmi'nin (Gürpınar) *Gulyabani*, *Hakka Sığındık*, *Şıpsevdi*, *Mürebbiye* gibi kitapları oldu. Onları öyle sevmiştim ki yıllar sonra üniversitede "Hüseyin Rahmi'nin Kadınları" konulu bir araştırma bile yaptım.

Ben daha ilkokuldayken evde acı olaylar cereyan etti. Babama henüz otuz yedi yaşındayken felç geldi. Şimdi düşündüğümde anlıyorum ki o zamanlar felç ve tedavisi hakkında çok az şey biliniyormuş. Üstelik tam damarları tıkamaya uygun, çok yağlı ve tuzlu yemekler yenirdi. Babamın ölümünden sonra küçük kız kardeşim de öldü. Çocuk öyle güzel, öyle akıllıydı ki, hâlâ acısı içimden çıkmaz. Başka kardeşim de yoktu.

Zaman benim için görelî. Galiba herkes için de öyle. Şimdi haftalar, aylar, yıllar sanki birbirini kovalıyor. Ben küçükken öyle miydi ya? Okul öncesi yarı bilinçli yarı bilinçsiz, geçmek bilmeyen bir çağ yaşadım. Muradım büyümek, okullara gitmekti.

İlkokulu çalışkan bir çocuk olarak bitirince, sıra geldi ortaokula. O zamanlar evimize en yakın olanı Nişantaşı Kız Ortaokuluydu. Komşu kızlarından da gidenler vardı. Henüz servis arabasıyla okula gitmek gibi bir saltanat yoktu. Olsa da, evin bazı bölümlerini kiraya vererek geçinen bir ailenin kızı için değildi herhalde. Ben bazen Akaretler'den bazen Nişantaşı Yokuşunu** çıkararak, çoğu kez nefes nefese, derse yetişirdim. Herkes de

* Peygamberlerin öyküleri.

** Hüsrev Gerede Caddesi.

benim gibi yürüyerek gelirdi. Uzaktan tramvayla gelen arkadaşlara gıpta ederdim. Hele yolda anlatılmaya değer bir macera geçirmişlerse. Derslerden tarih ve coğrafyaya merak sarmıştım. Bu merakım lisede de devam etti. Yararlandığım ve yararlanamadığım öğretmenler vardı. Ders yılı başladığında, daha kitapları almaz büyük bir hevesle okur bitirirdim.

1928-Nişantaşı Kız Ortaokulu, 8. sınıftayken.
Fotoğrafın sağında olan ben, arkadaşlarımla.

Edebiyat dersinde geçen Arapça ve Farsça sözlerin anlamını öğrenmeye büyük hevesim vardı. Bu konuda öğretmenimiz Makbule Hanımın büyük yardımı dokunurdu. Bu da benim eski eserleri anlayabilmemi sağladı. Osmanlıcam hâlâ kuvvetlidir. Ortaokulun ilk sınıfından itibaren, bir sınıf arkadaşımın bilgi dağarcığının gelişmesine olan yardımlarını asla unutamam. O arkadaşımın ağabeyi, Galatasaray Lisesinde okuyordu. Çalışkan ve okumaya meraklıydı. Hem Türk edebiyatı hem de kaliteli

çeviri romanları bulunan zengin bir kitaplığı vardı. Arkadaşım, oradan bana ve bazı arkadaşlara birer ikişer kitap getirir, en kısa zamanda geri isterdi. Ben de o kitapları gece yarılarna kadar yutarcasına okurdum. Annem benim hâlâ uyumadığımı görünce, “Ders çalışıyorum, daha bitiremedim” derdim. Böylece Reşat Nuri, Halide Edip, Yakup Kadri, Refik Halit, Falih Rıfkı’dan bir hayli eser okudum. Daha sonraları şair-i âzam Abdülhak Hâmid’i merak ettim. Eşber, Tarık, Finten, okuduklarım arasındaydı. Şairlerden Namık Kemal’i, Tefvik Fikret’i, Ahmet Haşim’i her zaman sevdim. Günün birinde Nazım Hikmet’le karşılaştım ki, o bir daha vazgeçemediğim bir tutkuya dönüştü.

Lise yıllarında yavaş yavaş dünya edebiyatı, özellikle büyük Rus yazarlarıyla tanışacaktım, tabii çevirileriyle. Okulda her ne kadar Fransızca okuyorsak da pek bir şey öğrenememiştik, arkadaşlarım da öyle; ancak yabancı okullarda okuyanlar ya da ailelerinde Fransızca bilenler müstesna.

Orta son sınıfta yeni bir kimya hocası geldi. Adı Zihni (Derin) Bey’di. Orta yaşlı, çok alçak gönüllü, sade bir insandı. Kimya formülleri ezberletip sınıfa dehşet saçmıyordu. Bahçeye masalar çıkartıp, tüpler ve kimyasal maddeler getirip, bizlere deney yaptırmak istiyordu. Ama bizim sınıfın bu metoda alışkanlığı yoktu. Çok geçmeden çocuklar bahçede keyiflerine bakmaya başladılar. Biz birkaç kişi hocaların çok değerli biri olduğunu seziştik. Kendisi, Halkalı Ziraat Okulunda da ders veriyordu, yani asıl bilgi alanı oydu. Zihni Bey, Macaristan’da tarım okumuştı. Aklında bir tek şey vardı: *Öğrendiklerinden ülkesini yararlandırmak*. Ne mutlu ona ki bunu başardı.

Kendisinin nereli olduğunu bilmiyorum ama Karadeniz kıyılarını, özellikle Rize’yi dolaşmış, Rusya sınırını aşmıştı. Bakmış ki Ruslar orada çay yetiştiriyorlar; toprak, yağış miktarı, iklim, sınırın beri yanındakiyle aynı; biz ise çay yetiştirmeyip dışarıdan getiriyoruz. **Neden biz Rize’de çay yetiştirmiyoruz?** Zihni Bey bu işi başarmak için kolları sıvamış. İşte o yıllarda bu işle uğraşmaktaydı. Neler yaptığını, biz meraklı birkaç öğrenciye

anlatıyordu. Karadeniz kıyıları o sırada hayli fakirdi. Memleket dağlık, ekilecek toprak çok azdı. Kadınlar dik yamaçlarda çalışmadıklarından düşmemek için kendilerini bellerinden ağaca bağlar, kazdıkları yere mısır fidelerini dikerlerdi. Zihni bey için, çay fidelerini bulmak zor olmadı. Kadınlar arasında az çok sözünü geçireceği ahab da buldu. Ancak hiçbir kadın kıymetli toprağın bir metre karesine bile kıyamıyordu. Çünkü bu çay denilen, ne idüğü belirsiz bitkinin yetişebilmesi için, dört-beş yıl beklemek gerekiyordu. Mısır olmadan, onca yıl, çoluk çocuk ne yiyecekti? Karadeniz’de erkekler tarım işlerine el sürmezdi. Aileyi beslemek, doğrudan kadının işiydi. Zihni Bey, çay fidelerini dikmek için yalvar yakar biraz yer açtırır, oralara çay fideleri diker, sonraki gelişinde fideleri kurumuş bulurdu. Kadınlar ona: “Ne yapalım bey, bu ne idüğü belirsiz şey kendiliğinden kuru-du” derlerdi; oysa dibini hafifçe oynatmaları yeterliydi fideyi kurutmaya.

İşte Zihni Bey, büyük bir özveriyle uğraşa uğraşa bu işi başardı. Ülkeye çok büyük bir gelir kaynağı sağlamış oldu. Neyse ki çabaları sonradan takdir edildi. TRT’nin “*Cumhuriyete Kanat Gerenler*” dizisinde kendisinden bahsedildi. Bir çay fabrikasının önüne büstü konulmuş. Ben kendisinden belki yeterince kimya öğrenemedim ama gerçek vatanseverliğin ne olduğunu öğrendim. Vatanseverliğini aklı, kültürü ve büyük yeteneği ile kaynaştırarak, bütün bir ulusa ışık saçtığını gördüm. “Biz hiç kimseye bu memleketin bir tek çakıl taşını bile vermeyiz” gibi boş sözlerle alkış toplayan sahte vatanseverleri, gerçeğinden ayırmasını öğrendim. Zihni Bey bizlere çok değerli öğütler de verirdi. Kendisi sigara ve alkolden kaçınır, bu sayede sağlıklı kaldığına inanırdı. O, benim gözümde, ahlâk simgesi-ydi. Keşke onun gibi ilke sahibi insanlar daha sık yetişse...

Arada sırada okula müfettişler gelirdi. Bunlardan üçü, çok ilginç olduklarından, aklımda kaldı: Selim Sırrı Tarcan, İsveç’e gidip jimnastiği incelemiş, bu ülkeye de bir hayli öğretmişti. Mustafa Kemal Paşa’nın çok sevdiği “*Dağ başını duman almış*”

marşını da onun getirdiği söyleniyordu. Sesi de güzeldi. Bize bir iki İsveç şarkısı söylemişti. Hiç unutamadığım sözleri: “Memleketimizin üç yanı denizdir. Buna rağmen çoğu insan yüzme bilmez, suya atsan sapsız balta gibi dibe çöker; sakın siz öyle olmayın” demişti. Ben onun öğüdünü tuttum. Kısa arayla, iki müfettiş daha geldi: Hasan Âli (Yücel) ve Reşat Şemsettin (Sirer). Her ikisi de iyi giyimli ve çok yakışıklıydılar. Reşat Şemsettin, ortaçağ Avrupasından söz etmiş, o çağın “kara bir tül gibi Hristiyan âlemini örttüğünü” söylemişti. (Ne yazık ki, çok sonraları o da kendi çapında ülkemizde bir “karanlık çağ” başlattı.) Felsefeci Hasan Âli Bey, ta iki bin yıl önce yaşamış filozoflardan kısaca söz etmişti. Ne tesadüftür ki yıllarca çekiştikten sonra, birbirleriyle halef-selef oldular.

2. “LEYLİ-MECCANÎ”

Sonunda ortaokuldan mezun olduk. Nişantaşı Kız Ortaokulu henüz lise olmamıştı. Kendime bir okul düşünmeye başladım. Annem, geleceğimi yönlendirmeye yardım edecek bilgi düzeyinde olmadığı gibi, başka kimsem de yoktu. Çocukların çoğu İstanbul Kız Lisesi’ne geçti. Yakınımızdaki emekli bir öğretmenin de etkisiyle, Erenköy Kız Lisesinin leyli-meccanî* sınavına girmeye karar verdim. Tek koşul, babasız olmaktı. Ortaokuldan beş kişi sınava girip dördümüz kazandık. Kazanamayan arkadaşımız zeki, girişken bir çocuktü. O, Muallim Mektebine** girdi. Daha sonra da pilot oldu; Türkiye Cumhuriyetinin ilk kadın pilotlarından biri. Sevgili Ata’mızın cesaret vermesi ve teşviki o derece kuvvetliydi. Kızların yapamayacağı şey yoktu. Üç yıl sonra Erenköy Kız Lisesinden iki kişi mezun olacaktık. Çünkü diğer iki kişi ilk yıl sınıfta kaldı ve kural gereği yatılı haklarını kaybettiler. Annem liseye girdiğim yıl tekrar evlendi. Yatılı olduğuma hiç

* Parasız yatılı.

** Çapa Kız Öğretmen Okulu.

pişman değildim. Okul, bizim bazı zorunlu ihtiyaçlarımızı da karşılıyordu. Müdürümüz Mahir Bey, sert görünmekle birlikte, bizleri baba gibi düşünürdü. Ancak bende bazı psikolojik değişiklikler oluyordu. Gitgide daha çok içime kapanıyordum, eski neşem kalmamıştı.

Okulumuzun binası, eskiden Rıdvan Paşa'nın* köşküymüş. Bina, müdürümüz sayesinde, son derece temiz ve bakımlıydı; bahçe de öyle. Ortaokulda olduğu gibi bahçenin her yerinde top filan oynanmaz, kızlar kolkola, hanım hanımcık gezerlerdi, çiçek tarhları arasında. Havuzdaki balıklara ekmek atmak yasaktı. Mermer merdivenli girişin iki yanında iki mermer aslan dururdu. Mermer döşeli büyük holde muhteşem, altın yaldızlı çerçeveleriyle salonu büsbütün büyüten aynalar vardı. Baktığımda siyah önlüklü, beyaz yakalı, siyah çoraplı, zayıf nahif bir kız çocuğu görürdüm.

Sınıflarımız yukarı kattaydı. Yerler parke, hem de cilalı ve çok bakımlıydı. Küçücük parkelerden biri yerinden oynasa, hemen onarılırdı. Her sınıfta bir soba bulunurdu. Mahir Bey'in zamanında borular her yıl temizlenirdi. Bahçemiz tren yoluna kadar uzanırdı. Oralara kadar bakla bezelye ekilirdi. Yatakhane karşı bahçedeydi. O da ahşap, üç katlı bir köşktü. (Bu güzel binalardan sonradır ki ben, tavanları süslü binalara, bakımlı bahçeye merak sardım.) Gece bekçimiz yaşlı ve şişman Münevver Hanım, içinde petrol yanan camlı bir lambayla gece boyunca odadan odaya gezer, bütün yatakhaneleri dolaşırdı. Bana göre işin en acıklı yanı, onun sabahın altısında elinde çok ses çıkaran bir çingirakla gelip bizi uyandırmasıydı. İki saat akşam yemeğinden sonra, bir saat de sabahleyin, mütalaa dedikleri okuma saatleri vardı ama ben sabah okuduklarımdan hiç yararlanamazdım.

Biz mezun olduktan sonra müdür de emekli olup ayrılmış. Yeni gelen müdire hanım zamanında, söylentiye göre,

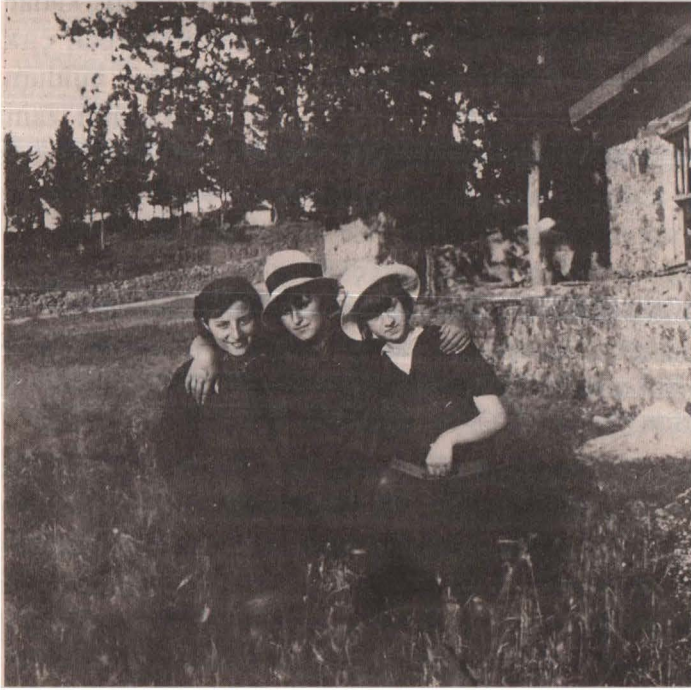
* İsmail Rıdvan (İst.1855-İst.1906) Yüzyılın başlarında İstanbul şhremini, yani belediye başkanı.

soba boruları vaktinde temizlenmediğinden baca tutuşmuş, güzelim ahşap bina çatır çatır yanmış. Evim yanmış kadar üzül-düm. Tekrar gittiğimde onun yerinde beton, berbat, çirkin bir bina ile zevksiz birer yatakhane ve yemekhane buldum. Çok üzüldüm. (Aynı üzüntüyü Kültür Sarayı* yandığı zaman da duymuşumdur.) Bahçenin aşağı tarafında iki küçük köşk, mücevher kutuları gibi iki bina vardı; onlar yangından kurtulmuş. Bizim zamanımızda birisi müzik odası, ikincisi de son senemiz-de bizim sınıfımız olmuştu. Tekrar gördüğümde, güzelim dante-la gibi saçakları parça parça dökülmüştü, ikisi de çökmek üzereydi, biri kimya laboratuvarı olmuştu (Ne isabetsiz bir seçim). Bakımlı bahçe ise harabeye dönmüştü. Okula bir daha gidemedim.

Ben Erenköy Kız Lisesine girdiğimde, Reşat Nuri Güntekin orada edebiyat hocasıydı. Romanlarından, hele *Çalılıkuşu*'ndan ötürü büyük şöhreti vardı. Kitaplarından hiç değilse birini okumadık kimse yoktu. Onun gibi bir yazarın öğrencisi olacağıma sevi-niyordum. Dersinde yaramazlık yapmak şöyle dursun, ağzının içine bakıyorduk. Dersten çıkar çıkmaz bir sigara yakar, ağzı-nın kenarına ilıştırirdi. Eğer Zihni Beyin öğütleri doğruysa, ho-camız çok yaşamayacaktı, ne yazık! Topu topu yarım yıl kala-bildi bizde Reşat Nuri. Sanırım Talim Terbiye Heyetine üye ol-muştu ve Ankara'ya gitmesi gerekiyordu. Reşat Nuri Beyi tren istasyonuna kadar uğurlamak için her sınıftan kura ile birer öğ-renci seçtiler. Ellerimize birer demet çiçek verdiler. Biz de on-ları birkaç yıl önce bizim okuldan mezun olmuş genç, güzel eşine verdik. Böylece, değerli fakat henüz tanımaya fırsat bula-madığımız hocamızı Ankara'ya uğurladık.

Erenköy Kız Lisesinde sınıfımız üç şubeye bölünmüştü: Bir fen, iki de edebiyat şubesi. Fen şubesinde öğrenci sayısı on, on beş kişi arasındaydı. Diğer iki edebiyat şubesiye kırk beşer kişi kadardı. Bazı hocalarımız müşterek, bazıları ayrıydı. Matematiği

* Bugünkü İstanbul Atatürk Kültür Merkezi.

1929-Erkenköy Kız Lisesi'nde okurken.
Fotoğrafın sağındaki ben, arkadaşşımla.

artık sevmez olmuştum ama bir aralık bize de meşhur Hilmiye Hanım gelince, ondan kısa zamanda çok şey öğrendim. Öğrenciler üzerinde meğer öğretmenin rolü ne kadar da büyükmüş. Biyoloji konusunu çok seviyordum ama hocamız gerekli ilgiyi veremiyordu bana. O zamanki biyoloji kitaplarında insanın nereden, nasıl geldiği yazılmazdı. Büyüdükçe Âdem ile Havva hikâyesine inanmaz olmuştum. Yıllarca sonra Chicago Üniversitesinde, insanla hayvan arası, daha doğrusu orangutan, goril, şempanze gibi gelişmiş maymunlara benzer ve milyonlarca yıl önce yaşamış yaratıkların kalıntıları, onların mağaralardaki yaşam öyküleri beni fazlasıyla heyecanlandırmıştı.

Sonunda yine tarihte karar kıldım. Hocamız Naci Beyi çok beğenmiştim. O anlatır, benim gibi birkaç kişi can kulağıyla dinlerdik. Bir çoğu da başka derslerle uğraşırlardı. Filozof huylu hocamız bunu pekâlâ bilir ama tepki göstermezdi. Rakamlar, olaylar ve hükümdarlar üzerinde fazla durmaz, savaşların, istilaların nedenlerini araştırır, çok defa bunları ekonomik nedenlere bağlardı. Oysa tarihsel nedenleri, ekonomik nedenlerle açıklamak hayli tehlikeliydi. Çünkü bu bakış açısı, insanı maazallah komünizme götürürdü. Bunu sonraları çok iyi anlayacaktım. Naci Bey'in olayları padişahlardan, hükümdarlardan çok o ülke insanların yaşam biçimlerine bağlaması beni, farkında olmadan, tarihten çok toplumbilime itti. Meğerse hocam bana güveniyor, iyi bir tarihçi olacağıma inanıyormuş. Fakat daha sonra ben Felsefe Şubesine yazılınca düş kırıklığına uğradı. Hocamız ta o zamandan herkeste bulunmayan bir görüş açısına sahipmiş.

Son sınıfa gelmiştim kazasız belasız. O yıl bize yeni bir Fransızca hocası gelmişti. Bir Osmanlı aristokratı, tam bir beyefendi, Cami (Baykurt) Bey. Fransızcasının mükemmelliğini bizim gibi cahiller bile kolayca anlayabiliyorlardı. Cami Bey'in adı, sonu Arapça "ayın" harfi ile biten cami kelimesinden gelmiyordu. Sanırım Farsçada cam veya kadeh sözcüğü ile ilgiliydi. İyi eğitilmiş Osmanlı okumuşları gibi Arapça ve Farsçayı da bildikten başka İtalyanca da konuşurdu. Bir süre Türkiye Büyükelçisi olarak Roma'da kalmıştı. Sonradan tanıştığımız Selim Sırrı Tarcan, Cami Beyin gençliğini çok övmüştür. Her ikisi de Harbiye* kökenliydi. Cami Bey, çocukları derse kaldırdığında, "Lûtfen kalkar mısınız?", tekrar oturtmak için de, "İstirahat buyurunuz" diyordu. Kendisi beyefendiydi ama biz hanımefendi muamelesine hiç alışık değildik. Zamanla iş çığrından çıktı. Fransızcaya meraklı birkaç kişi ön sıralarda oturup hocayı dinler oldu ama ben onlar arasında değildim. Bir sonraki ders ya fizik ya da kimya gibi korkunç derslerden biri olduğundan arka sıralarda

* Kara Harp Okulu.

sessiz sadasız onlara çalışırdım. Hocamız bütün bunları görür, bilirdi ama yüzümüze vurmazdı.

Cami Bey bizimle çok vakit geçirirdi. Yakında otururdu. Her nedense eve gitmeye acelesi yoktu. O da bana çok şey öğretti. Sonradan diğer kaynaklardan öğrendiğime göre, Cami Bey, dostları Halide Edip Adıvar ve Adnan Adıvar ile birlikte İstiklal Savaşında cepheye gitmişti. Kendisi Harbiye mezunu ve kurmay subaydı. Zafere yaklaştıklarında, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yeni hükümette kimlerin ne gibi vazifeler alacağı konuşulmuştu. Birisi, şaka olsun diye "Halide Hanım maarif vekili olsun" demiş (çünkü o devirde bir kadının bakan olması düşünülemezdi). Oysa Paşa gayet ciddi bir tavırla: "Neden olmasın? Pekâlâ olur" diye karşılık vermiş. Cumhuriyet ilan olduğunda ilk dahiliye vekili* Cami Baykurt oldu. Fakat, sanırım, bu fazla uzun sürmedi. Eğer yanılmıyorsam, kendisi çok geçmeden büyükelçi olarak Roma'ya gönderildi. Birkaç yıl orada kaldı.

Adıvar'lar da Paşa ile geçinemediler. Rivayete göre, Halide Hanım Mustafa Kemal Paşa'yı iyi değerlendirememiş; onu hafife alıp: "Paşam, artık sizin vazifeniz sona erdi, bundan sonrasını biz idare edeceğiz" demiş. O da: "Halide Hanım, bu memlekette asıl savaş bundan sonra başlayacak!" diye karşılık vermiş. Sonuçta hepsiyle arası açılmış. Bunun nedenlerini anlamak, o yaşta bile, benim için zor olmadı. O devir, Atatürk'ün reform devriydi. Fesi kaldırmış, yerine şapka giyilmişti. Cuma tatili pazara dönüşmüştü. Kıyafet devrimi yapılmış, çarşaf fena halde gözden düşmüştü Ezan Türkçe okunmaya başlamıştı. 1928'de Arap harflerinin yerini Latin harfleri aldı. Türklüğün tarihi ve dili üzerinde ciddi çalışmalar, araştırmalar yapılıyordu. Ümmetçilik devri sona ermiş, milliyetçilik devri başlamıştı. Ancak bu, asla ırkçılık demek değildi. Atatürk: "Ne mutlu Türk olana!" dememiş, "Ne mutlu Türk'üm diyene!" demişti. Bana kalırsa, onun büyüklüklerinden biri de zihnindeki fikirlerin bu kadar aydınlık, bu kadar

* İçişleri bakanı.

açık seçik, çelişkisiz olmasıdır. Gazi'nin geçinemediği kişiler hep geçmişe dönük, tutucu kişilerdi. Halide Edip, din konusunda çok tutucu olduğu gibi, Amerikan mandası* da istiyordu ki, bu da “tam bağımsızlık” ilkesiyle çatışıyordu.

Hocamız Cami Bey bazı günler bizim son sınıfı çevrede yürüyüşlere, deniz kıyısına filan götürmeye başladı. O zamanlar çevre ne kadar da تنها, bomboştu. Onunla daha çok konuşmak olanağını buldum. Ben o zamana kadar Napolyon'u büyük adam sanırdım. Hiç unutmam: “Napolyon mu? O, silkme kantar delidir” demişti. Haklıymış. Büyük o yıl, lise felsefe kitabında okuyup yazdıklarından hiçbir şey anlamadığım filozof Kant için de, “O, XVIII. yüzyılın baş belasıdır” demişti. İkinci Dünya Savaşı'na daha yıllar vardı, ama Cami Bey olacakları galiba önceden seziyordu. Yahudilerin ne kadar akıllı ve zengin olduklarını, Almanya'yı aslında onların idare ettiklerini söylerdi. Dahası da vardı: Günün birinde Almanlar Yahudilerin aleyhine dönerse, onları yok etmeye çalışabileceklerine inanıyordu. Ayrıca “Bir gün Yahudilerin kendi vatanları olursa, çok saldırgan olabilirler” de demişti. Bir de Vatikan'ın, yani Katolik kilisesinin ne kadar zengin ve güçlü olduğunu anlatırdı ki bu da çok doğruymuş. Avrupa tarihini de iyi biliyordu. Cami Bey'in bu düşünce ve tahminleri, oldukça kısa zamanda, birer birer gerçekleşti.

Gelelim Cami Bey'in Atatürk'le uyuşmayan taraflarına. O, üç dilin (Arapça, Farsça, Türkçe) bir araya geldiği Osmanlıcaya hayrandı. Osmanlıca, olduğu gibi korunmalıydı. Onu bozanlar için, “Paha biçilmez bir fağfur kâseyi yere çalıp bin parça ettirler” demişti. Atatürk, kadınlara çok değer verir, onların her alanda başarı kazanabileceklerine inanırdı. Bunu da ispatlamış oldu. Cami Bey ise kızların az çok okuyup, müzik öğrenip, evlerinde oturmaları gerektiğine, zaten erkekler kadar akıllı olmadıklarına

* Siyasal ve ekonomik gücü yeterli olmadığı gerekçesi ya da bahanesiyle bazı ülkelerin yönetiminin güçlü bir ülkece üstlenilmesi. Birinci Dünya Savaşı sonrası epeyce moda olmuş bir deyim.

inanırdı. Batılılar dahil büyük çoğunluk, kadınlar bile, Cami Bey gibi düşünürdü o çağda. Oysa Atatürk, çok müstesna, yepyeni fikirlere sahip, dâhi bir insandı. Atatürk'ün fikirleri kimseye benzemiyordu.

Cami Bey'i komünist sananlar oldu. Oysa o kendisini "İslam sosyalisti" olarak tanımlardı. Kapitalizmi de komünizmi de kötülerdi. "Acaba doğrusu nedir?" diye sorduğumda, "Doğrusu, İslam'ın beş şartı içindedir" diyordu. Beş şarttan namaz, oruç, zekât, kelime-i şahadet serbestçe uygulanıyordu. Ancak Atatürk zamanında, bildiğim kadarıyla beşinci şarta, yani hacca izin yoktu. Memleket onarılıyordu. Döviz çok değerliydi. Daha sonra, başta devlet adamları olmak üzere, herkes defalarca hacca gidip o ülkeye bol bol döviz bıraktı. Ya zekât? Acaba onu uygulayan var mıydı? Yani malının kırkta birini fakirlere dağıtanlar, hem de her yıl? İşte Cami Bey'in kasedettiği şart buydu. Her zengin, her yıl malının kırkta birini fakirlere dağıtsa, büyük sermaye birikip kapitalizm oluşamayacağı gibi, ülkede fakir fukara da kalmayacaktı. Zekât, yaptırımı olmayan, temenniden ibaret bir dinsel koşuldu. Ben bunu söylediğimde Cami Bey, "Gerçek dindarlar bunu uyguluyorlar ama kendilerini teşhir etmiyorlar" diyordu.

Cami Bey, namuslu, idealist, kültürlü, bilgili ve tutucuydu. Yaşı ilerlediği halde Demokrat Partinin kuruluşuyla da ilgilendi, ama onlarla da anlaşılamadı. Düş kırıklığına uğradı. Ondan Fransızca öğrenemediysem, bu benim suçumdu. Sonradan kendisiyle çok dostluk ettik. O bana hayatımda edindiğim en değerli şeylerden birini verdi: Lise son sınıfta jimnastikhaneye bir ses tertibatı kurdu ve kendi değerli plaklarını, operaları, büyük müzisyenlerin senfonilerini, konçertolarını, sonatlarını, zamanın büyük icracılarını, güzel seslerini bize dinletti. Çok zengin plak koleksiyonu vardı. Dinleyicileri her defasında beş on kişiyi geçmezdi. Öyle mutlu olmuştum ki ışık saçan sonsuz bir hazinenin kapıları önümde açılmıştı. Öyle bir hazine ki ömrüm boyunca biter tükenir gibi değil, hâlâ onun peşindeyim. Hocama minnettarım.

Lise bitirme yılı, yaşamımın zor yıllarından biri oldu. Çünkü o yıl ilk olarak bakalorya sınavı konmuştu. Bu sözlü sınavda son üç yılın bütün derslerinden sorumluyduk. Unutulmuş eski ders kitaplarını yüklenip, bahçenin kuytu köşelerine ikişer üçer dağılarak çalışmaya koyulduk. Ben işi ciddiye alanlardandım. İştahımın kaçtığını, hayli zayıfladığımı hatırlıyorum. O zamanlar son sınıf sınavları yalnız sözlü olurdu. Ben bunu hiç sevmezdim; çünkü cesaretini hayli yitirmiş, çekingen bir öğrenciydim. Çabuk sinirleniyor, bildiklerimi de unutuyordum. Kendi hocalarımız neyse ama yabancı mümeyyizlerin* korkunç bakışları dayanılır gibi değildi. Neyse ki bize zalim davranmadılar, hele eski derslerden hemen hiç soru gelmedi. Keşke bunu önceden bilseydik.

3. DARÜLFÜNUN VE ÜNİVERSİTE'YE GEÇİŞ

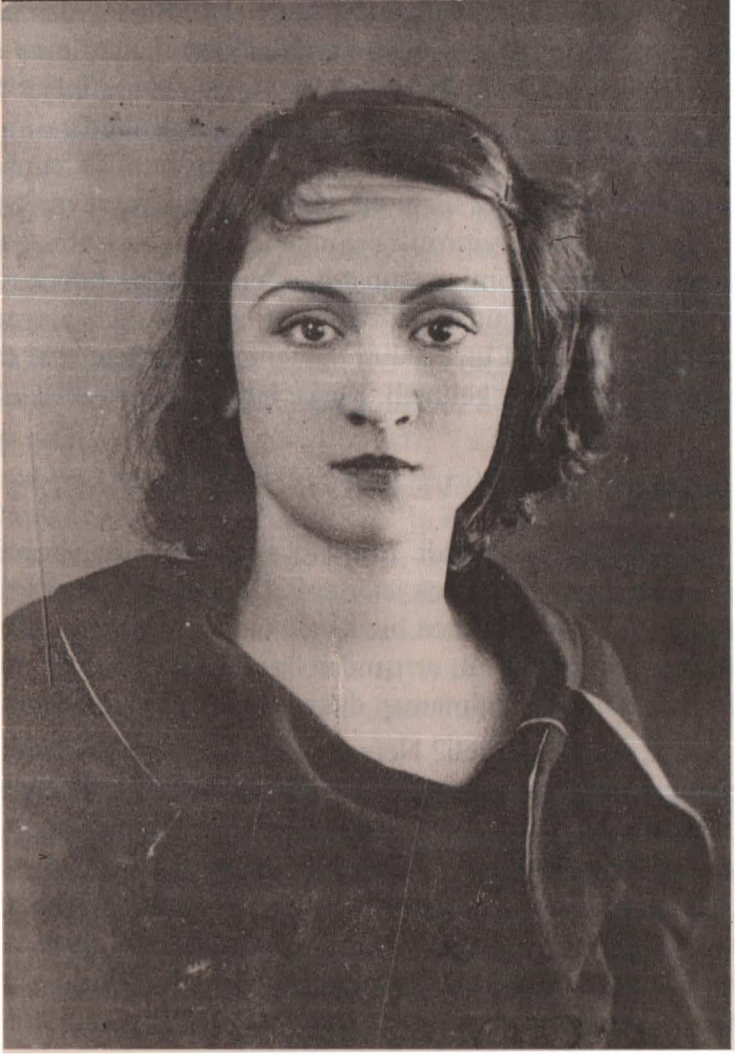
Sıra Darülfünuna geldi. Şimdiki gençler bizim yerimizde olmayı kimbilir ne kadar çok isterlerdi. Çünkü bizler istediğimiz branşa girebiliyorduk. Zaten biz lisede oldukça küçük sınıflarda okumuştuk. Şu hızlı nüfus artışından önceki yıllardaydık. Henüz üniversite reformu yapılmamış, daha iki yıl sonra yapılacaktı.

Şimdi, nereye girmeli? Nerede okumalı? Büyükanнем doktor olmamı isterdi ama kan veya ceset görmekten fazlasıyla ürken biriydim. Zaten sonra, tıp fakültesindeki bir arkadaş beni teşrihhaneye** götürmüştü. Formol kokusu ve kesilip biçilen kadavralar beni günlerce hasta etti. Mülkiye Mektebi*** Ankara'ya taşınmıştı. Ziraat Mektebine giden bir arkadaş vardı, beni teşvik ediyordu ama o da Ankara'daydı, beni göndermezlerdi. Sınıfın büyük çoğunluğu Hukuk Fakültesine girdi. Alanı geniş diye orası çok kalabalık bir yer oldu, beni çekmedi.

* Sınav ayırtmanı.

** Tıp fakültelerinde uygulamalı anatomi dersi yapılan, kadavra üzerinde çalışılan bölüm.

*** Siyasal Bilimler Yüksek Okulu, daha sonra Fakültesi.

Yıl 1932, üniversiteye gidiyorum.

Sonuçta bizim lisedeki sınıfın çoğunluğu, çalışkan olsun olmasın, hem üniversite eğitimi gördü hem de çalışma hayatına girdi. Bana gelince, Edebiyat Fakültesine gitmeye karar verdim. Türk Edebiyatı, Tarih, Coğrafya, Felsefe aynı fakültedeydi. Tarihle felsefe arasında epeyce bocaladıktan sonra felsefeyi seçtim. O zamanlar, yani 1931-32 yıllarında, felsefe, mantık, sosyoloji, psikoloji, pedagoji eğitimi hep felsefe şubesinde verilirdi. Gittiğim yüksek okulun o zamanki adı Darülfünundu. Müzik yüksek okulu Darülelhan, Şehir Tiyatrosu ise Darülbedayi idi zamanımızda. Bunlardan adı değişmeyen yalnız Darülaceze kaldı.

Beşiktaş'tan Fatih veya Beyazıt tramvayına biner, Beyazıt'a giderdim. Tramvay, Beyazıt'ta, iç açıcı güzel fısıkiyeli havuzun yanında bizi saldıktan sonra, havuzun çevresinde salınarak döner, giderdi. Bizler Osmanlı'dan kalma muhteşem bir kapının altından geçer, eski Harbiye Nezaretinin* yolunu tutardık. Orta kat Hukuk Fakültesi'nin, üst kat Edebiyat Fakültesi'nindi. Rıdvan Paşa Konağı'nda tanıdığım o iç mimari çok hoşuma giderdi. Beyaz mermer döşeli büyük holden geçip merdivenleri çıktıktan sonra, önü parmaklıklı upuzun koridorlar, arkalarında sınıflar vardı. Ortası açık olduğundan, en üst kattan bakınca alt kattaki kızlı erkekli öğrencileri olduğu gibi görürdük.

Hocalarımıza müderris deniliyordu. Bu ünvan henüz değişmemişti. Bugünkü doçent karşılığı olarak müderris muavini sözcükleri de kullanılıyordu. Sosyoloji ve pedagojiye İsmail Hakkı Baltacıoğlu geliyordu. Çok güzel konuşuyordu ama büyük sınıftakilerin söyledikleri doğru çıktı: Her sömestrde aynı şeyleri tekrarlıyordu. Kendisine "Püskülsüz" İsmail Hakkı derlerdi. Rivayete göre, yeniliğe meraklıydı. Birkaç yıl önce fes giyilirken püsküle itiraz ederek bir dersine elinde makasla gelmiş: "Ben bu lüzumsuz püskülleri kesiyorum" demiş. Bu hareketi birçok derste

* Milli Savunma Bakanlığı, bugün İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'nün ve bazı fakültelerin bulunduğu bina.

tekrarlamış olduğu söyleniyordu. Hocanın püskülden öteye gitmeyen yenilikçiliğı, Atatürk'ün fesi toptan kaldırmasıyla son bulmuş. Kendisinin bahçe merakı da büyüktü. Üniversite bahçesine pek çok çam ağacı diktirmiş, böylece büyük bir hizmette bulunmuştu. Ziya Gökalp'ten söz eder, kendisinin ondan daha önemli olduğunu ima ederdi. Ziya Gökalp öleli birkaç yıl olmuştu ama benim bulunduğum zamanlarda hatıraları hâlâ canlıydı. Sosyoloji sınıfında büyük boy bir yağlıboya resmi vardı.

Psikolojiye Mustafa Şekip Tunç gelirdi. Hocanın derste nasıl konuşacağı önceden kestirilemezdi: Ya getirdiğı notlarını okur veya bir konu ona ilham verirse coşar, konudan konuya atlar, engin kültürü, geniş deneyimi ve hayal gücüyle bizi hayran bırakırdı. En sevdiği bilgin ve filozoflar psikolojide Bergson ve Freud'du. Sanırım Necip Fazıl Kısakürek yakın dostuydu; onun şiirlerini çok sever, *Kaldırımlar* şiirini bize de okurdu. Siyasal inançlarıyla ilgilendiğini pek sanmıyorum.

Metafizik hocamız Naim Bey'di, yani Babanzade Naim. Kendisi tanınmış bir Kürt ailesine mensupmuş. Gayet dindar, daha doğrusu fanatikmiş. Başın siyah bir takke, ayaklarına mestlastik giyerdi. Duvardaki Ziya Gökalp tablosuna fena fena baktıktan sonra kürsüye çıkar, resmin altındaki koltuğa oturmak zorunda kalırdı. Enfiye kutusunu çıkarır, burnuna çeker, sonra kocaman bir siyah mendil çıkarıp sümkürürdü. Daha sonra filozofları birer birer anlatmaya koyulurdu. Allahı tanıyan filozofları över, Tanrı tanımaz filozofları anlatırken büyük bir hiddete kapılır, ağzına geleni söylerdi. Erkek öğrencileri sever, onlara iltifat eder, kızların darülfünuna gelmesine, hele başları açık erkeklerin yanına oturmalarına çok kızardı. Dersinde çok az öğrenci bulunurdu. Ben de, metafizik adı cazip geldiğinden ve bir şeyler öğreneceğimi umarak almıştım onun dersini. Naim Bey Galatasaray'ı bitirmiş; tabii Fransızcası kuvvetli, Arapçası da çok iyiymiş. Uzun süredir müderrismiş. Kızlar darülfünuna girmeye başladıkları zaman salonun ortasında perde geriliymiş. Erkekler bir tarafa, kızlar öbür tarafa oturlarmış. Kızlar ya çarşafly ya da

başörtülüymüşler. Sonra perde kalkmış (senesini bilmiyorum), fakat yerler değişmemiş, daha sonra da bizim gördüğümüz duruma gelmiş. Dersin sonunda hocaya karnelerimizi imzalatmak zorundaydık. Önce erkekler gider, hoca onların karnesini az çok güler yüzle imzalar, kızlar gidince asık yüzle, tek kelime söylemeden imzaladıktan sonra karneyi kürsünün ta öbür tarafına fırlatırdı; karne bazen yere düşerdi. Adını duyduğum eseri “İslam’da Dava-i Kavmiyet Yoktur” du. Ben okumadım. Millet ayırımını asla kabul etmezdi. Bu yüzden içtimaiyyat* müderrisi Ziya Gökalp ile sık sık tartışırlarmış, öğrenciler ve asistanlar da ilgiyle izlermiş. Naim Hoca genelde saldırır, Ziya Bey ise hiç istifini bozmaz, hatta bir süre gözlerini kaparmış. Herkes onun uyukladığını düşünürken birden canlanır, gayet güzel yanıtlarla Naim Hocayı mat edermiş.

Bir gün müderris muavinleri, Hocayı kendileriyle münazaraaya zorlamak istemişler. Naim Bey hiç oralı olmamış, yürümüş gitmiş. Bunlar peşinden koşup: “Hocam, siz bu konuları Ziya Gökalp ile pekâlâ tartışıyorsunuz, bizimle neden konuşmuyorsunuz?” demişler. Naim Hoca durmuş: “Tabii onunla konuşurum, o da benim kadar hem Fransızca hem Arapça hem de Kuran’ı bilir; ona bir ayet söylersem ayet ile cevap verir. Siz ne bilirsiniz? Sizinle konuşmaya tenezzül etmem” demiş. Babanzade Naim Hoca’nın adını bir toplantıda yanlışlıkla “Yabanzade” olarak okumuşlar. (Eski Türkçe’de B harfi tek noktayla, Y harfi ise çift noktayla ya da uzunca bir çizgi olarak yazılırdı.) Espirili hoca istifini bozmadan ayağa kalkarak, “O, Baban’dır” demiş. Naim Hoca’nın en çok kızdığı insanlardan biri de Tefvik Fikret’ti. Fikret, padişaha isyan etmiş bir şairdi. *Tarih-i Kadim* diye bir şiir yazmış, dinlere bile çatmıştı. Hoca: “Onun adı Mehmet Tefvik’ti. ‘Fikret’ adını kendine o koydu. Üstelik de Arapçada ‘fikret’ diye bir kelime yoktur, düpedüz uydurdu” diyordu. Hoca, milliyetçiliği kabul etmiyor, “İnsanları ancak din

* Sosyoloji.

birleştirir” diyordu. Ben de aşırı dincilerin aynı zamanda milliyetçi olacaklarına inanmıyorum. Bana göre bu ikisi birbiriyle çelişen kavramlardır.

Atatürk’ün o baş döndürücü reformları arasında, Naim Bey’i, okumuşlar arasında en sona kalmış tek softa adam sâanırdım. Bugünün gençleri onu görselerdi “dinozor” derlerdi. Ne yazık ki, bugün sayılamayacak kadar çok dinozor türedi ve de üredi, üstelik bilgili de değiller. Oysa Naim Bey kendi çağının bilgilerine gerçekten sahipti.

Ben üniversitedeyken Hitler Almanya’da güçlenmekteydi. Her sınıftan Yahudi tehlikeyi sezmiş, kaçacak ülke aramaya başlamıştı. Bir kısmı da Yahudilikle ilişkisi olmadıkları halde Nazilere katlanamaz olduklarından ülkelerinden ayrılmak zorunluluğunu duydular. Irkçılık fikirleri Türkiye’de de yerleşmekteydi. Nihal Adsız, Üniversite içindeki Nazi yanlısı akımın en çok adı duyulan lideriydi. Tam statüsünü bilemiyorum, ama Tarih Bölümü’nde ders okutuyordu. Liseden bir sınıf arkadaşım, Adsız’ın öğrencisi ve hayranıydı. Adsız, sözümona “ilmi bir araştırma” olarak, ki bugün inanması zor, herkesin kafatasını ölçüp Türk olup olmadığını aklınca saptıyordu. Ben o sıralarda çok genç ve toydum. Faşizm hakkında da hiçbir bilgim yoktu. Adsız benim kafamı da ölçtü ve “Tebrikler, Türk ölçülerine oldukça uygunsunuz” deyip hararetle elimi sıktı. O sırada açık kapının önünden geçerken bu sahneyi gören ve Adsız’ın ne olduğunu iyi bilen, felsefeden arkadaşım Adnan (Cemgil), “O adamın elini nasıl sıkarsın?” diye dehşete düştü. (Ne yalan söyleyeyim, “Türk çıktığıma” ben de sevinmiştim.) Hitler’in Almanya’da işleri azıtmasıyla birlikte ülkemize de Almanya’dan pek çok profesör geleceğini öğrendiğimizden, yeni durumlara heyecanla hazırlandığımı anımsıyorum. İşte o sıralarda darülfünun*, üniversite adını aldı.

* Arapça: Fenler evi, üniversite.

Bu ülke için Atatürk'ün neler düşündüğünü, neler yaptığını, gün geçtikçe daha iyi anlıyorum. Almanya'nın nereye doğru gittiğini nasıl da vaktinde anlamıştı, dâhi Atatürk. Çevremizdeki hiçbir ülkede bunu akıl eden olmadığından, Almanya'nın, gidecek yer arayan, her alanda en değerli profesörlerini, Ata'mız Türkiye'ye davet edivermişti. Onlar da burada uzun yıllar çalışıp değerli öğrenciler yetiştirdiler. Her şeyden önemlisi, bilim zihniyetini, bilimsel metotla çalışmanın ne olduğunu aşılarmışlardı. Ata'nın ölümünden birkaç yıl sonra, Maarif Bakanlığında, onları birer birer kaçıran insanlar türemişti. Ne mutlu bize ki, onların ilk durağı Türkiye oldu. Edebiyat, felsefe, psikoloji, pedagoji, hukuk, tıp, dış doktorluğu, biyoloji, fizik, kimya, matematik gibi alanlarda ülkemiz bu değerlerden yararlanmıştı.

Üniversitenin kazancı bununla da kalmadı. Batıya gönderilen birçok genç, eğitimlerini tamamlamış, memlekete dönmüşlerdi. Eski hocalarımızın tümü değişmiş, yalnız Mustafa Şekip Tunç kalmıştı. Hilmi Ziya Ülken, Sabri Esat Siyavuşgil, Sabahattin Eyüboğlu, Halil Vehbi Eralp, Mazhar Şevket İpşiroğlu, Mehmet Karasan, Suut Kemal Yetkin, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu hep o sıralarda üniversiteye girdiler. Yeni gelen gençlerin çoğuna doçent ünvanı verildi, daha büyükler de profesör oldular. Yıl 1934'tü. Gelenlerden Suut Kemal Yetkin, ki sonradan öğrendiğimize göre Urfa'lı bir şeyhin oğluymuş, üniversitenin gidişinden hiç hoşnut görünmez, Alman hocaların aleyhinde bulunur, "Onlar maddi, sathi adamlar, bizim gibi derinlikleri yok" derdi. "Büyük Mustaripler" adında, sanırım çeviri, bir kitabı vardı. Kendisi de bir yeri ağrıyormuş, acı çekiyormuş gibi, ekşi bir yüzle dolaşırdı; sanki o da büyük mustariplerden biriydi. Bize estetik dersine gelirdi. Elinde küçük, Fransızca bir kitap olurdu. Kapakta bir heykeller grubu vardı: Bir baba ile iki oğlunu korkunç yılanlar sarmış, onlar da acı çekiyorlar. Bütün bir sömestr boyunca hep aynı şeyleri söyledi. Diğer hocaların verdikleri derslerle kıyaslanınca Yetkin'in

dersleri çok yetersiz geçiyordu. Öğrenciler bu durumu bölüm başkanı Profesör Hans Reichenbach'a anlattılar. O da: "Siz de o derse girmeyin, kütüphaneye gidip çalışın" dedi. Biz de öyle yaptık.

Sonunda Üniversite açılmış, öğrenciler binaları doldurmuştu. Gerçekten üniversite havası gelmişti. Yabancı hocalar hızlı adımlarla etrafta dolaşüyor, sınıflara girip çıkıyor, yabancı dil bilenlerle konuşuyorlardı. Bizim sessiz sadasız bina adeta arı kovanına dönmüştü. Yabancı dil bilmemenin acısını o zaman anladım.

Bizim şubenin kısmetine Profesör Hans Reichenbach düşmüş, bölüm başkanımız o olmuştu. Kendisi filozoftan ziyade, mantıkçıymış, hem de Avrupa'nın en değerli, en tanınmış modern mantıkçılarından biri. Ancak bize önce felsefe tarihi verecekti. Kendisi o yıl henüz kırk dört yaşındaymış ama o yaşında bana yaşlı görünmüştü. Görünüşü tam bir Orta Avrupa'lı Alman'dı. Naziler insanların soyunu sopunu beş kuşağa kadar arıyorlarmış, onun da üç kuşak öncesinde Yahudi bir büyükannesi varmış, geri kalanı hep Hristiyan Alman'mış. Zaten Nazilerce istenmeyen bu değerli insanların çoğunluğu böyleydi.

Sonunda heyecanla beklenen gün geldi. Dersi Macit (Gökberk) Bey çevirecekti. Macit Bey mezun olalı çok olmamıştı. O sıralarda asistan olmalıydı .Felsefe Şubesine gelmezden önce Almanya'da tarım okuduğundan, hem Almancası hem felsefe kültürü kuvvetliydi. Macit Gökberk hakkında biraz bilgi versem iyi olacak. Kendisi her zaman için Felsefe Şubesinin yıldızıydı. Kurtuluş Savaşında büyük yararlık göstermiş Şükrü Naili Paşa'nın oğluydu. Çok akıllı, çok yakışıklı ve çok bilgiliydi. Çevresinde her zaman bir arkadaş kalabalığı bulunurdu. Kız arkadaşlarının ona arada sırada "Melek Bey" dediklerini duyar, nedenini merak ederdim. Meğerse kendisi "Ben melek gibi adamım" dermiş de ona takılırlarmış. Naim Hocanın dersinde, daıma aynı sırada, herhangi bir kız arkadaşıyla birlikte otururdu.

Bunun, Naim Hocanın kızları dışlayan, tersleyen softalığına karşı bir tepki olduğunu anladım; kasten öyle yapıyordu.

Yeni başladığım sıralarda, İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun sosyoloji dersindeydik. Hoca orta yaşlı, boylu boslu, çok da güzel konuşan biriydi. Ben hayran hayran dinlerken baktım ki, Macit Beyin çevresindeki arkadaş kalabalığı gülüşüp duruyor, ama kendisi hiç gülmüyor. Bir süre sonra hoca dayanamadı. Koskoca adam ağlamaklı bir tavırla: "Teessüf ederim, ben gece yarılarına kadar çalışıp bu dersleri hazırlıyorum, siz gülüşüyorsunuz" gibi şeyler söyledi. Hoca için çok üzülmüştüm. Dersten sonra gidip bunu sormaya karar verdim; azarlanmayı göze almıştım. Macit Bey gayet nazik davrandı: "Bak kardeşim," dedi, "sen daha yeni geldin. İlk geldiğimde ben de tıpkı senin gibi düşünüyordum. Sonra baktım ki, ertesi sömestr, daha sonraki sömestr, hep aynı şeyleri söylüyor. Artık ne söyleyeceğini bütünüyle ezberledim. Arkadaşlara usulca 'Şimdi şu misali verecek' diyorum, veriyor ya da 'Şimdi şu konuya geçecek' diyorum, geçiyor; onlar da gülüyorlar." Macit Bey haklıydı, aynen dediği gibi oldu. Ben de iki ders yılı aynı şeyleri dinledim.

Gelelim konumuza. Sonunda Alman Profesör Hans Reichenbach derse şöyle başladı: "Bundan iki bin yıl kadar önce Atina'da bir adam yaşıyordu. Bu adam agora denilen pazar yerinde dolaşır, insanları sorgulayarak gerçeğe erişmeye çalışırdı. Bu filozofun adı Sokrates idi. Aynı zamanda, sizin ülkenizde, Ege kıyılarında bulunan Milas'ta başka bir adam, bir bilgin yaşıyordu. Gelen gemilerin uzaklığını ölçer, açıları saptar, suyla ilgili problemlerle uğraşırdı. Dünyanın asıl maddesinin su olduğuna inanırdı. Büyük bir matematikçiydi, aynı zamanda. Onun adı Thales'ti. O, modern fiziğin kurucusu oldu ve fizik, kimya ve diğer doğa bilimleri onun açtığı yönde ilerledi. Sokrates ise insanla ilgili psikoloji, sosyoloji, pedagoji, mantık gibi bilimlerin kurucusuydu. O, "Önce kendini bil" demiştir. Böylece doğa ve madde bilimleri ile insanla ilgili bilimler iki koldan ilerleyerek zamanımıza kadar geldiler. Bu derste bunları anlatmaya çalışacağım."

1935'te bir gezide. Sağdaki beyaz gömlekli Hans Reichenbach, oturan Macit Gökberk, tam ortadaki siyah etekli ise ben.

Böyle diyerek felsefe tarihine giriş yaptı. Ben adeta büyülenmiştim. Can kulağıyla dinlediğim ilk dersten, çok uzun yıllardan sonra aklımda kalanın özeti bu. Sonraki derslere de hep büyük bir ilgi duydum. Hocamız Fransızca ve İngilizceyi de çok iyi biliyordu. Öğrencilerin tümüyle de çok ilgiliydi. Hepimizi tanımak istiyordu. Sorular sormamızı bekliyordu. Ne yazık ki sınıfın çoğunluğu yabancı dil bilmiyor, hoca ile doğrudan ilişki kuramıyordu. Ancak yabancı okulda okuyanlar, Avrupa'da eğitim görenler Hans Reichenbach'tan yeterince yararlanabiliyordu. Sonradan kendi alanlarında başarıya ulaşanlar da hep bunlar oldu.

O yıld. Nusret Hızır, Üniversiteye öğrenci olarak girdi. Kendisi sanırım o sırada otuz altı yaşlarında çok şişman bir adamdı. O yüzden bizim oturduğumuz sıralara sığamıyordu. Dersleri ayakta dinliyordu. Yine o yıllarda sınıfımızda bulunan Orhan Veli'nin Nusret için yazdığı şiirin bir dizesini anımsıyorum: "On beş kilo

düştü, sıraya sığdı nihayet” demişti. Nusret Hızır, beni en çok şaşırtan insanlardan biri olmuştur. Akıl almaz bir belleğe sahipti. Bilmediği yok gibiydi; olanları da hızla öğrenme yeteneğine sahipti. Almanya’da uzun yıllar kalmış, pek çok alanda okumuş, hiçbirinden mezun olmamışsa da pek çok şey öğrenmişti. Almancası da, Fransızcası da mükemmeldi. Aynı yerde, aynı anda, hem Almanca hem Fransızca konuşulanları Türkçeye çeviriverirdi. Bilmediği İngilizce’yi de hızla öğrenmeye başladı. Ezberinde, yabancı dilden dünya kadar şiir vardı. Hele müzik bilgisine şaşmamak olanaksızdı. Bir klasik müzik plağı çalmaya başlasa, onun ne olduğunu, hangi orkestranın çaldığını, şefin ve solistin kimler olduğunu derhal söyleyebilirdi.

Önceleri Macit Gökberk, Hans Reichenbach’ın felsefe tarihi derslerini çeviriyordu. Profesörün asıl branşı, mantıktı. Onu çevirecek bilgili kişiyi nereden bulmalıydı? Felsefe şubesinde o zamana kadar surî mantık, yani Aristo mantığı okunmuştu, oysa modern mantığı bilen birisi gerekiyordu. Bu boşluğu kısa zamanda Nusret Hızır doldurdu. Profesör onun yeteneklerini pek çabuk keşfetmişti. Böyle birisine rastladığına kimbilir ne kadar sevinmiştir. Profesör H. Reichenbach’tan öğrendiğim önemli gerçeklerden biri de, hiç değilse bir bilim dalını yeterince bilmeden, sırf düşünceyle felsefe yapılamayacağıydı. O nedenle bizim de matematik, fizik, kimya, biyoloji, tıp gibi dallardan birini seçmemiz gerekiyordu. Ben bu işi pek devamlı olmasa da zaten yapıyor, Prof. Dr. Mazhar Osman’ın psikiyatri derslerine gidiyordum. Bizde öğrenci sayısı çok değildi, ama onun derslerinde koskoca salon tamamiyle dolardı. Akıl hastanesinden getirilen deneklerin konuşmaları, verdikleri yanıtlar çok ilginç olurdu.

Profesör H. Reichenbach’tan olağanüstü yararlandım. Düşünce sistemim gelişti. Çelişkiye düşmemek, olaylar arasında sebep-sonuç ilişkilerini doğru olarak saptamak, doğa olaylarının dışına çıkmamak, bilim verilerini iyi anlamak ve değerlendirmek gibi kurallar bana bir tez konusu ilham etti: Batıl inançlar

üzerinde bir araştırma yapmak. Bunu hocamıza söylediğimde ilgilendi ve uygun buldu. Bunları eski kitaplardan okuma yoluna gitmeyip, halk arasında bugün de var olan bilim ve mantık dışı birtakım inanışları araştırmak, bunların bilim ve mantık açısından yanlışlarını ortaya çıkarmak. İşte bana önerilen metot. Olaylar arasındaki kesin sebep-sonuç ilişkilerini saptamak: Mantık bunu gerektirir. Son senemde bu konu üzerinde zevkle çalıştım. Amerika Birleşik Devletlerine gittiğimde bu tezin çevirisi bana Chicago Üniversitesinde okuma bursunu kazandıracaktı.

Günümüz toplumuna baktığımda hâlâ cinlere, perilere, bazı hayvanların veya bitkilerin, bazı günlerin uğursuzluğuna, kimi insanın talihli, kiminin talihsiz olduğuna inanan pek çok kimsenin olduğunu görüyorum. Başımdan geçen bir olaya kısaca değinmek isterim: Oturduğum apartmanın bahçesine diktiğim ve balkonuma tırmanmış, çok güzel, eşi görülmemiş bir çiçeğim vardı. Adı çarkıfelek veya nişançiçeği idi; saat çiçeği diyenler de vardı. Her gün yenileri açar, eskileri kapanırdı. Bir gün eve geldiğimde, bir de ne göreyim, aşağı kattaki komşu çiçeği dibinden sökmüş, parçalayıp atmıştı. Nedenini sorduğumda, hırslı hırslı: “Bu uğursuz çiçek ailemizi mahvediyordu, daha fazla dayanamazdım” dedi. Oysa, kocası alkolik, kumarbaz, elinden sigara düşmeyen biriydi. Aslında gerçeği görmek işine gelmiyordu. Sonunda sahiden perişan oldular. O olağanüstü çiçeği hiçbir yerde göremiyorum; bu uğursuzluk inancı yüzünden türü tükenmiş olabilir. Hayvanlara da bir örnek vermek gerekirse, baykuş veya kukumav kuşunu gösterebilirim. Ancak, köylerde de onu öldürmekten korktuklarını gördüm. Belki bunun nedeni, çıkardıkları acı sestir. İnsanların çoğu nazara inanır. Bu, bildiğim kadarıyla ispatlanmış değildir. Yıldız falları da bu türden inançlardır.

Profesör Hans Reichenbach, Türkiye’de dört yıldan fazla kalmadı. ABD’ye gitti. Onun öğrencisi olmakla ne kadar şanslıymışım. Sosyoloji hocamız, Profesör Kessler’di. Kendisinin

Yahudilikle hiç ilişkisi yokmuş, ama Nazilere katlanamadığı için ülkesini terketmek zorunda kalmış. Çok iyi bir adamdı, ama sanırım pasif bir kişiliğe sahipti. Onunla hiç önemli bir ilişkim olmadı.

Üniversite yıllarında bir gezide. En solda Orhan Veli, onun yanındaki Macit Gökberk, en sağdaki ise benim.

Biraz da üniversitedeki yaşantımızdan söz etmek isterim. Bizim zamanımızdan çok önceleri kızlar Darülfünuna girmeye başlamışlardı. Hasan Âli Yücel'in, Fuat Köprülü'nün okudukları zamana ait aşk ve evlilik hikâyeleri bize kadar gelmişti. (Demek ki perdeye ve peçeye rağmen iki taraf birbirini görüyordu.) Bizim zamanımızda da erkek-kız ilişkileri pek o kadar serbest değildi. Aileler genelde kızlarını sıkı kontrol ederdi. Grup halindeyken erkekler ve kızlar rahatça konuşurlardı. Grup halinde gezmelere de gidilirdi ama bir erkek arkadaşıyla sinemaya veya gezmeye gitme hakkını pek az aile, kızlarına tanırdı. Bir kızla erkek arkadaşının el ele tutuştuğu, kol kola gezdiği hiç görülmezdi. Ben yatılı okulda okumuştum. Erkek arkadaşlarım olmadı. Başlangıçta üniversiteyi yadırgadım. Sonradan

yeni durumuma alıştım. Kız arkadaşlarım yanında erkek arkadaşlarım da oldu. Onlardan söz etmek okur için ilgi çekici gelmeyebilir ama çok ünlü bir şairimizden söz edecek olursam herkes ilgilenecektir.

Sınıf arkadaşlarımız arasında bir Orhan Veli vardı. Sessiz sedasızdı ama etrafta çok dolaşır, herkesle ilgilenir, herkesle konuşurdu. Yalnız Felsefe Şubesinde kalmaz, Edebiyat ve Tarih Şubesine de giderdi. Edebiyatla çok yakından ilgili olduğu belliydi. Ancak henüz çarpıcı eserlerini vermeye başlamamıştı. Ufak tefek, eğlenceli dizeler söylerdi. Birkaç romantik küçük hikâye yazmıştı. Bunları ben de okudum ama doğrusu bunlardan ileride Orhan Veli'nin ne olacağını çıkaramadım. Zaten Edebiyat Şubesinde, kendini büyük şair olacak sanan beş on kişi vardı. Felsefe Şubesinden, kendini büyük filozof olacak sanan birini de bilirdik. Bu zat hakkında daha sonra bazı şeyler duydum. Bir iki kitap yazmış. Felsefe okuttuğu bir sınıftan ayrılırken: “Benden sonra sizi ancak Allah okutur” dediği rivayet edilir.

Gelelim yine Orhan’a. Fransız edebiyatını bir hayli biliyordu. Fransızcası da iyiydi. Nerede, nasıl öğrendiğini bilmem. Ankara’da bıraktığı arkadaşları Melih Cevdet ile Oktay Rifat’ı çok özlüyordu. Onlardan sık sık söz eder, “Biz onlarla saatlerce edebiyat üzerine konuşurduk” derdi. Son derece terbiyeliydi. Kavgaya etmek şöyle dursun, kimseyle sert bir tartışmaya girdiğini görmedim. O sıralarda şarabı çok sevdiğini söylerdi. Anlaşılan, daha “rakı şişesinde balık olma”yı düşünmüyordu. Kendisini bir kez bile sarhoş görmedim. Ancak bir özelliği vardı ki doğrusu beni ürkütürdü: Zaman zaman pek rumuzlu, üstü kapalı konuşurdu, sözleri yorum isterdi. Söylediklerini iyiye yormaya gelmezdi. Bir keresinde bana: “Sen ne kadar akıllı olmuşsun” demişti. Bana, “Ukala olmuşsun” demek istediğini biraz geç de olsa anlamıştım. Üniversiteye girdiğim yıl Yeniköy’e taşınmıştık. Orhan Veli Beykoz’da oturuyordu. İşkeleye indiğimde birazdan Beykoz vapuru da gelir, yolcularını bizim vapura aktarma ederdi. Orhan, upuzun boyuyla hemen

görünürdü. Ben görmezsem, bir de bakardım ki beni ensemden tutmuş. Orhan Veli ile aynı yılda ve aynı ayda doğmuşuz. Bunu o keşfetmişti.

Üniversite yılları.

En solda Orhan Veli, ortada benim yanımda duran
Psikoloji hocamız Mustafa Şekip Tunç.

1935 yılında mezun olur olmaz, daha doğrusu imtihanlara girmeden önce, o sırada üniversitede asistan olan Niyazi Berkes'le evlendim, ondan az sonra ABD'ye gittim. Dört yıl sonra dönüp Ankara'ya göç ettiğimizde *Garip* devri başlamıştı. Orhan Veli'nin ilk okuduğum ve fazlasıyla etkilendiğim şiiri "*Bir Kıtabe-i Seng-i Mezar*" ve "*Yazık Oldu Süleyman Efendiye*" idi. Otuz altı yaşında, en verimli çağında öldü. Bence o bir cinayete kurban gitti. Cinayetin suçlusu da çukurları kazıp öylece bırakan ve pek çok insanın ölümüne sebep olan Belediyedir.

Üniversiteye girdiğim yıl, ihtiyacı olan öğrencilerin azınlık okullarında öğretmen yardımcılığı yaptıklarını öğrendim; böylelikle ellerine biraz para geçiyordu. Bunu ben de yapmalıyım, diye düşündüm. İkinci yıl bu isteğim gerçekleşti. Beyoğlu

Ağacamisinde, bir Katolik Ermeni okulunda, birinci sınıfa öğretmen yardımcısı olarak atandım. Maaşım 27,5 liraydı. Tam on yedi yaşında hayatımı kazanmaya adım atmış oldum. Daha sonra da hep hayatımı kazanmak için çalıştım. “27,5 lira nedir ki?” diye sorabilirsiniz. O yıllarda bununla neler yaptığımı anlatayım. Tramvay pasosu*, vapur pasosu, haftada bir Beyoğlu’nda sinema, Beyazıt’ta Emin Efendi’de öğle yemeği (“dönerüstü bir” dedikleri dönerli pilav, yanında cacık veya tavukgöğsü), sonra da Küllük’te kahve. Eğer bir konser varsa mutlaka giderdim. Bu paradan biraz artarsa çorap aldığım bile olurdu. Bu para orta halli bir evin kira bedeliydi. Tabii, liranın yanı başında kuruşları da harcıyorduk. Bir simit, sanırım, beş kuruş ya da iki buçuk kuruştı.

Emin Efendi Lokantası ve kahvesi Küllük, güzelim fıskiye-li havuzunun çevresinde tramvayların nazlı nazlı dolandığı Beyazıt Meydanının tam kıyısındaydı. Birkaç arkadaş Küllük’te oturduğumuzda, ders saati gelinceye kadar çeşitli konularda sohbet, bazen de bağırış çığırış tartışmaya daldardık. 1950’den sonra Beyazıt Meydanının başına büyük felaketler geldi. Yıkıldı, yapıldı, tekrar yıkıldı, yapıldı. Her defasında daha çirkinleşti. Sonunda “Bundan daha çirkin olmaz” deyip peşini bıraktılar. Yanan okulumuz Erenköy Kız Lisesinden sonra ikinci büyük acıyı da orada duydum.

Çok Önemli bir anım:

1935 yılında henüz üniversite öğrencisi iken Dolmabahçe Sarayı büyük salonunda Tarih Kurumu toplantısı yapılacağını, oraya Atatürk’ün de geleceğini öğrendim. Ata’yı yakından göreceğim için çok sevinçliydim. Yer bulmak için çok erken gittim ve Ata’nın geleceğini öğrendiğim locanın tam altına yerleştim. Ondan önce kendisini bir kez görmüştüm, sanırım İstanbul’a ilk geliyordu, ama o sıralarda küçüktüm. Kalabalık ve itiş kakış içinde kısa bir

* Paso: Taşıtların aylık kartlarına eskiden verilen ad.

an kalpaklı, sarışın, çok-yakışıklı, çok genç birini gördüğümü anımsıyorum. Bu kez Ata'mızı çok yakından çok uzun zaman göreceğimi umuyordum. Salon doldu. Atatürk'ün çevresini daha çok hanımlar doldurmuştu. Öyle ya, Ata'yı en çok hanımların sevmesi doğaldı. Kadınlara her türlü olanakları tanımış, kadın-erkek eşitliğine inanmış, savaşta çelik iradesi ve sarsılmaz inancıyla askerleri cesaretlendirdiği gibi, barışta da yüzyıllar boyunca baskı altında tutulmuş kadınların en güvenilir, en kudretli desteği olmuştu.

Ön sıralarda saygıdeğer tarihçiler, sivri, beyaz sakallı kişiler vardı. Onlar Rusya'dan gelen Türkiyatçı Profesörler imiş. O günü tüm ayrıntılarıyla anımsayışıma şaşmamalı, yaşamımın en önemli günlerinden biriydi çünkü. Derken; "Atatürk geliyor!" dediler. Önde Atatürk, ardında İsmet İnönü, onun arkasında da genç Hasan Âli Yücel locaya girip yerlerine yerleştiler. Çevremdeki tüm insanlar, göz kırpmadan Ata'ya bakmaktaydılar. O da çok neşeli görünüyordu. Yanındakilerle konuşurken güldü. Hanımlardan, "Güneş açtı, güneş açtı" fısıltıları yükseldi. Öyle ki sanırım Ata'ya kadar gitti. Herhalde karizma dedikleri bu olsa gerekti. Kürsüye, Edebiyat Fakültesi'nden tanıdığım Caferoğlu Ahmet çıktı. O sırada Edebiyat Şubesi'nde doçent idi. Onun arkasındaki daha yüksek kürsüde Meclis Başkanı Kâzım Özalp oturuyordu.

Ahmet Bey notlarını çıkarıp konuşmaya başladı. Kendisi Azerî şivesi ile konuşurdu ama bu önemli değildi, önemli olan neler söylediği idi tabii. Konu, Türklerin Rus uygarlığı üzerindeki etkileri idi. Ben de herkes gibi çok önemli etkiler bekliyordum. Dakikalar ilerledikçe düş kırıklığına uğramaya başladım. O konferanstan anımsadıklarım en çok tekrarlanan şu cümle oldu: "Türklerin Ruslar üzerinde tesiri büyüktür, amma bizim bu hususta fazla malumatımız yoktur". Örnek olarak Rusların çadır biçimini ve ayakkabı bağlarını Türklerden aldıklarını söyledi. Aksi gibi bütün konuk profesörler de herhalde çok şey beklemekte olsalar gerekti. Atatürk'ün yüzünde endişe ve sabırsızlık belirtileri

gözüktü. Ne kadar da ifadeli ve düşündüklerini yansıtan bir yüzdü bu. Yerinde kıpırdanmaya başladı, huzursuz olmuşçasına. Cebinden saatini çıkarıp baktı. Önce İsmet İnönü'ye, sonra da Hasan Âli'ye dönüp birşeyler söyledi. Herhalde ne düşündüklerini soruyordu. Birden yerinden fırladı, ardından diğer ikisi de onu izledi. Ne yazık! Henüz beş on dakika geçmişti. Oysa ben Ata'mızı yarım saat, bir saat görmeyi umuyordum. Ahmet Bey, hiç farkında olmaksızın konuşmasına devam ediyordu. Meclis Başkanı önce sözle kendisini uyarmak istedi, duyuramadı. Sonra elindeki uzun değnekle sırtına dokundu. O vakit konuşmacı birden durumu anladı, çok şaşırdı. Notlarını toparlamaya çalıştı. Kapıya doğru yürüdü. Dinleyiciler donup kalmıştı. Koca salonda konuşmacının ayak seslerinden gayrı çıt yoktu. Sanırım bu olaydan sonra işini kaybetti. Bunca hazırlıksız olarak Ata'nın ve de kalabalık izleyicilerin karşısına çıkmaya nasıl cesaret etmişti? Sonradan duyduğuma göre, öğrencilerine, "Kardaşım, ben daha mukaddimede (girişte) idim" demiş.

4. AMERİKA'YA YOLCULUK

Tezim kabul edildi, üniversite bitirme sınavlarına girdim. Bu sınavlar da sadece sözlü idi o zamanlar. Oysa ben üzerinde düşünebileceğim yazılı sınavları yeğlerdim. Çocukluğumuzda

söylediğimiz "İmtihanın şiddetinden dalgalandı Akdeniz" tekerlemesi gereğince, bir soru sorulduğunda bildiğim konuları unuttur, çok heyecanlanırdım. Her ne ise, onu da atlattım. Edebiyat Fakültesi Felsefe Şubesi diplomasını (Lisans derecesini) aldım. Sıfı Amerika'ya, Chicago şehrine gitmeye kalmıştı. Bu da beni fazlasıyla korkutuyordu. Niyazi Berkes iki ay önce gitmişti. Kendi ülkemde Bursa'dan öteye gidememiş olan, üstelik hiç İngilizce bilmeyip az bir şey Fransızca bilen ben, dünyanın öteki ucuna tek başıma nasıl gidecektim? Fransızcam daha iyi

de olsaydı farketmezdi. Amerika, çeşitli Avrupa ülkeleri insanlarından oluştuğu için, orada her dil konuşulur sanırdım, oysa çok yanılmışım. İngilizceden başka dil bilene pek rastlanmıyordu.

O devirde Amerika'ya uçakla değil gemi ile gidilirdi. Ben ilk etapta Almanya'ya, Berlin'e, oradan da Hamburg'a gidecek ve transatlantiğe binecektim. Trenle Berlin'e gittim. Orada beni Macit Gökberk ile eşi Zahide Gökberk karşıladı. Onlar da bizim gibi yeni evlenmişlerdi. O anda yalnız yolculuk etme korkumdan kurtulmuş gibi oldum. İkinci Dünya Savaşı öncesi (1935) Berlin, yani benim ilk gördüğüm Avrupa şehri, olağanüstü güzellikte bir başka dünya idi. Bizim o zamanki az nüfuslu, bol ağaçlı, gecekondusuz, çok güzel ancak elektrik fakiri İstanbul'dan sonra burası ısl ışıldı. O anda beni büyüledi. Çarpıldım desem yeridir. Hitler gücünü göstermeye çoktan başlamıştı. Ortalık Hitler selâmı çakan askerlerle doluydu. Neleri eksikti sanki? Dünya'ya hükmetmek, sömürge kazanmak için İkinci Dünya Savaşını çıkarmaya hazırlanıyorlardı. Haydi Hitler delinin tekiydi diyelim, ya Almanlar? İyi okumuş, Avrupa'nın en gelişmiş ülkelerinin vatandaşları, ona ve yandaşlarına nasıl olup da uyuyorlardı? Bu güzelim şehirlerine nasıl kıyacaklardı? Sadece vatanını kurtarmak için çalışan bizim önderimiz ne kadar haklı idi. Nazilerin yenilgisini bütün kalbimle istemekle birlikte, Berlin'in başına gelenlere çok acımışım.

Gökberk'ler beni hatırladığım kadarıyla üç dört gün misafir ettiler. Berlin'in görülecek yerlerini, zengin müzelerini, resim galerilerini gezdirdiler. En çok etkilendiğim, modern bale olmuştur. O zamanlarda ne opera, ne de bale vardı ülkemizde. Bir konser salonu bile yoktu. Şehir orkestrası zayıftı. Atatürk'ün gayretleri ile başlayan sanat hareketleri sonradan gelişti.

Sonunda, Hamburg'dan, beni New York'a götürecek olan Manhattan transatlantiğine bindim. Manhattan benim düşlediğim kadar büyük değildi. Gemide yapayalnız kalınca korku yeniden

yakama yapıştı. Az da olsa bildiğim Fransızcanın bana yararı kalmamıştı, çünkü çevremde sadece İngilizce konuşuluyordu. Sofrada gördüğüm şeylerden bazılarını istiyordum. Kahvaltıda getirdikleri açık sarı, ortasından kesilmiş portakala benzer, çok kocaman şeyin greyfurt olduğunu daha sonra öğrenecektim. (O zamanlar greyfurt bizde hiç yoktu.) Amerika'da bu meyve şimdi ülkemizde yediğimiz greyfurtların iki üç katı büyüklük-teydi.

İki veya üç gün sonra, herhalde okyanusa açılınca, öyle korkunç dalgalar başladı ki bir daha yataktan kalkamaz oldum, azgın dalgaları hızla davlumbaza çarparken görüyordum. Deniz tutmasına karşı yuttuğum haplar hiç işe yaramadı. Kaç gün geçti bilmiyorum, deniz sakinleşince ben de yemek salonuna gidip birşeyler yemeye çalıştım. Garson bana çeşitli yiyecekler getirip gösteriyordu. Çok genç ve de çok acemi olduğumu anlamış olmalıydı.

Bir aralık bitişik kamaradan sesler duymaya başladım: Gülüüm, Osman diye seslenen biri vardı. Kapıyı açtığımda beş altı yaşlarında iki çocuk gördüm, demek ki bitişik kamarada Türkçe konuşanlar vardı! Sevincimi anlatamam. Bitişik kamarada esmer bir adamla sarışın bir kadın vardı. Adam Diyarbakırlı imiş. Çok sene önce Amerika'ya çalışmaya gitmiş. Bir zaman sonra bu hanımla evlenmiş. Hanım müslüman-tatar bir ailenin kızıymış. Adı Hanife imiş ama Amerika'da ona Anna diyorlarmış, Bedia'ya Betty dedikleri gibi. Çocuklar da hem anneye hem de babaya benziyorlardı. Bunlar az çok para yapınca, Diyarbakır'ı çok özleyen koca, ülkesini eşine de methedip onu inandırmış, her şeylerini satıp Diyarbakır'a gitmişler. Hanife, 1930'ların Diyarbakır'ında yaşayamayacağını anlamış, şimdi geri dönüyorlarmış. Bu duyduğum ilk olaydı ama sonradan benzerleri ile çok karşılaşacaktım. Hanife, "İstanbul olsaydı yaşardım" diyordu.

Anna, Diyarbakır şivesi ile bir hayli Türkçe öğrenmiş. Eşi de iyi, sakin bir adamdı, ama iyi İngilizce bildiğini sanmıyorum.

Anna, New York'a vardığımızda bana çok yardım etti. O ailenin hiç sıkıntısı yoktu. Çünkü Amerikan vatandaşı idiler. Bense, çok sıkı bir soru yağmuruna tutuldum. İngilizce konuşamadığım için onları evli ve üniversite mezunu olduğuma inandıramıyordum. O devirde kadın ticareti yapanlar varmış; genç kızları Amerika'ya satar, sonra da kullanırlarmış Beni az daha Ellis adasına göndereceklermiş, oraya gidenlerin ne kadar kalacağı bilinmezmiş. Amerika doğumlu, kusursuz İngilizce konuşan Anna'nın beni pek zor kurtardığını görebiliyordum. Sağolsun.

New York'a kazasız belâsız inince bir de baktım ki Niya-zi'nin üniversiteden arkadaşı Muzaffer Şerif Başoğlu beni karşılamaya gelmiş. Bundan haberim yoktu. Daha önce kendisini hiç görmemiştim. Zaten, gemiden gördüğüm, inanılmaz yükseklikteki binalardan oluşan şehri hiç gözüm tutmamıştı. Amerika'nın keşfine çıktığım bu korkunç seyahatin en zor kısmının bittiğini hissediyordum. Muzaffer Şerif beni önce Türkçe bilen yaşlı bir Ermeni'nin restoranına götürdü; galiba yerin adı Bosforus idi. Etli biber dolması yediğimi anımsıyorum. Sonra beni Chicago'ya göndermek üzere bir otobüs garajına götürdü. Otobüs şirketinin adı Greyhound idi. Otobüsün üzerinde kocaman bir koşan tazi resmi vardı. Sonra Muzaffer bütün otobüsü dolaşıp adamlarla teker teker konuşmaya başladı. Meğer konuşabileceğim birini arıyormuş. Türkçe bilen bulmak olanaksızdı ama az buçuk Fransızca bilen yaşlıca bir Amerikalı buldu. Beni onun yanına oturtup teslim ettikten sonra kendisi de gitti. Muzaffer'in gösterişli ve yakışıklı olmakla birlikte, akıllı ve becerikli olduğu da anlaşıyordu. Sonraki zamanlarda kendisi ile çok görüşecektik.

5. AMERİKA'DAN İZLENİMLER

O devirde bizim ülkemizde uzun yol otobüsü herhalde hiç yoktu. Bu ise bugünkülerden bile daha güzel ve inanılmaz derecede rahattı. Üstelik bir de kar gibi, ütülü kılıflı, kocaman, yumuşacık,

kuştüyü yastık verdiler. Yol arkadaşımın da Fransızcası pek parlak sayılmazdı ama biz pekâla her şeyi konuşuyorduk. Tesadüfe bakın ki o zat 25 yıl önce, Abdülhamit zamanında sefaret mensubu olarak İstanbul'a gelmiş, nişanı pek bol olan Abdülhamit'ten bir de nişan almıştı, onu da iftiharla bana gösterdi. Nişanını onca yıl yanında taşımıştı.

Seyahat arkadaşım, çarşafli ve peçeli olmayan hiç bir Türk kadını görmemişti. Amerika'da hiç tanınmayan, Batı'ya kapalı bir İslâm ülkesinden ben nasıl olup da bu kıyafette çıkıp buralara kadar gelmişim? Orada yaşadığım dört yıl boyunca bu soruyu bana önüme gelen soracaktı. Ben, zayıf Fransızcamın elverdiği nispette, yanımdaki zata Atatürk'ü ve onun devrimlerini anlatmaya çalıştım. Zaten kendisi de onun adını duymuştu. Yol arkadaşşımdan bilgi devşirmeye çalışıyordum. "Ben Berlin'de iken Almanların su içmeyip yalnız bira içtiklerini duymuştum. Amerika'da da öyle mi?" ve "Burada kedi var mıdır?" diye sorular soruyordum. Bana öyle güldü ki utandım. Anlaşılan hâlâ çocukluktan çıkamamıştım. Şükür ikisi de varmış. Hem de günde altı bardak su veya meyva suyu içmek gerekirmiş. Bizler burada bunu pek geç öğrenecektik. Sonunda Chicago'ya vardık, Niyazi beni karşıladı.

Büyücek bir oda, bir de banyodan oluşan otel odamıza gittik. Banyoya gidip tekrar odaya döndüğümde bir de ne göreyim: ortada koskocaman bir yatak! İyi ama nereden geldi? Meğerse bir düğmeye basınca duvardan inmiş. Pek pratik insanlarmış.

Amerika'ya alışmak kolay olmadı. O zamana kadar okulda Fransızca okumuştum. Tek kelime İngilizce bilmiyordum. Çalışmaya koyuldum. İlk aylarda tabii çok sıkıntı çekiyordum. O zamanki durum şimdikine hiç benzemiyordu. Bugün ülkeler birbirine çok yaklaştı. Şimdi evlerde kullanılan araç ve gereçlerden hiçbirisi ne benim büyüdüğüm evde ne de çevremizde yoktu. Radyo, yeni yeni zengin evlerine girmeye başlamıştı. Batı ülkelerini, ancak, beş yaşından beri gitmeye başladığım sinemalardan tanıyordum. ABD'deki insanları çok maddeci ve asık suratlı

sanırdım. Bereket versin, öyle değillerdi genelde. Orada birçok ülkeden insanlar vardı: Hintliler, Çinliler, İranlılar, Mısırlı, Iraklı, Suriyeli Araplar vb.. Ancak, çok canımı sıkan bir şey vardı ki buna bir türlü alışamadım: Türkleri çok yanlış, daha doğrusu çok fena tanıyorlardı. Genç bir kız olduğumdan iltifat eder, “Avrupa’nın neresinden geldiniz, Fransa’dan mı?” diye sorar, Türk olduğumu söyleyince de şaşırır, “Nasıl olur da beyaz olursunuz? Çölde nasıl beyaz kalırsınız?” gibi akla gelmeyecek sorular sorarlardı.

Chicago Üniversitesinde beş on Türk öğrenci vardı. Bir kısmı teselli yolunu bulmuştu: “Nasıl olsa beni Avrupalı sanıyorlar” diyordu. Arada sırada bilgili insanlara da rastlıyordum. Onlar, Atatürk’ün adını, yaptığı devrimlerin bazılarını duymuşlardı. “Atatürk, birden fazla evliliğe son vermiş; kadınları hareme kapandıktan, çarşaf giymekten kurtarmış” diyorlardı. Bazı gazetelerde Atatürk’e “dünyanın en iyi diktatörü” denildiğini okumuştum. Arap ülkelerinden ve İran’dan gelenler bize dostça davranmazlardı. Vaktiyle Osmanlı idaresinde bulunanlar, onların büyük uygarlıklarını Türklerin yıktığını iddia ederler, bir Arap atasözü olduğunu söyledikleri “Türk’ün atının ayağının bastığı yerde ot bitmez”i yinelerlerdi. Belki de bugünkü durumlarının suçunu Türklere yüklemek onları teselli ediyordu. Tutturdukları bir başka konu da “Sizin bir diliniz yoktur, sözcükleriniz ya Arapçadan ya Farsçadan alınmıştır” savıydı. Düşünmeye başladım; adamlar haksız değildi. Ondan sonra elimden geldiğince bu yabancı sözcükleri kullanmamaya karar verdim. Rastladığım Yunanlıların durumunu anlatmaya gerek yok. Kurtuluş Savaşı’nda uğradıkları yenilginin üzerinden çok zaman geçmemişti. Ermenilerle olan anlaşmazlıklar da öyle. Bundan önce, benim, durumun ciddiliğinden, Ermeni meselesinin dünyaya soykırım diye tanıtıldığından haberim yoktu. ABD’ye geniş çapta nüfus gönderip güçlü lobilere sahip olan Yunanlılar ve Ermeniler, Türkler aleyhine istedikleri gibi tek yanlı propaganda yapmışlar, ulusumuzu çok acımasız, ilkel ve

vahşi olarak tanıtmayı başarmışlardı. Bunun acısını hâlâ çekmekteyiz. Ben o zamanın Amerika'sında yalnız Yahudilerden dostluk gördüm. Onlar Türkiye'yi her zaman savundular. Chicago şehrinde Türkiye'nin fahri konsolosu olan yaşlı bir Yahudi vardı. Atatürk'e hayrandı. Ona verdiği isme çok gülerdim, hâlâ anımsarım: "Gazi Mustafa Kemal Atatürk Paşa".

Türk kadınının ancak Atatürk devrinde değeri bilinmiş, ona erkeklerle eşit haklar tanınmıştı. Kendimi Ata'nın çocuklarından biri olarak görür, bununla iftihar ederdim. O zaman milletçe fakirdik, kıt kanaat geçinirdik ama temiz, vatansever, dürüst bir topluma sahiptik. Paramızın değeri Amerikan dolarına neredeyse eşitti. Fiyatlar hiç değişmezdi. Enflasyonun adını duymamıştık. Milli zenginliğimiz durmadan artıyordu. Önümüzdeki örnek, Atatürk gibi büyük bir liderdi. Gelecekte umudumuz sonsuzdu. Bu bakımdan, ulusumuz hakkında bu ülkedeki önyargıları bir türlü içime sindiremiyordum. Daha sonraları Amerika'lı dostlarım da oldu, bu dostluklar neredeyse ömür boyu sürdü.

ABD'de beğendiğim ve beğenmediğim yanlar vardı. Beyaz ırktan ve Hristiyan olanlar ayrıcalıklı sayılıyordu; hele sarışın ve mavi gözlü olursa daha da iyiydi. Sarı veya siyah ırktan olanlar aşağı derecede görülüyordu. Bu önyargılar açık olmayıp hayli gizliydi. Bunlardan kurtulmuş olan, iyi eğitilmiş kişilere de rastlıyordum. Asıl soykırıma uğramış insanlar, Kuzey Amerika yerlileriydi. Onlar, yani kıtanın gerçek sahipleri, kıtanın en verimsiz topraklarında yaşamak zorundaydılar. Ben bunu daha lisedeyken, değerli tarih hocam Naci Bey'den öğrenmiştim. Her gelen göçmen grubunun nüfusu artarken yerlilerinki o sıralar sanırım gerilemekteydi. Karşılaştıklarım, filmlerde gördüğüm boylu boslu savaşçılara hiç benzemiyordu; şişmanca, tıknaz, mutsuz görünümlü insanlardı. Sanırım hükümetten biraz yardım görüyorlardı. Ayrıca, turist grupları geldiğinde geleneksel giysilerini giyinip danslarını ve törelerini sergileyerek ek gelir de elde ediyorlardı. Kadınlar, boncuklardan

güzel takılar, makosenler, şık terlikler vb. yapıyorlardı. Kanada'da yaşayan Yerlilerin durumları daha iyi görünüyordu. Başlıca ihtiyaçları az çok karşılanıyordu. Daha da kuzeyde yaşayan Eskimoların yontuları, resimleri günümüzde pek meşhurdur. Sabuntaşından yaptıkları hayvan heykelcikleri çok başarılıdır.

Siyahlara gelince, hepimizin bildiği gibi, onların Amerika kıtasında çok acılı bir geçmişleri vardır. Abraham Lincoln'dan sonra durumları yavaş yavaş düzeldi. Benim orada bulunduğum, 1935-40 yılları arasında, kendi mahallelerinde yaşar, Beyazların mahallelerinde ev alamazlardı. Büyük paralar sayıp bir ev alsalar dahi çevrelerindeki Beyazlar derhal o mahalleyi bırakıp giderlerdi. Trenlerde, otobüslerde, sinemalarda yerleri arkadaydı. Birçok otellere, restoranlara giremezlerdi. Üniversitelerin çoğuna alınmazlardı. Chicago Üniversitesi Siyahları kabul ettiği için bu konuda önyargısız sayılıyordu.

Siyahlar, İkinci Dünya savaşında askerlik yaptılar, silah kullanmasını öğrendiler, güç ve itibar kazandılar. Bazı alanlarda büyük başarı elde edip toplumu etkilediler: spor, müzik, dans alanlarında olduğu gibi. Bugün hâlâ Beyazlara oranla olanakları kısıtlıdır.

ABD'de ilk kez gördüğüm ev rahatlığından ya da gökdenlenlerin heybetinden söz edecek değilim. Ancak, bizde yapılan binalar yirmi beş otuz yılda eskiyip yıkılırken onların evleri onca yıl dayanabiliyordu. Malzemeleri çok iyiydi. Damları akıyor, boruları tıkanmıyor veya patlamıyordu.

ABD'de evlerin, temelleriyle birlikte sökülüp gayet geniş kamyonlarda taşınarak temeli önceden hazırlanmış yeni arsalarına vinçlerle yerleştirildiğini gördüm. Bir kez de ufakça bir kiliseyi taşıyorlardı. Bir gün bizim sokağın bana yepyeni görünen asfaltını kırdıklarını gördüm. "Kimbilir ne kadar zaman bunun sıkıntısını çekeceğiz" diye düşünürken akşam eve geldim ki yepyeni asfalt çoktan döşenmişti bile.

Evimizin yakınında çok geniş ve kupkuru bir arazi yatıyordu. Çevresi çitlerle çevriliydi. Bir gün orada büyük bir hareket olduğunu gördüm. Meğerse ülkenin en modern hayvanat bahçesini yapıyorlarmış. Önce oldukça geniş bir dere yatağı kazıldı. Her yanına çimento döşendi, birkaç gün içinde. Sonradan baktım ki içine su doldurulmuş. Amerika'da nehir ve nehirlerin kolları çoktur; onlardan birini hayvanat bahçesinin ortasından geçirdiler. Bir yanda da kocaman bir göl, ortasında engebeli bir ada. İşler bittikten sonra orada keçilerle küçük sarı maymunlar yaşamaya başladı. Bütün araziyi büyük ağaçlarla donattılar. Önce metrelerce derinlikte çukurlar açtılar. Sonra, toprağı tam o çukurlara göre kesilmiş ve demir kafesler içine yerleştirilmiş, on on beş metre boyundaki yemyeşil, kocaman ağaçları oyuklara yerleştirdiler. Hepsine bol su verdiler. Kesilip, halı gibi katlanmış çimleri de oturtuktan sonra yıllarca emek verilip yetiştirilmiş uçsuz bucaksız bir bahçe görünümü oluştu. Bütün hayvanlara, huylarına uygun, rahatça uyuyabilecekleri geniş yuvalar yaptılar. Yiyecekleri orada veriliyordu. Ancak gündüz, otomatik bir kapı açıldığında, çok geniş bir bahçeye çıkacaklardı. Otoburlarla etoburların bahçeleri duvarlarla ayrıldığı gibi, birbirlerine zarar verebilecek hayvanların bahçeleri de ayrıydı. Gazetelerin yazdığına göre, burası dünyanın son sistem hayvanat bahçesi oluyordu Çok geniş bir toprak parçası üzerinde yapılan bu işler en çok iki ay sürdü. Oysa ben bunca işi yıllarca sürer sanmıştım. İki ayın sonunda bahçe, hayvanlar ve onları merak eden insanlarla dolmuştu. Bu, beni çok şaşırttı. Burada pek çok uzmanlık olayı bir araya gelmişti: bilim, teknik, para, kalifiye işçi gibi.

1935 yılında ABD'de Roosevelt Cumhurbaşkanı idi. Halk ondan çok memnundu. Daha önce Başkan Hoover zamanında ekonomik bunalım yaşanmıştı. Bu dönemde fabrikalar kapanmış, işsizlik artmış ve halk fakir düşmüştü. Roosevelt zamanında vahşi kapitalizme karşı, sosyal devlete ilk adım atıldı. Sosyal adalet uygulamaları başladı. Devlette yeni kurumlar

oluştı. İşsizlere aylık bağlandı. İşsiz sanatçılara iş bulundu. Roosevelt ardarda üç kez başkan seçildi. II. Dünya Savaşının sonunu göremeden öldü.

6. CHICAGO ÜNİVERSİTESİ

İki yıl sonunda Chicago Üniversitesi'ne girdim. İstanbul Üniversitesi'nde hazırladığım "Batıl İnançlar" tezimin bir özetini İngilizce'ye çevirip "okuma bursu" istedim. Konu ile ilgilendiler. Beni, o zamanın önemli sosyal antropologlarından biri olan Prof. Ruth Benedict ile görüşturdüler. Kendisi benimle ilgilendi. Anlaşılan bende umut ışığı görmüştü; okuma bursunu bana verdi. Evde devamlı Türkçe konuştuğumuz için, İngilizce bakımından hâlâ sıkıntı çekmekte idim. Dersler seçime tabiydi; istediğim dersleri alabiliyordum. En çok ilgilendiklerim, arkeoloji, fiziksel antropoloji, sosyal antropoloji, folklor oldu. Bunları sırayla almaktaydım tabii. Profesörlerimiz kendi alanlarında esaslı çalışmalar yapmış, tutucu olmayan, değerli, açık fikirli kişilerdi. Siyahlar, Üniversitede okuyabildikleri gibi, her türlü etkinliğe de katılabiliyorlardı. Oysa o zamanlarda ABD'deki üniversitelerin çoğunda ırk ayrımı vardı. Özellikle Güney eyaletlerinde, Siyahların okulları ayrıydı.

Kendim görmedim ama International House'daki Türk çocukların anlattıklarına göre, biz gitmeden bir yıl önce, birkaç Türk öğrencisi devlet bursuyla ABD'ye gelmiş. Bunların içinde siyah bir Türk vatandaşı da varmış. Aksi gibi, hepsi Güney'de ırk ayrımının en şiddetli olduğu bir üniversiteye gönderilmişler. Bu öğrenciler, tek bir daire tutup birlikte kalmayı umuyorlarmış. Halbuki Amerikalılar "siyah çocuk beyazlarla kalamaz" diyerek, siyah çocuğu, siyahların mahallesine yollamışlar. Siyah Türk öğrenci çocuk burada bunalıma girmiş, hastanede tedavi edilmesi gerekmiş ve daha sonra da bir türlü uyum sağlayamadığından, Türkiye'ye göndermek zorunda kalmışlar.

İrk ayırımı ön yargısı o kadar güçlüydü ki, örneğin, bazı restoranlarda “Köpekler ve Çinliler Giremez” yazısı bulunurdu. Beyazların kaldığı otellerde siyahlar kalamazdı. Siyahlar otobüslerde en arka sıralarda oturmak zorunda idiler. Hatta Chicago Üniversitesi gibi oldukça liberal bir üniversitede bile, öğretim üyeleri kendi derslerine giren öğrencileri evlerine davet ettiklerinde, siyah öğrencilerin, isim verilerek çağrılmadıkça, gitmeleri âdet değildi. Andreade adlı Güney Amerika’lı Folklor hocamız bu kuralı bilmediği için, evindeki davete isimle çağırmadığı siyah öğrenciler gelmemiş, hoca da buna şaşırmişti.

Dış ülkelerden gelen hemen bütün öğrenciler *International House* denilen binada otururdu. Yer bulamayan birkaç kişi birleşerek bir apartman katı tutardı. Buraya da Siyahlar kabul edilmezdi. Biz de sık sık *International House*’a giderdik. Burada yemekler güzeldi ve öğrenci işi olduğundan ucuzdu. Sık sık bazı sanat etkinlikleri olurdu. Orada kalan birkaç Türk öğrenci de vardı.

Gelelim derslere... En çok sevdiğim ders arkeoloji, en çok sevdiğim hoca da o dersin profesörü Fay Cooper Cole oldu. Dr. Cole gayet açık seçik tane tane konuşur, ben bile anlardım. Kendisinde ırk ayrılığı önyargısı yoktu. Beyaz, Siyah, Sarı (Amerika Yerlileri bunların bir koluydu), her üç ırkın da beyinlerinin aynı kapasiteye sahip olduğunu, aralarında üstünlük, aşağılık farkı bulunmadığını söylerdi. Kendisi bu konuda çok araştırmalar yapmıştı. Bilimsel olarak vardığı sonuç buydu. Küçük ve okunması kolay bir kitabı vardı: *Uygarlığa Giden Uzun Yol*. Sonradan onu Türkçeye çevirdim. Okuyanlar, çok yararlandıklarını söylediler. O zamanlar bizim biyoloji kitaplarında insanın yaratılışı hakkında bilgi yoktu. Çoğunlukla, Adem ile Havva cennetten kovulmuş, insan da onların soyundan türemiş sanılırdı. “İnsanlar maymundan türemişlerdir” diye bir varsayım inanılanlar sivri akıllı diye görülür, öylelerine gülüp geçilirdi. Oysa bu kitapta, ilk kez, maymuna göre bir hayli gelişmiş, ancak

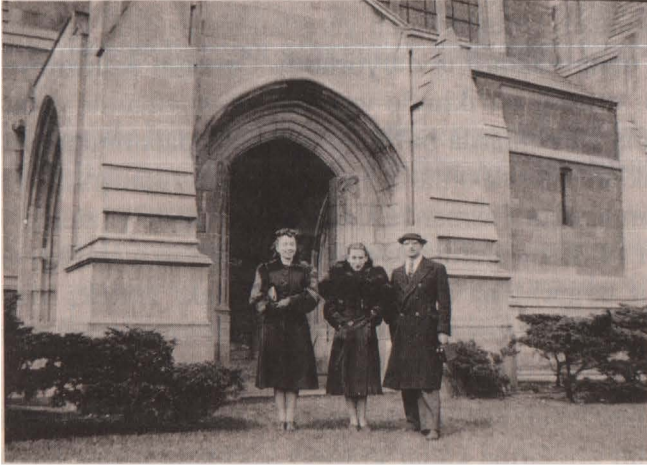
insana göre bir hayli ilkel yaratıklar bütün detaylarıyla veriliyordu. Çin’de “First Lady” adını verdikleri ilk kadın iskeleti bulunmuştu. Benim dünya görüşümde de heyecan verici değişiklikler olmaktaydı.

Madem ki beyin kapasitesinde fark yoktu, o halde toplumlar arasındaki az gelişmişlik-çok gelişmişlik farkları nereden geliyordu? Hocamızın uzun araştırmalar sonucu vardığı teori şuydu: sosyal temas. Diğer toplumlarla ilişki kuran toplumlar, onların icatlarından, buluşlarından yararlandıkları gibi, kendi buluşlarını da onlara aktarmış oluyorlardı. Örneğin Kaliforniya gibi mülayim, verimli bir ikimde yaşayan güzel vücutlu yerliler hiç gelişmemiş, ormanlarda bol bulunan meşe palamutlarını öğüterek yaptıkları ekmek onların başlıca besini olmuştu. Soyutlanmış durumda olan Tasmanyalılar, Eskimolar da yüzlerce yıl aynı yaşamı sürdürmüşlerdi. Oysa eski Amerikan uygarlığı olan ve eski Mısır uygarlığına çok benzeyen Aztek, Toltek, Maya uygarlıkları ancak Kuzey ve Güney Amerika kıtalarının birleştiği, devamlı göçlerin olageldiği yerlerde gelişmişti.

Ben hep kendi ülkemin durumunu düşünüyordum: “Türkler Avrupa’nın ortalarına kadar gittiler; peki ama neden büyük buluşlar, örneğin matbaa bize o kadar geç geldi?” Bunun yanıtını bulmak zor değildi. Zaten hocamız da söylemişti: “Toplumların ilişki kurmasına bazı kültürel engeller bulunabilir: ırk, dil, din, mezhep, kılık kıyafet, âdet, gelenek, çıkar çatışması gibi.”

Çok sıkı çalışılan üç aylık dönemin sonunda bir ödev yapmam gerekiyordu. Ben, zihnimi çok yoran, ABD’deki Türk önyargısı üzerine bir yazı yazdım. Ta Haçlı Seferlerinden başlayarak, Selçuklu’ların Anadolu’da büyük bir devlet kurduklarını, sonradan Osmanlıların Anadolu’ya yerleştiklerini, daha sonra Avrupa’ya geçerek Viyana’ya kadar ilerlediklerini, arada din farkı olduğundan bütün bunların Avrupa’lıları çok korkuttuğunu, türlü inanılmaz öykülerin ortaya çıktığını anlatmaya çalıştım. Hoca, ödevimin kenarına kısa bir cümle yazmış: “Az zamanda çok şey öğrenmişsiniz.”

Sosyal antropoloji dersi de önümde çok zengin ufuklar açmıştı. İleride Anadolu köylerinde yapacağım araştırmalarda bana büyük yararı dokunacaktı. Bu ders sayesinde Eskimo'lardan, tropik bölgelerde yaşayan ilkel topluluklara kadar her yandan bilgi edinmiş oldum. Bu dersi veren çok saygın bir profesör, Bölümün dekanı Profesör Redfield'di.

1938-Chicago Üniversitesi'nde. Ben soldayım.

Chicago, çok gelişmiş, çok modern bir üniversiteydi. Ders odası darlığı gibi bir problem yoktu. Uçsuz bucaksız bir kitaplığı vardı. Yüzlerce öğrencinin çalıştığı yerde çıt çıkmazdı. Öğrencilerin davranışlarında, bize göre bazı ayrılıklar dikkatimi çekti. Biz lisede olsun, üniversitede olsun, hoca derse gelmeyince sevinirdik, oradaysa üzülüyor, "Bu kadar para veriyoruz, yeterince yararlanamıyoruz" diyorlardı. İlk girdiğim yazılı sınavda hoca soruları verdi, sonra da kapıyı kapayıp gitti. Evet, hem de yerine bir gözcü bırakmadan. Çok şaşırmış, çevreme bakınıyordum. Bizdeki gibi herkes kitabını açıp kopya mı çekecekti, yoksa bir arkadaşının yazdıklarından mı yararlanacaktı, yahut bilmediğini soracak mıydı?

Hayır, sınıfta çıt yoktu. Herkes sağına soluna bakmadan yazıyordu. Meğerse o memlekette kopya çekmek hırsızlık sayılmış.

Erkeklerin birbirleriyle asla öpüşmediklerinin ayırdındaydım. Tatilde Türkiye'ye giden bizim çocuklar tekrar üniversiteye döndüklerinde, birbirlerini görünce öpüşmüşler. Bunu gören Amerika'lılar, "Erkek erkeğe öpüşüyorlar" diye onları eşcinsel sanıp idareye şikâyet etmiş, Türk öğrenciler de dertlerini idareye güçlkle anlatmışlar. Aslında bütün Ortadoğulular aynı âdetleri paylaşmaktaydılar. Amerika'da erkeklerin kızlarla öpüşmesi ise o devirde bile çok normal görülürdü.

Bizim yaşlıca arkeoloji hocasının soyunup öğrencileriyle tenis oynamasına da şaşmıştım. Birden onun yerinde bizim pek şişman Mustafa Şekip hocayı gördüm. Öte yandan, kız erkek ilişkileri çok serbestti. Kızlar erkek arkadaşlarını iftiharla ailelerine gösterir, yemeğe çağırır, gezmeye giderlerdi. Bütün bunlar benim için yeni görüntülerdi. Orada en hoşuma giden, bütün kıtayı bir baştan öbür başa geçmek oldu. Doğa görüntüsünde değişiklikler ve güzellikler olmakla beraber, şehirler birbirine fazlasıyla benziyordu. Zincirleme mağazalar, bankalar, her yerde aynıydı. Her istediğinizi elinizle koymuş gibi bulabilirdiniz, hem de ilk gittiğiniz bir şehirde bile.

7. AMERİKA'DAKİ TÜRK GÖÇMENLER

ABD, hep bildiğimiz gibi, göçmenlerden oluşmuş bir ülke. Gelenlerin çoğu, başta İngilizler ve İrlandalılar olmak üzere, bütün kuzey Avrupalılar, daha sonra İtalyanlar ve Yunanlılardı. Güney Amerika'yı ise İspanyollar ve Portekizliler kaplamıştı. Bizim gittiğimiz yıllarda, bulunduğumuz bölgede, hele endüstri şehri Detroit'te toplam birkaç yüz Türk vardı. Onlar çevrelerinde bulunan Ermenilerden duyduklarının etkisiyle Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Amerika'ya gelmişlerdi. Güneydoğudan, Diyarbakır yakınlarından, çoğu okuma yazma bilmez kimselerdi. Ermenilerden bazılarının, orada iki üç yıl

çalışıp memlekete dönerek toprak ve öküz aldıklarını görmüşlerdi. O zamanlar göçmen olarak ABD'ye gitmek kolaymış. İşçiye gereksinme varmış. Hatta bizim zamanımızda bile az çok öyleydi. Öğrencilerden büyük kısmı geriye dönmedi.

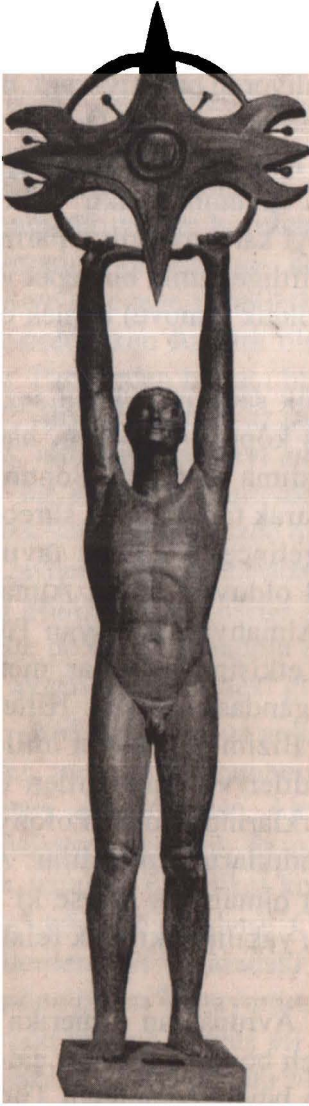
Biz de isteseydik kalabilirdik. Ama ben memleketi, hele İstanbul'u çok özlemiştim. Gece rüyalarım girer olmuştu. Bizim o zamanki yaşam koşullarımız düşünülürse, ABD'nin etkisinde kalmamak olanaksızdı, ama Türkiye'de Atatürk'ten kaynaklanan ve geleceğe yönelik büyük umutlarımız vardı. Ne yazık ki, biz oradayken Atatürk öldü. Orada tanıdığımız, onu çok seven işçi Türklerden birkaçı bizim eve geldiler, "Acaba ne yapabiliriz?" diye. İçlerinde, az sayıda da olsa, İngilizceyi az çok öğrenmiş, okuduğu gazeteyi anlayabilenler vardı. Şehrin oldukça fakir bir semtinde oturuyorlardı. Orada bir kahvehaneleri vardı. Daha yeni geldiğimizde bizi alıp oraya götürmüşlerdi. Kahvehane, aynen Anadolu kasabalarındakilere benzediğinden çok hoşuma gitmişti. Baş köşede Atatürk'ün bir resmi asılıydı. Sedirlerinde de birkaç Anadolu kilimi seriliydi. Kuru fasulye ve pilav da aynen memleketteki gibiydi.

Birkaçı bir araya gelince yalnızlıktan kurtuluyorlardı. Topluma uyum sağlayamamışlardı. Durumları, uzun yıllar sonra Güney Anadolu'dan Almanya'ya giden Türk işçilerinininkine benziyordu. Üstelik de onlar yalnız erkeklerdi ve dönüş yolu çok uzundu. Çok ilkel koşullardan gelip Amerika uygarlığının orta yerine düşmüşlerdi. Çevreleriyle kaynaşmakta en büyük engellerden biri de aradaki dil ve din farkıydı. Örneğin, domuz etinden ödleri kopuyordu. Haydi hiç et yemesinler ama bir tencerede bir kez domuz eti pişirilmişse, onlara göre, o tencerede pişen her yemek haram oluyordu. Amerika'ya ilk geldiklerinde Hıdır Efendi, rahatlıkla yenebilir düşüncesiyle, gemiden kendine birkaç tane elma turtası almış; ancak tam gemiden incekleri sırada, birisi ona, "Bunun hamurunda domuz yağı (lard) vardır" deyince, Hıdır Efendi elindeki paketi bir anda denize bırakıvermiş.

Velhasıl kahvedeki yemekten gayrı hiçbir yerde yemek yi-yemezlerdi. İçlerinde yalnız ikisi üçü evlenebilmişti, tabii fakir göçmenlerle, diğerleri oldukça yaşlı bekârlardı. Ustabaşları bunların konuştuğu İngilizceyi nasıl anlıyordu bilemiyorum; bütün İngilizce sözcükleri Türkçeye benzetiyorlardı. Dostumuz Hıdır Efendiyi hâlâ anımsarım. Kravat için “nikta” (necktie), pazartesi için “mındey” (Monday), taksi anlamına “çakır” (checker taxi) derlerdi. Türkçe ile İngilizceyi karıştırırlardı: “Farma-ya gittik bir baksa egs aldık” (yani “çiftliğe gittik, bir sepet yumurta aldık”) dedikleri olurdu; “muf olduk” (move) demek ev-den taşınmak anlamına gelirdi.

Dünyada yaklaşmakta olan büyük savaşın kokusu sezilmekteydi. Önce İspanya’da iç savaş koptu. ABD’den, hatta bizim üniversiteden gönüllüler yardıma gitmişti. Sonunda Franco, Sosyalistleri yenilgiye uğratarak tam kırk yıl sürecek bir diktatörlük kurmuştu. Hitler’e gelince, o gülünç tavrılı, bar bar bağırان hiddetli adam, nasıl olduysa, bütün Almanya’yı avucunun içine aldı. O sırada Almanya’da okuyan Türk öğrencilerin büyük bölümü Hitler’in etkisinde kaldılar, memlekete döndüklerinde de Nazi propagandası yaptılar. Hitler’i dost bellediler. Oysa Hitler ırkçıydı. Bizim gibi esmer milletler, Hitler’in kara defterinde, Yahudiler ve Zencilerden hemen sonra geliyordu. Onlar, kendi ırklarından olan Polonyalılara, hatta Norveçlilere bile yapmadıklarını komadılar. Alman ırkı, dünyaya tek başına hakim olmalıydı. Neyse ki İsmet İnönü Türkiye’yi savaşa girmek, yakılıp yıkılmak felaketinden korudu.

Amerikalı dostlarımız, “Herkes Avrupa’dan Amerika’ya gelmeye çalışırken siz neden o tehlikeli bölgeye gitmeye çalışıyorsunuz?” diyorlardı. Amerikalıların büyük çoğunluğu Türkiye’nin yerini hiç bilmezlerdi. Arkadaşlarımız bizden Türkiye hakkında bir hayli bilgi edinmişlerdi. Ben memlekete dönmekte kararlıydım.

THE TURKISH EXHIBITS AT THE NEW YORK WORLD'S FAIR 1939

1939 New York Dünya Fuarı'nda yer alan
Türk pavyonunu tanıtan broşürün kapağı.

8. TÜRKİYE'YE DÖNÜŞ

Türkiye'ye dönmeye karar verdik. Dönüşten bir süre önce New York'a gittik. Henüz II. Dünya Savaşı başlamamıştı. O yıl (1939) New York'ta Dünya Fuarı (World's Fair) vardı. Tüm Avrupa'lılar, Güney Amerika'lılar, Japonya, Hindistan ve diğer Asya ulusları bu fuara katılmışlardı. Türkiye ilk olarak böyle bir sergiye katılıyordu. Doğu stili küçük bina, dışarıdan bakınca hayli şirindi, ama ikinci katın açılmasına izin verilmedi; çünkü yangın merdiveni yapılmamıştı. ABD'de, binalarda yangın merdiveni bulunması şarttır. Bir de yemek konusunda büyük güçlükler çıktığını anımsıyorum. Açıldığı gün öğle yemeği verileceğini ilan etmiş, insanlar saatlerce beklediği halde yemek verememişlerdi. Sanırım yemek işinden de büsbütün vazgeçildi.

1939 New York Dünya Fuarı'nda

Türk pavyonunu tanıtmak için yürüyoruz. Ben en soldayım.

Sergi açılmazdan az önce oraya gittim. Serginin müdürü Vedat Nedim Tör idi. Bana sergide çalışmayı teklif etti. Gelen ziyaretçilere Türkiye hakkında açıklama yapacak, broşürler

verecektim. Bu işi kabul ettim, çok da yararlı oldu. Birçok insanla konuştum, hatta eski memleketini çok özleyen Ermenilere bile rastladım. Sergi, büyük bir salondan ibaretti. Duvarlara asılmış foto montajlar vardı. Bunlar Boğaziçi'nin Hisarlarını, yalılarını vs. gösteren, siyah-beyaz, güzel fotoğraflardı. Girişte, Zühtü Müridoğlu tarafından yapılmış, gayet büyük bir erkek heykeli vardı. Ayakları bir denizin iki tarafına basıyor, elindeki iki ipi galiba bağlamaya çalışıyordu. Bunun ne demek olduğunu her gelen soruyordu. Bu, Boğaziçi'nin iki tarafında durup Asya ile Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan Türk imiş. Yaşlı bir Amerikalı, halı dokuyan iki köylü kızının gayet canlı fotoğrafı önünde durarak bana "Bu fotoğranın yerine tezgâhta halı dokuyan iki kız getirselerdı çok daha ilginç olurdu, insanlar burayı doldururdu" dedi. Ona hak verdim. Gelenlerin çoğu, "burası daha bitmemiş" deyip gidiyordu.

O kadar çekici, o kadar güzel hazırlanmış sergiler vardı ki onları görmeyi yeğleyeceklerdi. Bu gibi şeyleri öğrenmek de elbette deneyim, görgü, bilgi istiyordu. Ülkemiz henüz bu işin başındaydı. Batı alemiyle henüz yeterince ilişki kuramamıştık.

1939 yazı sonunda bir transatlantikle yola çıktık. Önce İngiltere'ye, sonra Fransa ve İtalya'ya uğradık. Henüz savaş başlamamıştı. Her yerde insanlar normal hayatlarını yaşıyor gibi görünüyorlardı. Yalnız Mussolini İtalya'sında getto gördük. Venedik'te Yahudiler şehrin belirli bir bölümüne kapatılmışlardı. Çok fakir, çok sefil, çok mutsuz görünüyorlardı. Akşam olunca kanalları bağlayan köprüler kalkar, gettonun şehirle ilgisi kesilmiş. Sonunda bir Türk gemisiyle günbatımında İstanbul'a girdik. Doğduğum, büyüdüğüm şehir o kadar güzel görünüyordu ki iki Amerikalı kadın, heyecan içinde: "Nefes kesen bir güzellik!" diye bağııştılar. Evet, elli beş, altmış yıl öncesinin İstanbul'u. Nüfusu ya yarım milyon

1939-Amerika'dan gemiyle dönerken.
Sağda Fikret Berkes,
ortadaki ise bir yol arkadaşım.

yahut yedi yüz elli bin idi. Her yanı yemyeşil bir cennetti. Henüz hiçbir yerde beton ve taş yığınları yoktu. Denizde dünyanın en lezzetli, irili ufaklı balıkları çok boldu.

9. ANKARA ÜNİVERSİTESİ KURULUYOR

İstanbul'da bir ev tutup yerleştik. O arada İstanbul Üniversite'sine uğrayıp eski arkadaşlarla buluştuk. Amerika'ya ilk ayak bastığımda beni karşılamış olan Muzaffer Şerif Başoğlu, Niyazi Berkes'in iyi dostuydu. Bizleri gördüğü andan itibaren, Ankara'da yeni kurulan Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nin

reklamını yapmaya, hep birlikte orada çalışırsak ne kadar verimli olacağımızı anlatmaya başladı. Muzaffer Şerif, önce ABD’de lisans yapmış, memlekete dönmüş, sonra da doktora yapmak için tekrar ABD’ye gitmişti. Psikoloji üzerine yaptığı tez hayli ilgi çekmiş, kitap halinde basılmıştı. Şimdi de Dil Tarih Coğrafya Fakültesi’ne profesör olarak atanmış bulunuyordu. Ben Ankara’yı hiç görmemiştim. Önce birkaç günlüğüne oraya gittik. Maksadımız durumu yakından görmektir. Küçük, şirin bir şehir. “Kutlu” ve “Özen” adında iki pastanesi ana caddenin iki yanındaydı. Görmek istediğimiz herkes onlardan birindeydi ya da neredeyse oraya gelecekti. Pertev Naili Boratav da oradaydı. Niyazi Berkes’in liseden de, üniversiteden de sınıf arkadaşıydı. Pertev Almanya’ya tahsile gitmiş, ancak büyük çoğunluğu Hitler hayranı olan Türk öğrencilerle anlaşılamamıştı. Herkesin sevdiği, güleç yüzlü, mükemmel bir insandı. Folklora merak sarmıştı, *Dede Korkut* üzerine dörtbaşı mamur bir tez yazdığını duymuştum. Daha sonra, ben doktora tezi yazdığım da, Ankara köylerinden, çoğu Örencik’ten, uzun, kısa 47 masal, biraz da bilmece ve Atasözü toplamıştım. Pertev Naili Boratav Fransa’ya gittikten sonra, doktora tezimin sonuna koyduğum bu 47 masalın yayınlanma iznini benden istedi, ben de verdim. Onların bulunduğu masal kitabını bana göndereceğini umdumsa da bir daha haber alamadım.

Görmek istediğim insanlardan birini daha hemen o günlerde görmüştüm: Sabahattin Ali. Yanında eşi ve arabasında oturan bir buçuk, iki yaşlarındaki kızı Filiz’le birlikte. Çocuğuna ne kadar düşkün olduğu ilk bakışta belli oluyordu. Sabahattin Ali, son derecede canlı, hareketli, hayat dolu bir insandı. O kadar hazırcevaptı ki herhangi bir lafın altında kalması olanaksızdı. Çok geçmeden Behice Boran da Ankara’ya gelmişti. Michigan Üniversitesi’nde sosyoloji alanında doktora yapmış, Dil Tarih Coğrafya Fakültesine doçent olarak atanmıştı. Sonunda biz de kararımızı verip Ankara’ya göç ettik.

Niyazi Berkes doçent, ben de asistan (orada İlmi Yardımcı diyorlardı) olarak Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü'nde çalışmaya başladık.

O zamanların Ankara'sı bizim gibi genç, çalışmaya fazlasıyla hevesli, geleceğe umutla bakan insanlarla doluydu. Edebiyat alanında gözle görülür bir canlanma vardı. Garip hareketi, başlıca üç kişi tarafından yürütülüyordu: Orhan Veli, Melih Cevdet, Oktay Rıfat. Arkadaşımız Orhan Veli, büyük şair olmuştu. Elbette ki hâlâ, hem de fazlasıyla, öyledir.

Meşhur iki pastanenin bir yanında edebiyatçılar oturmuş, ya derin bir sohbe yahut kıyasıya bir tartışmaya dalmış olurlardı. Meclisin orta yerinde çoğunlukla Nurullah Ataç bulunurdu. Onun konuşkanlığı, hazırcevaplığı da Sabahattin Ali'ninkinden pek aşağı kalmazdı. Arada sırada bir kenarda oturup onları dinlediğim olurdu.

Benim asıl ilgi alanım konservatuvar çevresiydi: müzik, tiyatro, daha sonra da bale. Ne yazık ki ben balenin kuruluşuna yetişemedim. Fakültede klasik batı müziği konserleri verilmeye başlanmıştı. Ben mutlaka giderdim. İsmet İnönü düzenli olarak gelirdi. Fırsat buldukça tiyatro provalarına da gidiyordum. Ülkemizi şerefliendiren profesörlerden biri de bence tiyatro adamı Alman Carl Ebert'ti. Tiyatro okulunu kurmak ona nasip olmuştu. Cüneyd Gökçer, Agah Hün, Ertuğrul İlgin, Muazzez, Nermi, Aydın Gün anımsayabildiğim ilk öğrencilerindendiler. Sınırım okulu bitirmek üzere veya bitirmişlerdi. Yunan klasiklerini oynuyorlardı. Oidipos, Antigone ... gibi. Daha sonradan Shakespeare'e başlayacaklardı. Profesör Ebert'in onları nasıl canla başla çalıştırdığını, bunca yıl sonra, hâlâ görür gibi oluyorum. Benim asıl şaşıtığım, Sabahattin Ali'ydi. O sırada Profesörün sağ kolu, en büyük yardımcısı, çevirmeni hem de en yakın dostuydu. O da Almanya'da okumuştı. Hocayla su gibi Almanca konuşurdu. Beş dakika vakit bulsa, bir dost evinde, kır kahvesinde, hatta otobüste elindeki Almanca kitaba dalıp gider, her şeyi unuturdu. Almanya'ya tahsile gidenlerden o, Pertev Boratav ve

diğer üç beş kişi Nazileşmeksizin memlekete geri dönebilmişlerdi. Bu yüzden büyük çoğunluğun düşmanlığını kazanmışlardı. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ndeki Nazi yanlısı görevlilerin sayısı, karşıtlarının sayısından kat kat fazla idi.

Tekrar dönelim konumuza. Profesör Ebert, sahnede nasıl davranacaklarını Almanca tarif ederken, Sabahattin Ali zaman zaman sahneye fırlar, kendisi bizzat oynayarak öğrencilere gösterirdi. Hem de ne oyun. Genelde acele konuştuğu Türkçesi, diksiyonu, sesinin tonu sahnede mükemmelleşirdi. Ne kadar zeki, ne kadar yetenekli bir insandı! Ona bakarken, Profesörün yüzündeki beğeni ifadesi açıkça görülürdü.

Sonra da opera çalışmaları başladı. Önce tek perdeli, kısa operalar oynandı. O arada güzel erkek sesleri de duyulmaya başladı. Örneğin, Ruhi Su'nun bas bariton sesi de, sahne oyununu da olağanüstü güzeldi. İlk büyük opera, Madam Butterfly'dı. Başrol oyuncusu Mesude Çağlayan'dı. Diğer rollerdekiler de çok başarılıydılar. Opera salonu tıklım tıklım doluydu. Butterfly intihar ederken salondaki hanımların çoğu ağlıyordu. Ben ABD'de operalar görmüştüm. İzleyicilerin bir kısmı, o operanın notasıyla gelir, sahneye pek bakmazlardı bile. Sanatçılar da büyük ustalıkla aryalarını söyler, izleyicileri konuyla etkilemeyi önemsemezlerdi. Oysa, Carl Ebert, aslında tiyatrocu olduğundan, oyunun konusuna da büyük önem vermişti ya da ben böyle yorumlamıştım. Elbette ki coşku yalnız ben de değil, başta Hasan Âli Yücel olmak üzere herkesteydi. Çoğu hükümet erkânı da eşleriyle birlikte orada olurdu. Daha sonra, operada büyük bir sanatçı, Leyla Gencer, çıktı. Bir süre sonra da İtalya'ya gitti, onların en itibarlı operası La Scala'da uzun yıllar çalıştı, ülkemizin adını duyurdu. Ancak, bunun farkına varan pek olmadı. Yani uzun süre bu ülkede değeri bilinmedi.

Bu arada biraz da dostlarımızdan, arkadaşlarımızdan söz edeyim. Sabahattin Ali bir gün bizi evine çağırdı, gittik. Avukat İsmail Hakkı Balamir'le ilk karşılaşıyorduk. Birkaç kişi

daha vardı. Okunacak yazı da “*Kuva-i Milliye Destanı*”’ydı. Adını bile ilk kez duyuyordum. Tabii, basılmamıştı. Nazım Hikmet’in şiirleri vaktiyle basılmıştı ama o sıralarda hepsi yasaklıydı. Hakkı Bey, eseri aslından kopya etmişti. Çok da güzel okuyor, eserin değerini tam belirtiyordu. “Bu, Türk edebiyatının en güzel eserlerinden biri” diye düşündüm. Hâlâ da her okuyuşta heyecanlanırım. İsmail Hakkı ve eşi Şemsa Balamir’le iyi dost olduk, sonuna kadar da sürdü. O zaman iki çocukları vardı, sonra da oğlum Fikret’ten az sonra ikiz oğulları doğdu. Yine o çevreden avukat Muvaffak Şeref ile eşi, yine hukukçu olan, Rebia Şeref vardı. O, aynı zamanda, benim gibi Erenköy Kız Lisesi’nden mezundu. Onlarla da dost olduk. Yaşam boyu sürdü. Fikret’ten az önce kızları Alev dünyaya geldi. Pertev Naili Boratav ile eşi Hayrünnisa Boratav’ın bu çocuklardan az büyücek bir oğulları vardı: Korkut. Daha sonraları ikincisi, Murat doğdu. Adnan Cemgil ile Nazife Cemgil, üniversiteden arkadaşlarımızdı. Onların da iki oğulları oldu: Dumrul ve Sinan. Oturduğumuz Demirtepe’de, yanıımızdaki apartmanda Cevdet Kudret ile eşi İhsan Kudret otururdu. O zaman kızları Ayşe, üç dört yaşlarında küçücük bir çocuktı. Tabii Behice Boran vardı. Sonraları Nevzat Hatko ile evlendi. Oğulları Dursun için Melih Cevdet Anday güzel bir şiir yazdı. Niyazi’ler ise iki taneydi. Diğeri, avukat Niyazi Ağırnaslı’ydı. Zaman değişti. İleride, günün birinde İşçi Partisinden on beş milletvekili çıktı; bunlardan biri de Niyazi Ağırnaslı’ydı. Sırası mı, değil mi, bilemem ama, ikide bir aklıma gelir. Onun zamanında, milletvekilleri kendi maaşlarını az bularak artırmak için bir kanun teklifi getirdiler. İşçi partisi dahil, hiçbir partiden ses çıkmadı. Yalnızca, üç çocuğuna rağmen Ağırnaslı, “Bu fakir millete daha fazla yüklenmeye ne hakkımız var?” gibi sözler diyecek oldu, tabii kimse tınmadı. İşte kendisi böyle bir adamdı. İngilizceden Türkçeye çok değerli eserler çeviren Rasih Güran ile eşi Muvakkar da yakın dostlarımızdı.

Yakın dostlarımızdan bir diğeri, evi bize hayli yakın olan Profesör Liko Amar'dı. Orta yaşlı bir Macar Yahudisiydi. Konservatuarda keman hocasıydı. Osmanlılar Selanik'i zaptettiklerinde, rivayete göre, "Müslümanlığı kabul edenler kalsın, etmeyenler gitsin" demişler. Liko Amar'ın ailesi de Macaristan'a göçmüş. Kendisi, sessiz, içine kapanık, yalnız bir adamdı. Bir de büyük kederi vardı: Naziler annesiyle ablasını alıp kampa götürmüşler, Amar bir daha onlardan haber alamamıştı.

Liko Amar büyük bir keman virtüözüydü. Ara sıra, piyanist Madam Szabo ile birlikte, radyoda keman ve piyano sonatları çaldıklarında çok sevinirdim. Kendisi en azından yedi dil bilirdi. Türkçesi mükemmeldi. (Arapçası da öyle imiş.) Sırası gelip konuştuğunda resim, mimari, dünya edebiyatı, ekonomi alanlarındaki bilgisi beni şaşırtırdı. Diğer bazı Alman öğretim görevlileriyle de az çok görüşürdük ama fazla gidip gelmezdik.

Biz de, herkesin yaptığı gibi, birbirimizin evine misafir olur, gelişi güzel konuşurduk. Bu gibi hallerde, grubun yıldızı her zaman Sabahattin Ali olurdu. Onun bulunduğu yerde kimseye laf düşmezdi. Bazıları buna pek kızardı. Bana kalırsa bütün konuşmaları akıllıca ve yararlıydı. Bazı zamanlar da birisine takılacağı tutardı; o kişinin vay haline! O kadar hazırcevaptı ki o kişinin kendini savunmasına olanak yoktu. Bazen de havasında olmaz, cebinde her zaman taşıdığı kitaplarından birini çıkarıp okumaya başlardı. O her yerde, otobüste ayaktaiken bile kitap okurdu. Kitaba öylesine dalar ki yanında top patlata duymazdı.

Bahar gelip de havalar güzelleşince, henüz küçük olan Ankara şehrinin çevresinde saatlerce süren yürüyüşlere çıkardık. Ne kadar da çok enerjimiz varmış! Yılbaşı gibi özel günlerde birkaç arkadaş birleşir, birimizin evinde yemek yer, az bir şey içki içerdik. İçimizde içki meraklısı yok gibiydi. Sabahattin Ali'ye içkinin dokunduğunu, dengesini kaybettiğini böyle toplantılardan birinde görmüştüm. Meğer o zamanlar en mutlu

Bir gezide. Açık renk şapkalı Sabahattin Ali, ortada oturan Azra Erhat, ben en sağdayım.

yıllarımızmış. “Cadı Kazanı”nın suyu henüz kaynamamış, ama ısınmaktaymış. Biz hepimiz, sevdiği işlerde çalışan umut dolu kişilerdik. En çok Sabahattin Ali’den söz edişimin nedeni, onun şahsiyetinin parlaklığı kadar, doğal ömrünü yaşayamaması, ha-in, feci bir cinayetin kurbanı oluşudur.

10. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI

İkinci Dünya Savaşı başlamıştı, Nazi Almanyasının orduları hızla ilerliyordu. Fransa, koskoca Maginot hattına* rağmen kısa zamanda yenilmişti. Nazi orduları o hattı atlamış, Belçika’dan Fransa’ya girivermişti. Diğer Avrupa ülkelerinin çoğu küçük, güçsüz ülkelerdi. Hemen teslim olmuşlardı. Polonya oldukça direnmiş, bu da ona çok pahalıya mal olmuş, Varşova’nın yerle bir edilmesine yol açmıştı. Daha sonra sıra Sovyetler Birliğine geldi. Stalin aklınca kurnazlık edip Almanyaya

* 1930’lu yılların başında Fransızlar tarafından Fransa-Almanya sınırında yapılmış ve yaptıran bakanın adını taşıyan savunma hattı.

ile bir saldırmazlık paktı imzalamıştı ama ne fayda. Hitler oraya da saldırdı. Altı hafta içinde Moskova'ya gireceğini iddia ediyordu, ama evdeki hesap çarşıya uymadı. Hitler'in o zamanlar durmadan tekrarladığı iddialarını, aklımda kaldığı kadarıyla, şöyle özetleyebilirim: "Almanya Birinci Dünya Savaşı'nı müttefikleri (yani biz de dahil) ve Yahudiler yüzünden kaybetti. Yahudiler Almanya'yı sömürüyorlar. Üstün Alman ırkını bozuyor ve dejenere ediyorlar. Önce onlardan kurtulmalıyız. Savaş sonunda büyük kayıplara uğradık. Üstün ırk olarak dünyaya hakim olmalıyız vb." diyordu. Almanya, Sovyetleri hazırlıksız yakaladı. Çok büyük ve çok iyi donatılmış ordusuyla Smolensk'e kadar yürüdü. Sonra da ciddi direnişlerle karşılaştı. Artık, ordusu koca bir kara ülkesinin içlerine kadar girmişti. Çok geçmeden Rusya'nın meşhur kışı başladı ki dayanabilene aşk olsun. Yıl 1942 idi. Hitler'in bilgisi kıt biri olduğunu hep biliriz. Ruslar, daha önce Kutuzov'un* yaptığı gibi, içerilere doğru çekilirken, götürebildikleri hayvanlarını, silahlarını, Ural Dağlarının ardına taşıyor, götüremediklerini imha ediyordu. Almanlara ne yiyecek ne de barınak bırakıyorlardı. Onların bu metodu birkaç yüzyıl önce Aleksandr Nevski** tarafından bile uygulanmıştı: yani düşmanı ülkenin içlerine kadar çekmek, ondan sonra da General Kış'ın yardımından yararlanmak.

Bizler, bu korkunç savaş dehşet içinde izliyorduk. Yanıbaşımızdaki Yunanistan bile işgal edildi de biz, herhalde İsmet İnönü'nün dirayeti sayesinde, Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi istila edilmekten, yanıp yıkılmaktan kurtulduk. Koskoca Almanya'nın, Hitler gibi birine kul köle olup nasıl peşinden gittiğine şaşıyorduk. Bizim önderimiz Atatürk gibi çok akıllı, mantıklı, deneyimli bir liderleri olsaydı, bunca felakete uğramazlardı.

* Mihail Kutuzov (1745-1813) Napolyon ordularını becerikli savaşım yöntemleriyle 1812 de Berezina'da bozguna uğratan Rus mareşali.

** 13. yüzyılda İsveç kuvvetlerini ve Töton şövalyelerini bozguna uğratan Moskova prensi.

O adamın bütün hesapları yanlış çıktı. Kendi itiraflarına göre, altı milyon Yahudiyi öldürmeleri de işlerine yaramadı. Hatta bilim ve teknik sayesinde hiç toprak kazanmadan da Almanların zenginlik ve refah içinde yaşayabilecekleri ispatlandı.

Savaş boyunca memleketimizde her türlü düşünceye rastlamak mümkündü. Sağduyu sahibi halkın çoğunluğu, savaşı kazasız belasız atlattığımızdan ötürü hoşnuttu. Ancak “Türk, bu savaşta da kahramanlığını, erkekliğini göstermeliydi” diyenler de vardı. Rusya genellikle sevilmezdi. Tarih boyunca aramızda birçok savaşlar olmuştu. Almanlar genelde tercih ediliyordu, sanırım. Irkçı düşünce sistemine sahip olanlar ve orada okuyanların çoğu, üstün(!) Alman ırkına hayrandı. Benim şaşıtığım cihet, bunların, Almanya Türkiye’yi istila ettiği takdirde, kendilerini baş tacı yapacağını sanmalarıydı.

Kış, Alman ordusunu çaresiz bıraktı. Öylesine bir kıştı ki zırhlı birliklerin motorları bile donmuş, her türlü taşıt ve tanklar yürümez olmuştu. Moskova, Stalingrad, Leningrad gibi büyük şehirlerin varoşlarına kadar gidildi, ancak içlerine girmek mümkün olmadı. O memleketin insanları kendi ülkelerinin iklimine dayanıklıydılar. Yine de büyük kayıplar verdiler. Ankara Radyosu’ndaki spikerlerimiz, ilerleyen Almanları alkışlıyor, son zafere bir an önce erişmelerini diliyorlardı.

Diğer taraftan, Hawai’deki Pearl Harbor üssüne Japonların baskın yapıp, donanmasının büyük bir kısmını imha edişleri Amerika’yı çok kızdırdı. Derhal savaşa katılıp denizden, karadan, özellikle havadan dehşetli bir çarpışmaya giriştiler. İngilizlerle Almanlar, birbirlerinin şehirlerini kıyasıya bombalıyorlardı. İngilizlerin soğukkanlılığı üzerine birçok fıkralar üretiliyordu. Alarm verilince sığınaklara giriyor, düşman uçakları gidince sığınaklardan çıkıyor, yıkılan yerlerin, ölenlerin, yaralıların icabına bakıyorlardı. Karneyle yiyecek dağıtımı sisteminin çok düzenli işlediği, İngilizlerin sosyal adaleti asıl savaşta öğrendiği söyleniyordu. Daha sonra da aristokrasi yavaşça ve sessizce yıkıldı. Şatolar turistlere gezdirilir oldu.

Hem doğudan hem de batıdan kovalanan Almanlar sonuna kadar Hitler'e sadık kalıp ölesiye savaştılar. "Almanlar V2 füze-lerini vaktinde icat etselerdi savaşı kazanırdı" diyenler çıkmıştır. Bu kadar yanlış ve haksız temellere oturtulan bir savaş nasıl kazanılabiliirdi? Bu korkunç savaştan amaç sömürge kazanmak idiyse, zamanla kimde sömürge kaldı ki? En büyük sömürgeci devlet İngiltere, bir kıta kadar büyük Hindistan'ı kaybetmedi mi? Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika gibi kos-koca ülkeler, İngilizler'in kendi soylarından gelen insanlar tarafından vatan edinildiler. İngilizler oralara bol göçmen yolladı. Onlar hâlâ Büyük Britanya adındaki oldukça küçük bir adayı "anavatan" olarak tanır ve saygı duyarlar. İngilizlerin dahi hâlâ keyfi yerindedir. Almanların ülkeleri, Doğu ve Batı olmak üzere ikiye bölündü. İtalyanlara gelince, onlar önce Habeşistan*, sonra da Balkanları istila ettiler. Ancak İtalyan halkı, Alman halkı kadar Duce'ye sadık kalmadı. Anlaşılan, başkalarının ülkelerini istila etmek gibi bir savaşı fazla ciddiye almadılar. Roma'yı açık şehir** ilan ettiler. Şehri gördüğümde kendilerine yüzde yüz hak verdim. Bu konuda Ata'mızın sözüne inanırım: "Savaş, ancak memleket savunmasında meşrudur." Mussolini'nin fukara Habeşistan'da ne işi vardı?

Japonlar, tam da savaşın sonunda, çok fena cezalandırıldılar (1945). O sıralarda bazı bilginler atom bombasını imal etmişlerdi. Bu bombalar Hiroşima ve Nagazaki adlı iki Japon şehrinde denendi. Canlı cansız her varlığın yok olması gibi korkunç bir sonuç verdi; bütün dünya dehşet içinde kaldı. Aslında savaşın sonu zaten görünmüştü ama korkak olmadıklarını, intihar uçaklarıyla belli etmiş olan mağrur Japonlar, bu iki bombadan sonra derhal dize gelip aman dilediler. Ülkeleri istilaya uğradı. Atom bombası atılan şehirlerde yaşamaya çalışan insanlardan, kuşaklar boyu hayır gelmedi. Bununla beraber, evvelce kendi

* Etyopya.

** Askeri güçle savunulmayacağı duyurulmuş şehir.

içlerine kapalı olan Japonlar, akıllı ve çok da çalışkan hem de dürüst olduklarından Amerikalılardan çok şey öğrendiler. Dünyanın en zengin ülkelerinden biri oldular. Yalnız zengin mi? Teknolojide, bilimde, sanatta da en üst düzeylere çıktılar. Eskiden Batıyı taklit ederken şimdi Batının onlardan aldığı önemli icatlarda bulundular. Hele “yüzde yüz okuma yazma oranı” diye yazıldığında inanmakta güçlük çekiyorum. Hem de o kadar güç bir yazıyı öğrenmekte! O toplumda hiç mi geri zekalı yok? Japonlar, Uzakdoğunun kaplanları, şimdi de beyaz ırkın “üstün ırk” önyargısını yıkmıştı.

Gelelim bizim ülkeye. Savaş bitince, taraf tutma olayları bitecek yerde, tam tersi oldu. İsmet İnönü savaş bitmek üzereyken faşist Mihver* ülkelerine savaş ilân etti. Ne olduysa bizdeki Alman hocalara oldu. Onlar Türkiye’nin savaş durumunda bulunduğu bir ülkenin uyrukları olarak, Anadolu’nun Aşkale gibi ücra yörelerinde enterne edildiler; yani hapsedilmemekle birlikte savaş sonuna kadar gönderildikleri yerlerden ayrılmaları yasaklandı. Şaşılası bir olay. Geri döndüklerinde en kısa yoldan Batı ülkelerine geri döndüler. Müzik profesörlerinden birinin acı şikâyetlerini bugünkü gibi hatırlarım: “Ben artık piyano çalamam” diyordu, “Bu ellerimle odun kırdım, taş kırdım, ateş yaktım.” Gericiler, komünist dedikleri ilericilere ateş püskürüyorlardı. Akıllarınca kendileri bu memleketin sahipleri, kendileri gibi düşünmeyenler ise vatan hainiydiler. Bizler çalışmak, hizmet etmek istiyor, onlarsa yazılarımızdaki her sözcükten kendilerine göre bir anlam çıkarıyor, öküz altında buzağı arıyorlardı.

1941’de *Yurt ve Dünya* dergisini çıkarmaya başlamıştık. Yazarlar arasında Niyazi Berkes, Pertev N. Boratav, Adnan Cemgil, Behice Boran, ben Mediha Berkes, Cevdet Kudret, Sabahattin Ali ve daha birçokları vardı. Bir süre sonra Behice Boran ve Muzaffer Şerif Başoğlu ayrılıp *Adımlar* dergisini çıkardılar. O yıllar benim için heyecanlı ve mutlu yıllar olmuştur.

* Almanya, İtalya, Japonya ve yandaşları.

YURT VE DÜNYA

AYLIK MECMUA

İÇİNDEKİLER

Yurt ve Dünya.

H â d i s e l e r, D ü s ü n c e l e r

Namık Kemal'in Islahatçılığı.

Niyazi Berkes

Namık Kemal'de Devlet Fikri.

Dr. Behice S. Boran

Türk Köyünün Tetkikine Başlarken.

Mediha Berkes

İrlanda Tiyatrosu.

Saffet Dengi

Roman ve Destan.

Pertev N. Boratav

Çin Aile Sisteminin Bozuluşu.

N. B.

Okuduklarımız: Kitaplar - Mecmualar

Sayı : 1 Sonkânun 1941 Fi. 15 kr.

Bir yandan Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde çalışıyor, sanat hareketlerini izliyor ve Maarif Kolejinde son sınıflara felsefe, sosyoloji, psikoloji dersleri veriyordum; diğer yandan, Ankara köylerinde araştırmalarımı başlamıştım. Bu arada amacım doktora tezi hazırlamaktı.

40'lı yıllar.

Maarif Koleji'nde felsefe hocalığı yaparken.

Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ne gelen bazı öğrenciler vasıtasıyla bir gezici başöğretmenle tanıştım. Satılmış Bey, Ankara'ya yakın Elvan Köyü'nde oturuyordu. Eşi ve küçük bir çocuğu vardı. Sömestr tatilinde onun evine gidecek, iki üç hafta kalacaktım. Köyde gerekli olacak eşyayı bana söylemişlerdi: gaz lambası, seyyar karyola, battaniye vb. Mevsim kış olduğundan

bir de teneke soba. İçinde az bir şey çalı çırpı yanıyordu. Oda-
nın eşyasını tamamlayan bir sedir, bir iki minder, bir de tahta
sandalye vardı. Her köy evinde olduğu gibi, biz de tarhana çor-
bası içiyor, bulgur pilavı yiyorduk. Ben biraz çay, şeker, peynir,
zeytin götürmüştüm. Köy pek fakirdi. Zaten dünya savaşıyordu.
Her şey çok kıttı. Hele kahve, çay, şeker iyice lükstü. Köy
halkının çoğunun üstü başı dökülüyordu. Kadınlar ve kızlar, ko-
yun ve keçilerin yününü eğirir, çorap ve hırka örerlerdi hiç dur-
madan. Halimden memnundum. Köy kadınları gibi kapalı giyi-
niyor, başımı örtüyordum. Kadınlarla, hatta muhtar dahil bazı
erkeklerle iyi anlaşıyordum. Öğretmen olduğumdan saygı göste-
riyorlardı.

İKİNCİ BÖLÜM

Köy Araştırmalarına Başlarken

1. GENEL KANILARDAN GERÇEKÇİ GÖZLEMLERE*

Ülkemizde şimdiye kadar köylerin incelenmesi konusunda birçok girişimlerde bulunuldu. Bu hususta en fazla ilerlemiş olan alan, diyebiliriz ki, halk edebiyatı, halk müziğidir. Köylerin âdet ve çeşitli geleneklerinin ve sosyal bünyelerinin incelenmesine gelince, bu alan henüz yeni başlamış bir haldedir.

Şimdiye kadar ülkenin çeşitli yerlerindeki evlenme, doğum, ve diğer âdetleri inceleyen kitaplar ve “Halk Bilgisi Haberleri” dergisinde de birçok malzeme yayınlandı. Fakat bütün bunları incelediğimizde, bu malzemelerin bilimsel yöntemle toplanmadığını görürüz. Bu kitapların çoğunda, yazarların bilimsel yansızlıkla hareket etmediklerini; yazıların bilimsel olmaktan çok edebi bir üslupla yazılmış olduklarını; âdetlerin, çirkin veya hoş bulmadıkları taraflarını çok defa bize anlatmaktan çekindiklerini; buna karşılık güzel ve iyi bulduklarını iyi anlattıklarını görüyoruz. Bundan başka, bunlar çeşitli bölge ve konularla ilgili, K. kasabasında doğum, B. köyünde ölüm âdetleri gibi kopuk bilgiler içermektedir. Bu tür bilgiler bizim bu âdetleri o toplumun bütünü içerisinde açıklamamıza ve başka bölgelerle karşılaştırmamıza olanak sağlamaz.

Oysa toplum bir bütündür. Her âdet veya geleneğin o toplumun bütünü içerisinde anlamı ve fonksiyonu vardır. Ve toplumun bütün cepheleri de sıkı bir şekilde birbirine bağlıdır. Bu olayların hepsini birden incelemedikçe ve ilişkilerini saptamadıkça, bunların içinden bir tanesini anlamak mümkün olmaz. Örneğin halk arasında “hastalık tedavileri”ni ele alacak olursak, bu tedavi şekillerinin rasgele her yerde uygulanmadığını görürüz. Bunun, bir köyün şehire yakınlığı veya uzaklığı, orada sağlık önlemlerinin alınıp alınmayışı, şehrin köy üzerindeki etkileri, köyün ekonomik durumu ve hatta tarihi ile yakından ilgisi vardır. Bu koşulların, şu veya bu şekilde oluşuyla hastalık tedavilerinin değiştiğini görürüz. Sağlık önlemlerinin henüz alınmamış

* “Yurt ve Dünya”, Ocak 1941, Sayı 1.

olduğu uzak köylerde “yatır”larla, “büyü ve sihir” yoluyla veya ev ilaçlarıyla pek çeşitli ve ayrıntılı tedavi şekilleri vardır. Buna karşılık, şehirle yakından teması olan, kolaylıkla varılabilecek bir hastanesi bulunan köylerde bu tür tedavi şekilleri ve üfürükçülere olan rağbet azalır. Eğer bir köy hakkında yeterli bilgi vermeksizin bu tedavi şekillerini sıralayacak olursak, bunlar bize açıklanamayacak kadar garip ve mantık dışı olaylar olarak görünecektir. Bu suretle birbiriyle olan ilgi ve bağıntısı gözetilmeksizin rasgele sıralanmış olan malzeme, bilimsel bir inceleme olmaktan çok pul koleksiyonculuğuna benzer.

Bu kitaplardan bazılarında da acele genellemelere rastlanır. Bazen küçücük bir kitapta şöyle bir başlık görürsünüz: “Anadoluda âdetleri”. Bunun bilimsel bir yazı olmadığını anlamak güç değildir. Yazar, rasgele bir yerde bir adet hakkında bilgi toplamış, sonra da bu yerin tam bir mevkiini çizecek yerde, bu incelemeyi acele yapılmış bir genelleme ile bütün Anadoluya uygulamaktan çekinmemiştir. Halbuki bu başlık altında bilimsel bir eser yazmak lazım gelseydi, bunun ciltler tutması gerekirdi. Bugün bilimin alanı o kadar daralmış ve uzmanlaşmıştır ki artık büyük sorunlarla veya konularla değil, küçücük noktalar üzerinde, fakat esaslı bir şekilde, adım adım çalışmak zorundayız. Bu şekilde bir çalışma ile meydana getirilecek olan bir yazının “Anadoluda âdetleri” gibi büyük bir adı olmayacaktır, fakat buna karşılık bilim için gerçek bir kazanç olacaktır.

Şimdiye kadar yapılan bu adet ve gelenek incelemelerinde daima soyut olarak kalınmıştır. Örneğin “B.deki düğün âdetleri”ni anlatırken soyut bir düğün âdetinden bahsedilmiş, “Şöyle olur, böyle olur” şeklinde anlatılmıştır. Bu bilgilerin, bazen kaydedildiği gibi, baş tarafını birisi, orta kısmını diğeri ve sonunu da başkası anlatmıştır. Verilen bilgi tahminidir. Rakamlar hiç bir zaman tam değildir. Bundan başka, bu adet oranın yerlisi tarafından gerçekte olduğu gibi değil de olması gerektiği gibi anlatılmıştır. Ve diyebiliriz ki böyle bir düğün aynen hiçbir yerde ve hiçbir zaman cereyan etmemiştir. Bizi ilgilendiren konu ise bir

olayın olması gereken değil de, olduğu şeklidir. İncelememiz bize gösterir ki cereyan etmekte olan olay çok defa ideal tipe uymaz. Bu âdetler, uygulayanların servetine, zengin, tutucu ve eski bir aile olup olmayışlarına, düğün tarihine ve içinde geçtiği yere ve daha birçok nedenlere göre değişir. Bunun için yaşanmış belirli bir düğünü ele alarak onu bütün ayrıntılarıyla öğrenmemiz ve olayın kahramanları hakkında çok ayrıntılı bilgi vermemiz gerekir.

Kuşkusuz yapılacak en iyi şey bu âdetleri hem güvenilir kimseleri birbiriyle kontrol ederek ayrıntılı bir şekilde kaydetmek, hem de en iyi şekilde gözlemlemektir; çünkü ülkesini anlatan bir kimse genellikle bir yabancıнын hoş görmeyeceğini tahmin ettiği yönleri söylemekten çekindiği gibi, hoşla gidecek âdetleri süsler ve övgüyle söz eder. Hatta o kimse bunu bilinçli olarak yapmasa dahi, sadece ülkesini sevdiği ve onun âdetlerine karşı objektif bir tavır alamadığı için sonuç buna varır. Diğer taraftan, bir âdet hakkında hiçbir fikri olmayan bir kimse, o âdeti başından sonuna kadar gözlemlediği zaman, bir çok ayrıntıyı ve hatta esaslı noktaları gözünden kaçırır. Bu suretle diyebiliriz ki, gözlem ve dikkatle edinilmiş nazari bilgiler birbirini tamamlar ve kontrol eder.

Herkesin bildiği gibi, toplumbilim, incelenmesi en güç olan bilimlerden biridir. Bir kimyager, cisimlerle istediği şekilde deneyler yapabilir. Oysa toplum meseleleri insanların hükümlerine dayanır. Birçokları kutsaldır; kolaylıkla bir yabancıya anlatılamaz. Bir kısmının ise söylenmesi uygun görülmez ve incelenenlerle incelenenler arasındaki insani ilişkiler ve bu ilişki sırasında oluşan sempati veya antipati büyük bir rol oynar. Bütün bu nedenlerden dolayıdır ki insanların yaşamakta olduğu hayatın iç yüzünü öğrenmek pek güçtür. Cisimler kimyacıya tabidir demiştik; oysa toplumu inceleyen birisi topluma bağımlı olmak zorundadır. Yani toplumun içyüzünü öğrenmek için, toplumu kendisine uydurmaya değil de kendisi o toplumun âdet ve geleneklerine uymaya çalışacaktır.

Yine her bilimde olduğu gibi, inceleme ve gözlemin uzun bir zamanda ve derinlemesine yapılması gerekir. Bir yöreyi

esaslı bir şekilde öğrenmeksizin yapılacak bir iki günlük kısa incelemeler bize köyün sadece dış görünümünden başka birşey öğretmez. Ayrıca, bu yetersiz incelemelere dayanarak vereceğimiz acele hükümler ve yapacağımız vakitsiz genellemeler bizi çok yanlış sonuçlara götürebilir. Örneğin bir arkeoloğun çalışmalarında bilimsel bir sonuca varabilmesi için, onun bir noktada derinleşmesi ve incelemelerini sistematik bir şekilde ilerleterek, oradaki geçmiş bir medeniyet hakkında esaslı ve emin neticelere varması gerekir. Böyle yapmayıp da yer yer toprağı kazarak bir takım eserler çıkarır ve bunları rasgele sıralarsa, o artık arkeolog olmayıp bir antikacı olur.

Toplumbilim incelemesinde durum bunun tamamiyle aynıdır: Ancak bir yerde derinleştikten ve orası hakkında emin bilgiler edindikten sonradır ki onun etrafında daha kısa sürecektelere girişebiliriz. O yöreyi iyice bilmeden yüzeysel incelemelere girişen bir kimse, karşılaştığı olayların toplumdaki işlevini kavrayamaz. Hatta birçok önemli ayrıntı dikkatini bile çekmez.

Şimdiye kadar yapılan araştırmalarda, bu araştırmaların ne gibi yöntemlerle yapıldığını bize anlatan olmamıştır. Oysa bir incelemenin bilimsel yöneme uygun olup olmadığını anlamak için bunu bilmemiz lazımdır. Çünkü bir köy hakkında çeşitli usullerle bilgi alınabilir ve bu bilginin doğruluk derecesi de tamamen inceleyenlere bağlı bir meseledir. Eğer, bir defa gözlemlediğimiz gibi, köylülerin ayıplayacağı veya acaip bulacakları kıyafetlerle köye gider ve muhtara emredip köyün ağalarından birini çağırır ve kağıdımızı, kalemimizi çıkardıktan sonra: “Ey köylü dayı, söyle bakalım...” diye sorularımızı sormaya başlar ve bunları kaydedersek, alınacak sonucun doğru olabileceğini hiç sanmıyorum. Çünkü bu koşullarda köylü, gelenlere “yabancı veya hükümet adamı” muamelesi yapar ve eski hükümetin devrinden kalma bir alışkanlıkla, kendilerine bir zararı dokunmaması için vereceği bilgiyi sıkı bir kontrole tabi tutar ya da arzusuna göre değiştirir. Ancak pek zararsız saydığı için, köyün bir takım dış özellikleri hakkında bildiğini söyler. Fakat

ona serveti hakkında bir soru sorarsanız, “belki vergileri artırır” düşüncesiyle doğruyu söylemeyecektir veya “köyünüzde yatır (evliya) var mı” sorusuna verilecek cevap ise daima “hayır”dır.

Bazen de köylü ile teması olmayan, köylünün diliyle konuşmasını bilmiyen on beş, yirmi kişi ellerinde “anket” listeleri olduğu halde köye gider, çeşitli kimseleri bularak onlara sorular sorar ve cevaplarını kaydederler; bu durumda alacakları netice, keza ötekinin aynıdır. Bu usul, halkı rasyonelleşmiş ülkelerde veya şehirlerde uygulanabilir. Fakat bizim köylerimizde emniyetle uygulanması bilimsel bakımdan tehlikelidir. Çünkü köylerimiz kapalı bir toplumdur. Şehirle temasları azdır. Bunun için, bu kadar kişinin birden gelişi, köy hayatının normal akışını derhal durdurur. Nasıl ki bir eve misafir geldiği zaman o evin gündelik hayatı değişir, kavga varsa durur, herkes misafirin yanına çıkmak için yabanlık elbisesini giyer ve suni bir nezaket takınırsa, geniş ve kapalı bir aileye benzeyen köyde de durum aynı olur. İncelemeye gelenlerin gördüğü artık her zamanki köy değil de yapay görüntüye bürünmüş olan bir köydür. Köyü incelemek için gelenler aynı zamanda köylü için de inceleme konusu olurlar.

Bütün bunlardan da anlaşılabileceği gibi, Türk köyünün incelenmesi kolay bir mesele değildir. Bugün köylü ile şehirli arasında yaşam farkları büyüktür. Türk köyünü yakından incelemekten de şuradan buradan gelmiş, doğruluğu şüpheli bilgilerle Türk köyü ve Türk köylüsü hakkında genel yargılara varmanın doğru olmayacağı kanısındayım.

2. KÖYÜ NASIL TANIYORLAR*

Yakup Kadri'nin “Yaban” Romanı Hakkında Eleştiri

1940'lı yılların şehirlisi, köyü ve köylüyü nasıl tanırdı? O tarihlerde köy üzerine yazılmış bir edebi eser yoktu. Örneğin

* “Yurt ve Dünya”, Şubat 1941, Sayı 2.

Mahmut Makal daha Köy Enstitüsü'nde öğrenci idi. Yaşar Kemal *İnce Memed*'i çok daha sonraları, 1955'te yayınladı. Zamanın iyi bilinen ve tartışılan köy romanı, Yakup Kadri'nin *Yaban*'ı idi. Bu romanı bazıları Türkiye'deki realist edebiyatın iyi bir örneği diye gösterirler. Diğerleri ise *Yaban*'ın Türk köylüsünü küçük düşürdüğünü iddia ederler. Burada, köy incelemelerine dayanarak, edebiyatta anlatılan köy ile gerçek bir köy arasında kıyaslama yapmak amacıyla *Yaban*'ı ele alacağız.

Yakup Kadri bu romanda bir çok aydınlarımızın bilmediği bir şeyi, bir Orta Anadolu köyünü konu olarak alıyor; daha doğrusu bu köyde üç sene kadar oturmuş olan asker emeklisi aydın bir gencin izlenimlerini anlatıyor. Yakup Kadri'den önce bir çok şair ve edebiyatçı genellikle köyü, serin suların çağıladığı yemyeşil ve tertemiz bir yer, köylüyü de doğanın bunca nimetlerinden faydalanarak şen ve kaygısız bir yaşam süren melek gibi insanlar diye anlatırdı. İşte *Yaban*'ın kahramanı, paşa babasının konağında, sabun kokan annesinin yumuşak dizinde naz ve nimet içinde büyümüş olan Ahmet Celal'in kafası da bu tür tatlı hayallerle dolu idi. Celal, büyük savaşta nice meşakkat çektikten ve bir kolunu kaybettikten sonra, genç yaşında dünyaya küsmüş bir halde, ömrünü geçirmek için emirlerinin köyüne gider. Her ütöplast gibi, gerçekte karşılaşınca zümrüt dağlar, pembe bulutlar, melek gibi insanlar yerine, kupkuru boz renkli bir doğa, pis bir köy, kendisini asla sevmiyen suratsız ve fesat kalpli insanlar görür. Öyle müthiş bir can sıkıntısına ve umutsuzluğa düşer ki romanın sonuna kadar ne Celal ne de okuyucu kendisini bu karabasandan kurtaramaz.

Yalnız burada zihnimizi kurcalayan bir soru var. Romanda bize telkin edilen fikirler acaba yazarın kendi fikirleri mi, yoksa Ahmet Celal'in fikirleri mi? Bu açıkça anlaşılmıyor. Kanımızca, eğer Celal çevresine uyum sağlayamayan, dünyayı kapkara gören anormal bir adamsa, yazarın bize bunu anlatması lazımdı. Biz olayı yalnızca tek ve tarafsızlığı kuşkulu bir tanıktan değil, aynı zamanda köylünün kendisinden veya objektif

bir yazardan da dinlemek isterdik . Nitekim yazar, “*Bir Sür-gün*” romanında bunu yapıyor, hem doktor Hikmet’in nasıl bir adam olduğunu, hem de o zamanın Fransız toplumunun başka-larının bakış açısından nasıl görüldüğünü bize anlatıyor. Yazar “*Yaban*”da bunu yapmadığına göre, romandaki fikirlerin ve ve-rilen hükümlerin sorumluluğunu üzerine almış olsa gerekir. Onun için yazar ile Celal’i ayıramamakta kusurlu sayılmayız.

Hatıra gelen diğer bir nokta şudur: Romandaki olay, Sivri-hisar yöresinde, Porsuk çayı kenarında bir köyde geçiyor. Oysa roman, baştan başa, Anadolu hakkında verilmiş genel hüküm-lerle doludur. Açıkça görülüyor ki yazar bir Orta Anadolu kö-yünden söz etmek istiyor ve (x) köyünün seçilişi onun için bir bahanedir. Yoksa, yazarın Anadolunun en kötü köyünü arayıp bulmakta özel bir amacı olamazdı.

Burada bizim doğru bir hükme varabilmemiz için, romanda-ki ana fikirleri ele alarak gerçek köy hayatıyla karşılaştırmamız gerekecek. Celal, köylünün birçok özelliğinden şikayetçidir. Bunların bir kısmı büsbütün yanlış olmamakla beraber çok abartılı olarak anlatılmıştır. Yazarın gerçekçi örnekler vermek yerine soyut hükümler vermesi, bize onları yakından görmemiş, neden-lerini anlayamamış olduğu kanısını veriyor. Örneğin Celal köy-lünün pislüğünden şikayetçidir. Köylünün o günkü şartlar altında şehirli derecesinde temiz olabilmesine olanak yoktur. Sabun çok pahalı olduğundan onun yerine genellikle kil kullanılır. Köylü daima şehirlinin pis sayacağı toprakla, tezekle ve hayvanlar ile haşır neşir olmak zorundadır. Varsa su kullanılır, evler sık sık beyaz toprakla sıvanır, kilimler süpürülür. Yatak ve yorgan ol-dukça temizdir, oldukça sık çamaşır yıkanır. İnsanlar da haftada veya on günde bir defa yıkanır. Ancak bu daha çok gençler ve evliler içindir. Cinsel ilişkiden sonra yıkanmak din açısından zo-runludur. Çocuklarla ihtiyarların temizliği önemli sayılmaz.

Romanda köylünün cimriliği üzerinde durulmuştur. Gerçi, köylü ütöistlerin zannettiği gibi varını yoğunu misafirlerin önü-ne yığmaz. Tabiatın güçlüklerine karşı çoluğu çocuğu ile beraber

çalışarak elde ettiği yiyeceği ortaya saçmasını, ondan ne hakla bekleyebiliriz? Fakat o (bizim için pek iyi sayılmasa bile) misafirine daima kendi yiyeceğinden daha iyisini ikram eder; hatta gelen, değil Türk zabiti, “gavur” dediği yabancı turist bile olsa. Tuhaf değil mi? Onlar da şehirlileri cimri tanırırlar. Hatta yarım ağızla misafir alıkoymak isteyene, “Şehirli gibi çağırıyor!” derler.

Bunlardan başka, Celal’in, köylünün aleyhine verdiği öyle hükümler vardır ki onları anlatırken bize birazcık olsun haklı görünmüyor. Romanın kahramanının iddiasına göre, kendisi tam üç sene iyilik yapmaya çalıştığı halde köylü asla ona ısınmamış, en buhranlı zamanlarda bile onu yalnız bırakmış, ona “Yaban” adını takmıştır. Nedense biz kendi deneyimlerimizde bunun tam tersini gördük. Köylünün yapılan iyiliğe teşekkür etmediği doğrudur; fakat bu onun nankörlüğünden ileri gelmez, bu kelime onun dilinde yoktur da ondan. Fakat köyde iyiliği unutmamanın uzun bir geleneği vardır. Kendi deneyimlerimizle görüyoruz ki yazılan bir asker mektubu, faydası görülen bir ilâç, başı sakışmış bir adama yapılan küçük bir yardım hep unutulmayan iyiliklerdir. Hatta, biz Celal gibi bir köşede oturmadığımız, köylünün şüphesini çekecek bilgiler toplamaya giriştiğimiz halde bile, meydana çıkacak dedikoduların karşısına hep bu küçük iyilikler çıkar ve bizi saldırılara karşı bir zırh gibi korur. Çok geçmeden kamu oyunu bizim kötülük edecek insanlar olmadığı-mıza inandırır. Askerdeki oğluna mektup yazdırmak isteyen kadın hediyesiz gelmez; kavun, karpuz ya da bir kaç yumurta getirir; “istemem” desem de onları bırakmadan gitmezdi.

Köylünün yaban anlayışına gelince, bundan önce isterseniz size bir olaydan söz edeyim: Ö.. köyünde bir kaç erkeğin bulunduğu bir mecliste gösterecekleri reaksiyonu görmek için onlara Yaban’ın konusunu anlattım. “Bakın, bir İstanbullu efendi böyle diyor, ne dersiniz, bunlar doğru mu?” diye sordum. Ömer Ağa: “Eğer o efendi Porsuk çayı tarafları için söylüyorsa doğrudur” dedi ve sonra ilave etti: “Ben, Cihan Harbinde, askerlikle

her yanı dolandım, ama bizim taraflardaki fantaziyeyi, bu yemeyi, içmeyi, medeniyeti, seviyeyi ve insaniyetliği hiçbir yerde görmedim” dedi. Ömer Ağa’nın “bizim taraflardaki fantaziye” dediği, bazı hali vakti yerinde ailelerde evin kadınının mest-las-tik giyebilmesi, bir iki ailede dikiş makinesinin bulunması gibi şeylerdi. Ömer Ağa kendi köyünü çok seviyordu.

Görülüyor ki köylü, başka tarafların köylüsünü kendisinden saymıyor. İyi ki insanlar kendi yurtlarını her yerden çok beğenir ve severler. Kendisiyle bağdaşmış olan bir şehirli aydın kişi, ona, yabancı bir köylüden daha yakın olabiliyor. Elverir ki o şehirli kendisini küçük görmeyip eşit muamele etsin, emretmesin, ukalalık etmesin ve nihayet gerçekten onu sevebilsin. Böyle bir kimseye değil üç sene sonra, bir ay sonra bile öyle alışır ki selametlerken ağlayanlar çok olur; bana olduğu gibi.

Yukarıda verdiğimiz örnek, bir taraftan Ahmet Celal’i haklı imiş gibi gösterir. Çünkü o bize Anadolu köylüsünün kendi civarından ötesini vatan olarak tanımadığını, siyasetle, hatta vatanın kurtuluşu ile alakadar olmadığını büyük bir ustalıkla anlatmıştır. Kendi cemaatinden olmayanlar hakkında önyargı dünyanın her tarafında vardır. Bir Parisli daima Paris-taşra ayırımı yapar. Birleşik Amerika’nın kuzeyinde oturanlar güneydekilerden ayrı bir milletmiş gibi hoşlanmazlar. Taşıtların, radyo, gazete, kitap gibi haber alma olanaklarının az olduğu ülkelerde bu ayrılık daha fazla keskinleşir. Fakat bu konuda da romanda yapılan abartmaya işaret etmek isteriz. Romanda bunların ekonomik ve sosyal şartlarına temas edilmemiş, bunlar sanki dünyada yalnız Türk köylüsünün tabiatında var olan kötü taraflar imiş gibi gösterilmiştir. Yoksa bana mı öyle geldi?

Mesele ciddi bir şekilde ortaya konduğu zaman köylü, milleti ve ülkenin sınırlarını pekala bilir ve Celal’in zannının aksine, ziraatten sonra üzerinde en çok düşündüğü konu siyasettir. Kadınlar “gavur”un (yabancı ve ayrı dinden anlamında) yalnız bir türünü bildikleri halde, erkeklerin çoğu İngiliz, Alman, Moskof, hatta İsveç gibi pek çeşitli milletlerin adlarını bilirler.

İçlerinde savaşa katılmış olanlar bunu uzun uzun anlatırlar. Köye bir gazete geldiği zaman, köy odasında bir okuma bilen çevresinde toplanarak dinler ve sonra yorumlar yaparlar.Çoğu bilgilerin eksikliğine ve yanlışlığına rağmen, siyasi planlar kuran birer “çarıklı erkanıharp”tirler (bir köylünün tabiri). Dediklerine göre onlarda bu siyaset merakı, Cihan Harbi’nde başlamış, İstiklal Harbi’nde genişlemiştir ki bu incelemeye değer önemli bir noktadır.

Yazarın romanında anlattığı gibi, Orta Anadolunun sert ve haşın bir toprağı vardır. Kızıl yalçın kayaları, kurak tepeleri, Celal’e zorla sevdirmeyi düşünmeyiz bile. Lakin o, bu sübjektif hükümlerinde daha ileri gider ve böyle bir doğada, hayvanların da, insanların da çok mutsuz olduklarını, hayatı ağır bir yük gibi zorla taşıdıklarını iddia eder. Fakat buradaki hayvanlar Celal gibi daha iyi bir hayat görmemişlerdir ki karşılaştırıp mutsuzluklarını anlasınlar. Hayır... Biz bunu yine insanlara soralım: Onların dediğine göre, mutluluk ürüne bağlıdır. Ürün iyi ise ne âlâ. Kışın işler az olduğundan sık sık eğlenceler ve bazen de ziyafetler, düğünler yaparlar. Gülerler, oynarlar, kendilerini mutsuz saymazlar. Onlara göre köy, ilkbaharda cennet gibi güzeldir. Biz onların makine, ilaç, bilgi, daha konforlu hayat vb. ihtiyaçlarını çok iyi biliriz. Ama onlar bütün bunların eksikliğini Celal derecesinde duymazlar.

Yazarın çok yanıldığı diğer bir nokta şudur: Orta Anadolu halkı romanda anlatıldığı gibi cılız ve eciş bücüş insanlar değildir. Onlar, genelde kumral saçları, sevimli gözleri, muntazam yüz hatları ve mütenasip vücutlarıyla şehirlilerden daha güzel ve gülbüzdürler. Köyden şehre her dönüşümde şişman, yağlı,deforme vücutlarıyla şehirlilerin çoğu gözüme batardı. Fakat köylülerin giydikleri eski elbiseler içinde bunu görmek zordur. Köylüler işlerinin ağırlığından dolayı genç görünümelerini çarçabuk kaybetmekle beraber, güçlerini kolay kolay kaybetmezler. Orta yaşlı oldukları halde doğurmakta devam eden ve on telden fazla çocuk doğurmuş olan kadınlar çoktur. Gıdalarının

esasını buğday oluşturduğu, buna pek az et, sebze ve meyve katabildikleri halde nasıl bu kadar sağlıklı ve düzgün vücutlu olabiliyorlar? Bilmiyoruz. Felâket saydıkları, açlık ve salgın hastalıktır.

Bize öyle geliyor ki yazar, bildiği bazı başlangıç noktalarına dayanarak bunlar üzerinde bir takım mantıki spekülasyonlar yapıyor. Mesela, Orta Anadolunun verimsiz toprağı olduğuna göre, insanların da mutsuz, cılız, çirkin, yüzü gülmez olması gerektiği sonucunu çıkarıyor. Halbuki Celal'in bu iddiaları gerçekle bağdaşmıyor. Köyde, değil üç yaşındaki çocuklar, yetmiş yaşındaki ihtiyarlar bile gülmesini bilir. Hem de yalnız dudaklarının ucu ile değil, gözlerinin içi ile gülmesini bilirler ve yüzü gülmeyen insanlardan da hiç hoşlanmazlar. Onlarla bağdaşmak için şakalaşmak başlıca şartlardan biridir. Onları yakından gören, Nasrettin Hoca'nın gerçek torunları olduklarını anlamakta hiç güçlük çekmez.

Romandaki on senelik askerlik macerasını iki cümle ile bitiren Şerif Ağa, köyde ancak aptal sayılır. Bir defasında bir köyde İzmir seyahatini tuhaf bir şekilde anlatarak hepimizi güldüren Garip Ahmet'i dinlerken, birisi bana dönerek: "Sen de bir çok ülke görmüşsün ama bu adam gibi satmasını bilmedikten sonra kaç para eder" dedi. İstanbul'u gören biri: "Evler öyle yüksektir ki damını göreyim dersen başındaki kasketin düşer" diyordu.

Köylünün toprak işleri dışında bilgisi kıttır. Fakat, onu çevresinde tanıyan, bilgisizliğin, keskin bir zekâ ve kuvvetli bir mantığa engel olmadığını derhal anlar.

Kendi çevresinde diyorum, çünkü köylü çeşitli nedenlerle kendi çevresinden kopup şehre geldiği zaman artık yerindeki adam değildir. Çok defa yabancı bir çevrede kendisini aşağı görme hissini duymuş, gülmesini ve konuşmasını şaşırılmış bir adamdır. Romanda verilen birçok hükümler de bize bunu hatırlatıyor.

Sonuç olarak şunu söylemek isteriz ki bütün romanın verdiği izlenime göre, yazar, onu yazmak için gerçekten bir köyü

incelemiş değildir. Bütün olaylar sisler arkasında imiş gibi belirsiz ve yeterince açıklanmamış görünür. Celal'in kendisi de köylüyü bir muamma gibi görür. Kafasına birçok sorular hücum eder, fakat karşısındakilerden inandırıcı cevaplar alamaz; adeta bir sahneyi tek başına oynayan bir aktöre veya karabasan gören bir adama benzer. Anlattığı kişilerden bazıları çok canlıdır; Örneğin Salih Ağa, imam gibi. Acak bu tipleri tanımak için mutlaka köye gitmeye gerek yoktur; fakat diğer kişiler, Zeynep kadın, sevdiği Emine, çoban Hasan, hatta emireri Mehmet Ali niçin o kadar anlaşılmas ve karanlıktır? Bize kalırsa sebebi açıktır: Yazar bu kişileri tanımaz da ondan.

Şunu sorabiliriz: Yakup Kadri'ye bu eseri yazdıran hangi ruh halidir? Bize göre Celal, Yakup Kadri'nin de mensup olduğu bir aydın zümresinin iç çelişkilerini en iyi şekilde taşımaktadır. Bizde halkçılık akımı, günün meselesi olarak, her türlü fikir çalışmalarının amacı olmaya başladıktan sonra, yazarlarımızda, halkı, köylüyü anlatmak arzuları belirdi. Bu arzu samimi olabilir. Ancak onların bu iş için hazırlıkları yoktu. Bu hazırlıktan, bütün bir dünya görüşü, bütün bir şahsiyet eğilimini kastediyoruz. Yakup Kadri köylüye yaklaşmak isteyen, ancak yaklaşmak için her adımı attıkça ondan uzaklaşmak, kaçmak arzusu duyan, köylünün yanına burnunu tıkamadan yaklaşamayan ince kültür-lü şehir aydınlarının temsilcisidir. Bize öyle geliyor ki, Yaban belki yazarın farkında olmadan bilinç altında taşıdığı bir yabancılığın ifadesidir. O, halka, köylüye yaklaşmak, onun hayatına girmek gereğini düşünüyor. Ancak bunu beceremediğinden, bu beceriksizliğini kendi gözünde meşrulaştırmak için, köylüyü iyilikten anlamaz, son derece egoist, aydın kişilere düşman, sevimsiz bir yaratık olarak gösteriyor. İşte *Yaban*'a sinen karamsar ve olumsuz havayı başka türlü açıklayamıyoruz.

Nasıl ütöistler bize önceleri köyü pembe bir gözlükle göstermişlerse, *Yaban* da bu dünya görüşünü tam anlamıyla tersine çevirmiş ve köyü kara bir gözlükle göstermiştir. Birincisi realizimden ne kadar uzaksa, ikincisi de o kadar yapma ve uydurma

bir realizmdir. Yazarımızın sanat yeteneği kadar bilgisi de olsaydı, onu, romanlarıyla bize Çin köyünü, Çin toplumunu anlatan bir Pearl Buck ile karşılaştırırdık, belki de üstün tutardık. Ancak bugün bizim beklediğimiz realist yazar, sanat kabiliyeti kadar bilgisi de olan yazardır.

Yazımızı bitirirken, Ahmet Celal'in, romanın sonlarında köylü hakkında söylediği şu cümleyi hatırladık: "Ey kari (okur).. ben onları affettim, sen de affet..." Gerçekte bu fikri tersine çevirsek daha doğru olmaz mı? "Ey köylü, biz bu yazarı affettik, sen de affet..."

3. İNCELEME YÖNTEMİ ARAYIŞLARI:

Köyü Nasıl Tanıdım*

Yurt ve Dünya'nın 1941'de çıkan birinci sayısında "Türk Köyünün İncelemesine Başlarken" adlı yazımı okuyan birçok kimse, bana gerçekten böyle bir köyde yaşayıp yaşamadığımı sordular. O zamanlarda şehirlilerin köye gitme alışkanlığı olmadığı için bu soruları olağan karşılamak gerekirdi. Pek çok kişi "Köye gidip ne yapacaksın, oraları çok pis" demişti.

Ancak, o yılların Türk sosyal bilimcileri arasında köy araştırmaları yapma geleneği yoktu. Sosyoloji, sosyal antropoloji, psikoloji, insan coğrafyası konularında bir teknik literatür olmadığı gibi, bu konularda araştırmalara yön verecek metodoloji de mevcut değildi. Dolayısıyla köy araştırmalarına başlarken yararlanabileceğim bir birikim elimin altında yoktu. Bu güç işi tam anlamıyla başarabileceğim iddiasında değildim. Kendimi uzun bir araştırma döneminin başlarında düşünüyordum. İncelemeler ilerledikçe yolumu ve araştırma yöntemimi yavaş yavaş buluyordum. Karşılaştığım her yeni güçlük, yaptığım her yanlışlık, aldığım her iyi sonuç bu incelemelerin nasıl yapılması gerektiğini daha iyi öğretiyordu.

* "Yurt ve Dünya", Mart 1941, Sayı 3.

Daha da önemlisi, Cumhuriyetin o yıllarında köy araştırmaları konu itibariyle dar bir alanda yapılıyordu. Folklor (halk bilim) alanında köy köy dolaşarak masal, bilmece, atasözü, müzik, halk oyunları toplayanlar vardı. Örneğin, Ahmet Adnan Saygun ile sonradan çok meşhur olan Macar besteci Bela Bartok, Anadolu köylerinden zengin müzik materyeli topladılar. Pertev Naili Boratav'ın Halk edebiyatını derlemekte çok ciddi çalışmaları vardı. Halk Partisi gençlik kollarının bazı üyeleri de folklor alanında köylerden derlemeler yaparlardı. Bir de eğitim alanında gerekli araştırma, inceleme yapılmış olmalı ki, 1940'lara varıldığında ortaya mükemmel bir köy eğitimi sistemi çıkmıştı. Tabii sözünü ettiğim, bir eğitim dahisi olan İsmail Hakkı Tonguç'un Köy Enstitüleri idi. Tonguç'u iyi tanıyan, kendisine her fırsatı veren, onun kadar büyük bir adam, zamanın Maarif Vekili, Hasan Âli Yücel'di. Köy Enstitüleri konusunu bu kitabın son kısmında ayrıca göreceğiz.

Köye ilk defa Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nin yap-tırmakta olduğu bilimsel araştırmalar çerçevesinde Folklor incelemesi yapmak üzere 1940 şubatında gittim. Bu, Ankara'ya 22 kilometre kadar uzaklıkta, 180 nüfuslu küçük bir köydü (Elvan Köyü). Bu köyü seçmemdeki nedenler şunlar oldu: Sömestr tatilinden yararlanarak köy incelemesi yapmaya karar verdiğim zaman, yeni bir deneyime girişmenin verdiği çekingenlikle, seçtiğim köyün şehre yakın ve kısa bir zamanda kavranabilecek küçük bir köy olmasını yeğledim. Evlerine gideceğim kimselerin bana yardım etmesini istiyordum. Fakültede köyleri yakından bilen, kendisi de köylü olan bir arkadaş, beni bu şartlara uyan bir köyde oturan bir başöğretmenle tanıştırdı ve on beş gün için onun evinde misafir olmama karar verildi. Başöğretmen ve eşi daha uzak bir Ankara köyünün (Örencik) yerlisi idiler. Öğretmen, bir taraftan aydınlarla diğer taraftan da köylülerle aynı derecede sıkı bir ilişki içerisinde bulunan akıllı ve çalışkan bir adamdı. Bu itibarla en uygun şartlar içinde işe başlayacaktım. Öğretmen, bilimsel araştırma amacıyla geldiğimi açığa vurduğum takdirde doğru neticelere varamıyacağımı bildiğinden, ben

gitmeden önce karısı aracılığıyla, ahbabları olan bir öğretmenin köye hava tebdiline geleceği söylentisini yaymıştı.

Bana da nasıl hareket etmem gerektiğine ilişkin uzun önerilerde bulundu. Kısaca söylemek gerekirse, köye çok sade ve kapalı bir kıyafetle süslenmeden ve makyajsız gidecektim. Halkın sempati ve güvenini kazanabilmem için onlardan biri gibi hareket etmem, hoşnutsuzluk ve kibirlilik göstermemem, durumu olduğu gibi alıp eleştirmemem gerekiyordu. Ben bu işe başlama-ya karar verdiğim zaman en güç ve en kötü şartları tamamıyla göze almış bulunuyordum. Bunun için bir yük arabasıyla gidip kerpiçten bir köy evine indiğim zaman durumu tasavvur ettiğim kadar kötü bulamadım bile.

Küçük bir köye şehirli bir misafirin gelişi az çok önemli bir olaydı. Bunun için o akşamdan itibaren kadın ve çocuklar beşer onar “hoş geldin” demeye, daha doğrusu beni görmeye geldiler. İlk izlenimlerim iyi oldu. Çünkü bunlar genellikle güler yüzlü ve sevimli insanlardı. Temiz değillerdi elbet. Giyimleri çok fakirâneydi.

Fakat derhal bir güçlük başgösterdi: Söyledikleri sözleri tamamıyla anlayamıyordum, onlar da beni anlayamıyorlardı. Bu kısmen şive farkından, kısmen de kullandıkları kelimelerin birçoğunu bilmeyişimden ileri geliyordu. Aynı suretle yabancı deyimler de pek çoktu. Ben henüz en basit konuşma kurallarını bilmiyorum, “Nasılsın dünkü zahmetle?” dedikleri zaman “Hangi zahmetle?” diye soruyordum. Bunun sadece “Nasılsın, iyi misin?” demek olduğunu sonradan öğrendim. Sonra “Allaha ısmarladık” veya “güle güle” demiyorlar, “gidin sağlığınan, kalın sağlığınan” diyorlardı. Eşyanın birçoğunun isimleri de bana yabancı idi. Bunun üzerine, herşeyden evvel bilmediğim kelime ve tabirleri bir kenara yazıp öğrenmeye ve sonra da kullanmaya başladım. Fakat acemiliğim ve köye ilk defa gelmiş olduğum derhal göze çarpıyordu. Onlarla anlaşmak, bana öğretildiği gibi evlere girerken ayakkabımı çıkarmak, herkesin yanına mindere bağdaş kurmak türünden kolay bir iş değildi.

Önümde kısa bir zaman vardı. Araştırmaya bir an önce başlamak için acele ediyordum. Hatta ilk günden itibaren elimden geldiği kadar amacımı belli etmemeye çalışarak öğrenmek istediğim konular üzerinde sorular sormaya ve konuşma konusunu gizlice idare etmeye kalkıştım. Bunu bazen başarıyor, bazen de acemiliğim nedeniyle başaramıyordum. Gerçi önceleri bu yöntemle kolaylıkla bilgi edindim. Fakat çok geçmeden sürekli aynı konuların tekrarlanması şüphelerini çekmiş: “Acaba neden bize hep düşüncelerimizi, kumalarımızı (ortak), çocuklarımızın hastalıklarını, ölümlerini vd. soruyor, her şeyi öğrenmek istiyor; bir amacı mı var?” demişler. Bunu öğrenince yöntemimi biraz değiştirmeye mecbur oldum.

Ben, öğretmen ve eşi aracılığıyla hakkımda söylenen her şeyi haber alıyor, ona göre hareket ediyordum. Örneğin, “İyi eksikli (kadın) ama neden başı açık geziyor?” diye dedikodu ettiklerini ve ince çoraplarımı acayip bulduklarını duyduğum zaman diğer kadınlarınkine benzer bir çar (baş örtüsü) ve yün çorap edinmiştim; bunu gören birçokları memnuniyetlerini açıkça göstermişlerdi. Yakın komşularla, özellikle ev sahibi bayanla iyi dost olmuştuk. Bu iyi kalpli ve zeki kadın, bir toplulukta sözün açılması konusunda bana çok yardım ediyor, köy hakkında bildiklerini anlatıyordu. Beraber komşulara gidiyorduk. Ona güvenleri tamdı; çünkü onun da diğer köy kadınlarından farkı yoktu.

Yalnız kaldığım zamanlarda ve akşamları herkes yattıktan sonra öğrenmiş olduğum her şeyi bir ayırım yapmadan zaman sırasıyla va noktası noktasına kaydediyordum. Yalnız bilmece, türkü, masal türünden şeyleri söylenildiği zaman yazmam şarttı. Bunun için de bir mazeret uyduruyor, “aklımda kalmaz, yazayım da mektepteki bebelere veya şehirdeki komşulara okurum” diyordum. Yazdıklarımın zararsız birşey olduğunu ispat için de önce ev sahibinin masalını yazmaya başlıyordum.

Fakat şehirde olduğu gibi, köyde de insanların huyları birbirinden çok farklıydı. Bir çoğu açık kalpli olduğu halde bazıları

da dedikoducu ve her şeyden şüphe eden kimselerdi. Bunlar, bana masal veya türkü yazdıranların kulağını büküyor, “Bunları gramofon plağına alacaklarmış, gazetelere resminizi basacaklarmış” gibi söylentiler çıkarıyorlardı. Ortada düğün gibi bir neden yokken dernek görmek arzumu doğal karşılamıyorlardı.

Herşeye rağmen on beş gün hiç durmaksızın yoğun bir şekilde çalıştım ve epeyce bilgi topladım. Fakat bütün öğrenmek arzularıma rağmen son günlerde çok canım sıkılmıştı. Bunu etrafımdakilere hissettirmekten korkuyor, bu hoşnutsuzluğun karşımdakilerin sempatisini azaltacağını biliyordum. Kabahat onların değildi. Bana karşı çok iyi ve sokulgan davranıyorlardı, hatta bazılarıyla konuşmaktan gerçekten zevk duymaya bile başlamıştım. Mesele şu idi ki ben şehirde çok daha iyi bir hayatı bırakarak köye gelmiştim. Uzun seneler edinilmiş maddi ve manevi birçok rahatlıkları bırakmak, yapayalnız, farklı bir çevrenin hayatına katılmak, adetlerine uymak bana çok güç geliyordu. Onların düşünce sistemlerinin, ahlak anlayışlarının, şehirdekilerin aynı olmadığını görüyordum. Şehirde, köye ilişkin birçok yanlış kanaatler olduğu gibi, köyde de şehre karşı aynı şekilde yanlış kanaatler olduğunu öğreniyordum. Örneğin şehirlielerin hepsinin su gibi para harcadıklarını veya açık saçık gezen kadınların namuslu olmadığını zannediyorlardı. Edindiğim birçok bilgilere rağmen köy hayatının içyüzünü kavrayamadığımı hissediyordum. Sonraları aynı köyde düğün veya gezme gibi çeşitli vesilelerle daha kısa zamanlar kalarak bilgimin eksik kalan taraflarını tamamlamaya çalıştım. Onlar da bana alıştılar.

Geçen senenin baharından itibaren Dil Tarih Coğrafya Fakültesi’nin sosyoloji ve folklor alanlarında çalışan dört beş arkadaş çevre köylerde araştırmalara başladık. Bazen yük arabasıyla, gideceğimiz yer çok uzaksa Fakültenin verdiği mütevazı tahsisattan (ödenekten) yararlanarak araba ile her hafta sonu bir köye gidiyorduk. Bu çok defa bir tanıdık aracılığı ile oluyordu. Bu, köylerden bazılarında geceyi geçiriyor, bazen de aynı köye iki veya üç defa gidip sabahtan akşama kadar kalıyorduk. Yemeklerimizi

beraber götürüyor, fakat çok defa bunları kaldığımız evde hazırlanan yemeklere katarak hep beraber yemeye mecbur oluyorduk. Hemen her defasında, özellikle tanıdık aracılığıyla gece yatısına gittiğimiz zamanlar, köyde üretilmeyen cinsten yiyecek, erkeklerle sigara ve köy kadınlarının kullandığı eşya türünden küçük hediyeler götürürdük. Çünkü bu hediye verme âdeti, köylü arasında hüküm süren ve bizim de uymamızı bekleyecekleri bir âdetti. Birkaç defa, köylülerin “gurbet misafiri” dedikleri böceğin, yani bitlerin ziyaretine maruz kaldık. Eve geldiğimiz zaman ilk işimiz soyunmak ve yıkanmak olurdu. Onları ayıplayamam; köyde en kıt olan şeylerden birisi sabundur.

Yıl 1942. Ankara köylerine giderken.
Sağdan sola Adnan Cemgil, Pertev Naili Boratav ve ben.

Artık nasıl giyineceğimizi biliyor, nasıl hareket edeceğimizi öğreniyorduk. Örneğin ben orada, şehirdeki serbest tavırlı kadın değildim. Başımdaki örtüyle, mütevazı bir şekilde erkek arkadaşların arkasından yürüdüğümü, sedirin baş köşesini erkeklere bırakıp köydeki kadınlar gibi kapının yanına oturduğumu, köy hakkında epeyce bilgiye sahip olduğumu görenler beni aydın değil,

bazen şehirli bile zannetmiyorlardı. Çünkü bir defasında hangi köyden olduğumu sormuşlardı. Onun için gittiğimiz köylerde bizi önemsemiyor, teklifli konuk yerine koyup tavırlarını pek değiştirmiyor, gündelik işlerini yanında bırakmıyorlardı. Biz de böylece onları iş başında görebiliyor, nasıl tarım yaptıklarını, hangi aletleri kullandıklarını, günlük işlerinin ne olduğunu ayrıntılarıyla öğreniyorduk. Diğer taraftan köy lügatçemizi genişletiyor, birbirimizi uyarıyor, yaptığımız yanlışlardan gelecek defaya yararlanıyorduk.

İncelemekte olduğumuz sosyoloji ve folklor konuları için belirli sorular saptamış, aramızda bir iş bölümü yapmıştık. Her birimiz belirli bir konu ile meşgul oluyor, karşımızdakilerin şüphesini üzerimize çekmeden o konuya ilişkin bilgi toplama-ya çalışıyordu.

Birinci yazımızda ayrıntılarıyla ortaya koyduğumuz nedenlerden dolayı, gerçeği öğrenebilmek, doğru sonuçlara varabilmek için, bilim adına, böyle yapmaya mecburduk. Örneğin, bir defasında K... köyünde rastladığımız bir adamdan birçok şeyi birden öğrenmeye kalkışmıştık. Bu adam bize köyde birden fazla karısı olan adam, yatır veya hastalıkları tedavi eden üfürükçü bulunmadığını söylemiş ve büyük bir ihtiyatla konuşmuştu. Halbuki sonraları yine aynı köye birkaç defa daha gidip M... çavuşla ahbap olduğumuz zaman bu adamın bizi adamakıllı yanılttığını, gerçekleri söylemediğini anladık. Yeni tanıştığımız bir adamın etrafına toplanıp hep birden, nefes aldırmaksızın bu gibi sorular sormakla hata etmiştik.

Köy hakkında bilgi almak konusunda köy öğretmenlerinin de bize çok yardımı oluyordu. Nahiye müdürleriyle temas eder, köyün genel durumu hakkında bilgi edinirdik. Böylece 1940 yazı sonuna kadar on iki köyü iyi tanımış bulunuyorduk. Zamanın kısıtlılığından dolayı o köylerin hayatını bütün ayrıntısıyla öğrenemezdik. Fakat köyün tarihi, nüfusu, akrabalık sistemi, âdet ve gelenekleri, geçim yolları vb. gibi konular üzerinde genel bilgi edindiğimiz gibi, uzak köylerle yakın köyler arasındaki karakteristik farkları veya şehrin yakın köylere nasıl etki etmekte olduğunu saptayabilirdik.

Bundan sonra uzun zaman incelediğimiz bir diğer köy bir Ankara köyüdür. Anlattığımız birinci köy kadar şehrin etkisi altında kalmamış, bu yüzden de birçok bakımlardan ondan daha geridir.

4. KÖYDE BİR ŞEHİRLİ*

Geçen yazıda anlatmış olduğum gibi, köylerde bilimsel araştırmalar yapmak yolunda tecrübelerimiz epeyce ilerledikten sonra, 1940 Eylülünde Niyazi Berkes ile beraber, bilimsel araştırmalarımızda bize yardım eden başöğretmenin kendi köyünde bir ay kalıp toplu bir köy incelemesi yapmaya karar verdik. Örencik Köyü, Ankara'ya 55 kilometre kadar uzaklıkta, yedi yüze yakın nüfuslu, büyücek bir köydü. İlk gittiğimiz köylere göre şehre daha uzak olduğundan bazı bakımlardan onlardan farklıydı.

Burada daha uzun araştırmalara girişmek için durumumuz uygundu. Köyün saygın bir yerlisi tarafından, hava tebdiline gelmiş iyi ahabplar olarak takdim ediliyorduk. Öğretmenin eşi de bizimle beraberdi. Onların yakın akrabaları yanında bir oda bulmuş, seyyar karyola, gaz ocağı, gaz lambası, kap kakak gibi bazı zorunlu eşya ile orada bulunmayan tentürdiyot, pamuk, filit gibi en basit ilaçları beraberimizde götürmüştük. Köyde yatak, yorgan, kilim gibi şeyler çok olmakla beraber, mesela bir çatal bulunmazdı. Sandalye, masa gibi şeyler de tedarik etmek mümkün olmadı. Bütün diğer köy evleri gibi kaldığımız evin altı ahır olduğundan her türlü böcek, pire oluyor, altımızdaki katta tüneyen birkaç horoz sabaha kadar ötüşüp bizi uyandırıyor. Köyde en basit sağlık kurallarına uyulmuyordu. Büyük hayvan leşlerinin köyün hemen yanına, tavuk vs. gibi küçüklerinin ise çeşmelerin suyundan oluşan dereciğin kenarına atılmasının zararlı olduğunu kabul etmek istemiyorlardı. Bunu onlara bir türlü anlatamadık. Beni en çok rahatsız eden, bu gibi şeylerin onlara pek normal görünmesiydi. Atalarından gördüklerini yapıyor, bundan da zarar görmüyorlardı.

* “Yurt ve Dünya”, Nisan 1941, Sayı 4.

Sanırım etraftaki gübre ve sairede oluşan mikroplara karşı köylünün bünyesi bağışıklık kazanmıştı. Halbuki biz sık sık rahatsızlanıyorduk. Böyle zamanlarda ev sahibi kadınlardan şefkat ve ilgi görürdük. Ancak ihtiyacımız olan ilaç ve saireyi hemen tedarik etmek mümkün değildi. Çünkü köylünün araba veya eşekle şehre yalnızca gidişi yedi sekiz saat sürüyordu. Bu türden birçok güçlülere rağmen az çok uyum sağlayabildik. Çünkü durumumuz köye ilk gidişimizden çok farklıydı; birikmiş deneyimlerimiz, hazırlığımız vardı. Nelerle karşılaşacağımızı, nasıl davranacağımızı biliyorduk. Artık bizi görenler, kıyafetimizi, dilimizi, tavırlarımızı yadırgamıyorlardı. Aynı şekilde biz de kendimizi zor durumda hissetmiyor, eşyaları tanıyor, etrafımızda geçen olayları kolaylıkla anlıyor ve açıklayabiliyorduk.

Bu köyde, önceden yaptığımız gibi, ilk günden itibaren önümüze gelen herkesi öğrenmek istediğimiz konular üzerinde gizlice sorguya çekmek hususunda acele etmedik. Aksine, hiç birşeye dikkat etmezmiş gibi görünerek etrafı yokladık, dost edinmeye çalıştık ve bunu da başardık. Hava henüz sıcak olduğundan hayat evlerin dışında geçiyordu. Ekin kaldırma işlerinin bitmesi ile hummalı iş hayatı da sona ermişti. Şimdi herkesin konuşmak, şakalaşmak, dedikodu etmek için çok vakti vardı. Ben de köyün genel yaşamına katılıyor, bağ bozumunda, tarlada onlarla beraber çalışıyordum. Kadınların birkaçı biraraya gelip bulgur çekerken, çamaşır yıkarken, ekmek pişirirken, tarhana yaparken, pekmez kaynatırken hep aralarında idim.

Köyün günlük hayatını fiilen yaşıyor, alışverişin nasıl yapıldığını, köye hangi tür seyyar satıcıların geldiğini görüyor, civardaki köy pazarına beraber gidiyordum. Şahsiyetim silikti, herkese benziyordum. Bu yüzden de göze batmıyor, kimse nin işini aksatmıyordum. Herşeye kolaylıkla uyuyor, hiçbir şeyi hoşnutsuzlukla karşılamıyordum. Çünkü ben oraya eleştirmeye değil öğrenmeye gitmiştim. Yalnızca lafın, köylünün alışkanlıklarından hiçbirini değiştirmeyeceğini biliyordum. Onların kusurlarını düzeltebilmek için, herşeyden önce, bunların

nedenlerini öğrenmek ve bu nedenleri ortadan kaldırmak gerekirdi. Yapabileceğim işlerden kaçınmıyor, mektup yazdırmak isteyenlere yardım ediyor, bizim için basit olan, fakat onların bilmedikleri ufak tefek rahatsızlıkları tedavi ediyordum. Netice olumlu olunca memnun kalıyorlardı. Bunun için komşularımız benden hoşnuttu: “Sizin gibi konuk künde (her zaman) gelsin, bize zararınız dokunmadıktan sonra...” diyorlardı.

Böyle hareket etmekle kazancım büyüktü. Birçok şeyleri kendiliğinden öğreniyordum. Kapılarının önünde toplaşıp çorap ören ve kendi aralarında konuşan kadınları dinliyordum. Erkekler için köy odası nasıl bir toplantı yeri ise kadınlar için de çeşme başı o idi. Bütün yeni havadisler, şayialar, dedikodular etrafa hep buradan yayılıyordu. Bunları yalnızca dinlemek suretiyle, evvelce soru olarak bile ortaya koymayı düşünmediğim meselelerle karşılaşılıyorduk. Evet, öğrenmek istediğim birçok şeyleri zemin ve zamanın müsaadesine bırakıyordum. Örneğin bir akşamüstü genç bir gelinle köyün kenarında dolaştığımız zaman, o kendiliğinden bana çocukluk hayatını, nasıl evlendiğini, aile hayatının içyüzünü, eltisi ile olan geçimsizliklerini ve bunların nedenlerini anlattı. (Köylerde elti geçimsizliği çok ünlüdür.) Ben yalnızca konunun normal akışını bozmayacak sorularla eksik kalan tarafları aydınlatmaya çalıştım.

İlk günlerde benim yanıma gelmeye sıkılan genç erkekler, Niyazi'den kaçan genç kadınlar bile çok geçmeden yavaş yavaş sokulmaya, hatta tabii tavırlarla bizimle şakalaşmaya başlamışlardı. Ciddi konuşulan erkek meclislerinde siyasetten bahsedilir, harp durumu hakkında nazariyeler kurulurdu. Genellikle gençler ve orta yaşlılar yeni devri beğendikleri halde, yaşlılar eski devri överlerdi.

Dernek (eğleni) görmek için kimseyi zorlamaya lüzum yoktu. O günlerde bazı evlere şehirde oturan akrabaları misafir gelmiş, gramofon getirmişlerdi. Bu yüzden sık sık geceleri bir evde toplantı yapılıyor, türkü söylenip oyun oynanıyor, (oyun çıkarma) denilen bir tür halk temsili veriliyordu. Erkeklere tamamen

yasak olan bu kadın eğlencelerinde ben bir köşeye oturuyordum. Biraz sonra da varlığım siliniyor ve demek en normal şekliyle devam ediyordu. Bazen de ziyafetlere çağrılıyor, herkesle aynı kaptan yemeye mecbur oluyorduk. Köylerde adeta kendime ikinci bir yaşam biçimi kurmuştum.

Bazı akşamlar erkekler köy odasına gittiği zaman, evinde kaldığımız genç kadınla oturuyor, iki arkadaş gibi konuşuyorduk. Onun kocası askerde olduğu için yalnızdı. O zaman konuşmamızın konusu bütün köyü kavrardı. O bana komşularının içyüzünü, ihtiyarların geçmişini, ahlâk anlayışlarını, anlatır, ben bu değerli bilgileri fazla ilgilenmemiş gibi dinler, şehir ahvali hakkında da onun merakını tatmin ederdim. Bu şekilde öğrendiğim bilgileri tamamen gizli olarak yazıyordum.

Fakat bu köyde açıkça yazdığımız konular da çoktu. Herşeyi sonradan yazmak çok zaman alıyordu. İlk gittiğim köyde, evvelce söylediğim gibi, bütün öğrendiklerimi parça parça ve zaman sırasıyla kaydetmiştim. Fakat sonradan bu malzemeyi tasnif etmek çok güç olmuştu. Bu defa aradan bir zaman geçtikten sonra, bize güvendiğini bildiğimiz kimselere öğrenmek istediğimiz şeyleri açıkça soruyorduk. Örneğin iyi bir ziraatçi olan komşudan ekim işlerini, buğdayın, üzümün vd. türlerini, bir kadından bebelerin (kendileri bebe derler) nasıl büyütüldüğünü, kadınların bütün sene ne gibi işler yaptıklarını veya komşu delikanlıdan delikanlı teşkilatını öğreniyorduk. Sorarken mazeret olarak da burada başka işimiz gücümüz olmadığından bunları öğrenmek istediğimizi, okuldaki bebelere de öğreteceğimizi veya köylü ile şehirli birbirlerini ne kadar iyi tanırlarsa o kadar iyi yardım edebileceklerini söylüyorduk. Zaten onlar da beni ilkokul öğretmeni sanıyorlardı. Neden çocuk doğurmadığımı merak ediyorlar, “Çalışıyorum” deyince, “Ne zararı var? Bebeyi de okula götürürsün, bir de salıncak kurarsın, verirsin ipini kızların eline, onlar sallar” diyorlardı. Bu kadar basit!

Bu kadar zararsız bilgilerin verilmesinde bir sakınca olmadığı apaçık belli idi. Kendilerince bu kadar basit ve tabii olan şeylerin bizim tarafımızdan bilinmeyeşine şaştıkları gibi, bunların öğrenilmesinde ne yarar olabileceğini de akılları kesmiyordu. Sanki öğrenip de ne yapacaktım! Bizim öğrenme gayretlerimizi, işsiz güçsüz şehirlilerin garip arzusu olarak alıyorlardı. Yaşlı kadınlar bana “Bunları yazmaktan ne çıkacak, oh kızım? Kendini ne diye boşuna üzersin?” diyorlardı. Çünkü onların nazarlarında anlamı olan şey laf ya da yazı değıl, işti. Bir defasında tahılın ekilişinden başlayarak, geçen bütün aşamaları bize anlatırken M.. Ağa çoşmuş, tarlayı adımladığı gibi odayı adımlayarak “evlek”i tayin ediyor, tohum atılışını takliden, karısının kurutmak için pencereye koyduğı fasulyaları avuç avuç odaya saçıyordu. Herşey bittikten sonra biz “Eh, artık mahsulü aldık” deyince orada bulunan birisi gayet müstehzi bir eda ile güldü: “Herşey kağıt üzerinde kaldıktan, ortaya birşey çıkmadıktan sonra...” dedi. “Ayinesi iştir kişinin lafa bakılmaz” demek istiyordu.

Ankara köyleri zaten çok fakirdi. Ancak kendi yağları ile kavruluyorlardı. En korktukları şey vergilerin artırılmasıydı. Hocalar, üfürükçüler de yasaktı. Hastalık tedavi eden üfürükçüler, dedeler veya ailenin ekonomik durumu gibi söylenmesi tehlikeli bahislere gelince, bunları ancak bir iki kişiden öğrenebiliyorduk. Bunlardan birisi köy mektebini bitirmiş, gayet zeki bir kızdı. Köyün bütün ahvalini ve bizim oraya niçin gittiğimizi biliyor, elinden gelen yardımı esirgemiordu. Diğeri, okuma yazması olan, köyde otuz sene muhtarlık etmiş ihtiyar amuca idi. Bu adamın mükemmel bir belleğı vardı. Köyün tarihiyle ilgili bilgileri çok iyi bildiğı gibi, ailelerin üç dört kuşağı varan şecerelerini, altmış yetmiş seneden beri köyde ölmüş ve yaşayan bütün fertlerin soylarını, soplalarını da gayet iyi biliyordu. Onun bütün bilgisini yazdık. Sonra, bu bilgileri ailelerin kendilerinden dikkatle tahkik ettiğimiz zaman, Amucanın bu ölmüş dedeleri bugünkü torunlarından daha iyi bildiğini hayretle gördük. İhtiyar

akıllı bir adam olduğundan, değer verdiği bu bilgilerin kendisi ölmeden evvel meraklıları tarafından kaydedildiği ve ileride bir hatıra olarak kalacağı için memnundu. Oysa bu çeşit bilgilerin alınmasından ve verilmesinden kuşkulananlar çoktu.

Son zamanlarda komşularımız, bizi saymakla beraber, bizden çekinmiyorlardı. Bunu, şehir halkını ve kendimizi açıkça yüzümüze karşı tenkit etmelerinden anlıyordum. Bir gün köye tahsildar gelmişti. İhtiyar heyeti odasında birkaç köylü tahsildarla “Yine mi geldin?” diye şakalaşıyorlardı. Bir aralık bizim yüzümüze bakarak “Ne yapsın zavallı? Şehirdeki efendiler taş yiyecek değila” dedi. Kısaca söylemek gerekirse, bizi tembel ve kendilerinden daha az zeki buluyorlardı. Küçüklükten beri içinde büyüyüp kolayca öğrendikleri tarım ve hayvancılık işlerini bizim hiç bilmememize çok şaşıyorlardı. Üstelik fazla bilgili olduğumuza da inanmıyorlardı. Onların nazarında öğrenilecek şey yalnızca okuyup yazmak ve hesaptan ibaretti. Bunu bilince mesele bitmiş oluyordu. Bazen de verdikleri hükümlerde yanıldıkları oluyordu. Örneğin bir gün hayli kalabalık bir köyde çok sayıda kız çevremi sardı. Onlara adlarını sordum, hemen öğrenmekte zorlandım. Bana “Bak! Biz hepimiz senin adını hemen öğrendik, ama sen bizim adımızı hemen öğrenemedin; biz senden daha akıllıyız” dediler. Çoğu, okullarda yalnızca küçük çocukların okuduğunu, bizim de ilkokul hocası olduğumuzu zannediyordu. Bunun için bizden hoşnut olanlar, köy okuluna hoca olarak gelip köyde yerleşmemizi tavsiye ediyorlardı.

Köy hakkında gözle görünür çeşitli bilgiler edinmek kadar, köyü bir bütün halinde kavramak, köylünün dünya görüşünü, bilgisinin sınırlarını anlamak da mühimdir. Artık bazı şeyleri öğrenmek için köylüye soru sormaktan vazgeçmiştim. “Sizin kızlar çokluk köyün içinden mi evlenir, yoksa dışarı mı giderler?” veya “Köyde en çok yerlilerin mi yoksa yabancıların mı hali vakti yerindedir?” desek şöyle derlerdi: “Allah kime verirse o zengin olur”, “Kızların kısmeti nerede ise oraya gider”. Köylü bu çeşit meselelerin bir kaideye bağlı olabileceğini

düşünmüş değildi. Oysa biz, bunları tetkik ettiğimiz, adet ölçülerine vurduğumuz zaman önemli sonuçlara varıyorduk. Genellikle nüfusu az olan köylerde seçme olanağı az olduğundan, kızlar dışarı giderlerdi. Yine genelde yerlilerin toprağı daha çok olduğundan sonradan gelenlerle kıyaslanınca onların hali vakti daha iyi olurdu.

Diğer bazı konuların yanı sıra köyün bugünkü nüfusunu ve çocuk ölümlerini teker teker tespit ettik. Fakat tetkiklerimizin en güç tarafı şu oldu: Mesela, dört beş yaşına gelmiş pek çok çocuğun nüfus kağıtları hâlâ alınmamıştı ve imam nikahı ile yaşayan çiftlerin veya kumaların hükümet tarafından meşru tanınmayan çocukları vardı. Bizim nüfus tespit edişimiz ahabplığa dayanarak yapılan, resmi bir iş olmasa dahi, “Ne olur ne olmaz, belki zararı dokunur” diye böyle çocukların yaşlarını küçültmek veya onları büsbütün saklamak istiyor, hatta bazen bazı nüfusları sadece lüzumsuz gördüklerinden söylemek istemiyorlardı. Mesela bir evin nüfusunu yazıp bitirdiğimiz zaman, yazlıkta (taraçada) çok yaşlı bir kadın gördük. Evin kadını “Anamdır, onu yazmayın; çok yaşlıdır, akşama sabaha ölecek...” dedi. Bunu duyan yaşlı kadın başını bize doğru uzattı: “Beni yazmayın evlatlar, nasıl olsa öleceğim” dedi. H... ağının son zamanlarda üst üste birkaç küçük kızı öldü. Şimdi altı aylık gayet güzel ve gülbüz bir kızı var. Karısı: “Bunu yazmayın. Kalıp kalmayacağı daha belli değil” dedi.

Özellikle çocuk ölümünün tespiti bu işin en güç kısmı oldu. Bir kere ölmüş çocuklar ahirette analarına, babalarına şefaate edecek olan kutsal yaratıklardı. Bundan başka, ölmüş gitmiş olduklarından, onları saymanın faydası olamazdı. Bunun için ortaya birçok dedikodular çıktı ve dostlarımız vasıtasıyla kulağı-mıza kadar geldi. Bunlar iki mevzuda toplanıyordu: “Ölmüş çocuklardan vergi alınacakmış” ve “Ölmüş çocukların analarına, babalarına ceza verilecekmiş” gibi. Fakat sonradan öğrendiğimize göre çoğunlukla kadınların çıkartmış oldukları bu dedikoduları erkekler önlemişler: “Sorarlarsa söyleyiverin, ne çıkar? Onlar zararlı insanlara benzemiyorlar..” demişler.

Köyde beni en çok üzen şeylerden biri ağaca karşı duyulan ilgisizlik, hatta sevgisizlikti. Karadeniz Bölgesi'ni ayrı tutarsak, İç Anadolu köylerinin çoğunda tek ağaç göremezsiniz. Kerpiçten yapılmış, damları sazlarla örtülmüş evler üstüste yığılmışlardır. Yazın güneş altında toz içinde, kışın da çamur içinde kalır, yürürken killi çamurdan ayakkabınızı zor kurtarırsınız. Az sayıda da olsa birkaç köy öğretmeni birkaç okul bahçesine meyva ağacı dikmişler, köylüyü özendireceklerini umarak. Anlaşılan bazı köylerin biraz uzağındaki bağlardan topladıkları üzümleri kaynatarak yaptıkları pekmezler onlara yetiyordu. Bazı köylerdeki çeşmelerden devamlı akan sular, çorak topraklarda ince bir yol açıp biraz gittikten sonra kaybolur. Erkeklerle kadınlara da kaç kez söyledim, “su yolunun kenarına birkaç fidan dikseniz” diye. Verdikleri yanıt şöyleydi: “Mallar komaz ki!”. Mallar, yani köylünün en değerli varlığı, inek, öküz, manda gibi kocabaş hayvanlardır. Tarlada arpa, buğday; evlerinin altında da mallar olunca onların isteyebileceği başka bir şey kalmaz.

Tanıdığımız başöğretmen: “Bizim köy ağaçlıktır” demişti. O köye gittiğimizde düş kırıklığına uğradım. Orada da ağaç yoktu. Sanırım onun çocukluğunda birkaç ağaç varmış, köy de ormana yakınmış (Kızılcahamam tarafları). Ancak köylü ağaçları kese kese bitirmiş. Şimdi köylü ağaç kesmek için araba veya kağı ile iki saat uzağa gidiyormuş. Köyün tek ağacı, tek süsü, evlerden hayli uzakta olan ulu bir ceviz ağacı idi. Bir gün hep birlikte onun gölgesinde oturmuş konuşuyorduk. Askerliğinde İstanbul görmüş Ömer Ağa güzelim ağaca doğru şöyle bir bakıp: “Bu ağaç gayri kocadı, ceviz vermez oldu, bize hayrı kalmadı, bunu kessek bize bir kışlık odun çıkar, ne iyi olur!” demesin mi?...

Köyden döndükten sonra da bazı kimselerle başlamış olan dostluğumuz devam etti. Bir defa üç köylü kadın çintili (şalvarlı) oldukları halde şehre bize misafir geldiler. Onları gezdirdim ve arzularına uyarak sinemaya götürdüm. Sinemadan bahsedildiğini çok duymuşlar, fakat henüz görmemişlerdi. Büyük bir

ilgiyle seyrettiler ve çok hoşlandılar. Konuyu takip edememişlerse de gördüklerini anlamışlar, fazla açık saçık ve gayri ahlaki bulmuşlardı. Birisi: “Ne tuhaf, insanlar bazen güzelleşiyorlar, esvaplarını her seferinde değiştiriyorlar, fakat nerede değiştirdiklerini göremedik” dedi. Onları en çok hayrete düşüren şey, bizim şehirdeki kıyafetlerimiz olmuştı. Bu değişikliği garip karşılamakla beraber bize olan itimatları sarsılmadı.

İkinci defa köye, bir düğüne davetli olarak gidip birkaç gün kaldık. Oradan araba ile üç buçuk saat uzaklıkta olan bir dağ köyüne gelin almaya gittik. Ben de âdet olduğu üzere diğer kadınlar gibi çarşaflandım. İ... köyü, gördüğümüz köylerin en uzağı idi ve ben köylerine giden ilk şehirli kadındım. Bunun için herkese merak konusu olmuştum. Şehre gitmiş olan yaşlı bir kadın oradaki izlenimlerini şöyle anlatıyordu: “Taşhan dedikleri yerde, taş gibi donmuş kocaman insanlar (yani heykeller) vardı”. Devam etti: “Ben şehirde bir su birikintisinden atlarken köydeki gibi kollarımı havaya kaldırıp salladım. Yanımda geçen bir efendi bastonuyla koluma vurdu: ‘Kollarını topla, burası köy değil’ dedi”. Genç bir kadın, şehirli kadınlar hakkında şunları söylüyordu: “Şehirli kadınlar güzel, dudaklarını kırmızı ile boyalıyorlar, başlarına içneyer (kalbur) gibi bir şey geçiriyorlar, koltuklarına bir çanta kıştırıyorlar, bacakları ak pak, sokakta kıvrak kıvrak (acele acele) gidiyorlar”.

Görülüyor ki köy hayatının tatlı, acı, eğlenceli ve güç yanları vardır. Köye belirli bir amaç ve fikri olmaksızın giden bir kimse için, köy yaşamı, belki görülmeye değmeyecek, hatta tahammül edilemeyecek bir şeydir. Lakin diğer taraftan pekala zevkli de olabilir. Bu işin ilmini yapmak isteyenlerin güçlüklerle katlanması ve bu konuya gerçekten ilgi duyması gerekir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Köyde Yaşam

5. ELVAN KÖYÜ VE HALKI*

Köyün Dış Görünümü: Elvan Köyü, Ankara ilinde Etimesgut ilçesine bağlı bir köydür. Köyün Ankara'ya olan uzaklığı 21 Km., Etimesgut'a olan uzaklığı ise 3 Km. dir. Etimesgut'tan yürüyerek en çok bir saatte köye varılır. Köylü, ilçeye yürüyerek, eşekle veya ağır yükü varsa arabayla gider. Etimesgut'tan uzaklaştıkça bu çevredeki ağaç sayısı giderek azalır. Sonunda tamamıyla biter. Ekilecek arazi geniş olduğundan ve her yıl büyük bir kısmı dinlenmeye bırakıldığından ekilmemiş geniş tarlalara rastlanır. Köyün yeri oldukça çukurdur. Tarlalar ve me-ralar köyün etrafında uzanır.

Köyün Kuruluşu: Köy oldukça dağınıktır. Evler yanyana dizilmiş sıralardan oluşur. Kutludüğün köyünde olduğu gibi evler birbirinin içine geçmiş değildir. Aralarında oldukça geniş sokaklar bulunur. Ortasında bir meydanı vardır. Çeşme, çamaşırılık, cami, iki köy odası, yeni açılmış olan küçük bakkal dükkanı hep bu meydan çevresinde sıralanmıştır. Okul biraz uzakta fakat yine de meydana yakındır. Cami eskiden haraptı. İki sene kadar önce tamir ettiler, sıvadılar, üstüne beyaz badana sürdüler. Tamir masrafının büyük bir kısmını, yazlarını köyde geçiren hali vakti yerinde bir aile verdi. Caminin damı kiremitlerle örtülüdür, minaresi yoktur. Bu da köylerde sık rastlanan bir şeydir.

Köy odaları eskiden hayır için yapılmış odalardır. Köye, başka yerlerden gece yatısına misafir geldiğinde bu odalarda yatırılır. Yemek veya yatak gibi zorunlu şeyler odanın sahibi tarafından sağlanır. Genelde köy odaları erkeklerin toplantı yeridir ve kadınların gitmesi kesinlikle yasaktır.

Bakkal dükkanı, iki odalı bir evin alt katında açılmıştır. İçinde pek az sermaye vardır. Burada bir miktar yağ, şeker, gaz, lamba şişesi, kibrit, biraz sabun, leblebi, boyalı şekerler, kalem, defter gibi şeyler satılır.

* Bu bölüm, "Elvan Köyü" üzerine yazdığım doktora tezinden alınmıştır (1943).

Köyün en dikkate değer üç kurumu, köy odası, çeşme ve okuldur. Bugün köyde gayet bol sulu, mükemmel bir çeşme vardır. Su, köyün epeyce uzağında bulunan bir dağdan gelir; temiz ve tatlıdır. Üç musluklu, yalağı büyük bir çeşme vardır. Önündeki geniş yalağından hayvanlar su içer. Taşan sular yerde geniş ve çamurlu bir birikinti oluşturur. Denildiğine göre, yazın ince bir yol kazıp bu suyu okulun bahçesine, yeni dikilmiş fidanlıklara yollarlarmış. Elvan köyü halkı, bütün civar köyler arasında çeşmeleriyle iftihar ederler. Bu çeşme pek yeni, ancak üç seneliktir. Çeşme yapılmazdan önce köyde su yoktu. İki kuyu vardı. Yazın kurur, içinden kara bir su çıkardı. Hayvanlar bile içmez, içerlerse hasta olurlardı. Bir pınar vardı ki onun suyu yazın büsbütün kesilirdi. Kışın ise incecik bir su akardı. Köyün en yaşlı kadınının tabiriyle: “Büyük küçükten bir bardak su istese vermezdi”; çünkü suyu çok uzaktan getirirlerdi. Etimesgut çevresinin sağlık durumu ile ilgilenen bir doktor aracı oldu ve Rockefeller müessesesi köye çeşme yaptırmaya karar verdi. Pınarın suyu açıkta akardı. Yazın ise su yolunu ayırık otları kapladığından su köye kadar gelemez, dağılırdı. İşte bu pınara kadar su yolu yapacaklardı. Masraf yedi bin lira kadar tutuyordu. Bunun bir kısmını hükümet verdi. Köylü bu paranın bir kısmını olsun veremedi. Ustalar dışarıdan geldi, işçiliğini köylüler yaptı.

Biraz ileride, çeşmenin sağ tarafında bir de çamaşırlık yapılmıştır. Bunun üstü saç ile örtülü, iki tarafı kapalı, beton duvarlı, diğer iki tarafı ise açıktır. İçinde ocak yerleri ve musluklar vardır. Bu ocakların üstüne kazanlar koyarak çamaşır suyunu kaynatırlar. Çamaşır yıkamak için önce kazanda ısınmış olan sudan alarak çamaşırların üstüne dökerler. Onu tokaç denilen ucu yassı sopalarla döverler. Bundan sonra çamaşırların üstüne kil ve biraz da sabun kırıntıları serperler. Bunu her çamaşır için ayrı ayrı yaparlar. Bundan sonra çamaşırları kazana koyarak kaynatırlar. Sonra birer birer sopanın ucunda dışarı çıkarırlar. Musluğa soğuk su kendiliğinden akar. Çıkan çamaşırları musluğun

içinde çalkalarlar. Eğer iyice beyazlanmamışsa içine biraz kil ve sabun koyarak katlar, tekrar kazana atıp kaynatırlar. Soğuk suda çalkaladıktan sonra çalılara ve çitlere sererler. Çamaşır yıkarken kullandıkları su kapları, içi oyulmuş sukabağından yapılmıştır. Bunlar sağlam, hafif ve pratiktir.

Çeşmeyi yaptıranlar hakkında köyde türlü türlü rivayetler vardır. Herkes genelde bunlara minnetardır. Yaşlı bir kadın: “Allah razı olsun, yabancılar bu çeşmeyi yaptırdı. Ustası onlardan, amesi bizden oldu. Hiç dil bilmezlerdi. Bir şoförleri vardı, onlara cıtır cıtır birşeyler söylerdi.” dedi. Diğer birisi de: “Allah o gavurlara müslümanlık kısmet etsin” dedi. (Sanırım İngilizce konuşurlardı). Bu kadar pratik bir çamaşırhaneyi başka hiçbir köyde görmedim.

Okul: Diğer Ankara köylerinde olduğu gibi, Elvan’da da modern küçük bir okul vardır. Duvarları kerpiçten yapılmış, dışına beyaz badana vurulmuştur. Damı kiremitlerle örtülü, yerleri tahtadır. Büyücek bir sınıfı; kitaplık görevi yapan, gereğinde ihtiyar heyetinin toplandığı küçük bir odası vardır. Sınıfta, diğer okullarda olduğu gibi, tahta sıralar, karatahta, teneke soba ve diğer gerekli eşyalar vardır. Sobada yakılacak tezeği her öğrenci sıra ile evinden getirir. Bunlardan başka sınıfın ve koridorun duvarlarında bulaşıcı hastalıklardan korunma yollarını gösterir tablolar ve harita vardır. Kitaplar, tahta bir sandığın içinde durur. Bunlar tarım ve hayvancılık ve diğer konular hakkında köylüyü ilgilendirecek kitaplardır. Okul binasında bunlardan başka, öğretmen ve ailesinin oturmasına ayrılmış, içiçe geçilen iki odadan oluşan bir bölüm vardır. Okulların yapısı hemen bütün köylerde tamamen birbirinin aynı ve binalar gayet kullanışlıdır. Tuvaletler her zaman binaların dışında, hatta uzağında olur. İyice derin bir çukur kazılmış, çevresine aralıklı tahtalar döşenmiştir. İyi kötü bir de kapısı vardır. Çoğu kez bir bayırın yanına yapılmıştır. Bol yağmur yağdığında ve biraz da erkeklerin yardımı ile pislikler temizlenir. Okulun bahçesine bu yıl kırk tane fidan dikilmiştir. Bunlar

köylüye örnek olsun diye dikilen çeşitli meyve fidanlarıdır. Bunlardan başka köyde bir tek ağaç bile yoktur.

Eğitmen aslen Balıkesir’lidir. On beş-on altı yıl önce köye gelmiş, köyün yerlisi bir kadınla evlenerek köye yerleşmiştir. Eski ve yeni Türkçe yazıları biraz bilir. Bursa’daki eğitmen kur-sunda altı ay okuyarak eğitmen olmuştur.

Okul üç yıl kadar önce kurulmuştur. Okulun kayıtlı olarak yirmi öğrencisi varsa da bunlardan on yedisi devamlı gelir. Devamlı gelemeyenlerden bir tanesi, anasız babasız bir çocuk olduğundan, dayısıyla çift sürmeye gider. Bundan başka on dört, on beş yaşlarındaki büyücek kızları, anneleri okula göndermeyi pek istemez. Çünkü, onların düşüncesine göre, bu kızlar ere gidecek yaşa gelmişlerdir. Hem okula gitmeleri doğru değildir hem de ekmek, yemek pişirmek, ev sıvamak gibi ev işlerini öğrenmeleri gerekir. Aksi halde onları kimse almaz, gittikleri evde bir işe yaramazlar. Bu kızlardan birinin annesi şunları söylüyordu: “Okumak iyi şey ama bu zamanın bebeleri akılsız. Birşey öğrendikleri yok. Hem okuyamıyorlar hem de çalışacağız diye ev işi yapmıyorlar; biz bu kızları ne yapacağız?” Annelerinin böyle söylemesine karşın, okuyan zeki kız öğrenciler de vardır. Son sınıfın en çalışkan öğrencisi on iki on üç yaşlarında bir kızdır. Kolaylıkla okur yazar, hızlıca hesap yapar. Tarih, coğrafya hakkında epeyce bilgisi vardır. Öğrenciler okula gündelik kıyafetleri ile yani çinti denilen şalvar ve içlikleri ile gelirler. Çoğu okula giderken kundura giyer. Kızlar bir taraftaki, oğlanlar diğer taraftaki sıralarda oturur. Okulda, kızların çar denilen baş örtülerini çıkarıp başı açık oturmaları zorunludur. Oysa dışarıda baş örtülerini hiç çıkarmazlar.

Elvan köyünde evler, bütün diğer Ankara köylerinde olduğu gibi kerpiçten yapılmış, damı ağaç dalları ve üstü toprakla örtülmüştür. Yalnız şu fark vardır ki Elvan köyünde yağmur yağdığı zaman diğer bütün köylerde olduğu gibi damı “yuvak” denilen taştan silindir ile yuvamak gerekmez. Çünkü Elvan civarında “akar çorak” denilen bir tür killi toprak vardır ki damı bu

toprakla örttüklerinden yağmur sularının aşağıya akmasına da engel olur. İki ev dışında Elvan köyünün bütün evleri tek katlıdır. Bu da Elvan için zorunlu, kaçınılmaz bir durumdur. Çünkü gerek köyde gerekse civarında hiç ağaç yoktur. Ancak Kusunlar, Bağlıca, Örencik gibi, çevresinde ağacı oldukça bol olan köylerde iki katlı ev yapmak mümkündür. Bu evler, aynı zamanda, mutfak odasından ayrılmamış, pencereleri çok küçük olan Kutludüğün ve Aydıncık köylerinin evleri kadar da ilkel değildir. Genellikle oldukça geniş pencerelerden içeriye bol ışık girer. Kapıdan girildiği zaman küçük bir antre vardır. Bazı evlerde ise kapıdan doğrudan doğruya mutfak girilir. Bazı köylerde olduğu gibi mutfakta oturmak, hatta geceleri yatmak adet değildir. Bundan başka evde bir oda daha vardır ki bu hem oturma hem de yatak odasıdır. Karı, koca ve çocuklardan oluşan bir aile bu odada yatar. Soba bu odaya kurulur. Hali vakti yerinde olan ailelerde bu oda biraz daha büyücek olur. Fakat zengince olsalar bile, çocukları ayrı yatırmak adet değildir. Ailede bir oğlan evlendiği zaman, bu eve bitişik ya da pek yakınına böyle bir ev daha yaparlar.

Evlerde, altı tahta ile kaplı küçük bir yıkanma yeri bulunur. Helalar daima evin dışındadır. Etrafı taş ve alçak duvarla çevrili ve tahtadan ızgaralıdır. Kazurat oldukça sık kaldırılır. Evler on on beş günde bir beyaz kireçli bir toprakla sıvanır. Evler oldukça temiz görünür.

Eşyalar: Elvan köyü şehre yakın olduğundan şehrin fazlası ile tesiri altında kalmıştır. Karakusun ve Pursaklar derecesinde değilse bile, köye yeni girmiş birçok eşya türü vardır: masa, sandalye, cam bardaklar, kahve ve çay takımları vd. gibi. **Kadınların sandığı vardır.** Halk genellikle eşyaya meraklıdır. Şehre uzak köylülerden birinin deyişi ile: “Halk fantaziyeyle fazla düşkündür”. Kışın evler dayanır, döşenir. Sedirlerle halı yastıklar, minderler konur. Yerlere çiçekli kilim ve beyaz dokuma “pala” serilir. Yataklar yüksek bir yığın halinde sandıkların üstüne yığılır, en üstüne de kırmızı ve pullu bir örtü, muntazam bir şekilde gerilir. Gece olduğunda yataklar birer birer indirilip yere

serilir. Ev halkı, çoluk çocuk yatar, uyur. Sabahleyin yataklar tekrar kaldırılır, sandığın üstüne yığılır. Hiçbir köyde karyola görmedim. (Yalnızca Möhye köyünde Atatürk için hazırlanmış bir karyola vardı.) Odada ayrıca yüklük yeri yoktur. Yazın ise bütün diğer köylerde olduğu gibi, evin bütün eşyası kaldırılır. Elvan'da kışın tandır kullanmak adeti çoktan kalkmıştır. Bunun yerine en fakir evlerde bile teneke bir soba bulunur. İçinde, başka yakacak olmadığından, yalnızca tezek yakılır. Bundan başka, son zamanlarda hayvanların yiyemediği kalın samanı yakmak da adet olmuştur. Bu usulle odayı bir anda ısıtmak mümkün olursa da ısı kalıcı değildir. Odanın duvarlarının bir veya iki tarafında raflar bulunur. Üstüne yeni bakır kaplar, cam ve çinko takımlar sıralanır.

Elvan'da mutfak eşyası diğer bütün Ankara köylerinde olduğu gibidir. Bakır tencereler, kazanlar, güğümler, "elke" denilen bakraçlar, tepsiler, sahanlar, taslar, leğen, ibrik vd. vardır. Bulaşık kaplar sabunsuz sıcak su ile yıkanır (sabun kıtlığı). İşlenen bakırlar çeşme başında ovularak parlatılır. Çatal asla kullanılmaz. Yemek elle yenir. Çorba ve pilav için genellikle tahta kaşıklar kullanılır.

Temizlik: Köyde sabun az kullanılır. Yemeklerden sonra leğen, ibrik getirilir (her evde bunlar mutlaka bulunur); eller sabunla yıkanıp peşkirle kurulur. Fakat her zaman yüz yıkamak için sabun kullanılmaz. Hem sabun çok pahalıdır hem de suyun herşeyi temizlediğine dair bir inanç vardır. Sabun yerine en çok kullanılan kildir. Kil, köye kilciler tarafından eşeklerle getirilir. Bir yarım (on altı kilo) arpayı on kilo kadar kil satın alınır. İyiye döğölüp elekten geçirildikten sonra büyük kabakların içinde muhafaza edilir. Bununla çamaşır yıkanır. (Çamaşırın nasıl yıkandığı evvelce söz konusu olmuştu.) Kil yağları iyice içtiğinden çamaşırı gerçekten temizler ve beyazlatır. Kadınlar haftada veya on günde bir çamaşır yıkar. Bu süre içinde çamaşırlarını ve yatak takımlarını değiştirirler.

Yataklar oldukça temizdir. En fakir evlerde bile kapsız yorgan örtülmez. Amerikan bezinden yatak çarşafları da bulunur. Yatağa yatılırken gecelik giyilmez. Erkekler genellikle iç çamaşırları,

yani amerikan bezinden yapılmış uzun iç donu ve uzun kollu gömlekleriyle, kadınların çoğu ise günlük kıyafetleriyle oldukları gibi yatarlar. Yalnız çoraplarını çıkarırlar. Eğer mevsim kışsa, üstüste iki çinti ve içlik giymişlerse bunlardan bir tanesini çıkarırlar. (Kadınlar kışın üşüdükçe üstüste iki, hatta üç şalvar giyerler.) Çarın, yani başörtüsünün içinde tülbent vardır. Başların-daki yemenileri bile çıkarmaya gerek görmezler.

İnsanlar oldukça sık yıkanır ve müslümanlığın adabına göre sık sık gusül abdesti alırlar. Başlarını baş kili denilen ve diğer kilden daha yumuşak ve daha iyi cins olan başka bir tür kille yıkarlar. Bu da civar köylerden çıkar, erkekler gidip getirir, bedavadır. İddia edildiğine göre, bu kil başı çok iyi temizler, saçları yumuşacık yapar. Bunu sabuna tercih eder, şehirliyle de tavsiye ederler. Yalnız köyde bir kanaat vardır: Bir kimse başını ara sıra sabunlar, ara sıra da kille yıkarsa muhakkak bit yapar. Bunun önüne geçmek için ya daima kille ya da daima sabunla yıkamak gerekir. *Çocuklar yaşlılar kolay kolay yıkanmaz. Çünkü din açısından kirli sayılmazlar. Üstleri başları çok kirlidir.*

Kutludüğün, Yalıncağ gibi geri köylere göre Elvan temizdir ve bitli değildir. Orada bulunduğumuz sürece başımıza böyle bir olay gelmedi. Fakat, halkın dediğine göre, köyde bu hususta temiz olmayan iki veya üç ev vardır. Bunlar da çok çocuklu, fakir insanlardır. Köy çocukları kışın biraz temiz olmakla beraber yazın epeyce kirli ve tozludurlar. En eski ve yamalı elbiselerini giyer, sabahdan akşama kadar tozlarda yuvarlanırlar. Oğlanlar beş altı yaşına kadar yalnız bir entari giyer, kızlar da büyüklerin küçük bir örneği gibi giyinirler. Hatta beş altı yaşından itibaren kız çoğunun baş örtüsü eksik değildir. Yüzleri her sabah su ile yıkanmaz. Çok seyrek yıkanır. Kızların saçları yıkanmaktan yıkanmaya taranır, ince ince örgülerle örülür. Hatta kadınlar yıkanmaya taranmak derler. Büyücek ve okula giden kızlar bir ya da iki saç örgüsü örüp her gün saçlarını taramaya başlamışlardır.

Evlerin temizliğine gelince, evler kadınların kırlardan getirip kuruttukları, sonra demet yapıp, kesip hazırladıkları çalı

süpürgelerle süpürölür. Temiz kadınlar evlerini, içine saman karıştırılmış beyaz bir tür kireçle on-on beş günde bir sıvarlar. Böyle evler çok temiz ve ferah görünür. Kilimleri de iki senede bir defa çeşmeye götürüp yıkarlar. Kapları ocakta ısıttıkları sıcak ve sabunsuz bir suyla yıkar, rengi belirsiz bir bezle kurularlar. Fakat temiz kadınlar hiçbir zaman tencerelerini islendirmezler. Çeşme başında kumla veya toprakla güzelce ovarak parlatırlar. Altı ayda bir kere de kalaylatırlar.

Şehirlinin çok kirli saydığı bazı şeyleri kirli saymazlar. Onların gözünde yer ve toprak kirli değildir. Yere düşen ekmek ve çörekleri, hatta şeker ve üzümleri çocuklar toplayarak yerler. Ekmeğin yere düşmesi onu asla kirletmez. İş yapan kadınlar ellerini sık sık yıkamazlar. Köyde pek çok çocuk vardır ve bunlar rast gelen yere işerler. İnsanlar buna çok alışmışlardır; her evde birkaç çocuk bulunacağını, bunların da bir iki yaşına kadar işeyeceğini kabul ederler. Biraz silmekle temizlendiğini zannederler.

MÖHYE KÖYÜNÜN UNUTULMAZ ŞEREF KONUĞU*

Möhye Köyü, Çankaya'ya en yakın köydür. Ankaralılara süt, tereyağı, yumurta, yoğurt ve tavuk satarlar. Möhye Köyü'ne gittiğimizde bizi köy odasına aldılar. Bu oda, köy odalarının hiçbirine benzemiyordu. Küçük sandalyeler duvara dizilmiş, odaya bir de demir karyola konmuştu. Bir küçük masa, odanın eşyasını tamamlıyordu. Bir kartonun üzerine altı ok çizilmişti, üzerlerinde: "Cumhuriyetçiyiz, Milliyetçiyiz, Halkçiyiz, İnkılapçiyiz, Devletçiyiz, Cumhuriyet Hükümetçiyiz" yazılıydı. "Laikiz" yoktu. Herhalde bunun anlamını anlayamamışlardı. Bu köy odasının neden bu kadar değişik olduğunu sorduğumda, yaşlı muhtar bir masal havasıyla anlatmaya başladı: "Birkaç yıl önceydi. Bir sabah erkenden namaza kalktım. Çeşmeden aptes alırken bir de

* 1941-1943 yılları arasında yapılan köy gezileri notlarından alınmıştır.

1941-Möhye köyünün çocuklarıyla
merak duydukları fotoğraf makinesinin karşısında.

baktım ki bir küheylan dört nala gelir, üzerinde bir yiğit ki cemâlini görenin gözleri kamaşır. İki gözümü (Mustafa Kemal Paşa) hemen tanıdım. Nasıl mı tanıdım? Atından tanıdım. Erler, bazen, alnında beyaz bir yıldız parlayan bu kızıl küheylanı burarlarda gezdirirlerdi. İki gözüm bana birşeyler dedi, ben şaşırdığımdan anlayamadım, hiç seslenmedim. Sonra “Git, bana muhtar çağır!” dedi. “Muhtar benim” dedim. “Bana bir döşek serin, sizin köyde uyuyacağım” dedi. Koşarak köye gidip ağalara haber saldım. Yeni gelinlerin hiç kullanılmamış yataklarından birkaçını delikanlılara yükledim. Burada, onları üstüste koyup karyola gibi yüksek bir döşek yaptık, hemen yattı. Köyün en yiğit delikanlısının eline bir de tüfek verip kapıya nöbetçi diktik.

Çok geçmedi, birkaç atlı daha gelip köy meydanını doldurdu. Paşayı arıyorlardı. Bulunca sevindiler. Meğerse ‘İki Gözüm’ canı çekince atına biner, kimseye haber vermeden gidermiş. Gelenlerin içinde bir de aşçısı varmış. Biz de ağalarla tam onu konuşuyorduk. ‘Acep bu Paşa ne yer ki? Bir kuzu kessek de çevirsek mi?’ diye. Aşçısı ‘Yok yok, öyle şeyler istemez, siz bana iki

günlük yumurta, biraz tereyağı, bir de taze köy somunu getirin' dedi. Biz şaşırdık. 'Meğerse bu en büyük paşayı doyurmak ne kolaymış, künde (her zaman) gelsin' dedik. Paşa uyandığında köylü topladı. O hepimizle senli benli konuştu, ama gene de heybetinden hiç kaybetmedi. Dertlerimizi sordu. 'Köyünüzü sevdim, günün birinde size tekrar geleceğim' dedi. Biz de ona bu odayı döşedik." dedi Muhtar. "Tekrar geldi mi?" diye sordum. Kederle önüne baktı: "Kısmet değilmiş, gelememi, ömrü o kadarmış, ölümünden sonra da bu odayı sakladık" dedi.

6. KÖY EKONOMİSİ VE 1943 KİTLİĞİ*

İkinci Dünya Savaşı ilerledikçe hemen her şeyin fiyatı artıyordu. Bu arada buğday fiyatları da gerçekten çok yükselmişti. İyice geçim sıkıntısına düşen şehirlinin aklında, köylünün zenginliği sanısı güçleniyordu. Zaten köyü az tanıyan şehirlilere göre köylünün müthiş surette zenginleştiği, bazı ilçelerdeki tuhafiyeci dükkanlarına gelen ipekli çorap, güzel kokular, ipekli kumaşlar vb. gibi lüks eşyanın köylüler tarafından satın alınıp kadınlarına giydirildiği söyleniyordu. Hatta Batı Anadolu köylerinde ipekli emprimelerden şalvar yapıldığından bahsediliyordu. Bakkal dükkanlarındaki rakıların köylüler tarafından yağma edildiği, köylünün daha pahalı içkilere bile alıştığı, paralarını nereye harcayacağını bilemeyen köylülerin, düğünlerde oynamak üzere elli altmış lira taksi parası vererek şehirden kadın getirttikleri tarzında birçok dedikodular yapılıyordu.

Köylerimizi yakından tanımayan, köylüleri yalnız şehre ya da kasabaya öteberi almak için geldikleri zaman gören kimseler tüm bu söylentileri tamamiyle doğru olarak alıp köylüyü gerçekten zengin olmuş sandılar. Şehirdeki kazancı az sabit gelirliilerin sıkıntısı arttıkça, bazı kimselerde, bu bol para kazanıp görmediklerini gören, almadıklarını alan köylüye karşı bir kıskançlık

* "Yurt ve Dünya", Haziran 1943, Sayı 30.

bile uyandı. İmparatorluk devrinde, incelmış payitaht ahalisinin Anadolu köylüsüne yukarıdan bakması adetti. Tuluatta, Karagözde, meddahlarda, mizah sayfalarında, saf, hödük, bir şey bilmez Anadolu uşaklarıyla alay edilirdi. O devrin tadı damağında kalmış olanlar da bu sonradan görmelikle eğlendiler.

Şüphesiz bu söylentilerde haklı olan taraflar vardır. Fakat bu gibi belirtiler bize bütün köylülerin zenginleştiğini ispatlamaz. Kulaktan kapma söylentilere, şuradan buradan sızan bilgi kırıntılarına dayanarak incelemenden verilen hükümler bizi çoğunlukla yanlış yollara götürür. Hüseyin Avni Şanda'nın, *Yurt ve Dünya*'nın 20. sayısında çıkan "*Hangi Köylü Zenginleşiyor?*" adlı yazısı bu konuyu aydınlattı. Bu iktisatçımız, yaptığı araştırmalar sonunda ancak büyük arazi sahibi zengin köylülerin, yeni teknik araçlarla kaldırdıkları ürünü satarak daha çok zenginleştiklerini belirtti. Fakat acaba geriye kalanlar, yani fakir köylü ne oluyordu? Fırsat buldukça gidip gördüğümüz köy ve kasabalarda, konunun bu yanı dikkatimizi çekti. Bu yerlerden bir kısmını ilk kez görüyorduk. İki-üç yıl önce gitiğimiz yerlere yeniden gidişimiz, bize bugünkü durumu eskisiyle karşılaştırma olanağını verdi.

1940-1941 senelerinde bu yörede incelemelere başladığımız zaman köylüyü refah içinde bulmadık. Fakat bugüne göre sıkıntı içinde de değillerdi. Köylerde her şey mahsule bağlıdır. O senelerde bereketli yağmurlar yağmış, Orta Anadolu'da genelde iyi mahsul almışlardı. Sonbaharda her yerde gıda boldu. Hatta her öğünde yalnız bir kap yemek yiyen köylüler, bu mevsime rastlayan ramazan aylarına mahsus olmak üzere, âdetlerinin dışına çıkarak iki hatta üç kap yemek pişiriyorlardı.

O zaman buğday para etmiyordu. Yarım'ı (on altı kilo) bir liraya, hatta sonbaharda daha ucuza satılıyordu. Arpanın yarımı ise altmış-yetmiş kuruş kadardı. Köylü, ailesinin ve hayvanlarının yiyeceğini bir tarafa ayırdıktan sonra, eğer paraya çok ihtiyacı varsa, fazlasını satardı. Ekin bol, fiyat düşük olduğu halde saklamak kimsenin aklına gelmez, böyle gideceği sanılırdı. Zaten

büyük toprak sahibi zenginler dışında, diğerleri isteseler de saklayamazdı. Çünkü çoğunun ağalara, halı vakti yerinde olan akrabalara veya bankaya borcu vardı.

Başlıca mahsulü arpa ve buğday olan İç Anadolu köylerinin aynı zamanda ikinci derecede bir gelir kaynakları daha vardı. Bazı köylerin yayılımı (meraları) geniş olduğundan davarları çoktu. Böyle yerlerden şehir veya kasabalara süt, yoğurt, peynir, yağ, tavuk, yumurta gibi gıda maddeleri götürülüp satılırdı. Bazı köyler dere boyunda olduğundan, sebze ve meyve yetiştirilirdi. Özellikle Ankara şehri büyüdüğü, bu civarın köylerinde sebze-ciliğin önemi artmıştı. Bir kısım köylerde de bağcılık ileriye, bunlar üzüm ve pekmez satarlardı. Kıraç denilen susuz yerlere bile, hiç olmazsa kavun karpuz ekilir, bunlar eşeklere veya araba ve kağınlara yükletilerek şehre götürülürdü. Alınan paralarla ev, tarla, hayvan vergileri ve borçların bir kısmı ödenirdi. Yol parasına gelince, birkaç erkeği olan ailelerde her biri için altışar lira vermek köylüye çok ağır geldiğinden, gençler genellikle bunu yollarda çalışarak öderlerdi. Borçlar ödendikten sonra biraz para artarsa bununla gaz, sigara, kibrit, pencere camı, gerekli ev eşyası, tuz, pazen, basma, Amerikan bezi başörtüleri, ucuz ayakkabılar gibi şeyler alınırdı. Ucuz olmakla beraber bu metalar büyük bir özen ve tasarrufla kullanılırdı. Yaşlılar ve çocuklar yeni şeyler giymez, eskileri bol bol yamarlardı. Kadınlar, ayakkabılarını ancak kışın veya gezmeye giderken giyerlerdi. Yazın genellikle yalınayaklardı. Bununla beraber köylünün büyük bir kısmı borçluydu. İyi mahsul senelerinde bu borçlar biraz hafifler, fakat büsbütün tükenmezdi. Düğün yapan aileler, kilim, yatak, yorgan, bakır kap kacak ve hemen on sene yetecek kadar da giyecek aldıklarından, zengin bile olsalar mutlaka borca girerlerdi. Düğünlerde davul zurna getirmek, erkeklerin rakı içmesi, para varsa şehirden kadın getirip oynatmak âdeti vardı.

Bu saydıklarımızın dışında köylerde para harcamak hemen hiç âdet değildi. Kendi köylerinde yetişmeyen lüzumlu bazı gıda maddeleri para ile satın alınmaz, fakat kendi mahsulleri ile

değiştirilirdi. Bu yörenin bütün toprakları aynı mahsulü yetiştirmeye müsait değildi. Örneğin Kızılcahamam yakınlarındaki köylerde dere boyunca pirinç yetiştirilirdi. Bazı köylerde patates, bazılarında ise nohut, mercimek, fasulye yetiştirirdi. Köylüler kendi mahsullerini alarak komşu köylere gider, mesela pekmezi pirinçle, mercimeği patatesle değiştirerek takas yoluyla kendilerine gerekli olan şeyleri elde ederlerdi.

Köylere gelen kil, tuz, sepet, elek, çömlek, tekne satıcılarından da bu gibi eşyalar çoğunlukla takas yoluyla alınırdı. Dökmeci veya çerçi denilen seyyar satıcılar, iğne iplik, düğme, lamba şişesi, kalem, defter, bardak, fincan vb. gibi ufak tefek eşyaları satarak köyün bir kısım gereksinimlerini karşılardı. Bunlarla olan alışveriş bile bazen para, bazen de yumurta, eski yün çorap vesaire vererek yapılırdı. O zaman yumurtanın tanesi bir kuruştan hesap edilir, akşama kadar dökmecinin önü bir küme halinde yumurta ile dolardı.

Böylece köyün ekonomik durumunda, asgari bir yaşam düzeyine göre oldukça iyi bir denge durumu, fakir ailelerde borçlanını bitirmek ümidi vardı. Hatta yaşlı erkek ve kadınlar son senelerde köye “fantaziye” girdiğinden şikayet ediyor, bu durum onları adeta korkutuyordu. Birçok evlere az miktarda da olsa çay, kahve ve şeker girmişti. Elbette bunun yanı sıra fincan, bardak gibi şeyler de almak gerekiyordu. Zengin erkekler on liralık palto, zengin kadınlar mest lastik veya mest kundura giymeye başlamışlardı. Hatta bazılarının çarşıdan alınmış yünden örme hırkaları bile vardı. Birçok evlere küçük halılar girmişti. Pek ender de olsa dikiş makinası ve gramofon edinen evler de mevcuttu. Fakat son iki sene zarfında bu dengenin birdenbire bozulduğunu hiç umulmadık durumların meydana geldiğini görüyoruz. Bu değişiklikler, bizim tanıdığımız yerlerde bazen iyi, bazen kötü şekiller aldı. Örneğin Etimesgut’a bağlı ova köylerinden birinde, köyün en geniş arazisine sahip, fakat bankaya bin lira kadar borcu olan bir ağa, bütün tarlalarını ektirdiği, oraya gelen biçerdöver makinalarıyla hasadı ucuza malettiği için, boçlarının büyük bir kısmını ödedi.

Son hasatta bu civarda en iyi mahsul alan ve zenginleşen yerler Polatlı ve Çubuk havalisidir. Polatlı, Ankara'nın pek yakınında, yol üstünde bulunan bir yerdir. Köylünün zenginleşmesine dair fikir yürütenlerin bir kısmı sanırım buradan ilham almışlardır. Çubuk'a gelince, bu kazanın köyleri de epeyce para sahibi olmuşlardır. Hemen bütün diğer Ankara köyleri, varlarını yoklarını vererek ve satarak ihtiyaçları olan ekini onlardan, yüksek fiyatla satın almışlar, hâlâ da almaya devam ediyorlar.

Fakat tabiatıyla bazıları buğdayın yarımını on beş on altı liraya satarken, diğer taraftan muhtaç olduğu için varını yoğunu vererek almak zorunda olan geniş bir köylü nüfusu vardır. Biraz önce çoğunluğun gelir kaynaklarının ne kadar sınırlı olduğunu kısaca anlatmıştık. Zaten ekin fiyatının bu kadar artışının nedeni de geçen sene mahsulün ihtiyacı karşılamayacak derecede az oluşudur. Ondan önceki sene de mahsul iyi değildi. Fakat geçen sene (1942) birçokları ettikleri tohumu bile alamadılar. Ekinleri don aldı. Yani kar altında iyi bir halde muhafaza edilen yeni sürmüş ekinler, karlar eridikten sonra hava birdenbire şiddetle soğuyunca dondular. Bu yüzden evvelki senelerden yiyeceği kalmamış olan köylüler (ki çoğunlukla böyledir) büyük bir sıkıntı içine düştüler, çoluk çocuklarını doyuramaz oldular.

Geçen senenin yazında, daha hasat zamanı, Tokat, Zile, Kayseri, Turhal taraflarında ekin hiç de bol değildi. Kışın çekilmeye başlanan sıkıntıyı yeni mahsul hiç azaltmamış, fiyatlar düşeceği yerde tersine yükselmişti. Turhal'da fırınlar birçok günler un bulamadıklarından ekmek yapamıyor, fakir halk bazı günler aç kalıyor, ekmek çıktığı günler fırınların önünde büyük bir kalabalık toplanıyordu. Zaten o yörede birçok köyler buğday yerine pancar ekmişti. Her tarafta halkın ittifakla anlattığına göre, kıtlığın bir nedeni daha vardı. Bazı tüccarlar, daha yeni mahsul çıkmadan köylüye borç para vermiş, mahsul çıkar çıkmaz pirinç, mercimek, nohut, fasulye gibi şeyleri etraftan ucuz fiyatla toplamış veya fiyatlar daha artmadan, çok miktarda besin maddesi satın almışlardır.

Böylece halkın elinde avucunda yiyecek kalmamış, bilinmez yerlerde ve bilinmez ellerde toplanmıştır. Bir de savaş yıllarında mahsulün %25'ini hükümete teslim etmek zorunluluğu vardı. Bu miktar, mahsül alınmadan önce, daha önceki mahsule göre teorik olarak hesap edilirdi. Fakat mahsulün bu derece kötü oluşu bütün hesapları altüst etti, köylü ekin borcunun altından kolay kolay kalkamadı. Örneğin Bâlâ köylerinde, sarfedilen bütün gayretlere karşın borçları toplamak mümkün olmamıştı. Gerçi bazı yerlerde hileye başvurarak buğdayını saklayan zengin köylüler yok değildi. Fakat bunlar gerçekten az sayıdaydı. Çoğunlukla, yapılan araştırmalarda fazla bir şey çıkmadı. Ele geçen elli altmış kiloluk buğday çuvalları, başlıca gıdası ekmek olan bir köylü ailesinin birkaç günlük yiyeceğinden başka bir şey değildir.

Yozgat istikametinde gördüğümüz bir küçük köy yiyecek darlığı içindeydi. İçlerinde şunu bunu satarak bir parça un alıp günü gününe geçinenler, bulamadığı zaman aç kalanlar vardı. Gittiğimizde evlerden birinde hiç yiyecek yoktu. Sabahleyin evin erkeği aç karnına odun toplamaya gitmişti. Kadın birkaç günlük lohusaydı, fakat sütsüzlükten çocuğu ölmüştü. İnekleri buzağılamış, o da aynı şekilde zayıf ve sütsüz olduğundan buzağısı ölmüştü. Bir aralık yastıkların arasından küçücük bir kuzu fırladı. Daha o gün doğmuştu, fakat evde ot olmadığından anasını otlatmaya göndermişlerdi. Evin kadını bu kuzunun da açlıktan öleceğine emindi. O evde gördüğüm sefalet yıllarca aklımdan çıkmadı.

Ekin iyi olmadığından saman da yoktu. Bunun için bütün köylerde hayvanlara verilen ortak gıda "geven" denilen bir tür dikenli bitkiydi. Geven, hayvan gıdası olarak öteden beri bilinir, ama eskiden bu kadar gerekli olmadığından çok kullanılmıyordu. Fakat bugün her tarafta kadınlar ve çocuklar boş kırlarda geven topluyor, eşeklere yükleterek getiriyorlar. Bu iri ve dikenli köklerin dikenlerini hayvanların ağzına batmasın diye ateşte ütüledikten sonra bir taşın üstünde ağır tokmakla döğerler.

Bitkinin içi beyaz ve hafifçe yağlıdır. Bundan sonra bıçaklarla kıyılarak hayvanlara yedirirler.

Köylerde bu sene borçluların sayısı ve borçların miktarı büsbütün artmıştır. Ekin alabilmek için bir çoğu eşyalarından, davarlarından bir kısmını satmışlardır. Çünkü o kadar pahalı alınan bir yarım (15-16 kilo) ekinle ancak yirmi bazlama yapılır. Çok ekmek yiyen bir aile bunu iki günde bitirir. Arpa, buğdaydan daha ucuz olduğundan şimdi ara sıra arpa ekmeği yapılıyor. Elmadağ köylerinden birkaç kişi, ova köylerinden birine değirmene gelmişlerdi. Arpa öğüttüklerini gördüm. Halbuki köylünün arpa ekmeğinden ne derece hoşlanmadığını biliyordum. Fakat köylüler şimdi bunu da bulduklarına şükrediyorlardı. Yalnız dediklerine göre arpa yemeğe alışıktı olmadıklarından, çok yedikleri zaman vücutta kızarıklıklar ve kaşıntı oluyordu.

Bir aralık buralarda yarımı on sekiz-yirmi liraya kadar yükselen buğday (Uşak, Malatya, Çankırı taraflarında otuza yükseldiği söyleniyor), son zamanlarda, ihtimal ki hasat yaklaştığından tüccarlardaki stokların ortaya çıkarılmasıyla, on dört liraya düşmüştür. Ülkenin çeşitli yerlerinden gelen haberlere göre, Ege bölgesinin dağ köylerinde bile yiyecek darlığı vardır. Karadeniz bölgesi de aynı durumdadır. Zaten bu bölge kendisini koruyacak kadar gıda yetiştiremediğinden, daima dışarıdan buğday ve yiyecek getirdiğinden, bu pahalılıkta sıkıntıya düşmesi pek doğaldır. Bugünlerde yağın bereketli yağmurlar sonucu iyi bir mahsül bekleniyor.

Şimdi bütün ümit önümüzdeki hasattadır. İyi mahsül alınırsa durumun biraz düzeleceğine şüphe yoktur. Bazı yerlerde ekinlerin bir kısmını yine don almışsa da, denildiğine göre, zarar pek önemli değildir. Önümüzdeki aylarda yağmurun yağıp yağmayışı durumu belirleyecektir. Fakat araştırılması gereken diğer bir konu da ülkenin her tarafının ekilip ekilmediğidir. Bu konuda çeşitli yerlerdeki köylüler, çeşitli fikirler ileri sürüyorlar. Bir bakımdan, tarlalar her tarafta her zaman olduğu kadar ekilmiştir. Bu konuda endişe edecek bir şey yoktur.

Hatta ekin çok para ettiği için, pancar, pamuk gibi mahsüllerin ekildiği yerlerin bazılarında bile bu sene buğday ve arpa ekilmiştir. Fakat bazı yerlerde, tam tersine, erkeklerin bir kısmı askerde olduğundan, kadınların bütün tarlaları ekemedikleri söyleniyor. Bundan başka, yiyecek darlığı fazla olan yerlerde halk açlığa dayanamadığından, kendilerine dağıtılan tohumlukların bir kısmını, ilaçlarını çeşmede yıkadıktan sonra yemişlerdir. Bazı yerlerde, toprağı sürmek için gerekli olan koşum hayvanları yoktur. Çünkü kimi fakir aileler daha hasat zamanı buğday borçlarını ödeyemeyeceklerini ve kışın aç kalacaklarını anladıklarından, öküzlerini, mandalarını satıp buğday almışlardı. Bundan başka, yiyecek azlığından dolayı epeyce hayvan ölmüştür. Bu görüşlerin hepsinde gerçek payı vardır.

Savaş koşulları görüşler üzerinde bazı etkiler yapmıştır. Şehirde zengin köylüler hakkında birçok söylentiler çıktığı gibi, köylerde de şehirli ve memurlar hakkında pekçok söylentiler vardır. Buna göre şehirde hiç yiyecek sıkıntısı ve darlığı yoktur, herşey boldur. Hele memurların elinde bir çeşit kâğıt vardır ki nereye götürseler büsbütün bedava veya çok ucuza yiyecek ve eşya alabilirler. Onlara göre memurların karnı tok sırtı pektir.

Âdetlerde de bazı değişiklikler olmuştur. Son senelerde çay ve kahve köylere kadar girmiş, birçok kimse bunların tiryakisi olmuştur. Fakat şimdiki pahalılık onları bu âdetlerden vazgeçmeye zorluyor. Eskiden her tarafta petrol lambaları yanar, gemici fenerleri kullanılırken bugün şüphesiz bunlar da kullanılamıyor. Bazı yerlerde, eski devirlerde olduğu gibi, bulurlarsa çıra yakıyorlar. Bazı taraflarda da ufak tefek icatlar belirliyor. Meselâ bir bardağın dibine su, üstüne de zeytinyağı koyduktan sonra ortasına içi boş ince tenekeden bir boru koyup yanlarını açarak bardağa tutturuyor, sonra ince tülbenkten yapılmış uzun bir fitili bu borunun ortasından geçirerek bir tür kandil yapıyorlar.

Eskiden misafir geldiği zaman külfete girişmeksizin evdeki yiyeceklerden ikram etmek, hiç olmazsa bir kahve pişirmek âdet iken, bugün bu âdet pek ender olarak uygulanıyor. Fakat halk bundan çok utanıp sıkılıyor. Bir kahve bile ikram edememek fikrine bir türlü alışamıyor, üzülp duruyorlar. Düğünlerde artık eskisi kadar para harcanmıyor. Birçok yerlerde düğün bir dahaki seneye bırakılıyor. Fakat bereket versin ki kızların çeyizleri küçük yaşlardan itibaren hazırlanmaya başlanır. Kızlar on üç-on dört yaşlarına geldikleri zaman sandıklarında epeyce bir şeyler birikir. Bu sandıklarda değişik zamanlarda örülmüş çeşit çeşit örnekli yün çoraplar, eskiden alınmış veya kızın annesinin sandığından çıkarılmış oyalı oyasız yemeniler, krepler, kalın ipliklerle yapılmış danteller, çeşitli zamanlarda alınmış basmalar ve pazenler, boncuk işlemeli hazır krepdöşin veya jarseden entariler, renkli fanilalar, kanaviçe işlemeli gömlekler vd. vardır.

Fakat düğün zamanı ne de olsa yeni masraflar açılıyor. Onlar da beş yatak yorgan yapacakları yerde şimdi iki-üç yapıyorlar. Kilimi iki alacak yerde bir alıyorlar. Üç-dört düğün bir arada yapılarak bir davulla idare ediliyor. Eskiden düğünlerde bir defa olsun köyün bütün erkekleri yemeğe davet edildiği halde, bugün çoğu köylerde hiçbir babayığit bunu yapamıyor. Bu tarafların en zenginleri bile şimdi birkaç akraba erkeğine yemek verebiliyor. (Kadınlara yemek vermek düşünülmez.) Fakat yine de düğünlerde eskisinden daha çok borca giriyorlar. Şimdilik herkes bu seneki mahsulün iyi olmasını dileyip geleceğe ümitle bakıyor.

(O yıllarda, köylüler, şehirlilere yiyeceklerin bol bol verildiğini, şehirlilerin vesika kâğıdı ile her istediklerini aldıklarını sanarlarken şehirlerde de yiyecek kıttı. Vesika ile verilen ekmek bile yetersizdi. Giyecek de çok azdı. Evleneceklere patiska, pazen, basma, tülbent cinsinden 100 m. kumaş ve çocuğu olanlara, çocuğun ihtiyaçlarını karşılamak için yine patiska, pazen, basma, tülbent cinsinden 50 m. kumaş veriliyordu. Bunların renkleri seçilemiyordu. Onun için alaca bulaca renkleri oluyordu.)

7. KÖYLERDE DİN VE İNANÇLAR*

Gördüğüm köylerin hepsinde, büyük ya da küçük, bakımlı veya bakımsız birer cami vardı. Minaresi olanını hiç görmedim. Minare ancak büyücek nüfuslu, hali vakti yerinde olan ilçelerde vardı. Camiler yalnızca erkeklere aitti, kadınlar köy odasına giremedikleri gibi, camiye gittiklerini de hiç görmedim. Erkekler Bayram namazına, Cuma namazına, Cenaze namazına mutlaka giderlerdi, kadınların ise bunların hiçbirine gitmesi caiz değildi. Evlerde, tarlada çalışamaz durumda olan birkaç yaşlı kadın dışında kimsenin beş vakit namaz kıldığını görmedim. Durum erkekler için de aynı idi: Genç erkeklerin beş vakit namaza vakti olmuyordu, ihtiyarlar ise camiye gidiyorlardı.

Köylerin çoğunda bir imam bulunur. Bunlar cemaatin başına geçip namaz kıldırırlar. Gerekli duaları okuyarak cenazeleri İslam dinine uygun olarak kaldırır. Namazda ve abdest alırken okunması gereken duaları bilirler, köy halkına da öğretirler. Ayrıca çocuklara dua okuttuklarını hiçbir yerde görmedim.

Çoğu köylerde, caminin bitişiğinde iki odalı bir imam evi bulunur. İmamlar, aileleriyle birlikte dışarıdan gelirler. (Gördüğüm tüm köylerde imamlar hep Karadeniz'in Of ilçesinden gelmişlerdi.) Bazı köylerde hiç imam yoktur. İmamın yokluğu mübarek ay yaklaşınca hissedilir. Ramazan gelmezden önce tüm komşu köylere haber salınır, işsiz bir imam bulunur, onunla pazarlık edilerek bir yıl için imam tutulur. Köylerde pek para bulunmadığından pazarlık ölçüsü buğday ve diğer tahıllardır. Sonunda belirli bir ölçek buğday üzerine anlaşılır. Bazen bunun üzerine biraz para, birkaç tavuk, koyun, keçi gibi bir iki hayvan da verilir. İmamın masrafı köy aileleri arasında, ailelerin verim gücüne göre paylaşılır. Ağa sayılanlara, tarlaları geniş olup da daha fazla mahsul kaldırmış olanlara, köyün ihtiyar

* 1940-43 yılları arasında hazırladığım, 1943'de verdiğim "Elvan Köyü" tezinden alınmıştır.

heyeti tarafından daha fazla buğday “salınır”. (Bir köylü ailenin verceği para, genelde buğday veya arpa olarak, ihtiyar heyeti tarafından o ailenin gücüne göre saptanır. Buna “salma” denir.)

Devletin, ne imamlara ne de cami inşasına hiç katkısı yoktur. Köylerde bundan şikâyet edene hiç rastlamadım. Ekilecek toprağı çok az olan, nüfusu hızla artan Karadeniz Bölgesi, bütün İç Anadolu’ya imam ihraç eder: Of’ta imam yetiştiren merkez veya merkezler olsa gerektir. Karadeniz’e yaptığım geziler sırasında şöyle denildiğini duymuştum: “Pontuslar zamanında oraların insanları Hristiyan imiş, o zaman da aynı Of papaz yetiştirmiş”.

Ramazan ibadet ayı olduğundan yaşı büyümüş olan herkes oruç tutar. Beş vakit namaz kılanların sayısı artar. Erkekler camileri doldurur. Bazı erkekler teravih namazına da kalırlar. Gördüğüm kadınların hepsi, emzikli ve hamile olanlar dahil, oruç tutarlardı. Küçük kızlar da on yaşından itibaren oruç tutmaya başlar, hele on iki yaşından sonra hep oruçlu olurlar. Zaten köyde onları küçük sayan yoktur ki. Delikanlılar içinde oruç tutmayı kaytaran olursa babaları tarafından cezalandırılır, yani tokatlanır.

Ramazan ayı kış mevsimine gelirse çok rahat olur. Kışın tarla işi olmadığından ibadete zaman kalır. Hele o yıl mahsul iyi olmuşsa köylünün keyfine diyecek yoktur. Köylerde her öğün tek türlü yemek yenir, bu da çoğunlukla tarhana çorbası veya bulgur pilavıdır. Oysa iftarda iki türlü yemek yenir. Yanında pekmez, soğan, ayran gibi şeyler de olabilir. Hali vakti yerinde olanlar üç kap da yiyebilirler: Bunlar fasulye, mercimek, nohut, kumpir (patates) olabilir. Bazen şekersiz olarak tatlı kabak pişirdikleri de olur. (Savaş zamanı şeker çok kıttı).

Örencik köyünde bir kez Ramazan’da bağ bozumuna rastladım. Normalde bağ bozumu mutlu, eğlenceli bir gün olarak hatırlanırdı, çünkü herkes istediği kadar üzüm yiyebilirdi. O gün kadınların orucu hiç sakatlanmadı sanırım, ama köyün

delikanlıları onlar kadar sabırlı değillerdi. Ömer Ağa genç oğlunu gizlice üzüm yerken görünce hemen gidip tokadı bastırdı. Köye döndüğümüzde güneşin altında susuzluktan bunalan on yaşlarında bir kız koşarak, şalvarı, çintisi , başörtüsü ile birlikte kendini köy çeşmesinin kocaman yalağına atıp ferahladı, buna herkes güldü. Su yutmadığından orucu sakatlanmadı.

Köylerde başkalarının namazına, orucuna karışan bağnazlar görmedim, diyebilirim. Onlar ancak kendi ailelerine, oğullarına, kızlarına ve karılarına karışırlar. Karılarının saçlarının hatta ağızlarının açıkta kalıp yabancılar tarafından görülmesi yasaktır. Bu durumda kocasından dayak yiyeni gördüm. Onları ancak baba, kardeş, amca gibi nikâh düşmeyen en yakınları görebilir. Daha doğrusu kadınların ve büyücek kızların ev içinde de başlarında her zaman için örtü vardır. “Başı açık kadınların dolaştığı eve melek girmez” inancı hâkimdir. Zaten kadınlar küçüklüklerinden itibaren öyle alışmışlardır ki kendilerini başörtüsüz çıplak gibi hissederler. Ancak okulda kızların başını açması normaldir. Öğretmenlere ve eğitimcilerle öyle tembih edilmiştir. (Köylerin çoğunda, beş sınıflı ilkokulu bitirdikten sonra altı ay kurs gören eğitimciler vardır.)

Kadınlar camiye, köy odalarına, erkeklerin eğlence derneklerine, düğünlerde içki içtikleri, kadın oynattıkları yerlere giremezler. Ancak iyi havalarda açıkta oynanan piyes biçimindeki oyunları, ateşin karşısında oynanan “sinsin” oyununu, evlerin damlarına çıkıp uzaktan seyredebilirler. Aynı şekilde, kadınların kendi aralarında düğünlerde oynadıkları oyunlar, küçük piyesler de erkeklere yasaktır. Kızları görmeye çalışan delikanlılar keşfedilirlerse, yaşlı kadınlardan dayak yerler. (Ben çok elverişli bir konumdaydım. Şehirli ve öğretmen olduğum için hem kadınların hem de erkeklerin her türlü toplantılarına girebiliyordum.) İki cins arasında kaçgöç denen olay fazlasıyla vardır. Hele yabancıdan büsbütün kaçarlar. Bizi kadınlı erkekli görünce, tarladan dönen kadınların yolun kıyısına gidip bize arkalarını dönerek çömeldiklerini sık sık görmüşümdür.

Bazı yerlerde şeyhlerin varlığını duydum. Ancak bu gibi akımlar şiddetle yasak olduğundan kıyıda bucakta kalmışlardı. Köyde bazı kişilere “Hacı” diyorlarsa da sahiden hacca gittiklerini sanmıyorum. Atatürk zamanında zaten çok değerli olan dövizin dışarıya gitmesine izin verilmiyordu. Bazen bir dedenin lakabını küçük bir oğlana verir, onu Hacı ya da Çavuş diye çağırırlardı.

Mezhep ayrılığının çok geçmeden farkına vardım: Anadolu’da Alevi-Sünni ayrımı bütün şiddetiyle devam ediyordu. Öyle sanıyorum ki bu ayırım yabancı bir dine duyulandan daha kuvvetlidir. Sünniler Alevileri İslam dinini bozmakla, namaz, oruç gibi farzlarını yerine getirmemekle suçlarlar. Üstelik kadınlarının namusunu korumadıklarını sanırlar. Alevilerde kadınlarla erkekler her zaman, çalışırken, günlük yaşamlarında, törenlerinde hep beraberdirler. Oysa Sünnilerde küçük yaşlardan itibaren cinsel ayırım vardır. Sünnilerin Aleviler hakkındaki düşünceleri şöyledir: “Sünnilerde Kadınlar önce babanın, o yoksa amcaların, erkek kardeşlerin, daha sonra da kocasının, hatta oğullarının kontrolü altındadır. Öyle olunca da namuslu kalırlar. Oysa Alevilerde kontrol, baskı olmadığından, Sünnilere sorulursa yasak olması gereken cinsel ilişki onlarda çoktur. Hele ‘mum söndü’ ayini diye birşey vardır ki mumları söndürdükleri zaman herkes birbiriyle rasgele cinsel ilişkide bulunur”. Aleviler ise bunu asla kabul etmezler. Onlar, aile bağlarının gayet sıkı olduğunu, hem eşlerine hem de akraba ve komşularına itimat ettiklerini söylerler.

Ben de Alevileri pek merak eder olmuştum. Gittiğimiz bazı köylerin yakınlarında Alevi köyleri olduğunu biliyordum, ancak aralarında asla görüşmezler, birbirlerinden asla kız alıp vermezlerdi; tamamiyle yabancılaşmışlardı. Günün birinde bulunduğumuz köye çok yakın bir Alevi köyü olduğunu öğrenip gitmeye karar verdik. Köylü bize pek çok öğüt verdi: “Çok oturmayın, karanlığa kalmayın, her söylediklerine inanmayın. Size yiyecek içecek verirlerse sakın yemeyin, içmeyin. Çayın ya da kahvenin içine mutlaka tükürürler”.

İlk rastladığımız adam bizi doğruca Muhtar Hasan Ağa'nın evine götürdü. Neyse o köye vardık. Bir şeyler öğrenmek umu-
duyla dikkatle çevreme bakıyordum. Bu köy ötekilerden biraz
daha temizdi. Çocukların, büyüklerin üstü başı biraz daha iyiy-
di. Etrafta birkaç kadın serbestçe dolaşıyordu. Başlarında örtü
vardı, ama bütün saçlarını sıkıca kapamamışlardı. Ayaklarında
şalvardan çok, bol çiçekli basmadan uzun entariler vardı. Yüz-
leri tamamiyle açıktı.

Hasan Ağa'nın odası oldukça genişti. İki duvar boyunca
üzeri kilimlerle kaplı sedirler vardı. Hasan Ağa, siyah saçlı, siyah
bıyıklı genç bir adamdı. Halim selim birine benziyordu. Az ve öz
konuşuyordu. Biraz sonra karısı içeriye girdi. Bizlere "Hoşgeldi-
niz!" dedi. Bindallı kadife entari giymiş, belinde gümüş kemer,
orta yaşlı bir kadındı. Elindeki tepside dolu çay bardakları var-
dı. Çayları aldık, şekerleri de içine attık, karıştırmaya başladık.
Biz karıştırdıkça çaylar köpürdü, ne aksilik! Bir türlü içmeye ce-
saret edemiyorduk. Kendi kendime "Hasan Ağa'nın yüzüne
bak, ne iyi adam" diyordum, ama ne yazık ki söylenenlerin etki-
sinden kurtulamıyordum. Diğer iki arkadaş da çok rahatsız gö-
rünüyordu. Hasan Ağa: "Harp zamanı şekerler de bir tuhaf oldu,
hep köpürüyorlar" dedi.

O sırada odanın kapısı açıldı. Yaşlıca bir kadın yanıma ge-
lip benden askerdeki oğluna mektup yazmamı istedi. Bunu fırsat
bilip çayı bıraktığım gibi fırladım, hemen kadının peşine düştüm,
başka bir odada mektubu yazdım. Bu da diğer köylerde olduğu
gibi "evvelâ mahsus selâm ederim" le başlayıp önce akrabalar-
dan, sonra bütün köy halkından selâm gönderen bir mektuptu.

Acaba Aleviler Sünniler hakkında ne düşünüyorlardı? Onlar
ki Osmanlı Padişahları'ndan ya da Kuyucu Murat Paşa gibi ve-
zirlerinden yüzyıllar boyunca zulüm görmüşlerdi, kıyıma uğra-
mışlardı. Yine de Pir Sultan Abdal gibi büyük şairleri onlar çı-
karmıştı, en güzel, duru Türkçe'yi onlar kullanmıştı. Büyük sa-
yıda halk ozanları yetiştirmişlerdi, Aşık Veysel gibi. Nasreddin
Hoca'dan sonra dilimizdeki en güzel fıkralar Bektaşî dedelerine

aitti. Yapılan zulümleri filozofça karşılamışlardı. Onların Sünniler hakkında ne düşündüklerini asla öğrenemeyecektim.

Köylerin hiçbirinde tarikatlara ya da tarikatlardan söz edilmesine rastlamadığım gibi Kuran kursları da yoktu. İmamlar asla köy çocuklarını eğitmiyorlardı.

8. KÖY SAĞLIĞI VE ÜFÜRÜKÇÜLÜK*

Eskiden, hastanelerin bulunmadığı veya pek az sayıda olduğu zamanlarda, her yerde olduğu gibi Ankara köylerinde de çeşitli tedavi usulleri kullanılırdı. Bu usulleri sihri tedaviler veya ev ilaçları olarak başlıca iki büyük gruba ayırabiliriz. Ev ilaçları, şehirler de dahil olmak üzere hâlâ her tarafta uygulanır. Bu ilaçlar bir çok maddelerden, çoğunlukla da çeşitli bitkilerden yapılır. Örneğin Ankara köylerinde vücutta bir yer kesildiği veya yarındığı zaman, kanı durdurmak ve yarayı tedavi etmek için kullanılan ilaçlardan biri de şudur: Kızılçık denilen otun kökündeki kırmızı boyasını alıp bunu taze bal mumu, tereyağı, çam reçinesi ile birlikte kaynatırlar. Ortaya çıkan ilacı bir şişeye koyup “ayazlattıktan” (yani birkaç gece ayazda bıraktıktan) sonra kullanırlar. Zatürree hastalığını tedavi etmek için yağda kızdırılmış “kirli yapağı”yı vücudun dayayabileceği bir sıcaklıkta iken ciğerlerin üstüne sararlar. Ev ilaçları, insanlara olduğu kadar hayvanlara da uygulanır. Örneğin tiftik keçilerinde romatizmaya benzer bir hastalık olur. Hayvanın bacakları tutulur. O zaman belirli bir bitkinin sapından bir parça kopararak hayvanın kulağını delip geçirirler. Bu bitki kulakta iltihap yapar, dediklerine göre hayvan sonuçta iyi olur. Bunlar halkın sebebini iyice bilmeden tecrübesi ile bulduğu, uzun zamandan beri uygulanmasında fayda gördüğü ev ilaçlarıdır. Fakat bu ilaçlarla sihri tedaviler arasında bıçak kesimi bir ayırım yapmak da mümkün değildir, çünkü bunlar bazen muskalar ve dualarla karışık bir durumda bulunur. Bazen her ikisini birden kullanırlar.

* “Yurt ve Dünya”, Eylül 1941, Sayı 9.

Büyü ve sihir yoluyla tedavilere gelince, diyebiliriz ki köylerde halkın inandığı birkaç kuruluş vardır: halkın *yatır* veya *de-de* dediği evliya türbeleri, ocaklı aileler ve üfürükçüler... Bazen bir köyün meydanında, bir ağacın altında, etrafı çitle çevrilmiş, hiç de türbeye benzemeyen bir toprak parçası görürsünüz. Bir başka köyde, tabiatın bir cilvesi ile bir yanından, parmakları açık bir ele benzeyen kuru bir dal uzanmış olan bir çınar ağacı ya da göze pek garip görünen sipsivri kayalıklar veya bir tepe üzerinde etrafı rasgele taşlarla çevrilmiş bir mezar halk tarafından hep *yatır* farz edilir. Bir köyde, camiye bitişik yüksek kerpiç duvarlı, içinde birkaç ağaç bulunan bir bahçecik vardır. Caminin içindeki gizli bir yoldan bu bahçenin altında bulunan bir türbeye gidilir.

Yatırlar halk nazarında türlü türlü işlere yararlar. Kimisi baş ağrısı veya sıtma tedavi eder. Kimisi doğuramayan kadınlara çocuk, buzağılamayan ineklere buzağı ihsan eder veya yağmur yağdırırlar. Yaptıkları iyiliğin karşılığı olarak evliyalara dua veya kurban adanır, çaputlar bağlanır.

“Ocaklı ailelere” bir çok köyde rastlanır. Bunların sülâlelerinde ecdattan evlâda geçen bir hassa bulunduğu kabul edilir. Örneğin bir aile boğaz hastalıkları ile karın ağrısını sığayarak, sıvazlayarak ve belirli bir dua okuyarak tedavi eder. Hariçten gelen gelinler dışında, bu hassa o sülâleye kan bağı ile bağlı olan kadın erkek herkese kendiliğinden geçmez. Ancak sülâlenin büyüğünün “Benim sığadığım gibi evlatlarım, torunlarım da sığasın” deyip hafifçe evlatlarının ağızlarına tükürmesi lâzımdır.

Bizim kaydedivermekle geçiştirdiğimiz evliyalar, ocaklılar, ev ilaçları ayrı birer yazı konusu oluşturur. Burada üzerinde duracağımız konu yalnız üfürükçülerdir. Üfürükçülere daha çok şehre uzak olan ücra köylerde rastlanır. Üfürükçülerin, bir evliya ya da herhangi kerâmetli sayılan bir kişinin yanında hizmet edenler, cinlerle insanlar arasında aracı görevi görenler, kendi kendine bağımsız olarak çalışanlar gibi çeşitli türleri vardır. Bunlar bazen kadın da olabilir. Eskiden hemen her evliyanın yanında bir de türbedarı bulunurdu ki bugün bunlar kıyıda

köşede gizlenmiş çok az sayıda kimselerdir. Evliyanın kerâmetinden yararlanmak üzere gelen hastaları sığar, onlara dua okur, muska yazar ve gelen kurban veya adaktan büyük hisse alırlar. Kerâmet ancak bir iki köye nasip olmuş pek ender görülen bir şeydir. Örneğin şehre hayli uzak bir köy vardır ki eski zamanlarda kutsal sayılır, Osmanlı Hükümetine vergi, asker vermekten muaf tutulurdu. Orada bir hoca ordusu yetiştirilir ve ülkenin her tarafına dağıtılırdı. Bugün şüphesiz ki köy kutsal ve ayrıcalıklı olan yerini kaybetmiştir. Bununla beraber bugün de oraya dair birçok efsaneler ağızdan ağıza dolaşır. Örneğin bu köyde yerden fışkıran bir su vardır ki hemen bir arşın ötede tekrar yere batır. Bu, orada yatan bir dedenin kerâmetidir. Dede bastonuyla o suyu çıkarmış, sonra yine bastonuyla “Gir ya mübarek” diye suyu yeraltına göndermiştir. Halkın çoğu bu öyküye inanır.

Aynı köyde daha kerametli olan bir nesne de sacayağıdır. Bunu bir hoca idare eder. Hasta olan, çocuk isteyen kadınlar bu kerametli sacayağının içinden geçerler. Örneğin tanıdığım bir kadının beş çocuğu küçük yaşta ölmüştür. Altıncı çocuğuna gebe iken gidip sacayağından geçmiş, ondan sonra doğan iki oğlu da yaşamıştır. Fakat sacayağının asıl kerameti herkesin vücudundan geçmemesidir. Günahkâr bir adam sacayağından geçmek isterse sacayağı vücudunu sıkırmaya başlar, ancak bir kurban adadıktan sonra koyverir. Hem bu iddia edildiği gibi kesinlikle şişmanlığa veya zayıflığa bağlı bir durum değildir. Nice şişmanlardan geçtiği halde pek zayıf ve pinti olan zengin bir ağanın vücudunda takılıp kalmıştır. Rivayete göre, bu sacayağı alınarak başka tarafa nakledilmiş, fakat mübarek nesne ayaklarıyla takur tukur yürüyerek eski yerine gelmiş, o kerametli hoca da bunu görmüştür!

Diğer bir köyde bir hoca kerametli bir aynayı idare eder. Bu ayna sinir hastalarını, halkın deyişi ile *cin çarptığı* olanları tedavi eder. Amma hastanın bu aynadan önce hiçbir aynaya bakmamış olması ve hastalığının geçeceğine iman etmesi şarttır.

Askerlikte bir delikanlının ağzı çarpılmış. Doktorlar hiçbir çare bulamamışlar, sonunda bir arkadaşı kendi köyündeki bu aynayı tavsiye etmiş. Delikanlı doktorlara: “Bizi bırakın, oraya gidelim, iyi olmazsa ne zararı var? Yine siz bakarsınız” demiş. Gitmişler. Hasta aynaya bakar bakmaz ağzının çarpığı düzelivermiş, diye anlattılar. Doğru mu değil mi bilinmez, ama onlar inanıyorlar.

Bunlardan başka bir de cinci hocalar vardır. Eskiden sayısı hayli yüksek olan bu hocalar, bugün rastlanmayacak kadar azdır. Cinci hocalar insanlarla cinler arasında aracı görevi görürler. İnsanları cinlerin saldırısından kurtarır, kaybolan eşyayı cinler vasıtasıyla öğrenirler. Cinci hocaların en ünlüleri, halkın nereden geldiğini bilmediği zenci hocalardır. Halkın gözünde bunların konumu, evliya türbelerindeki hocalardan farklıdır. Onlar melek gibi adamlar sayıldıkları halde, bu hocalar kendilerinden çekinilen şeytani kudrete sahip mahlûklardır. Onlar cinlerle temas ederken coşar, kendilerinden geçer, ağızlarından köpükler saçarlar. Bir işi başarmak için iyi cinlerin yardımını ister, kötü cinlerin zaptettikleri hastaları onların ellerinden kurtarabilmek için bütün kudretlerini kullanarak bu kötü ruhları ateşte yakar veya çömleğe hapsederler. Cinci hocaların nasıl *cin topladıklarını* görenler şöyle anlatıyorlar: Bir köyden büyük miktarda tütün çalınmıştı. Hırsızları ortaya çıkarmak için bir cinci hoca buldular. Hoca henüz buluşa ermemiş on iki yaşlarında bir erkek çocuğunu çağırdı. Avucuna mor mürekkep döktü. Sonra çocuğa: “Avucuna bak, birçok küçükçük adamlar göreceksin...” dedi. Çocuk baktı: “Mürekkepten başka birşey göremiyorum...” diye cevap verdi. Hoca “İyi bak, göreceksin” diye bağırdı. Çocuk dikkatle baktı: “Evet, avucuma küçükçük adamlar geldi...” dedi. Hoca: “Söyle onlara iskemlelere otursunlar, kalkıp ortalığı süpürsünler, oynasınlar...” diye çeşitli emirler verdi. Oradakiler bir şey göremiyorlardı ama çocuğun gözleri büyümüş, avucunda hocaların her emrettiği şeyi görüyordu. Daha sonra hoca: “Bak bakalım tütünleri nereye koydular...” dedi. Çocuk: “Bir sandığın dibine yerleştirdiler” dedi ve

gördüğü odayı tarif etti. Hoca yorulmuş, yüzündeki terleri siliyordu. Çocuk korkudan ağlamaya başladı, hoca çocuğa: “Bütün cinler gitsinler. Artık bir şey görmeyeceksin” dedi. Bunun üzerine cinler dağıldılar. Ben: “Peki tütünler bulundu mu?” diye sordum. Hayır, bulunmamıştı. Fakat hocanın mazereti hazırды: “Çocuk köyün yabancıсы idi, evlerin içini bilmiyordu. Eğer bilmiş olsaydı, hırsızlar bulunabilecekti!”

Esasen bütün üfürükçüler, başarılı olamadıkları zaman bu tür mazeretler uydurmakta güçlük çekmezler. Aynı köyde, akıllı başında olmayan saralı bir kız vardı. Sara, birçoklarının nazarında cinlerin sebep olduğu bir hastalıktır. “Peki cinci hoca onu niye tedavi edemiyor” diye sordum. Kızı vaktiyle hocaya götürmüş, fakat bir faydasını görmemişlerdi. Hocanın mazere-ti şu idi: “Cinler ateşten halk olmuşlardır. Cin çarpan bir kim-senin iyi olabilmesi için hiç ateşle temas etmemiş olması gere-kir. Halbuki bu kız sarası tutup da yere düştüğü zaman ateşte parmağını yakmıştı. Bunun için artık bir şey yapılamazdı.”

Daha önce de söylediğimiz gibi, cinlerle veya evliyalarla temas etmeden iş gören üfürükçüler de vardır. Bunların faaliyetle-rinde büyü, muska, tütsü, dua gibi sihri unsurlar başta gelmekle beraber, tedaviye biraz ev ilaçlarının da karıştığı olur. Bu üfürükçüler erkek veya kadın olabilirler. Bazılarının belirli has-talıkları tedavi etmekte uzmanlıkları vardır. Kimisi sinir hasta-lıklarını, kimisi çocukları tedavi eder. Bazıları yalnızca şirinlik muskası yazıp gönül işlerini yoluna koymak veya sevgilileri bir-birlerine soğuk göstermek için büyü yapmakla meşguldürler. Bunların ünleri derece derecedir. Hele bir tanesi vardır ki tüm civar köylere nam salmıştır. Bu hoca gizli gizli faaliyette bulu-nup kemik vereminden, saraya, çocuğu olmayan kadınlara kadar her çeşit hastalıkları tedavi eder. Bu hocanın ilaçları yalnızca tütsü, okuyup üflemek ve muska yazmaktır. Bunun için hastayı üç, yedi, on iki hatta gerekli görürse (!) kırk gün evinde alıkoy-duğu olmuştur. Ücreti de hayli yüksektir. Bu ücret kısmen para, kısmen de zahire ve yiyeceklerle ödenir. Hastasını hocaya götüren

bir kimse hastalığının önemine göre yanında bir “kupecik” (bir çömlek bal veya pekmez) almayı ihmal etmez. Tedavi uzun sürerse pazarlık edilir.

Hocanın başarı ile sonuçlanan tedavileri kendisine göre kurnazca tertip edilmiştir. Çoğunlukla hiç aslı olmayan bir hastalık uydurup sonra da bunu tedavi eder. Örneğin babası ve kocası aynı zamanda askere gitmiş ve bütün tarla işleri üzerine kalmış olan bir kadın sinir buhranına tutulmuştu. Kadın gebe idi. Bahsettiğimiz hocaya gidince hoca kadına: “Seni iyi saatte olsunlar zaptetmiş, bir hafta okuyup üflemezsem cinler çocuğunu boğacak, ölü doğuracaksın...” diye korkutarak kadını inandırdı. Sonra da: “Eğer çocuğun sağ salim olarak doğarsa bana ne vereceksin?..” diye sordu, kadın da: “bağ bozumunda bir yük (elli kilo) üzüm getiririm” dedi. Sonra da çocuğun canlı olarak dünyaya gelişini hocanın kerameti bildi.

Tesadüf yardım etmediği zaman hocanın tedavisi başarısızlıkla sonuçlanır, o zaman halk nazarında kredisi sarsılır. Oğulları kemik veremine tutulmuş bir aile vardı. Önce doktora başvurdular. Tedavi için on beş lira kadar bir harcama gerektiğini öğrendiler. Bu para aileye çok geldi. Bundan sonra üfürükçüye gittiler. O, daha az masrafla hastayı iyi edeceğini iddia etti: “Kırk gün benim evimde kalacak, okuyacağım...” dedi. Rازی oldular. Birkaç kilo mercimek, pirinç, patates gibi zahire, bir hayli pekmez, tereyağ götürdüler. Çeşitli zamanlarda azar azar verilen paraların toplamı yirmi lirayı geçti, fakat buna rağmen hastayı kurtaramadılar.

Bugün uzak köylerde bile üfürükçüler önemlerini kaybetmişlerdir. Bu konuda, özellikle genç kuşakların birçok durumda yaşlılarla çekiştiğini görürüz. Örneğin bir köyde genç bir gelin müthiş bir göz ağrısına yakalandı. Kocasının ailesi onu, istemediği halde bir üfürükçü kadına götürdüler. Kadın, gelinin gözlerini okudu üfledi ve diliyle gözün içini yaladı. Fakat gelinin gözleri büsbütün fenalaştı, kan çanağına döndü. Bunun üzerine gelinin ısrarıyla doktora gidildi ve bir ilaç ağrıyı hafifletmeye yetti. Bu türden olaylar ve mücadeleler her köyde vardır.

Köyde çocuğu olmayan kadınların üfürükçülere ve ebeye başvurması bile eskisine göre çok azalmıştır. Bugün de yaşlı kadınlar çocuk doğurmayan genç gelinleri hâlâ ebelere ve hocalara götürmeye çalışıyorlar, fakat buna artık herkes inanmıyor. Örneğin bir kadından söz ediliyordu: Bu kadının birçok hocalara ve ebelere başvurduğunu, çok paralar harcadığını, on seneden beri hiçbir fayda görmediğini söylediler. Bir ebe, kadına: “Sen canavar (kurt) izine basmışsın, onun bebesi yedi senede bir defa olur. Sen de yedi sene sonra doğuracaksın...” dedi. Başka bir hoca: “Senin hazinelerin açılmış, üç gün okur üflersem Allah sana da bir evlat verir...” demişti. Bunu duyan genç bir gelin, söylenenlere hiç inanmadı. Kendisi çocuklarını hastahane de doğurmuş, sıhhi sorunlar üzerinde az çok fikir edinmişti: “O kadın zaten kaç senedir avuç dolusu para harcadı, hiç üfürükle çocuk olur mu imiş?” diye cevap verdi.

Ev ilaçları, ihtimal ki daha uzun zaman devam edebilir. Oysa tetkikler gösteriyor ki üfürükçülerin faaliyeti zayıflamış ve yakın bir gelecekte büsbütün ortadan kalkmaya yüz tutmuş bir olaydır. Şüphesiz bu hususta başlıca etken, zabıta kuvvetinden çok, şehirde açılan umumi hastanelerin nüfusa yetecek kadar çoğalmalarıdır.

9. ADLAR, LAKAPLAR, DEYİMLER*

Şehirde konulan adların zamana ve modaya göre değiştiğini, zaman zaman yeni bir takım adların türeyip diğer bir kısmının kaybolmaya başladığını hepimiz biliriz. Örneğin eskiden en çok konulanlar Ahmet, Mehmet, Ayşe, Fatma gibi dini adlardı; bunların yanı sıra yine Arapça veya Farsça olmak üzere bir çok adlar daha vardı. Meşrutiyet devrinde (ihtimal ki Serveti Fünun- cuların etkisi ile) Fars dilinden Fransızca'ya benzer kelimeler seçilerek ad olarak konulmaya başlandı: Nejad, Jülide, Piraye, Nihâl, Jale, Müjgân vb. gibi.

* “Yurt ve Dünya”, Mayıs 1941, Sayı 5.

Cumhuriyet devrinden başlayarak Türkçe adlar ortaya çıktı. Bugün bunların bir kısmından artık bıkkınlığından ortadan kalkmakta, yerine yenileri girmektedir. Artık şehirlerde eski Ataerkil aile bağları ve gelenekleri kırıldığı için, çocuğuna ad koyarken ölmüş atalarının adlarını göz önünde tutan ve çocuklarını bu adlarla çağıran aileler azdır. Bugün verilen adlar daha çok modaya tâbidir. Dini ad koymak isteyenler, bu adların yanına “göbek adı” dedikleri bir isim koyarlar. Ahrette işe yarayacağı farzolan bu adın hayatta hiç yeri olmaz unutulur, gider. Dini adların yanına Türkçe ekler de konur: Alican, Ayşegül gibi.

Acaba köylerde adlar neye göre verilir? Şehirde konulan adlarla köydeki adlar arasında ne gibi farklar vardır? Köy hayatında lakap, soyadı ve eski aile adlarının rolleri nedir? Bu yazımızda bunları söz konusu edeceğiz. Ankara'nın bir çok köylerini gördük. Köylerde de aynı adlara ve adların aynı oran içinde dağılımına rastladık. Bütün bu köylerde telaffuzu güç Arapça adların aynı şekilde şive değişikliğine uğradığını gördük. Bunun için adların dağılımı bakımından ortalama bir Ankara köyünü temsil edebilecek 665 nüfuslu bir köyü (Örencik) ve oradaki bütün adları, lakapları ve soyadlarını örnek olarak alacağız.

Şehirde konulan adların çoğu bu köyde de vardır. Yalnız sayıca büyük çoğunluğu dini adlar oluşturur. Örneğin köyde (kendi telaffuzlarıyla) 25 Mâmet, 17 Ali, 15 Âmet vardır. Bunlardan sonra en çok konulanlar şunlardır: 10 Mîstafa veya Mustuva, 8 Osman, Şevket, Üsiyin (Hüseyin) ve Ülfet (Rifat), 7 Tahir, 6 Omar, Hasan ve Aptulla (veya Abdil), Yakup, 5 Kâzım ve Yusuf vardır. Kadın adlarına gelince: 31 Fadime, romantik köy edebiyatında en çok anılmasına karşın 23 Ayşa, 17 İmine (veya İmin) ve Haçça vardır. Bunlardan sonra en çok konulan adlar şunlardır: 9 Kezban, 8 Siyit (Seyyide), 7 Sabire, 6 İmir (Emire), 5 İsmi (Esmâ), 4 Dudu ve Nesibe vardır.

Yukarıda saydığımız adlardan daha az sayıda olmak üzere, genelde çocuklarda veya gençlerde rastlanan şehirle ortak birçok Arapça adlar daha vardır. Erkeklerde: Cemil, Rasim,

Kemal, Necati, Halis, Lütfü, İsmet, Niyazi, Fuat, Ekrem, Feti (Fethi), Hakkı, Fayık (Faik), Galip, İzzet, Celâl; kadınlarda: Kamile, Rasime, Pakize, Lütfiye, Naciye, Halise, Cemile, Mürvet, Fetiye, Faika, Zekiye, Hayriye, Necmiye... gibi adlara rastlanır. Görülüyor ki bunlar telaffuzları bakımından da şehre göre pek farklı değillerdir. Fakat diğer bazı Arapça adlar şive değişikliğine uğramış, hatta bazen büsbütün tanınmaz hale gelmişlerdir. Erkek adlarından: Cafet (Cavid) Müzifer (Muzaffer), Müysün (Muhsin), Mefa (Vefa), Irza (Rıza), Şavk (Şevki), Saliyettin (Selâhaddin), Misvaddin veya Müslüyettin (Muslûhaddin) ... gibi. Kadın adlarından: Zâre (Zehra), Ülfüye (Ulviye), Firide (Feride), Bediha (Bedia veya Mediha), Afit (Afet), Firdis (Firdevs), Edaviye (Adviye), Şavka (Şefika), Nefka veya Lefka (Refika), Şahinder (Şahinde), Gussam (Gülsüm) gibi. Dişil edatsız kullanılan kadın adları: Elif, Şerif, İmin, Nail, Afif, İmir gibi. Hiç tanınmaz olanlar: Hanise, Fenise (Hayrûnnisa, Fahrûnnisa) gibi.

Şehirde eskiden bulunan, bugün ortadan kalkmaya yüz tutmuş bazı adlar vardır ki köyde devam edegelmektedir: Veysel, Bilâl, Hamza, Sefer, Musa ve kadın adlarından: Sultan, Hörü, Cennet, Dudu, Pembe, Kevser, Kâniye, Hacer gibi. Şehirde rastlanmadığı halde köyde ad olarak konulan bazı Arapça ve Türkçe sözcükler vardır. Erkek adlarından: Nezafet, Nezaket; kadın adlarından: Ordu, Cuma, Âde, Musade, Menzil, Name, Asabiye, Narin, Zican, Hanim, Hatun, Zülfiye, Nesli, Mavu (Mavi) ya da büsbütün anlamı anlaşılmayan erkek adlarından İmyan, Ürüşen (Ruşen olabilir); kadın adlarından Elfize gibi. Şehirde moda olmadığı halde köyde pek yeni ve moda olan, nereden geldiğini anlayamadığımız bazı adlar da vardır: Şani, Güleser gibi. Köyde küçük çocuklar arasında rastlanan Abdülmuttalip, Abdürrahman, Abdülhalik gibi koyu Arapça adlarla, din kitaplarında rastlanan Bünyamin gibi adların köy imamı tarafından verildiğini sanıyoruz. Çünkü bu tür adlar artık şehirde kalmadığı gibi köyde de azdır.

Şehirde olduğu gibi köyde de çift adlar vardır: Mehmet Ali, Ali İhsan (Alehsan), Memet İmin gibi. Bunlardan başka şehirde duyulmamış bazı çift adlar daha vardır: Ali Gazi, Hasan Üsiyin, Ali Osman gibi dini adlarla, başına Çavuş, Hacı, Siyit, Şeyh eklenmesiyle yapılanlar gibi. Bazen ünlülerin çift isimleri (Fevzi Çakmak, İsmet İnönü, Mustafa Kemal gibi) küçük çocuklara verilir. Kadınlardaki çift isimlere gelince, bunlar Kız, Kadın, Hanım eklenmesiyle yapılır: Akkız, Anakız, Yanıkkız, Anakadın, Büyükkadın, Cemâlkadın, Sırmahanım, Ayşanım gibi. Köyde on iki kadının adları böyledir.

Köyde adlar hangi esaslara göre konur? Köyde adlar şehirde olduğu gibi yalnızca modaya göre verilmez. Genellikle bir ailede doğan erkek çocuklardan birine, çoğu kez en büyüğüne dedesinin adı verilir. Hatta bu dedelerin asıl adları unutulup Gazi, Hacı, Çavuş, Şeyh, Molla, Seyyit gibi yalnızca lakapları kaldığı zaman bile bunlar ad olarak torunlarına verilir. Köyde bu tür adları taşıyan 18 erkek ve küçük çocuk vardır. Sanıyoruz ki küçük kızlara verilen kadın ekli adların da bazen ebe (nine) lakabıyla bir ilgisi vardır. Çocukların dede ve ebelerinin adlarını alması için onların ölmüş olmasına da gerek yoktur. Önce baba tarafının atalarının gönlü (ya da ruhu) hoş edildikten sonra sıra ana tarafına gelir. Genç yaşında ölmüş dayı, teyze, hala ve amcaların adını taşıyan çocuklar pek çoktur. Hatta bir kadın kızına, akrabası olan ölmüş ortağının adını koymuştu. Bundan başka bazen bir çocuk öldüğü zaman, yerini doldurması için, doğan kardeşine onun adı verilir. Örneğin A. Ertürk'ün birbiri ardından dört kızı öldü: Hepsinin adı da ölmüş teyzelerinin adı olan Firide idi. Fakat bu adın uğursuzluğundan şüphelendikleri için son doğan kıza Tefide (Tevhide) adı verildi. Bu kız ölmeden büyüyebilirse adı yine Firide olacaktır. Çocuk anasının karnında iken babası ölürse erkek olduğu takdirde muhakkak babasının adı verilir.

Adların sihri kıymeti - Çocuğun kişiliği, karakteri ve sağlığı ile adının az çok ilgili olduğu kabul edilir. Örneğin köyde birisi delirirse onun adının kredisi birdenbire düşer. Kimse çocuğuna o

adı koymaz olur. Bir çocuk doğumunun ilk günlerinde hastalanırsa, bazen hocalar tarafından adının ağır geldiğine hükmedilir, o zaman bu ad değiştirilip yerine hafif ve uğurlu bir ad konur. Çocuğu yaşamayan aileler, yaşaması için çocuklarına belirli adlar koyarlar: Durali, Satılmış, Durmuş, Dursun, Yaşar gibi. Çocukları yaşamayan aile onu bir evliya türbesine götürüp “Bunu sana sattık, onu koru” derler. Böylece çocuğun adı erkek ise Satılmış, kız ise Satı, Durdaniye (Dürdane kelimesinin durmaktan geldiği zannedilir), Durhanım, Durkız gibi adlar verilir. En çoğu Satı olmak üzere, köyde bu adları taşıyan 18 kadın vardır. Oğlanlara bir de doğdukları Arabi ayların adları verilir: Recep, Şaban, Ramazan, Bayram, Muharrem, Sefer gibi.

Köyde erkek çocuk, kız çocuktan fazla istenir. Bir ailede hep oğlan doğarsa memnun olurlar, fakat kız doğarsa telaş edilir. Ondan sonraki çocuğun oğlan olması için üçüncü veya dördüncü kıza, Döndü, Döne veya Yeter gibi adlar verilir. Çocuklara atalarının adını verme âdeti kesin ve bozulmaz bir kural olmasa bile çoğunluğun uyduğu bir âdettir. Ailede fazla çocuk olduğu zaman bunlara güzel ve modaya uygun adlar aranır. Bu tür adlar şehre uzak köylerden çok, şehirle teması fazla olan yakın köylere daha hızlı girer. Şehir adlarını köye sokan en önemli kurum doğumevleridir. Orada doğan çocuklara doktorlar veya hastabakıcılar ad korlar. Köylü de çoğu kez bunu beğenip beller. E. Köyünden bir kadın, hastanede çocuğuna verilen güzel ve duyulmamış bir adı köyüne gelinceye kadar unuttuğunu söylemişti. Bundan başka hoşnut oldukları zaman çocuklarına doktor veya hastabakıcıların kendi adlarını koyanlar da çoktur. Yakın köylerde bu yüzden çocuklar arasında Ayten, Yüksel, Yurdagül, Leylâ, Behzat, Nevzat gibi adlara rastlanır. Yukarıda sözünü ettiğimiz, şehirde kaybolmuş fakat uzak köylerde yaşamaya devam eden adlar, yakın köylerde de kaybolmaya yüz tutmuştur. Köyde öteden beri bulunup da şehre yeni girmeye başlamış adlar da vardır: İnci, İpek, Sırma, Arzu gibi.

Eski aile adları - Şehirde pek az ailenin eski aile adları vardır. Dört yüz seneden eski ve yerleşmiş bir köy olan sözünü ettiğimiz köyde, her ailenin kökü ve bu ailelerin çoğunun takriben ne zaman, nereden geldiği bilinir. Köye bir iki kuşak önce yerleşmiş olan aileleri yabancı sayarlar. Bu köyde en eski sayılan ve en çok dal budak salmış olan aileler, Codurlar, Dazırlar, Cavcılar'dır. Sanırım eski aile adları başkaları tarafından konmuş lakaplardır. Bunlardan başka, Masat, Nasuh, Mince, Çoban, Deli Hacı, Sarı Mıstafa gibi daha az yayılmış aileler de vardır; fakat herkes kendi aile kökünü, hatta kendi eski adını bilmez. Çünkü adlar bir kütüğe yazılmamıştır. Yukarıda saydığımız en eski üç soyun mensupları dışında "kimlerden" olduğunu bilenler azdır. Çoğu büyük babasından ötesini de tanımaz. Köyde bütün soyları tam anlamıyla bilen, uzun seneler muhtarlık etmiş ve okumuş bir ihtiyardır.

Yeni soyadları - Çoğu öz Türkçe olmak üzere herkesin bir soyadı vardır. Bu adların birçoğu Er eklenmesiyle yapılmıştır: Erdal, Ertürk, Ertuğrul, Erdemir, Eraslan, Ertuç, Peker gibi. Bir kısmı Öz eklenmesiyle yapılmıştır: Özbuçuk, Özsöğüt, Özkan, Özer gibi. Diğer bir kısmı Ay veya Gün eklenmesiyle yapılmıştır: Aybıdan, Aygüler, Aydoğan, Başgün... gibi. Bazıları Ak eklenmesiyle yapılmıştır: Akbal, Akça, Akalın, Akbay gibi. Bunlardan başka, Demir, Taş, Dağ, Tepe, Yıldız, Kaya gibi kelimelerin eklenmesiyle yapılan birçok adlar da vardır. Yener, Yılmaz, Bülbül, Efe, Atak, İzci, Çınar, Arı, Dingaç gibi kelimelerden ibaret adlar daha azdır. Öz Türkçe olmayan yalnızca üç soyadı vardır: Ezel, Sıdkı, Şahbaz.

Soyadları hangi esaslara göre alınmıştır? Köyde genellikle babalar, oğullar ve kardeşler aynı soyadını almışlardır. Fakat kardeşler içinde ayrı soyadı alan müstesnalar vardır. Örneğin iki kardeşten biri Efe soyadını aldığı halde diğeri Bozdağ soyadını almıştır. Amca çocuklarının ancak bir kısmı aynı soyadını almışlardır.

Soyadlarının büyük bir kısmı ailelerin kendi seçimleriyle veya muhtar ve komşuların tavsiyesiyle rasgele alınmıştır.

Ancak birkaç kişi soyadı alırken eski aile adlarını gözönünde bulundurmuşlardır: Omar Codur, Adil Dazır, Feyzi Masat, Süleyman Yaldır gibi. Fakat onların on beş -yirmi haneyi bulan, aynı köke mensup akrabaları aynı soyadlarını almamışlardır. Diğer eski adların niçin soyadı olarak alınmadıklarına gelince, bunların birçoğu köye ilk yerleşen dedelerin Arapça adı olduğundan (İdris, Hacı Ahmet gibi) alınmamışlardır. Bununla birlikte diğer bir kısmı, Ağabey, Bayazıt, Bağcı, Sarı gibi Türkçe kelimeler olduğu halde sadece unutulmuş veya önemsenmemişlerdir. Nihayet bir kısmı da bugünkü torunların tekrarından hoşlanmadığı veya utandığı adlar olduklarından alınmamışlardır: Çoban, Çıtak, Türkmen gibi. Köydeki yabancılardan büyük bir kısmı, kendilerinin veya babalarının geldiği yerin adını soyadı olarak almışlardır: Ayaş, Avdan, Yabanova, Karakaya, Aydos, Belgama (Bergama)... gibi. Soyadlarının bir kısmı, sahiplerinin karakterine veya mesleğine uygundur: Nuri Güler, Hakkı Gülmez (çok fakir), Mêmet Alagöz, Hidayet Sertçelik (demirci) gibi.

Pek azı dışında, köyde soyadları henüz halk arasında tutunmamıştır. Evlenme, miras bölümü gibi resmi işlemler dışında çok az kullanılır. Komşular birbirlerinin soyadlarını, hatta kadınlar kendi soyadlarını çoğu kez bilmezler. Bunları en iyi bilenler muhtar ve okumuş gençlerdir. Yalnız soyadlarından bazıları lakap haline sokuldukları için tutunmuşlardır: A. Atkoşan gibi. Çocuklar bu adı arkasından bağırarak A'yı kızdırıyorlar. A. fakir bir adam olduğu, atı arabası bulunmadığı halde bu adı alışış herkese eğlence konusu olmuştur.

Lakaplar - Ne eski ne de yeni soyadlarının, köyün gündelik yaşamında ve aileleri tanıtmak konusunda büyük bir rolü olmadığını gördük. Bu adları saptarken karşımıza yeni bir konu çıktı: "Kimlerdensin?" veya "Size kimler derler?" sorusunu sordüğümüzda aldığımız "İkizler'denim", "Bize İğriler derler" gibi cevaplar ne eski ne de yeni soyadlarına uymuyordu. Fakat herkesin ortak olarak bildiği ve kullandığı *lakapları*.

Lakaplar aynı adı taşıyan çeşitli kişileri ayırt etmek veya aileleri diğer ailelerden ayırmak için, yakın akarabalar grubuna veya bazen bir aileye köy halkı tarafından verilen adlardır. Lakaplar sahiplerinin arzusuyla oluşmaz. Bunlar toplumun koyduğu ve zamanla yerleşen adlardır. Bazen bedensel bir kusurundan dolayı önce bir adam sonra da onun ailesi, oğulları, torunları aynı lakapla anılmaya başlarlar: Topal Hasan'lar, Kel Ahmet'ler, İğriler (dedeleri kamburdu), Kut Âmetler (dedeleri kötürümdü) gibi. Bu tür hoş gitmeyecek lakaplar, kişilerin yüzüne karşı değil arkasından söylenir. Zaten lakabın amacı, fertlerin gıyabında kimlerden olduğunu belirtmektir. Bazen de dedelerden birinin ünvanı veya mesleği, ailesinde lakap olarak devam eder.: Hacı Abdil, Efendigil, Kadı Hüseyin, Kara Kadı, Hatipgil, Mülâzımgil gibi. Kişilerin karakterlerini ifade eden lakapların evlatlarında da devam ettiği görülür: Ali Şenler, Coş Omarlar gibi.

Aile lakapları her zaman dede yoluyla gelmez, bazen de ebe (nine)'den gelir. Genelde dul kadınların çocukları analarının adıyla bilindiği gibi, bazen de ebenin köyde dededen fazla sivrilişi veya göze batan bir özelliği bulunuşu, ailenin onun lakabıyla anılmasıyla sonuçlanır: Mavular (ebenin adı Mavi idi), İşmenler, Alime'ler, Haççagelingil, İğdirilgil (ebeleri İğdir köyünden gelmiş) gibi. Bazen de bir aile için aynı zamanda iki lakap kullanılır: "Efendigil" veya "Döne kızı", "Kadı Hüseyin" veya "Toyguç" gibi.

İhtimal ki ilk gelen aileler çoğalıp yayıldıkça, içlerinde aynı adı taşıyan fertler arttıkça onları ayırt etmek için yeni lakaplar ortaya çıkmıştır. İsim bazen iki üç kuşak bazen daha fazla devam eder. Ne zaman kaybolacağı önceden belli olmaz. Bazı lakaplar eskir veya kökenleri unutulur: Çölcüler, Çakıbacaklar gibi. Ailede dikkate değer olumlu ya da olumsuz bir özellik gösteren bir fert ortaya çıkınca hemen köylü tarafından ona bir lakap uydurulur. Bu lakap yavaş yavaş yerleşir, aileyi de içine alır. Örneğin son zamanlarda köyde yeni bir lakap oluşmuştur: Kırdanlar. T. askerden geldiği sıralarda şivesini değiştirmeye, inceltmeye çalışmıştır. Daha gelir gelmez arkadaşlarının "Hangi

yoldan geldin?” sorusuna, şehirli şivesini talit ederek “Kırdan, ovadan gezerek geldim” demişti. Bu, akranları arasında şaka konusu olmuş ve T.’nin lakabı Kırdan, ailesinin lakabı da kısa zaman içinde Kırdanlar oluvermişti. Kökeni pek yeni olduğu için, köyde bu lakap anıldığı zaman herkes gülümser.

Köylerde kullanılan bazı deyimler:

Bebe	Bebek, çocuk
Diyaza	Teyze
Firik	Anahtar
Ebe	Büyükanne
Emmi	Amca
Kal sağlıcakla	Hoşçakal
Nasılsın dünkü zahmetle?	Dünden beri nasılsın?
Cırlayı cırlayı vidi	Çocuk ağladı
Oturu düştü	Bohçasını alıp, dügünsüz oğlana kaçtı
Canavar	Kurt
Sergen	Raf
Sergenli şapka	Fötr şapka
Şincere	Tencere
Bostan	Kavun, karpuz
Kumpür	Patates
(Teşekkür sözcüğünü duymadım köylerde.)	

10. KÖY ÇOCUKLARI*

Köyde çocuk, özellikle erkek çocuk çok önemlidir. Yaşlanan, çalışamaz hale gelen ana, babaya ileride evlatları bakacak,

* “Yurt ve Dünya”, Mayıs 1941, Sayı 5.

bu ihtiyarlar torunlarıyla meşgul olacaktır. Kızlar ailelerini bırakıp gidecekleri için, erkek çocuğun yerini tutamazlar. Akrabalık daha çok baba tarafından sayıldığından erkek evlat aile ocağını ve adını devam ettirecektir. Eğer ailede bir iki oğlan varsa, o zaman kız da istenebilir. Özellikle kadınlar kendilerine yardımcı olsun diye kız evlat isterler.

Yeni gelinlerin derhal çocuk doğurması beklenir. Ömer ağının gelini senesinde bir çocuk, hem de bir oğlan doğurduğundan aile çok memnun kaldı, köyde o geline verilen önem arttı. Aileler, askere gitmeden önce evlenen (ki genellikle böyledir) oğullarının çocuğu olmasını isterler. Böylelikle hem oğulları askerde iken sevilir, onun yerini tutar, hem de ne olur ne olmaz oğlan geri gelmezse bir hatırası kalır soyları tükenmez. Nail halanın oğlu Aptullah askerde iken ilk karısından olan beş yaşındaki oğlu ölüverdi. O kadar üzüldüler ki babasına yazamadılar. Fakat bir zaman sonra yeni gelinin de gebe olduğu öğrenilince kaynanası çok sevindi; bunu bütün tanıdıklarına müjdeledi.

Aradan bir zaman geçer de gelinin çocuğu olmazsa aile telaşa düşer. Köy ebelerine ve hocalara başvurulur. Emine kadının küçük gelini evli olduğu halde iki senedir çocuk doğuramıyordu. Emine kadının dediğine göre nahiye ebesine sordular, cahil olduğundan birşey bilemedi (gençlere cahil derler, ihtiyar kadınlar onlara güvenmezler). Öyle ki kızı dört aylık gebe olduğu halde karnını yokladı yokladı da onu bile anlayamadı. Çocuk-suzluğa karşı alınan tedbirlerden, baş vurulan çarelerden *inanç-lar* kısmında sözedeceğiz.

Köyde kadınlar daima eteklerinde ve kucaklarında birkaç çocukla dolaşır. Kadın deyince akla gelen mânzara budur. Çocuksuz kadınlara zavallı ve anormal gözüyle bakarlar. Onlarca evlat sahibi olmamak için hiçbir mazeret ve sebep yoktur.

Öğretmen bir kadının çocuğu nasıl bakılır?

Çocuksuz bir öğretmene şu tarzda öğüt verdiklerini duydum: “Böyle çocuksuz olmaz, okulda çocukları okutacaksan

kendi bebeni de beraber alır gidersin, o da çocuk değil mi?”. Kadınlarından bazıları buna itiraz ettiler: “Bebe durur mu hiç? Kâğıtları yırtar, kalemleri çeker, işer, ağlar, okuyan bebeleri şaşırtır”. Öğüt veren kadın devam etti: “Hiç de bir şey yapmaz. Okula bir köşeye salıncak kurarsın. O yatar, öğrenciler sallar, sen de ağladıkça emzirirsin”. Bu örnek sanırım köy kadınlarının kadın, çocuk, okul, öğrenci hakkındaki fikir ve görüşlerini anlatır.

Ailede erkek çocuğun olmaması önemli bir dert oluşturur. Örneğin İbrahim Yılmaz’ın iki kızı var. Büyük kızı Fetiye (Fet-hiye) son derece zeki, köyün en parlak çocuğudur. On dört yaşında olduğu halde babası askere gidince annesi sağlıklı olmadığından çifti kendisi sürdü. Fakat bu babasına kafi gelmiyor, ille de erkek evlat istiyordu. Olmazsa, köyde iç güveyliği olmadığı halde evlatsız kalmamak için Fetiye’ye iç güveysi almaya mecbur olacaklar. Bir kadının hiç çocuğu olmamaktansa kızı olması hiçten iyidir, diyorlar.

Hali vakti yerinde kimseler arasında ilk oğlan doğduğu zaman ziyafet vermek, güreş tutmak âdettir. Ağababa Yılmaz’ın karısının anlattığına göre, birinciyi kız doğurduktan sonra tekrar gebe kalınca kocası ona birşey demedi ama başkalarına “Yine kız olursa sakın bana müjdeye gelmeyin...” dedi. Sonra bekledi, bekledi, gelen giden olmayınca kız olduğunu anladı. Üçüncüde: “Ya yine oğlan olmayıverirse?..” diye tasalandı. Fakat oğlanı müjdelediler. Çok sevindi. Üç buçuk okka şekerle ona göre kahve aldı (köyde bu lüks sayılır), herkese kahve ziyafeti çekti.

İlk oğlan doğunca ilk bayramda güreş tutmak âdettir. Hamdi doğduktan sonra gelen ilk bayramda Sakallı (bir ağanın lakabı): “Ağababanın oğlu oldu, ne durursunuz, güreşe çıkın..” dedi. İki delikanlı kapının önünde güreşe tutuştular. Ağababa bunlara beş kilo şeker, karısı da bir tepsi baklava vaat etti. Bir süre sonra başka birinin oğlu için güreş tuttular. O daha ağır bastı, bir kuzu ziyafeti vaat etti. Bunu duyan Ağababa da aşağı kalmamak için kuzu ziyafetine karar verdi. Kendisi tatlıyı ve eti yaptırdı. Köyde gelenek olduğu üzere yakın komşularından bazılarına da

pusula yolladı: “Sen patates, sen fasulya, sen çorba pişirecek-sin..” diye. Böylece köyün bütün erkeklerine ziyafet çekti (Her şey erkekler için, yemeği pişirense kadınlar).

Çocuğu çok olanlar artık çocuk istemezler. Hali vakti yerinde olanlar beşe kadar hiç ses çıkarmazlar. Bazılarında daha fazla bile olur. Fakat fakirler üçten sonrasını istemez olurlar. Örneğin iki gelini olan Emine kadın: “Büyük gelinin üç çocuğu var, bir tane de küçük gelinin olsun yeter. Bir evin içinde dört çocuk pekâla, ama ben öyle çok çocuk sevmem, az olsun, temiz olsun..” dedi. Çünkü köyde dört çocuğu çok saymıyorlardı. Emine kadın bir fıkra anlattı: “Bir yeni gelin, eltisinin kirli pasaklı sürü sürü çocuklarını görmüş:

*“Gök gök sümüklü, yırık yırık takkeli,
A elti bu bebeler hep senin mi?”*

Başa çek demiş. Fakat kadınlardan bazıları dört tane gibi az sayıda çocuğun herkese kâfi gelmeyeceğini, özellikle erkeklerin çok çocuk istediğini, ne kadar çok olursa şikâyet etmeyeceklerini söylediler: “On tane çocuk olsa köylü gene ister..” dediler. Çünkü köyde çocuğun anasına, özellikle babasına hiç zararı olmaz ve çok geçmeden işe yaramaya başlar. Şehirlerde olduğu gibi, çocukları uzun süre okutmak gerekmez. Kızlar beş-altı yaşına gelince evde anasına yardım eder, küçük kardeşlerine bakarlar. Sokağa çıktıklarında küçük kardeşleri sırtlarına bağlanır. Oğlanlar da babalarına yardım eder, tarlaya yiyecek götürür, önce küçük, sonra büyük hayvanları güderler.

Yalnız bazı ailelerin ekonomik durumları çocuk büyütmeğe uygun değildir. Örneğin hoca (köyün imamı) ailesi gibi, tarlası olmayan, köylüden aldığı belirli bir ücretle geçinmeye mecbur olan bir aile için çok çocuk güçtür. Aksi gibi, İmam Mustafa Erdem’in beş çocuğu vardır. İki oğullarını Etimesgut’ta ilkokulda

okutuyorlar. Burası öksüzler için bir yatılı okuldur. Fakat bu çocuklar analı, babalı olduklarından, okula yatılı olarak kabul edilmiyorlar. Büyük oğlan da sanat okuluna gidiyor, fakat o da yatılı olarak kabul edilmedi. Üç çocuğun her gün atla nahiyeye gidip gelmesi, hele kış kıyamette çok güç oluyor. Evde ancak bir odaları olduğundan, ağlayan küçük kardeşlerinin yanında ders çalışmıyorlar.

İşte bütün bu sebeplerden dolayı hoca ailesi artık çocuk istemiyor. Fakat Allah vermekte devam ediyor, kadın buna bir çare bilemiyor. Komşularına soruyor, onlar da işe yarayacak bir şey söyleyemiyorlar. Zaten bu konuları bilen de yoktur. Nahiye-de ebeye sordular, o da bir çare söyleyemedi. Süt korusun da çocuk olmasın diye iki yaşına gelen kızını hâlâ emzirmeye devam ediyor. Köy hatibinin evvelce beş bebesi birden öldü. Hatta bir defasında evden iki çocuğun ölüsü bir günde çıktı. (Bunun bulaşıcı bir hastalık olabileceğini hiç düşünmüyor!) Sonradan Allah onlara tekrar evlat verdi. Yeni evliler gibi bir müddet çocuksuz oturduktan sonra karısı iki oğlan üç kız daha doğurdu.

Köyde çocuk düşürmek ayıp ve günah sayılır. Hocanın karısı gebe olduğundan şüphe ettiği için nahiyeye gitti. Fakat komşulara böyle söylemedi: “Biraz başım ağrıyor, ilaç alacağım..” dedi. Fakat köyde biraz hasta olanların doktora gidip ilaç alması âdet olmadığından bu hal dedikoduya sebep oldu. Bir komşusu ona: “Çocuk düşürmeye gittin, değil mi?” diye sordu. Hoca karısı bu ağır ithama fena halde darıldı. Çünkü bu büyük bir günah ve ahlâksızlık sayılır. Kadın: “Anası babası belli olmayan çocukları düşürürler, ben niye düşüreyim. Çocuk istemiyorum, ama Allah verirse kabul ederiz. Biz hocayız, bize ayıp, günah olmaz mı? İnsan ölse imansız gider. Bir çocuk doğacak diye bütün çocuklarımı bırakıp gidecek miyim, öleyim mi?” dedi. Bu veciz savunma köylünün çocuk düşürmeye karşı olan tavrının bir özetidir.

Köyde evlat bu denli önemli sayıldığı halde, çocuğu olmayanlar için evlatlık almak âdet değildir. Bu, diğer köylerde de

ender bir vakadır. Çocuk bu kadar makbul olduğuna göre, hiç kimse çocuğunu başkasına vermek istemeyecektir, diye düşünülebilir. Böyle düşünmek her zaman doğru değildir. Bazen kocası ölüp dört beş çocukla dul kalan bir kadın, bu çocuklardan bir ikisini bir yere yerleştirmeyi düşünür. Bundan başka karısı ölen veya evini bırakıp kaçan erkekler, özellikle kız evlatlarını bir yere yerleştirmek isterler. Bakacak kimsesi olmayan çocukların şehre evlatlık verildiği veya dul kalan ve evlenecek olan kadınların, çocuklarını kocalarının akrabalarına bırakıp gittikleri çoğu kez görülür. Karısı doğururken ölen Mehmet, sağ olan kız çocuğunu Çocuk Esirgeme Kurumu'na vermiş, kendisi tekrar evlenmiştir. (Eğer erkek olsaydı herhalde vermezdi.)

Köyde evlatlık alınmaması, imkânsız oluşundan değil, daha çok bir zihniyet meselesinden dolayıdır. Köylü kendi kanından, kendi tohumundan olmayan çocuklara yabancı gözüyle bakar, onlara güvenemez, kendisine bir yararı dokunacağına inanmaz. Hiç kimse başkasının çocuğunu benimseyemez. Köyde yalnız bir tane evlatlık vardır: Hasan Hüseyin'in anası Emine kadının evlatlığı Kemal. Emine'nin evlatları vardır, evlatlık almak istemezdi. Lâkin bu bir rastlantı oldu.

Bundan yedi sene kadar önce Emine Kadın şehir yolunda beş yaşlarında bir çocuk gördü. Anasını, babasını, köyünü hatırlayamıyor veya söyleyemiyordu. Doğru dürüst konuşamayacak kadar küçüktü. Emine kadın bunu hükümete haber verdi. Hükümette çocuğu korkutup söyletmeye çalıştılar, fayda vermedi. Bunun üzerine Emine kadın Allah rızası için onu alıp büyüttü. Şimdi on iki yaşlarındadır. Köy okulunda okuyor, akli hesaba eriyor. Geçmişini hâlâ hatırlamıyor, sorulunca: “Unuttum..” diyor. İyi çocuk, ama Emine kadının ona hiç emniyeti yok: “Soyu soppu belli değil, belki de piçtir..” diyor, ondan hayır ummuyor. “Eğer piç ise mutlaka uğursuz ve kötü olur” inancına sahipler. Ben, “Büyüyünce sana bakar..” dediğim zaman şüpheli şüpheli başını salladı, “İşallah..” dedi. Kadının oğullarından biri hayırsızdır, anasını döver. Kadın, “kendi öz evlâdı böyle olunca elin

piçinin büyüyünce ona kimbilir ne yapacağını..” düşünüyor. Kemâl’in de onu tamamen ana yerine koymadığı muhakkaktır. Çünkü ona hiçbir zaman öz evlat muamelesi yapılmıyor, yabancılığı her zaman başına kakılıyor. Evlerin nüfusunu sayarken bu küçücük köyde komşular bile, Kemâl’i aileden saymadıkları için adını unuttular. İhtimal ki biraz büyürse Kemâl köyü bile terkederek hayatını başka yerlerde kazanmaya devam edecektir.

Köyde birkaç tane de üvey evlâdı olanlar vardır. Onlara karşı olan bakış da evlatlıktan daha farklı değil, hatta araya kiskançlık girdiğinden dolayı daha fenadır. Kadın olsun, erkek olsun hiç kimse üvey evladını sevmez. Ana veya babadan herhangisi birinin üvey oluşu çocuk için fark etmez, aynı derecede talihsizlik sayılır. Üvey ana eve hâkimdir. Çocukla her an temasıdır. Baba akşamdan akşama çocukları görür. Hele kadın kur-nazsa kocasını her söylediği söze inandırabilir. Üveyliğin büyük bir problem olduğunu, masallara dahi yansımından anlayabiliriz. Eğer baba üveyse o da fenadır. Ana, çocuğu evde korusa bile, erkek çocuk biraz büyüyünce babası ile çalışmak zorundadır. O zaman kafasından yumruk eksik olmaz. Her nedense çocukların hep kafalarına vururlar. Genellikle bir dul adam veya kadın yeniden evleneceği zaman, adamın anası veya babası ya da kadının kaynanası veya kaynatası varsa çocuklara onlar bakar. Üvey anaya kalan çocuklar, yüzlerine bakar bakmaz belli olur. Hiç şefkat görmezler, boyunları bükük ve neşesizdirlere. Örneğin Hacı Ertürk’ün karısı lohusalıkta öldü, bir kız çocuk bıraktı. İkinci karısı da birkaç çocuk doğurdu. Fakat bu anasız kız onların hepsinden bakımsızdır. Halk bunu gayet doğal karşılar. Herkes: “Bu çocuk öksüzdür..” diye onu parmakla gösterir. Aziz dayının on üç-on dört yaşlarında, zayıf nahif bir kızı vardır. Evde üvey anası olduğundan uzaklaşmak için evlenmek ister. Bir kere nişanladılar. Fakat on beş yaşındaki nişanlısı bir kız sevip onu kaçırdığından Şehriban’ı bıraktı. Üvey analardan özellikle kızlar korkar. Evde ne de olsa kadının hükmü yürür. Kadın erkeği idare eder, durumu keyfinin istediği

gibi gösterebilir. Üvey anası olan oğlanların durumu biraz daha iyidir. Biraz büyüyünce kadın hükmünü saymayıp kendilerini kadınlardan üstün göreceklelerinden üvey ananın tahakkümünden kurtulabilirler.

Anası başka bir adamla evlendiği zaman, anasının yanında üvey babanın evine gelen çocuklara köyde “Anasının yanında tay geldi” derler. Bu çocuklardan özellikle oğlanların durumu çok kötü olur. Anası gizlice onların karnını doyursa bile üvey babanın ikide bir hiddete kapılıp bu çocukları dövmelelerine engel olmaz. Halil Erin hiç çocuğu yoktur. Buna karşın karısının oğlu Hasan’ı hiç sevmez. Kendi deyimlerince, “el sıpasından adama hayır gelmeyeceğine” peşinden imanı vardır.

Köy halkı, çocuklarını eskiden beri devam edegelmekte olan bir usulle büyütür. Çocuğa her ağladığında meme verilir. Eğer anasının sütü kâfi gelmezse yağın içinde kavurdukları un ve şekeri bir tülbent içine koyarak çocuğa verirler. Çocuğa inek veya koyun sütü vermek âdet değildir. Bunun faydası bilinmez. Süt çok kıymetli bir şey olduğundan çoluğa çocuğa verilmmez. Ömer Ağa zengince olduğu halde, doğumuna o kadar memnun oldukları erkek torunları son derece cılız bir çocuktur. Altı aylık olduğu halde hiç büyümemiştir. Anasının sütünün kâfi gelmediğini söylerler, beslemek için hiçbir tedbir almazlar. Kendilerine söylense ve sütün faydaları anlatılsa da buna aldırış ve itimat etmezler. Tamamiyle göreneğe göre hareket ederler.

Anasının sütü kâfi ise çocuk altı aylık oluncaya kadar yalnız meme emer, bundan sonra hem büyüklerin yediği her şeyi yer, hem de meme emmeye devam eder. Kızları en az bir buçuk, oğlanları en az iki yaşına kadar emzirirler. Bundan sonra da emzirenler çoktur. Oğlan çocuğu, “Daha kuvvetli olsun, daha çok büyüsün..” diye düşünerek fazla emzirmekle iltimas etmiş olurlar. Çocuğun gıdası gibi, uyku zamanı da çoğu kez belli değildir. Bir sisteme göre değil, göreneklere göre büyütülürler. Çocuklar ne zaman isterse meme emer, ne zaman ve nerede isterse

o zaman ve orada uyur. Pek küçük çocuklar evde beşik veya sallıncakta yatar. Biraz büyüdükleri, birkaç aylık oldukları zaman anneleri nerede ise orada, annelerinin kucağında uyuyuya kalırlar. Anaları gece derneğe (eğlenti) veya kına gecesine gittiğinde bile, bakacak kimsesi yoksa, bütün çocuklarını yanına alır. Bir kadının bulunduğu yerde çocuklarının da bulunması kadar doğal bir şey yoktur.

Köylü, çocuk ölümünü doğal karşılar. Bu ailede büyük bir felâket sayılmaz. Bunda kulların hiçbir surette kabahati yoktur. Hiçbir sorumluluk kabul etmezler. Bu tamamıyla Allahın işidir. Doğan bütün çocukların yaşamayacağına kanidirler. Birkaç çocuğu ölüp canı yanmış olanlar bile çocuklarına pek fazla itina göstermezler: “Allah korur, Allah verir, Allah büyütür, biz çobanlık ederiz..” sözlerini her kadın tekrarlar. Emine kadın, “Bir gelinimin üç çocuğu var, öbür gelinin de bir yahut iki olsun yetiştir” dediği zaman bunu duyan kadınlardan bir kısmı bu fikre itiraz ettiler: “Zaten çocuk kısmısının çoğu ölür, sora geriye elde birşey kalmaz ki..” dediler.

Fakat *İnançlar* bahsinde de açıklanacağı gibi, Etimesgut'taki Sağlık Yurdu'nun kurulmasıyla hastalıklar, çocuk ve lohusa ölümleri azaldı. Tutulan istatistikler de bunu açıkça gösteriyor. Bundan başka köylere biçerdöver makinelerinin girişi, bir yaşından küçük çocukların ölümünü azaltıcı bir etki yaptı.

Küçük çocuklar eskiden şehirde bulunan ve iki ayağı üzerinde sallanan beşiklerde (Eyüp Beşiği) yatarlar. Yalnız bu beşiklerin, çocuğun düşmesine engel olacak tarzda kenarı yoktur. Bunun için anaları çocuklarını sımsıkı beşiğe bağlamaya mecbur olurlar. Bu beşiklerde bazen kazalar olur. Eğitmenin yedi sekiz aylık gürbüz bir kızı vardı. Anası onu beşiğe iyice bağladı, fakat beşiğin bir ayağı da duvara dayanmıştı. Kadın dışarıda işiyle meşgulken çocuk herhalde kımıldandı. Beşiği sarsmış olacak ki beşik tersine devrildi, çocuğu altına dönmüş başı yere doğru sarkmış olarak mosmor ölü buldular.

Bebeğin giyecekleri basittir. Benim yakından gördüğüm, henüz iki aylık bebeğin başında bir takke, üstünde basmadan bir gömlek, onun içinde de yumuşak kumaştan beyaz bir tül bent gömlek vardı. Anası yere bir kundak serdi, üstüne dört köşe, kalın, yumuşak bir bez, onun üzerine de el bezi dedikleri gayet dar bir bez koydu. Bu bezlerin ortasına sobada, bir küreğin içinde ısıttığı elenmiş, yumuşak *bebe toprağı* koydu. Topraktan dumanlar çıkıyordu. Küçük bir bezle onları dağıttı. Eliyle yoklayarak biraz soğumasını bekledi. Sonra bebeği yatırdı, iki bacağının arasına ince bezi koydu. Onun üstüne de bebeği beline kadar kaplayan toprak serili bezi sardı. Daha sonra bebeğin kollarını birer birer çekerek, kundağın baş tarafına yayılan kol bezi denilen bezle sıkı sıkı sarınca bebek bağırmaya başladı. Onun üzerine kundağıyla da iyice bağladı. (Bebeği sıkı, yani kaskatı belemek (bağlamak) iyi sayılır.) Bundan sonra bebeği beşiğin üzerine yatırdı, düşmesin diye bir karıştan geniş bir kuşakla sıkıca sardı, bağladı. Işık geçmesin diye beşiğin baş ucundaki yarım daire şeklindeki çemberin üzerine kalın bir bez örttü. Hâlâ ağlamakta olan bebeğin üzerine eğilip meme vererek uyuttu. Bütün çocuklara yapılan buydu.

Eğer terbiyeden, toplumun arzusuna uygun bireyler yetiştirmeyi anlarsak, Elvan köyünde de diğer birçok köylerde olduğu gibi çocukların iyi terbiye edildiğini söyleyebiliriz. Ana baba ile evlatlar ve kardeşler arasındaki ilişkiler pek iyi düzenlenmiştir. Burada, şehrin kenar mahallelerinde olduğu gibi ötekine berikine söven, karşılık veren, vazifesini bilmeyen çocuklara pek rastlanmaz. Anaların babaların çocuklarına küfür ve beddua ettikleri, dayak attıkları görülmez, bir iki yumruk, tokat müstesna. Evlerde çocuk yüzünden gürültü, patırtı işitilmez. Köy çocukları, normal bir şekilde, sabır ve tevekkülle işlerini öğrenirler. Yaşlarına göre hayli ağır işler görür, şehir çocukları gibi büyük yaşlara kadar oynamaz ve hallerinden şikâyet etmeyerek görevlerini benimserler. Köylerde bulunduğumuz sürece, anasından babasından kıyasıya dayak yiyen çocuklara rastlamadık.

Çocukların (hele erkekse) gururlarını kıracak şekilde sürekli azarlandıklarını görmedik. En kötü alışkanlık, ana babaların, çocukların kafalarına veya sırtlarına yumruk indirmeleridir.

Genellikle kız çocuklar daha uysal, sabırlı, çalışkan ve tahammüllüdürler. İleride kadının yaşadığı hayata uyum sağlayabilmek için küçük yaştan itibaren hazırlanırlar. İtaat etmesini, gü-rültü etmemesini, mahcupluğu öğrenirler. Babalarına, analarına, ağabey ve ablalara itaat eder, onları sayarlar. Oğlan çocuklara gelince, onlar daha cüretkâr yetiştirilir. Yalnız babalarından, varsa ağabeylerinden çekinirler. Ablalarını, hatta biraz büyü-dükten sonra analarını o kadar saymaz olurlar. Babalarından emir alırlar. Analar, oğullarını on iki-on üç yaşından sonra döv-meye cesaret edemez olur, onlardan çekinmeye başlarlar. Fakat bununla, oğlanların anasını sevmediğini söylemek istemiyoruz. Onlar analarını (çok önem versinler veya vermesinler) genellikle çok severler. Evlatların çoğu, babalarının ölümünden sonra evin içinde en yüksek mevkii analarına verir, en önemli mesele-leri onunla konuşurlar. Gerçekten münasebetsiz olan evlatlar, parmakla gösterilecek kadar ender ve sayılıdır. Babalar, güçleri kuvvetleri yerinde oldukça oğulları üzerinde hâkimdirler. Örne-ğin bir baba, karısına uyararak, kız kardeşlerine hakaret ettiği için askerliğini bitirmiş olan evli oğlunu adamakıllı dövmüştü.

Elvan köyünde üç sınıflı bir okul bulunduğunu ve bu okulu bitirmenin zorunlu olduğunu daha önce söylemiştik. Köy halkı okuma, yazma ve hesap öğrenmenin gerekli olduğuna inansa da ancak küçüklerin okula gitmesini hoş görür. Büyümüş kızların, hatta oğlanların evde ve tarlada işleri vardır. Bereket versin ki hasat zamanı okul tatildir; yoksa kimse çocuğunu gönderemez-di. Okulda öğrendiklerinin yanı sıra, çocuklar aileleri ve köy ce-maati tarafından terbiye edilir, on beş yaşına gelinceye kadar ana babalarının yapmakta oldukları bütün işleri öğrenir, evlen-meye hazır, reşit birer insan olurlar.

Ağababa Yılmaz çocuklarıyla ve onların terbiyesi ile iftihar eder. Gerçekten çocukların hepsi de güzel, zeki, terbiyeli, uslu

ve itaatlıdır. Ağababanın çocuklarından iki büyüğü kız, diğer iki küçüğü oğlandır. Evvelce de anlattığımız gibi, ikinci kızının doğuşuna memnun olmamıştı. Fakat şimdi öyle düşünmüyor: “O zaman cahilmişim, şimdi kızlarımı da çok severim, ötekilerden hiç ayırmam, onları görenler şehir bebesi sanıyorlar. Anaları bir düğünde onları giydirip süslediği zaman görenler hep beğeniyor, ben de iftihar ediyorum. Zaten bir laf vardır: ‘Kızını sevme oğlunu sev, kızın nasıl olsa kendini sevdirebilir, derler’ diyor. Ağababanın çocuklarının gelecekları hakkında projeleri vardır. Çok güzel olan küçük kızını köye değil şehre gelin vermeyi şimdiden aklına koymuştur, rahat etsin diye.

Ağababa terbiye hakkında fikirlerini şöyle anlattı: “Eski zamanlarda evlatlar ana babalarına karşı çok itaatlı idi. Bundan on sene kadar evvel her nedense evlatlar birdenbire bozuldu. Bugünlerde tekrar düzeldi. İnsanı insan yapan biraz da terbiyedir” dedi. Bundan sonra Ağababa kendi çocuklarını nasıl terbiye ettiğini anlattı: “Daha bir iki sene evvel çocuklara yemekten sonra ‘Haydi bulaşıkları yıkayın’ derdim, gider yıkarlardı. Bitirince ‘Buraya getirin’ derdim. Getirirlerdi, bakardım nereleri iyi yıkanmamışsa ‘Bunu kim yıkadı?’ diye sorardım. Çocuklar birbirlerinin üstüne atarlardı. Baktım böyle baş olmuyor, ‘Bir gün biriniz yıkayacaksınız, ertesi gün öbürünüz yıkayacaksınız’ dedim, ‘Birinize karışmak yok.’ O zaman benim gözümünden düşmemek için dikkatli yıkamaya başladılar. Ama ben her seferinde bir kusur bulurdum. Şımarmasınlar diye hiçbir zaman ‘İyi olmuş’ demezdim..”

Kızını şehre gelin etmek istediğine göre, Ağababanın şehre ve şehirliye gıpta ettiği anlaşılır. Bunu başka bir örnekte de görüyoruz. Kendisi şöyle anlatıyor: “Bir düğünde (eliyle, köyün en güzel kızı olan dokuz yaşındaki küçük kızını gösterek) anası bunu güzelce giydirmişti. Köy çocukları birbirleriyle dalaşırken o bir kenarda terbiyeli terbiyeli oturuyordu. Onu gören başka köyden insanlar: ‘Bak ne de olsa şehir bebesinin hali başka oluyor, öbür köy bebelerine benzemiyor’ dediler.”

İlave etti: “Arif akıllıdır, güzeldir, ince düşünür. Onu köye gelin verirsem yazık olur. Okutacağım, iş öğreteceğim, şehre göndereceğim..”

Ağababa çocuklarının terbiyesinde titiz olduğu halde, kendisi küçükken hiç de uslu değilmiş. Küçükken babasına ve dedesine oynadığı oyunları, yaptığı muziplikleri anlattı: Babası vaktiyle dedesinden ayrılmıştı. Ayrı ekip biçerdi. Babası askerde iken çifti Ağababa sürüyordu. Dedesi kendi ekinini biçti. Karşılıklı biç, yani öbek yaptılar. Ağababa, dedesine “Dede, sana ödünç buğday vereyim, benim için sakla” dedi. Dedesi: “Ben sana üç-dört yarım fazla buğday veriririm” dedi. Torun kalburu tersinden doldurup taşırdı (ki kalburun tersi ancak iki üç avuç buğday alır). Böylece dedesine birçok kalbur götürdü. Vakit akşam, dede de yaşlı olduğu için gözleri seçmiyordu. Torun birkaç gün sonra kalburun dolusu ile ödünç verdiği buğdayı geri aldı. Böylece çok kâr etti. Dedesi hiç farketmedi. Üstelik “Dede, hani bana üç-dört yarım fazla buğday verecektin?” deyince, dedesi “Haydi oradan eşek sıpası...” dedi. Fakat torun peşini bırakmayıp ısrar edince vermeye mecbur oldu. Böylece Ağababa altı çuval fazla buğdaya sahip oldu. Bunu şehre götürüp sattı. Para kazandı. Fakat sonra hepsini dedesine anlattı. Bunun için yaptığı iş hırsızlık, haram olmadı. Ağababa bunun gibi çok işler yapardı. Babasının hiç parası olmadığı zamanlar onun yüz lira kadar parası bulunduğu olurdu. Böylece para kazanıp babasından ayrılan oğullar çok olurmuş.

Köylerde büyük aileler makbuldür. Ataerkil bir babanın bütün oğulları, gelinleri ve torunları aynı evde oturmalıdır. Bunun sonucunda bazen oğullar ve daima eltiler birbirleriyle geçinemezler. Sonuçta bazı oğullar babalarından ayrılıp ayrı ev kurarlar. Bu makbul bir davranış değildir. Bu yüzden bazı oğullar asi sayılır.

Köy terbiyesinde şehre uymayan bazı noktalar vardır. Bu yazılarda şehirde ayıp ve müstehcen sayılan birçok kelime ve

deyimlerin kullanıldığı görülecektir. Şehir çocuklarının ağızlarına almaktan şiddetle menedildikleri bazı kelimeleri köy çocukları en tabii laflarmış gibi kullanabiliyorlar. Lâkin bu çocuklar köy anlayışına göre asla terbiyesiz sayılmazlar. Bu, asla büyüklere karşı saygısızlığa da delâlet etmez. Onların hiç kimseyi tahkir etmek hususunda bir kasıtları yoktur. Mesele farklı cemiyet telâkkisinden başka bir şey değildir. Yalnızca, köyde bu kelimelerin kullanılması ayıp sayılmaz. Bu kelimelerin neler olduğunu pek hatırlamıyorum ama daha çok seks organları ve seks yapmak gibi şeyler.

11. KÖY GENÇLİĞİ*

Şehirde gençlikten sözedildiği zaman on beş yaşından yukarı, orta veya yüksek öğrenimde olan ve çoğu kez henüz hayata atılmamış kız ve erkekleri anlıyoruz. Bunların ahlaki durumu, terbiyeleri, aile ve toplumla olduğu kadar okullar ile de ilgilidir. Fakat memleketimizin gençliğinin en büyük kısmı köylerde bulunuyor. Bunların terbiyesiyle, devletten çok aile ve küçük köy toplulukları uğraşüyor. Bunun için de tamamiyle geleneklere göre hareket ediliyor.

Köylerde çocukların genç sayılmaya başladıkları yaş şehirlere göre çok daha erkendir. Şehirde on beş-on altı yaşlarında bir kız hâlâ çocuk sayıldığı, erkeklerden birçoğu yirmi beş, hatta daha sonraki yaşlara kadar öğrenimlerine devam ettikleri halde köyde on iki-on üç yaşlarındaki kızlar başlarını örterek erkekten kaçmaya mecbur olurlar, çünkü evlenecek yaşa gelmişlerdir. Bazı durumlarda on beş-on altı yaşlarındaki oğlanlar da evlendirilir. Bir köyde on üç yaşlarında bir kız tarlada çalışmaktan geliyordu. Onu görünce, “Demek çocuklar da tarlada çalışıyor?” diye sorduk. Kız kendisini asla çocuk saymadığından sorumuzu kavrayamadı: “Hayır, çocukları tarlada çalıştırmayız, biz çalışırız” diye cevap verdi.

* “Yurt ve Dünya”, Şubat-Mart 1943, Sayı 26-27.

Memleketin en büyük kısmında ve Orta Anadolu köylerinde genç kızlarla delikanlıların hayatı birbirine karışmadığı, gerek iş bölümü gerekse terbiye ediliş tarzları ve eğlence hayatı bakımından aralarında büyük ayrılıklar olduğu için iki cinsi ayrı ayrı gözden geçireceğiz.

Kızların çocukluktan çıkmış sayıldıkları yaşı yukarıda söylemiştik. Özellikle bir kızın buluşa ermesi, onun çocukluktan çıkmasının en büyük delilidir. Bu olay için bir seremoni yapılmazsa da mahallenin kadınları çok geçmeden bundan haberdar olurlar. Bu kız için genç kızlık zamanı ancak ortalama olarak üç dört sene süren kısacık bir zamandır. “Bekârlık sultanlıktır” diyen atasözünü tamamiyle benimseyen kızlar daha sonraları bu dönemi geçmişte kalmış en mutlu çağ diye anarlar. Bununla beraber akranları evlenmeye başladıkça onlar da özenirler. Çünkü “evde kalmak” korkusu vardır.

Bu “sultanlık devri”nin fazla uzaması ne ailesi ne de kız tarafından istenecek bir şey değildir. Bir kız büyür büyümeyen ailesinde onu, kendi deyimleriyle “asıl evine yerleştirmek” kaygusu başlar. Ana ve babalar kızlarını iyi bir yere yerleştirmeden ölürlerse gözleri açık gider. Bu onlar için o derece önemli bir görev sayılır. Akranları iyi evlere gelin giden kızlar da kendi geleceklerini düşünerek tasalanmaya başlarlar. Ağır hayat koşulları çabucak yıprattığından iyi bir evlenmenin ancak en genç ve en güzel yaşlarda olacağını bilirler. Bunun için kızlarını ortalama on beş-on altı yaşlarında nişanlar ve evlendirirler. Evlenen bir kız mutlaka babasının evini bırakarak çok defa ayrı bir mahallede veya ayrı bir köyde bulunan kocasının evine gider. Kocasının ailesinden izin almadıkça her istediği zaman babasının evine ve mahallesine gidemez. Gelin olan kızın işi de çok artmıştır. Çok geçmeden çoluk çocuğa karışır, işte bu sebeplerden dolayı evlenen kızın hayatında tam bir değişiklik olur.

Kızlar, erkek kardeşlerinden farklı olarak terbiye edilirler. Bir kız, küçük yaşından başlayarak uysal ve itaatli olmasını

öğrenir. Evde babasına, anasına ve bütün büyüklerine, ileride de kocasına ve onun ailesine itaat etmesi gerekir. Kız kanaatkâr olmalıdır. Çocuklar acıkınca kızlara ekmek, oğlanlara tereyağlı ekmek verilir. Bu ayrımın nedenini sorduğumda “Kızların boğazı dokuz boğumdur” dediler, her ne demekse! En büyük meziyet çok konuşmamak, utangaç tavırlı olmak, karşılık vermeden kendisinden istenilen işleri yapmaktır. Bir kızın iyi tavrı ve hareketleri onun etraftan beğenilmesine ve iyi aileler tarafından istenmesine sebep olabilir.

Kızların öğrenimine o kadar önem verilmez, demiştik. Birçoğu üç sınıflı okulu bile bitirmemişlerdir ve tamamiyle okuyup yazmasını bilenler azdır. Zaten köylerde insanlar okur ama yazamaz veya hem okur hem yazar, yahut hiçbirini yapamazlar. İşte kadınların çoğu böyledir. Kız çocukları okula düzenli olarak gidemezler. Evde badana, çamaşır, kilim yıkama vb. işler olduğunda annelerine yardım ederler. Hele bir oğlanın kızla ilgilendiğini sezerlerse kızı okula hiç göndermezler. Eski nesil köylüler, okuyan kızların çok bilmiş olacağından, büyüklere karşı eskisi kadar itaat etmeyeceğinden ve âşığına mektup yazacağından korkarlar. Göreceli olarak genç olan ana ve babalar okumanın iyi bir şey olduğuna inanırlarsa da kızları için bunu ihtiyaçtan çok lüks saydıklarından onları fazla sıkıştırmazlar. Zaten onlar küçük yaştan itibaren annelerine yardım etmek zorundadırlar. Üst üste doğan kardeşlerine bakmak büyük kızların görevidir. Küçük çocukları ablalarının sırtına bağlarlar. Bu küçükler ablalarının yarı ağırlığında olabilirler. Böylelikle kızlar sırtlarında ağırlık taşımaya alışmış olurlar. Anneler kızdıklarında kızlarını döverler. Fakat sekiz yaşından sonra oğlanları dövmeye cesaret edemezler. En çok gördüğüm dayak şekli çocuğun kafasına ya da sırtına yumruk indirmektir. Yaşı ilerlediği halde okulu bitirmemiş kızları çok defa okula hiç yollamazlar. Bunun birkaç sebebi vardır. Kızlar erkeklerle aynı sınıfta oturduklarından büyümüş kızlar için bunu hoş görmeyizler. Bundan başka ana babalar genç öğretmenlerden de hoşlanmaz, bunlar için haklı veya haksız olarak ortaya çıkan

dedikodulardan söz ederler. Ayrıca evlenme yaşına gelmiş bir kızın yemek ve ekmek pişirmek, çeyiz hazırlamak gibi hayati önemi olan işleri öğrenmesi, ailenin işlerine yardım etmesi gerekir.

Köy kadınlarının bugünkü yaşayış şartları içinde okuryazarlık zorunlu değildir. Birçok kadın vaktiyle okudukları halde sonradan bunu kullanmadıkları için unutmuşlardır. Çünkü kadınlar arasında gazete okunmaz (ellerine gazete geçmez, onu köy odasında erkekler okur), siyasetten bahsedilmez, kitap okumak âdeti de henüz girmemiştir. Zaten iş o kadar çoktur ki buna zaman da yoktur. Köylü kadının askere giden kocasına mektup yazmak ve ondan gelen mektubu kimseye göstermeksizin okumak özgürlüğü bile yoktur. Bunlar çok ayıp sayılan şeylerdir. Askerlere ancak erkek akrabaları tarafından veya (eğer babaları veya ağabeyleri yoksa) analarının ağzından mektup yazılabilir. Gelen mektubu ise bütün köy halkı okumak ister. Genç kadınlar hiçbir zaman çarşıya pazara gönderilmedikleri için hesabı öğrenmeye de ihtiyaçları yoktur. Ancak erkekler ya da yaşlı kadınlar pazardan alışveriş edebilirler.

Genç kızlar evleninceye kadar zamanlarını iyi bir köy kadını olmak için gereken şeyleri öğrenmekle geçirirler. Küçük yaştan itibaren kardeşlerine bakar, ev işlerinde annelerine yardım eder, tarlalarda çalışırlar. El işlerine çok değer verir, henüz fazla bir şey bilmiyorlarsa da öğrenmeyi isterler. Bir kızın ilk öğrendiği şey yün çorap örmektir. Nişanlandıktan sonra da nişanlısının çoraplarını örmek ona düşen bir iştir. Kanaviçe ve sarma gibi nakışlar ve dantel örmek şehirdeki akrabalar yoluyla köye girmiş işlerdendir. Bunlara en fazla şehre yakın köylerde rastlanmakla beraber azalarak uzak köylere kadar yayılır. Köylerde yapılanlar oldukça kaba işlerdir. Kızlar ev ve tarla işlerinden zaman buldukça sedir örtülerine veya daha gelişmiş yerlerde karyola eteklerine dikmek üzere kalın ipliklerle geniş danteller örерler (Zaten karyola çok az evde bulunur). Patiska üzerine renkli ipliklerle kanaviçe işleyerek

“dikolta” adını verdikleri gömlekler hazırlarlar. Renkli ipliklerle çevreler işlerler. Bu çeyizler düğünde sergilendiği zaman bir kızın marifetleri ölçülür.

Bir köyün kızları arasında, delikanlılar arasında olduğu kadar sıkı bir yakınlık ve beraberlik yoktur. Onlar kendi kendilerine toplaşıp eğlenecek derecede özgür değillerdir. Bununla beraber bir köyün aşağı yukarı aynı yaşta olan bütün kızları birbirlerini tanır ve birbirleriyle ilgilenirler. Komşu ya da akraba kızlar daha sıkı temas halindedir. Aralarında sevgi, samimiyet olabilir. Hatta daha ileri giderek sevdikleriyle ahiret kardeşi olurlar, bu samimiyet ileride başları sıkıştığı zaman birinin diğerine yardım etmesi derecesine kadar varabilir. Fakat bazen de arada rekabet, geçimsizlik ve kıskançlıklar da olur. Birçok kızın varmak istediği bir delikanlı ile içlerinden biri nişanlanırsa bu akranlarının hasedini çeker. Arada birçok dedikodular olur. Her aile kendi kızının komşu kızlarına üstün olmasını ister. Bazen birisi öğrendiği yeni bir marifeti herkesten saklayarak, kendisine diğerlerinden iyi bir çeyiz hazırlamak ister. Her kızın seneler geçtikçe dolan ve kaban sandığı diğerlerini pek yakından ilgilenir.

Kızlar gündüzleri boş zamanlarında birbirlerine giderek hep birlikte gülüşerek ve konuşarak iş yapmayı severlerse de buna ancak kışın, arada sırada fırsat bulurlar. Bazı işler kızlara ait sayılır. Örneğin çeşmeden su getirmek işi küçük yaşlarından itibaren kızlara ait işlerdendir. Bundan başka kızların hep birlikte yaptıkları işler de vardır. Hasat zamanı kendi tarlalarının işi bittiği zaman, kendi deyişleriyle, delikanlı kızlar toplaşarak para ile zengin bir ailenin veya yardım olsun diye dul bir kocakarının tarlasını biçmeye giderler. Yirmi veya daha fazla kızın hep birlikte yaptıkları bu iş çok eğlenceli olur. Eğer etrafta kendilerini görececek erkekler yoksa bol bol türkü söyler ve şakalaşırlar. Bundan başka kadınlar bulgur işinin bir kısmını yaptıktan sonra bulgurun el değirmenlerinde çekilmesi işini çok defa kızlara bırakırlar. *İmece* ile toplanan kızlar her akşam birisinin evinde beraberce

bulgur çekerler. Bu sırada yaşlı kadınlar sedirde oturup kızların türkülerini ve şakalarını hem dinler hem de erkekler tarafından duyulmaması için onları sıkı sıkı kontrol ederler. Ev sahipleri değirmen çeken kızlara yemişler ikram eder.

Yukarıda söylediğimiz gibi, kızların kadınlardan ayrı bir eğlence hayatı yoktur. Kadınlar, evlerden birinde toplanarak kendi aralarında eğlenirler. Kış gecelerinde masal, bilmece söyleyerek veya birbirleriyle şakalaşarak vakit geçirirler. Bu toplantılara on-on iki yaşından aşağıya oğlanlarla her yaştan çocuklar ve kadınlar girebilir. Bazen de özellikle düğün haftası zarfında veya köye hatırlı misafirler geldiği zaman “dernekler” yapılır. Bu eğlencilerde def çalıp türkü söyleyerek oynarlar (daha doğrusu def yoktur tepsiler def görevi görür), kıyafet değiştirerek *oyun çıkarma* denilen halk temsilleri verirler. Kadınlar da erkekler gibi evlerde *oyun çıkarırlar*. Bu arada kıyafet değiştirip beyaz sakal, bıyık da takarlar.

Bu oyun çıkarmalardan biri toplumsal bir taşlama idi ve iki karılı bir adamı konu alıyordu. İhtiyar adam ölüm döşğine düşmüş, iki kıskanç karısı da ondan mal koparmaya çalışıyorlar. Biri diyor ki “suluyu (dere kıyısındaki verimli tarla) benim oğluma ver”, öbürü de diyor ki “ineği bana ver”. Pazarlık böylece sürüp gidiyor. Fakat bu eğlenceler konusunda birinci şart meclisi hiçbir erkeğin görmemesi, hatta olup bitenleri öğrenmemesidir. Genç kadınlar her türlü oyunu oynadıkları zaman, bunu kaynanalarının bile kocalarına söylemeyeceğine emindirler.

Buralarda önce kızlar oyunu başlatır, def (yani tepsi) çalar, türkü söyler, nazlanmadan kalkıp oynarlar. Fakat yaşlı kadınların kontrolünü üzerlerinde hissettiklerinden kadınlar kadar serbest hareket edemezler. Oynarken gülmek ya da kırtmak ayıptır. Mekaniksel ayak ve kol hareketleriyle oynar, utangaçlıklarını belirtmek için de önlerine bakarlar. Temsillere katıldıklarında fazla açık ve serbest hareket eden kızlar ve yeni gelinler mecliste büyük nüfuzu olan yaşlı kadınlar tarafından ayıplanır ve azarlanırlar.

Düğünlerde kızların da büyük rolü vardır. Düğün haftası zarfında arkadaşları olan gelin kızın (nişanlı kızlara gelin kız denir) saçlarını parlak gümüşlü tellerle örer, onu süsler, çeyizinin odadaki iplere serilmesine yardım ederler. Gelinin babasının evinde geçirdiği son gece, yani kına gecesinde gelini yatırdıktan sonra kızlar sabaha kadar def çalıp oynarlar. Ertesi gün gelini almaya gelen “hakçı” kadınlara hizmet eder, geline ve oğlan evine yaptıkları hizmetlerden dolayı bahşiş alırlar.

Köy edebiyatında her ne kadar kızlarla erkeklerin romantik aşklarından, müşterek oyun ve türkülerinden söz edilse de, Batı Anadolu dışında, Anadolu’nun pek az yerinde buna benzer şeylere rastlanabilir. Orta Anadolu’da yalnızca Çerkez ve Alevi köylerinde kızlarla erkekler arasında az çok müşterek eğlencelerden söz edilebilir. Diğer taraflarda kızlarla oğlanlar ancak küçükken birlikte oynarlar, büyüdükten sonra akraba ve komşu çocukları her ne kadar birbirleriyle arada bir görüşürlerse de ilişkileri pek resmidir ve ancak herkesin arasında iken konuşabilirler. Sevişen ve gizli gizli buluşan gençler varsa da pek enderdir (ben hiç görmedim). Aileler bunun için pek sıkı tedbirler alırlar. Yalnız uzaktan birbirlerini seven ve isteyenler daha fazladır. Bu gibi hallerde eğer uygunsa oğlanın ailesi kızı babasından ister, pek genç yaşta olsalar bile hemen evlendirilirler. Bu evlenme istenmiyorsa oğlanın ailesi çabucak kendi seçtikleri bir kızı alarak oğullarına öteki kızı unutturmaya çalışırlar. Bazen de kızın ailesi oğlanı beğenmez, onlar da ya çabucak kızı başkasına verir, ya da oğlan kızı kaçıır ve sonra da nikâh kıyılır. Ancak geleneğe uygun düğün yapılmaz. O kızın kredisi düşmüştür. Buna “oturu düşmek” denir. Yani bohçasını alıp hiçbir tören yapılmaksızın oğlan evine gidip oturmuştur.

Oğlanlara gelince, onlar da yedi sekiz yaşlarında az çok çalışmaya başlarlar. İlk yaptıkları iş, gerektiğinde sığır ve davalarını gütmektir. Küçükken eşeğe binmeyi öğrenir, evde tarlada çalışan babalarına yiyecek öteberi götürürler. Babaları ile birlikte pazar yerine giderler. On iki-on üç yaşına gelen oğlanlar

babalarının yanı başında her türlü tarla işlerini yaparlar. Onlar kadar ağır işlerde çalışmasalar bile büyük yardımları dokunur. Oğlanlar hiçbir zaman ev işi öğrenmez, çeşmeden su taşımaz, kadın işlerine küçük yaşlarda bile tenezzül etmezler.

Köylerde oğlanlar da uslu ve terbiyelir. Kendilerine verilen işleri karşılık vermeden ve şikayet etmeden yapmayı öğrenmişlerdir. Babalarını, ağalarını, amcalarını sayar ve onlardan korkarlar; fakat analarını, ablalarını kadın olduklarından o kadar önemsemezler. Bir baba oğlunu her yaşta dövebilir; hatta evlenmiş delikanlıları bile. Fakat ana, karşı duracağından çekinerek, on-on iki yaşından sonra oğluna el kaldırmaya korkar.

Bugün anormal duruma düşmemiş olan ve geleneksel yaşamını sürdüren köylerde bir ahlak bunalımı yoktur. Ana, babalar evlatlarından şikâyetçi değildir. Çeşitli fikirler ileri sürenler olduğu gibi, bazıları da evlatlarının kendi gençlik zamanlarından bile daha iyi olduğunu söylerler. Birçoklarına göre iyi veya kötü evlat her devirde aynı oranda bulunur. Lâkin bazı sebeplerden dolayı toplumsal hayatında büyük değişiklikler olan köylerde itaatsiz oğullar vardır. Yaşlılar, delikanlıların dinsizliğinden (zaman zaman gizlice oruç yediklerinden, bazen cuma namazlarını kaydardıklarından) şikâyet ederler. Kızlar on-on iki yaşlarından itibaren oruç tuttıkları halde, delikanlılar içinde anasının babasının zorlamalarına karşın oruç yiyenler olabilir. Bundan başka teravih ve cuma namazlarına da gitmek istemezler. Yeni neslin hayatında da henüz büyük değişiklikler olmadığı için iki nesil arasında büyük anlaşmazlıklar yoktur.

Köylerde, oğlanların öğrenimine kızlardan daha çok önem verilir. Küçük köylerde üç sınıflı okulu bitiren oğlanlar, ilçe yakınsa oraya, beş sınıflı okula gönderilirler. Fakat Orta Anadolu köylerinde ilkokuldan sonra öğrenime devam eden köy çocukları gerçekten nadirdir. Buna daha çok Batı Anadolu'da rastlanır. Bu yöredeki köylerden gedikli çavuş olmaya heves eden delikanlılar çoktur.

Köyde oğlanlar için okuma yazmanın önemini kabul etmeyen kalmamıştır. Çünkü erkekler daha yoğun bir toplum hayatı yaşar, köy odalarında toplaşarak siyasetten konuşurlar. Şehre, kasabaya giden çok defa bir Köroğlu gazetesi getirir. Bunu okumak ve anlatmak büyük bir meziyettir. Delikanlılar şehre gider, alışveriş yaparlar. Eğer iyi hesap bilirlerse aldanmazlar. Erkeğin hayatı yalnız köyde geçmez, askere de gidecektir. Okuma yazma bilmek, orada da delikanlının durumunu iyileştirir. Askerde onbaşı ve hatta çavuş bile olabilir, bu büyük bir şereftir. Bundan başka köyde iş o kadar çoktur ki çocuğun yaşı on dört-on beşi bulur da hâlâ okulu bitiremezse anası babası da artık yollamak istemezler.

Bütün İslâm aleminde olduğu gibi, her erkek çocuk sünnet edilir. Bunun belirli bir yaşı olmamakla beraber on yaşından öncesi yeğlenir. Bir ailenin birden fazla oğlu varsa kardeşleri büyüsün diye büyük oğlan biraz bekletilir, hepsine birden sünnet düğünü yapılır. Zengilerin düğünü daha şanlı şerefli olur. Yakınlarına yemek verirler, güreş tutarlar, hatta davul zurna bile getirtirler. Böyle şenlikli bir düğüne fakir çocukları da katılabilir. Oğlanlara ufak tefek hediyeler getirmek âdettir.

Oğlanların çocukluktan delikanlılığa geçme yaşı belirli bir töreni gerektirmez. Bunun kesin bir zamanı da yoktur. Fakat on beş yaşına gelmiş bir oğlan artık delikanlı sayılmaya başlar. Aynı zamanda delikanlılık çağından çıkma zamanı da belirli değildir; aşağı yukarı yimi beş yaşına kadar sürer. Evlenmiş, askerliğini yapmış, çoluk çocuk sahibi olmuş bir erkek artık delikanlılık çağından çıkacak duruma gelmiştir. Evlenme, delikanlıların hayatında kızlarda olduğu kadar büyük bir değişikliğe sebep olmaz. Toplantılarda evliler bekârlardan biraz daha ağır dururlarsa da pek genç oldukları sürece onların hayatına karışmaya devam edilir. Delikanlılar genellikle askere gitmeden önce evlendirilirler. Bu suretle hem eve bir kol kuvveti girmiş olur hem de delikanlı askere gittiği zaman anası babası onun yerine torunlarını severler. Askerden gelen bir delikanlı görgü kazanmış, olgun bir erkek olmuş sayılır.

Bir oğlan on-on iki yaşlarında iken kadınlar meclisinden çıkarılır, erkeklerin arasına katılır. On beş yaşlarına geldiği zaman köy odalarına devama başlar. Fakat küçükler büyüklerin yanına oturup söze karışmazlar, biraz yüksekçe ve parmaklıkla çevrilmiş bir yerden büyüklerin önemli konular üzerindeki konuşmalarını dinlerler. Bu köy odası konuşmaları, gençlerin terbiyesi ve olgunlaşmaları üzerinde çok önemli bir rol oynar. Burada yıllarca yaşlıları sabırla dinleyerek köye ait işleri öğrenirler. Büyüklerinin şehirlilere örnek olacak kadar güzel ve mantıklı konuşma tarzlarını kavrarlar. Onlardan, birbirlerinin sözlerini kesmeden, bağırıp çağırmadan, itidal, soğukkanlılık ve ihtiyatla meseleyi ele almasını, bazan gerginleşen havayı yumuşatmak için şaka ve lâtifelerle sözlerini süslemesini öğrenirler. Köylünün düşüne taşına konuşma tarzını, bizim okumuş şehirlilerin birbirlerinin sözünü keserek bağıra çağıra konuşmalarına yeğlerim.

Delikanlılar kendi aralarında kızlardan daha yoğun bir toplum hayatı yaşarlar. Kışın sık sık toplanır, orta yaşlılardan ayrı eğlentiler yaparlar. Düğünlerde grup halinde hareket eder, meydanda herkesin önünde temsiller verir, oynarlar. Hep birlikte başka köylere sinsin (ateş çevresinde yapılan bir çeşit dans) oynamaya giderler. Bazı köylerde ayrıca bir delikanlı teşkilâtı vardır. Buraya bütün gençler girebilir. Bu teşkilâtın yazılı hiçbir yasası veya programı yoksa da kuşaklardan beri geleneklerle gelen bir takım kuralları ve ahlak ilkeleri vardır. Çoğunluğun oyu ile bir de başkan seçilir. Teşkilâtın biraz parası da vardır. Bu para çeşitli yollarla elde edilir. Örneğin, düğünlerde başka bir köyden gelin almaya gelen erkekleri âdet gereğince köyün delikanlıları ağırlar. Onları evlerine misafir eder, atlarına ve arabalarına bakarlar. Onlar buna karşılık delikanlılara para verirler. Gelin gideceği gün delikanlılar birçok muziplikler yaparlar. Gelinin bineceği arabanın atlarını veya arabayı koydukları ahırın anahtarını saklar, bahşiş almadıkça vermezler. Bundan başka oğlan tarafı beş altı lira vermedikçe

gelinin evden çıkarılıp hakçılara (gelini almaya gelenlere) verilmesine izin vermezler. İşte bu şekilde âdetlere uygun olarak toplanan paralar teşkilâtın parası olur.

Delikanlı gurubunun başlıca fonksiyonu eğlencedir. Bunu özellikle reis (başkan) temin eder. Yazın herkesin tarlalarda işi olduğundan eğlenmek kimsenin aklına gelmez. Fakat kış gelince her şey değişir. İş azalan erkekler bol bol eğlenmek için fırsat bulurlar. Bütün düğünler kışın olur. Bundan başka aralarında para toplayarak veya kura ile yapılacak yemeklerin masrafını aralarında bölüşerek kendi kendilerine ziyafet verirler. Yaşlı erkeklerinki içkisiz, fakat delikanlıların ziyafeti içkilidir. Bundan başka düğün haftaları da eğlenmek için uygun bir fırsat sayılır. Böyle zamanlarda çok defa delikanlılar aralarında para toplayarak şehirden kadın getirir ve eğlencelerinde oynatırlar. Buna, pek sık tekrarlanmamak şartıyla, yaşlılar tarafından göz yumulur ve delikanlılara hak verilir.

* * *

Bir Köyde Oturak Alemi

Vaktiyle yazmayı çok istediğim, fakat cesaret edemediğim bir olayı notlarım arasında bulunca bu kez yazmadan edemedim.

Ankara'nın oldukça kalabalık bir köyünde dört-beş düğün biraraya gelmişti. Genç veya orta yaşlı, evli veya bekâr erkeklerin paraya kıyıp Ankara'da genelevlerin bulunduğu Bentderesi'nden bir kadın getirdiklerini öğrendim. Erkeklerin meclisine giren tek kadın ben olduğumdan, kadınlar beni oraya gitmeye zorladılar. Benden durumu öğrenmek istiyorlardı.

Gittim. Önce kadını gördüm. Giyimi gecekondlu kadınlarınkı gibiydi, elinde bir torba vardı, soyundu, torbadan oyuncuların giydiği telli pullu bir entari, topuklu kırmızı ayakkabılar ve ince çoraplar çıkarıp onları giyindi. Bana göre ağzını dolduran altın dişleriyle şişman, çirkin bir kadındı. (Şişmanlık

köylerde makbuldü.) “Belki daha iyisine paraları yetmedi” diye düşündüm. Oynayacağı zaman köy odasına gittim. Erkekler rakı içip biraz da meze yiyorlardı. Gelenek gereğince hiç ses çıkarmadan oturuyor, edepli bir şekilde daha ziyade önlerine bakıyorlardı. Gençlerden biri tef çalıp türkü söylüyor, kadın altın dişlerini göstererek orta halli bir oyun oynuyordu.

Asıl beni şaşırtan, bundan sonrası oldu. Kadın on beş gün kadar köyde kaldı. Önce en zengin sayılanın evine, daha sonra da ötekilerin evlerine sırayla birer ikişer gün gitti. Kadınların bu duruma nasıl tahammül ettiklerini bir türlü anlayamıyordum. Önce kadınlarla konuştum. Onlarda kocalarının hareketlerine karışmak gibi bir kavram yoktu. Evine kadın gelenlerden birisi ağlıyordu. Önce kocasını kışkandığı için ağlıyor sandım. Sorduğumda: “Ev sahibim (karıkoca birbirlerine “evsahabım” yani evsahibim derler) benim yeni çarımı (başörtüsü) pazen kumaşımı ona verdi. Üstelik kuruttuğum üzümle de onunla beraber yedi” dedi. Bu onun gerçek duyguları mı yoksa bahane miydi, anlayamadım.

Sonradan bana en çok yaklaşan, ilkokulu bitirmiş bir delikanlı ile konuştum. “Kadınların buna nasıl razı olduklarını” sorduğumda “Ne var bunda? O kadın zaten o yolun yolcusu. Kalıcı değil ki, nasıl olsa gidecek” dedi. Kadınlardan yüzde yüz sadakat bekliyorlardı, ama erkekler karılarına sadık kalmak zorunda değildi. İsterlerse, daha doğrusu durumları müsaade ederse dörde kadar evlenebilirlerdi. Kadınların hiçbir şey demeye hakkı yoktu. Erkeklerle hesap sormak kimsenin aklına gelmiyordu.

* * *

Delikanlılar yalnızca eğlenmek için değil bazen de birbirlerine yardım etmek için bir araya gelirler. Evlenmek isteyen fakir bir delikanlıya teşkilâtın parasından uzun vade ile ödünç para verilir. Ev yapmak isteyenlere, borcu olanlara, hastalananlara da

yardım edilir. Bir delikanlıya sevdiği kızı vermezlerse arkadaşlarının yardımıyla onu kaçıır. Kızın gönül rızası bunda büyük bir rol oynamaz. Delikanlının arkadaşları, güzellikle olmazsa zorla kızı kaçırmayı görev bilirler. Delikanlılar arasında spor yaşamı gelişmemiştir. Yalnız ara sıra düğünlerde geleneksel oyunlardan cirit oynanır. İlk erkek çocuk doğduğu zaman da güreş tutulur.

Kız olsun, erkek olsun, gençlerin hayatı eski kuşaklara göre büyük değişiklikler göstermez. Erkekler askere gittikleri ve şehirlerle temas ettikleri için az çok yeni fikirler edinirler. Fakat kızlar muhitlerinden dışarıya çıkmadıkları için hemen hemen pek az farkla annelerinin hayatlarını yaşamaya devam ederler. Hayatta işe yaradığı için okumanın gerekliliği erkekler için kabul ediliyor, demiştik. Fakat bunun dışında, yüksek öğrenimin önemi ve bilgi edinmenin amacı hakkında açık fikirlere sahip değillerdir. Köye, yararlı yayınlar, tarım kitapları veya edebi eserler hiç girmez. Siyasal olaylardan haberdar olmak için “Köroğlu”, “Karagöz” gibi gazeteleri okurlar. Bundan başka kış geceleri hep birlikte eğlenmek ve hoşça vakit geçirmek için ucuz baskılarla çıkarılan Kan Kalesi, Hazreti Ali Cengi, Tahir ile Zühre, Elif ile Mahmut, Arzu ile Kamber gibi eski zaman hikâyelerini okurlar. Bu kitaplar köy gençlerine yeni hiçbir şey öğretmez ve bugünün hayatına da uymaz. Fakat bugün maalesef halkın istediği dille yazılmış, kolay, öğretici ve eğlendirici kitaplar da yoktur. Devrimimizin ülkenin derinliklerine kadar ulaşabilmesi için teknik değişiklikler, taşıtlar ve bunların yanı sıra uzak köylere yeni fikirler, bugünün hayatına uygun bilgiler taşıyacak, aynı zamanda halkı cezbedecek yeni yayınların gerekli olduğu kanaatindeyiz.

12. EVLENME ZAMANI

Köy çocukları şehir çocuklarına benzemez. Oyun devreleri çok kısadır, sıkı bir iş hayatı içinde birkaç yılda köy işleri hakkında analarının, babalarının bildiği her şeyi öğrenir ve evlenmeye

hazırlanırlar. Kızlar on üç-on dört yaşlarından itibaren genç kız, oğlanlar da on beş-on altı yaşlarında delikanlı sayılmaya başlarlar. Hali vakti yerinde babalar, oğullarının bir an önce mürüvvetini görmek, torun yetiştirmek isterler. Kız ana ve babaları da evlatlarının namusuna söz gelmeden on beş-on altı gibi, evlenmek için en makbul yaşlarda iken *yerlerine yerleştirmek isterler*. Bunun için kızlar on altı-on yedi, oğlanlar da on dokuz-yirmi yaşlarında evlendirilirler. İddia edildiğine göre eskiden daha geç evlenilirdi. Özellikle kızların çoğu yirmi beşi bulurdu. Bugün ise evlenme yaşı gittikçe küçülmektedir. Evlenecek çocukların resmi nikâh yapılacak yaşa henüz gelmemiş olmaları bir sakınca oluştursa da düğüne engel değildir. Düğün yapıldıktan bir iki sene sora da belediye nikâhı yapılabilir. Bazen de hiç yapılmaz.

Bazı köylerde otuzuna gelmiş kızlara rastlanırsa da bunlar çoğunlukla evlenemeyecek kadar anormal, yahut sakattırlar. Elvan köyünde bir tane bile yaşlanmış kız yoktur. Yalnız bir tane, aptalca olduğundan dolayı kırk yaşlarına geldiği halde evlendirilemeyen Musa Yörük'ün kardeşi vardır. Bunun aksine, evlenme yaşından küçük olanlar arasında evlenenler daha çoktur. Örneğin on bir-on iki yaşlarında görünen, ağır tavırlı küçük bir kız çocuğunun ulaşıklı (nişanlı) olduğunu söylediler. Şehriban, fakir amele Aziz dayının kızıdır. Kız, Saraycık'ta gelin olan ablasına misafir gitmişti, orada beğenip on beş yaşlarında bir hoca oğluna istediler. Şehriban'ın annesi üvey olmasaydı pek muhtemel ki bu kadar erken vermezlerdi.

Erkeklerden de on beş-on altı yaşlarında evlenenler vardır; bu bazen olur. Örneğin birkaç ay önce köyün zenginlerinden Halil Ağa öldüğü zaman çocukları yalnız kaldı. Çünkü anaları üveydi ve derhal, ölenin akrabalarından olan karısı ölmüş bir adamla evlendirildi. Evdeki üç oğlana bakacak kimse kalmadığından konu komşu ve akrabaları on altı yaşındaki en büyük oğlanı civar köylerden birinden on sekiz yaşında bir kızla evlendirdiler. Evi idare edebilmesi için gelinin büyücek olması tercih edildi. (Bu

gibi durumlarda yaşları uygun olmadığından çiftler kaçamak olarak imam nikâhı ile evlendirilir. Evlenecek yaşa geldikleri zaman da formaliteyi tamamlamak için belediye nikâhı kıyılır. Köyde bu tarz hareket geleneğe uygun olduğundan asla ayıp sayılmaz.)

Evlatlarını istedikleri gibi evlendiren ana babalar, ondan sonra ölseler bile gözleri açık gitmez. Fakat düğün yapamayacak, aile geçindiremeyecek kadar fakir olanların evlenmesi gecikir. Bunlar ancak iki yüz lira kadar para biriktirip başlık parası verecek ve düğün yapacak bir duruma gelince evlenmeye kalkarlar. İleride ayrıntılı bir şekilde anlatacağımız Seyyit Ahmet bu sebepten dolayı ancak otuz yaşlarında evlenebilmiştir. Köylerde bunca yaygın olan “başlık parası”nın kadınları köleleştirdiğine inanıyorum.

Kızlardan, evlenmek konusunda geç kalanlar bulunur. Köyün en yaşlı kızı kendi iddiasına göre on sekiz yaşındadır. Komşularından bazılarına göre yirmi iki yaşında vardır. Hatta yirmi beş olduğunu söyleyenler de az değildir. Çünkü köyde yaşıni veya evlatlarının yaşıni kesin olarak bilenler pek azdır. Özellikle yaşlananlar, yaşlarını hesap etmekten büsbütün vazgeçerler. Satı’nın yaşı hakkında yapılan iddia da bilmediklerinden ileri gelmektedir.

“Köyde bir aile, oğluna alacağı kızın nasıl olmasını ister: zengin mi, güzel mi yoksa namuslu mu?” türünden bir soru sorulsa genellikle şu tarzda cevap verilir: “Zenginlik de güzellik de hiçtir. Kızda da oğlanda da çalışkanlık ve namuskârlık aranır..” Teoride böyle olmakla birlikte, tetkiklerimiz ilerledikçe şu sonuca vardık ki Elvan’da ve diğer yerlerde gerçekte durum böyle değildir. Gerçi bir kızı seçerken onun namuskârlığı başta gelir, fakat köyün kızları genellikle namusludur. Güzellik de göreceli bir rol oynar. Kızın güçlü ve sağlıklı olmasına aslında çok önem verilir. Fakat evlenmede en önemli rol oynayan yön, servet ve statü meselesidir. Zenginlerin genellikle kendi köylerinden veya civar köylerden hali vakti yerinde ailelerden kız aldıkları, fakirlerin de fakirler ve öksüzlerle evlendikleri görülür.

Örneğin köyün hali vakti yerinde ailelerinden Ömer Ağa ve Mehmet Aşıkgillerin gelinleri zengince ailelerin kızlarıdır. Kocalarının ailesi de bununla iftihar ederler: *soyu kökü belli, sütü temiz* gibi deyimler her zaman duyulur ve bu deyimler kızlar hakkında kullanılır. Böyle kızlar görgülü ve terbiyeli olur, kanaati vardır. Halbuki kız tarafı çeyiz yapmadığından oğlan tarafı için zenginliğinin hiçbir yararı yoktur. Üstelik aile kıymetli kızını pahalıya satar, birkaç yüz lira da başlık parası alır. Oysa, örneğin fakir Seyyit Ahmet'in aldığı kız da öksüzdür. Ahmet Bolkan evlenmek için memleketi olan Ayaş'a giderek oradan öksüz bir kız almıştır. Bunun gibi örnekler çoktur.

Yalnız bazen babası ölen zengin fakat öksüz oğlanları, eve bir kadın girsin diye alelacele evlendirmek gerekir. Uzun uzun düğünler, törenler, masraflar yapmaya zaman olmadığı gibi, onun mürüvvetini görecektir babası da yoktur. O zaman şöyle münasip bir kız bulunarak âdet yerini bulsun diye alelacele bir düğün yapılır ve çocuk evlendirilir. Mürüvvetini yalnız anası görür.

Civar köylerden getirilen gelinlere gelince, bunlar çeşitli sebeplerle bulunur ve seçilirler. Bazen düğün vesilesiyle köye gezmeye gelenler, orada bir kız beğenerek oğullarına almak ister veya akrabalarından görüp beğenen birisi oğlan tarafına tavsiye eder. Bazen bir kadın kendi köyünden, hatta kendi akrabaları arasından bir kızı beğenerek oğluna almak ister. Aynı köyden bu şekilde gelen gelin ve kaynanalar çok defa iyi geçinirler. Bu inanç hemen her köyde vardır. Örneğin Ayşe hala oğluna kendi geldiği Karaca köyünden gelin aldı. Bazen de bir üvey ananın akrabaları onu ziyarete geldikleri zaman, yanlarındaki kız, evin oğlu tarafından beğenilerek istenir.

Dul erkekler daha çok fakir köylerden ve fakir ailelerden kız alırlar. Fakir olan aileler güveyin yaşına, malına, dulluğuna bakmadan kızlarını daha kolaylıkla verirler. Örneğin Türkmen kabilesinden Hacı, karısı lohusalıkta ölünce, Tişirek köyünden Raziye'yi aldı. Zaten bu köy fakir bir köydür. Ondan başka dul

erkekler de hep aynı köyden evlenmişlerdir. Raziye sekiz sene evvelki evlenmesini şöyle anlattı: O aralık Raziye'nin annesi hastaydı. Birkaç delikanlı kız, bir kocakarının tarlasını biçmeye gittiler. Anası Raziye'ye "gitme" dedi ise de Raziye: "Artık iyileştin, gideceğim" dedi ve gitti. Tarlada çalışırken kızlardan biri: "Raziye, anan çok hasta..." diye bağırdı. Kız hemen eve doğru seğırtti. Eve varınca anladı ki kendisini aldatmışlar. Evde ikisi kadın ikisi erkek dört misafir vardı. O da bir tarafa oturdu. Ona dikkatle baktılar, saçlarını görmek için başını açturdılar, dişlerine baktılar. O zaman anladı, başını açtı: "Nah işte başım keldir, şimdi gördünüz mü?.." dedi. Kadınlar Raziye'ye: "Biliyor musun niye geldik? Sana düğür (görücü) geldik.." dediler. O da "Beni neye çağırıdınız? Öşürüm* mü alacaktınız?.." diye karşılık verdi ve gerisin geriye tarlaya döndü.

Akşam eve geldiği zaman iş bitmiş, annesi Raziye'yi satmıştı (yani evlendirmeye söz vermişti. *Çoğu köyde kız evlendirmeye, başlık parası yüzünden, kız satmak denir.*) Otuz lira başlık (ağırlık) verdiler, beş liraya küpe, yine dört-beş liraya gümüş bilezik ve kemer aldılar. Raziye böylece evlendi. Ama ev darlıktı. Adam besbelli karısının hastalığında para sarfetmiş, fakir düşmüştü. Şimdi üç çocuğu, bir de üveyi var. Çünkü birinci zevce lohusalıkta öldü, bir de bebe bıraktı. Geçende babası Raziye'yi görmeye geldi. "Ah yavrum, bir sen yabandasın, öteki iki kardeşin yanımda.." dedi. Raziye de "Bana yedireceğiniz ekmeğiniz yokmuş ki yabana verdiniz..." diye karşılık verdi.

Dul erkeklerin fakir kızlarla evlendiklerine dair birçok örnek vardır. Örneğin birkaç ay önce Mehmet Bıyık'ın genç karısı öldü. Çünkü Etimesgut doğum evinden kendisini bir ay önce çağırtdıkları halde gidemedi, doğum zamanı gelince birdenbire ölüverdi. Kocasını yalnız kalınca "bir erkeğin kendisine bakamayacağından" ve "evi barkı dağılmasın" diye derhal Mehmed'i

* Öşür: Eskiden Aşar vergisi denilen bir vergi verilir, yani ürünün onda biri devlete teslim edilirdi.

evlendirmeye kalkıştılar. Konu komşu, hısım akraba ön ayak olup bir ay içinde yine fakir köyü sayılan Tişrek'ten fakir ve güzel bir kız aldılar. (Köyde zevcenin öldüğü durumlarda, erkek yalnız ve zengince ise hemen hiç vakit geçirmeden derhal evlendirmek âdetidir.) Çok masraf yapılmadı. Zaten iki senelik gelin olan ölmüş zevcenin de pek çok eşyası vardı. Biraz öteberi daha aldılar ve alelusul düğün yaptılar. Erkek dul da olsa aldığı kız bekârsa düğün onun hakkıdır. Esasen düğün, kızın şerefine yapılan bir törendir. Bu kızın görüp göreceği en büyük gündür. Erkek bekâr, aldığı kadın dul olduğu takdirde düğün yapmak asla âdet değildir.

Dul erkekler, eğer karılarından memnun idiyseler, bazı durumlarda ölen karılarının kız kardeşi veya akrabasıyla evlenirler. Örneğin İbrahim Altıkulaç, Elvan'ın yerlisi olan bir kadınla evlenmişti. Karısı öldükten sonra onun kız kardeşi ile evlendi. O da öldükten sora dışarıdan bir kadınla evlendi. Nail halanın birinci gelini nazarla öldü. Bu defa kadın oğluna ölen gelinin teyzesinin kızını aldı. Dul ve çocuklu erkekler eğer yaşlıca iseler, çoğunlukla dul ve çocuklu kadınlar ile evlenirler.

Dul kadınların gençleri bile genellikle kendilerinden yaşlı erkeklerle evlenirler. Çocuksuz ve genç dul erkekler birçoklarının nazarında delikanlı sayılır ve kızla evlenirler. Çocuksuz dul kadınların ölen kocalarının evinde uzun süre kalma zorunlulukları yoktur. Böyle kadınların çok geçmeden kısmeti çıkar. Çocuklu kadınların ise kocasının evinde çalışarak kocaya varmadan çocuklarına bakmaları tercih edilir. Böyle kadınlar çocuklarını kocalarının akrabalarına bırakarak evlenirlerse kamuoyunca hoş görülmez, ayıplanırlar. Diğer bazı kadınlar ise çocuklarından bir kısmını veya hepsini birden beraberlerine alarak kendi babalarının evine gider veya çocuklarıyla birlikte kocaya varırlar. Fakat bu şıklardan hiçbirisi toplum nazarında makbul sayılmaz. Böyle çocuklar üvey babalarının yanında büyürlerse yerli sayılmaz, üvey sayılırlar. Çünkü, halkın tabiriyle "tohumları başkadır". Bu çocuklardan bahsederken "anasının yanında tay geldi" derler.

Çocuğun yapısında ananın rolü bilinmez. O doğrudan babanın malıdır. Çocuğun oluşunda “tohum-tarla” teorisine inanılır.

Dul kadınların çok defa kendilerinden çok daha yaşlı dul erkeklerle evlendiklerini söylemiştik. Örneğin Havva genç olduğu halde iki defa kocası ölüp dul kalınca üçüncüde kendisinden yirmi yaş kadar daha büyük olan Halil ağaya vardı. O da ölünce köylü, kadının “uğursuz” olduğuna kanaat getirdi. Şimdi kadının dördüncü kocasının da öleceğini zannediyorlar. Hatta kocayı evlenirken de uyarmışlardı.

Bazı durumlarda dul kadınlar bekâr erkeklerle de evlenirler. Fakat bu nadirdir ve hoş görülmez. Örneğin Fadime halanın oğlu Aşık Ahmet çok gençti. Nasibe'nin de kocası ölmüş, iki kızıyla dul kalmıştı. Üstelik kadın köyde iyi olarak tanınmıyordu. Çünkü düğünü olmamış, gidip ortak üstüne “oturu düşmüştü”. Nasibe, Fadime halaya: “Bir oğlun askerde, ama beni küçük oğlun Ahmed’e alsan varırım” dedi. Fadime hala bu lafı hiç söyletmedi bile. “Ben dul kadını ergen oğluma almam” dedi. Bundan başka kadın Ahmet'ten on yaştan fazla büyüktü. Kadın boş durmadı, gidip meseleyi Fadime halanın eltisine anlattı. O da oğlana deyiverdi. Oğlan kadını istedi. Bunun için öyle bir kadını gelin diye almaya mecbur oldular. Yine de eşya yaptılar. Sandık, kilim, yatak gibi eşyaları aldılar. Kadın kocasını etkileyip Fadime Hala'yı gözünden düşürdü.

Diğer bütün köylerde olduğu gibi, dul kadınların kayınları ile evlenmesi Elvan köyünde de bir problem halindedir. Burada da birkaç tane kocasının kardeşine varmış kadın vardır. Taze bir gelinin kocası öldüğü zaman, erkeğin ailesi gelinden memnunsu onu evden çıkarmak istemez, eğer varsa, ölenin büyük ya da küçük kardeşiyle evlendirirler. Daha doğrusu büyük kardeş çoğunlukla evli olduğu için küçük kardeşe alırlar. Sorulduğu takdirde yenge, kayın evlenmesi çok defa bu şekilde izah edilir. Fakat birçok durumda bunun hissi olmaktan çok ekonomik nedenleri vardır. Çünkü geline bir hayli masraf edilmiş, düğün ve eşya yapılmıştır. Gelin giderken eşyayı veya onun değerine karşılık

olan parayı beraber götürecektir. Eğer ölen kocasının kişisel malı, tarlası bahçesi varsa ondan da hisse ister. Bu kadar para ve tarla aileden çıkıp kadının sonradan evleneceği yabancı erkeğe gideceği ve evdeki oğlana yeniden masraf edip düğün yapılacağı yerde dul gelini alarak hiç masrafsız işin içinden sıyrılmış olurlar.

Bir örnek verelim: Emine kadın kendisini severek alan kocasıyla pek kısa bir zaman yaşayabildi. Çünkü adam seferberliğe gitti, geldikten birkaç ay sonra da öldü. O zaman oğlanın babası da hasta idi. Aksiliğe bakın ki oğlan babasından yirmidört saat önce öldüğünden mal Emine'ye kalmadı. O zaman Emine yirmi yaşındaydı, güzeldi ve çocuğu yoktu. “Başın sağ olsun”a gelenler, düğürlüğe geldiler. Fakat kaynanası ve kayını onu dışarı salmak istemediler. Kardeşlerine tekrar masraf edip düğün yapmamak için Emine'yi on beş yaşlarındaki İbrahim'e aldılar. İki kızları oldu. Lâkin bu koca çok huysuz çıktı. Şimdi de anası, kardeşi onu fitliyorlar, “Sen delikanlısın, bu senden büyük” diyorlar. Adamı evlendirmek istiyorlar. Fakat bereket versin ki adam fakir, bunun için evlenemiyor.

Evvelce de söylediğimiz gibi, bir ailede kavganın en önemli sebebi çocuk olmamasıdır. Gerçi Emine kadının iki kızı var, fakat oğlu yok. Kocasını erkek evlat istiyor, fakat kadın artık çocuk doğuramıyor. Bunun kadına göre iki sebebi var. Emine kadın vaktiyle üç oğlan doğurdu: Birisi hastalanıp öldü; diğeri nazarla öldü, çünkü çok güzeldi; üçüncüsünde de gebeliğinin son günlerinde kocası beline iki maşa vurdu, çocuk vaktinden önce doğdu, birkaç saat yaşadıkdan sonra öldü. İhtimal ki bundan kendisine bir zarar oldu. Emine kadının gösterdiği diğer bir sebep de şu: Daha kırkı çıkmadan, adama yaranmak için tarlaya çift sürmeye gitti. Bu, kadınlar için pek ağır bir iş olduğundan ihtimal ki bunun bir zararı oldu, kadın bir daha çocuk doğuramadı. Bundan başka pek çok örnekler daha vardır. Köyde en çok arazi sahibi bulunan Kadir ağa da ölen ağasının karısını aldı. Onların oğulları bulunmakla beraber bugün hiç geçinemiyorlar. Gördüğüm

örneklere göre genellikle böyle oluyor. Erkekler, ailelerinin kendilerine verdiği yaşlı yengelerini genellikle sevemiyorlar.

Ne kadar yaşlı olurlarsa olsunlar dul erkeklerin bir daha evlenmemeleri söz konusu değildir. Çünkü köylerde kabul edildiğine göre, bir erkeğin daima kadınlara ihtiyacı vardır. Kadınların yaptığı birçok işler vardır ki (yemek pişirmek, çamaşır yıkamak, dikiş dikmek, çorap örmek gibi) erkekler bunları hiçbir zaman yapamazlar. Çünkü kadın işlerini yapan erkekler küçük düşer. Hatta yaşlı bir erkeğin evde işlerini görecektir gelinleri ve kızları da olsa yine hiç kimse ondan evlenmemesini isteyemez, yaşlı bir adamın evlenmesi herkesin gözünde pek doğaldır. Bütün diğer köylerde olduğu gibi, Elvan'da da dul yaşamaya karar vermiş bir erkeğe rastlamadım. Bugün köyde geçici olarak dul olan erkekler vardır. İbrahim Altıkulaç'ın karısı kaçtı, fakat aralarında hâlâ nikâh bağı var. Şimdilik kendisine yirmi yaşlarındaki kızı bakıyor, fakat kız nasıl olsa ileride evleneceğinden kendisi de evlenmeye mecbur olacaktır. Muhtarın kardeşi olan otuz altı yaşlarındaki Sadık duldur. *Karısı başka bir adamla kaçtı.* Kendisi evlenmek istiyor, hali vakti yerinde olmadığından kolayca evlenemiyor. Bunlardan başka karısı tarafından terk edilmiş adamlar var, fakat hepsi evlenecek. Köyde Yörük kabilesinden hiç evlenmemiş, kırk yaşlarında bir adam var. Fakat biraz serser ve hayırsız olduğundan hiç evlendirmeyecekler. Esasen anası onu oğul yerine koymaz bile. Aptallık büyük kusur.

Çoluk çocuk sahibi, özellikle evde kendisine bakacak oğulları ve gelinleri bulunan bir kadının evlenmesi köyde çok ayıp sayılır. Nadiren bu kurala uymayan dul kadınlar bulunursa, evlatları böyle olan analarının hallerinden çok arlanırlar. Bugün köyde yedi yaşlı dul kadının bulunduğunu söylemiştik. Bunlardan altı tanesinin yetişmiş evli oğulları ve gelinleri bulunduğundan mevkileri vardır. Sonuncuya gelince, bu kadının oğlu yoktur. İki kızı başka köyde evlidir. Genellikle *damatla beraber oturmak âdet olmadığından* kadın köyde kaynının yanında oturur. Köyün yerlisi de değildir. Yabandan gelin olarak gelmiştir.

Bu yüzden durumu zordur. Köy kadınları arasında bir mevkii yoktur. Bu nedenlerle oğul sahibi olmak erkek için olduğu kadar kadın için de çok önemlidir.

Elvan'da yetişmiş oğulları ve gelinleri bulunduğu halde bu âdeti gözönünde bulundurmaksızın evlenen yalnız bir kadın vardır. Bu altmış yaşlarında bulunan Havva kadın bundan birkaç sene önce yanlarına ırgatlıkla gelmiş olan, kendisinden on beş yaştan daha küçük olan bir adamla sevişti. Oğulları bir gece onu sütlükte bu adamla yakaladılar. Adama temiz bir dayak attıktan sonra köyün hatırı sayılır adamlarını eve davet ettiler. Onlara da durumu anlattılar. “Ana, ne yaptın, sen bu adamı bırak, biz seni görmemiş olalım” dediler. Kadın dinlemedi: “Sizden bana ne fayda, karışmayın, o adama varacağım..” dedi. Bunu duyan ağalardan biri, “Bu kadar bebe ile torun ile, bu işi yapmaya utanmaz mısın? Senin gibi hayasız kadının yüzüne bakmayız..” dedi ve lambayı söndürdü. Kadın neticede bu adamla evlendi. Fakat bu, konu komşu ve oğulları arasında çok ciddi, çok ayıp bir mesele oldu. Hatta oğullarından birisi o kadar utandı ki: “Biz namuslu bir adamın evladı idik, anamız bunu yapınca biz gayrı kendimizi ölü bilelim” dedi. Uzak bir yere göç etmek için sattı savdı. İlk hiddet geçince, komşuları da “Vazgeç bundan, evini köyünü bırakıp nereye gidebilirsin?” deyince gitmekten vazgeçti, fakat satıp savdığından fakir düştü. Oğulları artık kendisiyle görüşür. Fakat bir tanesinin evine gidemez. Çünkü oğlu bunun için yemin etmiştir. Toplum baskısının ve geleneklerin bu kadar güçlü olduğu köylerden bile arada sırada asiler çıkar.

13. KIZ KAÇIRMA VE KUMALAR

Ankara köylerinde kız kaçırma olayları çoktur. Kızla oğlan birbirlerini sevdikleri zaman kızın ailesi vermezse söz birliği ederler, oğlan kızı kaçıır. Kız tarafının kızını vermek istemeyişlerinin başlıca sebebi, oğlan evinin fakir olup başlık parasını veremeyişi, kız tarafının istediği koşullarda düğün yapamayışıdır.

Bu gibi fakir oğlanlar araya aracı koyarak düğünsüz kaçması için kızı kandırırlar. Kızın kaçması halinde oğlan evi masrafsız kurtulduğundan dolayı her zaman memnun olur. Fakat kız tarafı bundan çok arlanır. Nüfusu az olan Elvan köyünde kız kaçırma olayları azdır. Köyün birkaç kızı arasında son senelerde kaçan ya da kaçırılan olmamıştır. Fakat civar köylerde kız kaçırma olayları çoktur. Son günlerde Saray köyünde bir kız kaçırma girişimi oldu. Bir oğlan bir kızı istiyordu. Başka bir köyde zengin bir dul adam da bu kızı istedi. Kızın ailesi de bu zengin adamı tercih ederek kızı nişanladılar, kızı da razı ettiler. Oğlanla arkadaşları bu kızı kaçırmaya karar verdi. Kız su alacağı zaman otomobili çeşmeye yaklaştırdılar. Kızı kapıp içine atmak istediler. Kız bağırdı, kurtulayım derken çeşmenin yalağına düştü. Civardan inek çobanları gelip kızı kurtardılar. Şoför kaçtı, öbür adamlar köyün içinde kaldı. Ama bu adamlar köylüden dayak yemedi, çünkü köylü onların tarafını tutuyordu. *Kız istemese de yine oğlan tarafını tutarlar.* Bu olayı anlatan kadının oğlu o köyden bir kıza nişanlı (ulaşıklı) olduğundan kadının içinde bir korku vardı: “Şükür bizim kızın hiçbir ilişkisi yok, varsın evde beklesin, nişanlı kızın suda işi ne? Evde otursun, şimdi zaman kötü oldu” diyerek nişanlı kızların nasıl hareket etmesi gerektiği hakkında düşüncelerini söylemiş oldu.

Civarda kaçırılan kızlar bazen Elvan’ı yakından ilgilendirir. Çünkü Elvan’a nişanlı olan kızların da bazen kaçırıldığı olur. On beş gün önce Elvan’da böyle bir kızın düğünü oldu. Yapracık köylü Azime, Elvan’dan Mehmet Erdem’in oğlu Halil İbrahim’e nişanlı idi. O köyde pek serseri olarak tanınmış olan bir oğlan, güzel bir kız olan Azime’ye göz koydu. Kız çeşmeye su almaya gidince oğlan birkaç arkadaşının yardımı ile kızı zorla kaçırdı. Kızın söylediğine göre ona zorla rakı içirip sersemlettiler. Tam bir ay bu oğlan kızla birlikte civar köylerde dolaştı. Yakalayacaklar korkusu ile bir yerde yerleşip kalamadı. Ankara’ya da gittiler. Sonunda kız, “Nişanlımı isterim” diye tutturdu. Kızı Elvan’a getirdiler. Buradakilere kızı almak çok ağır geldi, ama yine de aldılar. Çünkü fakirce olan bu insanlar, bu kız için 70-80

lira kadar para harcamış bulunuyorlardı. Komşuları onları haklı buluyorlar: “Ne yapsınlar, başka bir kıza yeniden nasıl masraf etsinler? Zaten fakir insanlar...” diyorlar.

Biz evlerine gittiğimizde Azime yemek pişiriyordu. Bütün yeni gelinlerin yüzündeki o mahcup ifade onun yüzünde de vardı. Yeni al şalvarlar giymişti. Yeni gelin olduğunun işareti olmak üzere elleri bileklerine kadar kınalıydı, bileklerinde de gümüş bilezik vardı. Düğünden sonra bir ay süre ile gelinlerin saçlarına örülmesi âdet olan beyaz gelin telleri on beş günden önce onun başından çıkarılmıştı. Sebebini sorduğum zaman “Başına ağır geldi de ondan...” dediler. Fakat asıl sebebi daha sonra kulağıma fısıldadılar: *Maceralı bir şekilde gelin olduğundan, diğer gelinlere yapılan geleneksel düğün ona yapılmamıştı. Davul dövülmedi. Geline üç liraya iki gümüşlü bilezik, iki liraya gümüşlü küpe, dört liraya gümüşlü top kemer almışlardı.* Komşular: “Kaynana üvey. Onun için geline kulak asmaz. Asıl kaynanası olsaydı böyle olmazdı...” dediler. Evlerinin eşyası oldukça iyiydi. Diğer gelinlerin evinde olduğu gibi altı tane halı yastık, yerde kilimler, bir sedir, yeşil boyalı sandıkların üstünde birkaç yatak ve yorgan vardı. Düğün böyle acele ve uygunsuz olduğundan ancak iki üç kat yatak ve yorgan diktirebilmişlerdi. Oğlan evinin çok yatak yaptırması âdet olduğundan terzilik eden imamın karısına, dikmesi için verilmişti.

Evdeki Yeni Gelinin Eşyaları:

Gelinin, tararken dökülen saçları örülüp süs olsun diye duvara asılmıştı. Üstünde de ipe dizili mavi katır boncukları asılıydı. Hepsinin üzerinde bir ipek krep örülmüştü, bu gelinin ana-sından kalmaydı. Gelinin sandığında birkaç entari ile takım (yani çinti ve içlik/şalvar ile bluz) vardı. Gelinlik elbisesi olan al kadife üstüne sırma işlemeli bindallı otuz sene öncesine, kaynanasına aitti. Fakat iyi ve temiz muhafaza edilmişti. Pembe ipekli şalvarı altına giyiliyordu. Elbiseleri ütölemek köyde

bilinmiyordu, zaten ütü de yoktu. Katlanırken bir komşu: “İpekli ipekliyi yer, arasına pamuklu bir kumaş koy da öyle katla” dedi. Ve buruşmasın diye yuvarlakça dürüp bükerek katladılar. Köy kadınları, eski şehir kadınlarında olduğu gibi *çeyizlerini kızlarına değil gelinlerine saklarlar. Oğullarının düğününün parlak olmasına özenirler.*

Bir sene sonra Elvan’a yeniden gittiğimde Mehmet ağanın oğlunun üç ay için hapse girmiş olduğunu öğrendik. Sebebi şu idi: Karısını eskiden kaçırmış olan delikanlı köyün etrafında dolaşıyor, Azime’yi kolluyordu. Halil İbrahim’i öldüreceğini söyleyerek tehdit ediyordu. İki erkek döğüştüler. Halil İbrahim rakibini yaraladı. Adam ölmedi ama bunun üzerine oğlan üç ay hapse mahkûm oldu. Köylünün iddiasına göre, adamı öldürmüş de olsa cezası yine çok ağır olmayacaktı.

Kız kaçırma olaylarında çoğunlukla, nişanlısı geri gelse bile erkek kızı kabul etmez. Kız zorla da kaçırılmış olsa, kendisini kaçırان adamla evlenmeye mecbur olur. Çoğunlukla da nişanlı kızları kaçırlar. Mustafa Demirkılıç’ın ilk nişanlısını kaçırmışlardı. Anası Ayşe kadın olayı şöyle anlattı: Üç sene kadar önce Ayşe, komşu Yuva köyünden bir kıza oğlunu nişanlamıştı. Köyde bu kıza göz koyan bir delikanlı vardı. Bir gün kızı kaçır-mak için arkadaşlarıyla söz birliği etti. Kız tarlaya gidecekti. Yanına bir de komşu yenge kattılar. O da bu işi biliyordu. Bunlar giderlerken delikanlı da önlerinden gidiyordu. Oğlan bir bahane ile yolda durdu. Tam kızla yenge gelirlerken yenge kızı bırakıp kaçmaya başladı. Kız da kaçmak istediye de oğlan bunu tuttu. Tarlada yalnız kaldılar. Lâkin kız teslim olmadı. Sonra oğlan kızı Balcı köyüne götürdü. Muhtar, oğlanın ahababı olduğundan bunları bir odaya kapadı. Sonunda kız: “Babamı isterim!!” dediyse de babası da oğlanın tarafına dönüverdi. Zaten böyle birşey geçtikten sonra Mustafa da o kızı almak istemedi. Kadın: “Kızı alan oğlan ötekinin berikinin yanında çalışıyor, halbuki bizim ne de olsa kendimize göre malımız var” dedi. O zaman eski nişanlının ailesi kızın köyüne gittiler. Kız evine verdikleri

eşyanın çoğunu geri aldılar. Esvaplık, takım, ayakkabı, yatak yüzü, terlik vesaire vermişlerdi. Hepsini geri aldılar. Kadın, oğluna kendi köyünden bir kız aldı. Şimdi pek iyi geçinirler. (Her şey mal ve paraya dayanıyor)

Kız kaçırma köyün geleneğinde vardır. Kızın oğlanı isteyip istememesine kimse pek önem vermez. Fakat bir kızı isteyen bir oğlan, hele hali vakti yerindeyse, halkın gözünde o kızı almaya hak kazanır. Birçok kişi ona yardım eder, onun tarafını tutarlar. Hatta bazen evli fakat çocuğu olmamak, karısı hastalıklı olmak gibi mazereti olan erkekler dahi kız kaçırmaya teşebbüs eder. Örneğin Satı Altıkulaç, böyle tehlikelere maruz kaldı. Bereket versin ki başaramadılar. *Zorla kaçırılan bir kızı gören erkekler bu işin içinde olmasalar bile kızı kurtarmaya teşebbüs etmezler. Erkeğin tarafını tutarlar.* Bu hususta kızın da bir oy sahibi olacağını kabul etmek istemezler. Kız kaçırılmalar bu saydığımız sebeplerden dolayı çok defa başarılı olduğundan, ayak direyip oğlanı cezaya çarptıran kızların ve ailelerin sayısı pek az olduğundan, bu olaylar hâlâ olmaya devam ediyor.

Köyde Kuma (Ortak) Problemi:

Uzak Ankara köylerinden bazılarında iki karılı adamlara rastlamak hâlâ mümkündür. Bunlar ya medeni kanundan önce ya da sonradan, kanunsuz bir şekilde, imam nikâhı ile evlenmişlerdir. Köyün kamuoyu bu hareketi hoş görmemekle birlikte arada imam nikâhı olduğundan gayri meşru, namus kırıcı bir hareket olarak da saymazlar. İkinci kadının çocukları birinci kadının üzerine yazılır. Halkın gözünde bir erkeğin tekrar evlenmesini haklı gösterecek başlıca iki sebep vardır: Birincisi, kadının çocuk doğuramamasıdır. Böyle bir kadın, kocası ve diğerleri yanında mevkiini kaybeder. Oğlu olmayan yaşlı kadının hiçbir surette mevki olamaz. Bazen de kadın müzmin bir hastalığa tutulur, halkın deyişiyle yatalak ya da küt (galiba felç) olur. O zaman erkek tekrar evlenmeye hak kazanır. Genellikle zenginler,

köy ağaları böyle mazeretleri olmadığı halde tekrar evlenebilirler. Bunlar: “Param olduktan sonra iki üç karı, beş on çocuk geçindirebilecek olduktan sonra, aleme ne?..” derler.

Elvan köyü, şehrin fazla etkisi altında kalmış, içinde zenginlerin bulunmadığı, az nüfuslu bir köydür. Burada bugün kumalık kalmamıştır. Civar köylerde, özellikle zengin olan Yapracık köyünde iki karısı olanlar vardır. Eskiden Elvan’da da kumalık vardı. Bugün de vaktinde kuma üstüne gitmiş, kocası veya kuması ölerək yalnız kalmış birkaç kadın vardır. Örneğin imamın karısı bundan on beş sene evvel kuma üstüne gitmişti. Sonradan kuması öldü. İmam, hemen tüm imamlar gibi aslen Of’ludur. Vaktiyle askerlikte Haymana’ya geldi. Orada bir kızla evlendi, altı sene kaldı. Bir de kızı oldu. Sonra imam sılaya gitti. Şimdi ki karısı Fadime kendisinden on beş yaş küçük ve amcasının kızı idi. İmam küçükken bu kızı severdi. Zaten o taraflarda amca kızıyla evlenmek bir delikanlının en büyük hakkıydı. Aileler de bunu isterdi. Burada da uygun yaştaki amca çocukları daima evlenirler. Bu sebeplerden dolayı, oğlu evlendiği halde imamın babası, Fadime’nin kısmetine mani olur: “Ben bu kızı yabancıya verdirmem, oğluma alacağım” derdi. İmam gelince kızı istedikler. Babası: “Öbür karıyı boşarsa veriririz” dedi. O da boşayacağına söz verdi. Düğün yaptılar. Oğlan tarafı on beşi bir yerde başlık (ağırlık) verdi. Sırmalı giysi aldılar. Herşey yerli yerinde oldu. İmam Fadime’yi alıp Haymana’ya getirdi. Kız orada bir zaman kumasıyla beraber oturdu. İlk kadın olduğundan hüküm büyük kadının elinde idi. Fadime’nin dediğine göre kendisi itaat eder, işlerin büyük bir kısmını yapardı. Kavga etmezlerdi. İmam tekrar memleketine gitmeye kalkışınca birinci karısı istemediği için imam onu boşadı. *Köyde’bu şekilde kuma üstüne gitmiş olan kadınlar çoktur.* Ahmet Aşık’ın karısı Nasibe de köyde ilk kocasına kuma üstüne gitmişti. Ahmet’e dul olarak vardı. Ben kadınlar arasından kuma bahsini açınca Nasibe hiç memnun olmadı, çünkü kendisi de hoş görülmeıyen bir şekilde hareket etmiş, kadınların deyişiyile: “davulsuz düğünsüz kuma üstüne

‘oturu düşmüştü’” Bugün Ömer Yıldırım’ın karısı olan Havva da Halil ağaya kuma üstüne gitmişti. Halil ağanın birinci kadından beş çocuğu vardı. Kadın hastalanmış öksürüyor, ağzından kan geliyordu; bu sebepten kendisi kocasını evermek istedi, Havva’yı aldı. Biraz düğün yaptılar, eşya aldılar. Sonradan kadın ölünce Havva yalnız kaldı.

Gayet şakacı bir kadın olan Emine kadın (Hasan Hüseyin’in anası) kocasının, üstüne evlenmesini şöyle anlattı: Kendisi üç çocuk doğurduktan sonra çokluk kocası ile yatmak istemiyormuş. O da: “Ya beni everirsin, yahut seni rahat komam” demiş. Emine kadın da: “Bari evereyim de kurtulayım” diye düşünmüş, kocasına o köyden bir kız alıvermiş. Odaları ayrı imiş. Bir ay kocası yeni gelinle kalmış, Emine’nin yanına uğramamış. Sonradan gelmeye başlamış. Akşamları nereye isterse onun odasına gidermiş. Emine’nin dediğine göre: “Göz görmeyince gönül katlanırdı. İnsan, misafirliğe gitti, evde yok, diye düşünürdü”. Kumasıyla kavga edip etmediklerini sordum: “Çokluk etmedik” diye kısa kesmek istediye de komşuları rahat bırakmadılar: “Haydi haydi, az yoluşmazdınız” dediler. Kumaların aralarında kıskançlık ve kavga olacağını herkes kabul eder. Erkeklerle göre, iki karısı olan adamın evde hiç rahatı yoktur. Havva şöyle bir fıkra söyledi: “Pek soğuk bir günde adamın biri sokakta bir ahababını görmüş. ‘Çok soğuk değil mi?’ deyince adam: ‘Sokağa çıkınca ben ısındım, sen bizim eve gel de fırtınayı orada gör...’ demiş. Meğer adam iki karılı imiş.”

Bazı kadınların iddiasına göre civar köylerden birinde iki karısını bir odada yatıran bir adam varmış. Başka bir kadın da kendi geldiği köyde aynı hadiseden bahsetti. Bütün kadınlar bu hareketi şiddetle tenkit ettiler. Çok ağır ve ahlâksızca buldular: “Bu şeriata sığmaz” dediler. Birisi bir şaka yaptı: “O adamın sırt üstü yatmaktan sırtı ağrımıştır, bir tarafına dönse bir kadın, öteki tarafına dönse öteki kadın darılır” dedi.

Kadınlar bazı durumlarda kocalarının üstlerine evlenmesini haklı görürler. Emine kadın: “Çocuğu olmuyorsa, çirkinse,

sevmiyorsa, yatalaksa ne yapsın? Bir taze kız alır, gönlünü eğler” dedi. Ben: “Peki ya kadınlar çirkin, yaşlı kocaya vardıklarında ne yapıyorlar?” dedim. Emine kadın: “Allah kadınla erkeği bir yaratmamış ki? Kadının bir nefsi varsa erkeğin dokuz nefsi var, hepsini birden nasıl zaptetsin? Kadın zaten istemez” diyerek bu konu üzerindeki düşünce ve anlayışlarını özetledi.

Diğer kadınlara göre de Allah evlat vermediği zaman kadın kendini kabahatli hisseder. Böyle adamlar tekrar evlenmezlerse *karılarını evden çıkarmaya, boşanmaya mecbur olacaklardır ki bu daha fenadır. Kadınların koca evinden başka gidecek ve sığınacak yeri yoktur. Kadının ailesi onu evlendirmek ve yerleştirmekle ona olan borçlarını ödemiş sayılırlar. Geri gelmesini hoş görmezler.* Boşanmış kadını, köydeki anlayışa göre, kendini bilen bir adam almaz. Bir kadın şöyle bir olay anlattı: “Civar köylerden birinde bir öğretmenın karısı yatalak (kut) olmuş. Adam yeniden evlenmek istemiş. Almak istediği kızı kuma üstüne imam nikâhıyla vermediler diye adam çatır çatır boşamış. Biraz da bir şeyler vermiş. Sonra da beşyüz lira masraf edip düğünle dernekle kızı almış”. Bu hikâye kadınlar arasında uzun bir münakaşaya sebep oldu. Boşanan kadına hepsi acıdılar: “Eli ermez, gücü yetmez, evin içinde bir odaya sığılsaydı ne olurdu? Böyle kadın nasıl sokağa atılır ki?..” dediler. Birisi: “Adam nafakasını verecekmiş” dedi. Sonunda karı boşamanın, kuma almaktan daha fena olduğu hükmüne vardılar: “Böyle olunca erkek bir kadın daha almalı. Efendimizin, Cenabı Hakkın emri böyledir. Allah hemen herkese hayırlı evlat versin de kocası üstüne evlenmesin” dediler.

Kadınların görüşünün bir özetini yaparsak, bugün kumanın azalmasının, birçok yerlerde ortadan kalkmasının başlıca sebebi hükümetin bunu yasaklamasıdır. Bugün herkes imam nikâhıyla kızını *metres* gibi vermek istemiyor. Kocasını ölünce böyle kadınlara birşey kalmıyor, hükümet karısı saymıyor. Bununla beraber kumalık *filâri* tamamiyle ortadan kalkmış değildir. Köyde karısının üstüne evlenmek isteyen birkaç erkek vardır. Özellikle ölen

ağabeylerinin kendilerinden yaşlı karısını almış olanların hemen hepsi evlenmek istiyor, fakat para ve fırsat bulamadıklarından evlenemiyorlar. Çocukları olmayanlar da aynı şekilde evlenmek isterler. Böyle evlerde dirliksizlik çoktur. Böyle erkekler daima huysuz olur, karılarının başından yumruğu eksik etmezler. Çok evlilik hâlâ ortadan kalkmamıştır, mazereti ve parası olan evlenir.

Örneğin Hüseyin Özbek karısını sevmez, her zaman döver. Satı'yı onun üstüne almak ister. Mehmet ağanın gelininin kına gecesinde kapının önüne gitti, kızı bulsaydı kapacaktı. Kadir ile İbrahim Yılmaz da evlenmek isterler. Çünkü ikisi de aynı durumdadır. Aileleri tarafından *ağabeylerinin dul kalan yaşlı karılarıyla evlendirilmişlerdir*. İbrahim'in üstelik oğlu da yoktur. Karısı artık çocuk doğuramıyor. Gayet zeki çocuklar olan kızları, İbrahim'e kâfi gelmiyor; erkek evlat istiyor.

Köyde boşanma olayları nadirdir. Erkekler genellikle karılarını boşamayı düşünmezler. *Çünkü evlenirken masraf etmişlerdir.* Bundan başka evden bir işçi kaybedeceklerdir. *Karılarından memnun olmadıkları zaman üstüne evlenmeyi düşünürler.* Kadınlar içinde geçimsizlikten usanıp kaçanlar ender olarak bulunur. Bunlar genellikle gidecek yeri olan, analı babalı kadınlardır. Bu türden boşanma olayları nadiren olur. Son boşanma olayı şu şekilde oldu: Mehmet Kılıç'ın kızı Emir (22 yaşlarında) komşu Yaprıcık köyüne gelin gitmişti. Yedi ay kadar önce kocasını bırakarak kaçtı. Emir'in anlattığına göre, kocasının evinde onu hiç sevmiyorlardı. Eltisiyle arası hiç iyi değildi. Kaçacağını tahmin ettiklerinden sandığının fireğini (anahtar) ona vermiyorlardı; halbuki bir kadının sandığı, onun başlıca malı ve pek önemli bir hakkıdır. Gelini, sandığın yanına vardırmamak olmaz. Komşularının anlattığına göre, kocası Emir'e iftira etti. Geçimsizlik de bu yüzden çıktı. Kocası: "Sen kız değil karısın" dedi. Emir: "Ben altı sene ulaşıklı (nişanlı) durdum, onu bekledim, kimseyi görmedim. Öyle bir şey olsaydı, o adamla kaçıp gidemez miydim?.. Bu küçük köyde herkes beni bilir.." diyor.

Diğer bir söylentiye göre de durum şöyledir: Kocasını bir taraftan iftirada bulunurken, evindeki erkek kardeşinden şüpheleniyormuş. Elti de bu gelini kıskanıyor, her zaman kavga ediyormuş. Diğer taraftan kız da tam tersini iddia ediyor. “Babamın evinden gittiğim gibiyim, ben kızım, bu adamın erkekliği yok” diyor. Bu yüzden kadın, kendisinden soğumuş. Fakat bu boşanma davası kızın anasına babasına öyle ağır gelmiş ki ikisi de kederlerinden hastalanmışlar.

Emir nasıl kaçtığını şöyle anlatıyor: Düğününden altı ay kadar sonra , bir gün o köyün kadınları Elvan istikametinde ekin yoluyorlardı. Kız uzaktan süpürge yolan Elvan’lıları gördü. Onlara babasını sordu: “Tarlada” dediler. Emir hemen karar verdi, tarlaya gidip babasını buldu. Babası: “Kızım ne yapıyon?” deyince, “Hiç rahatım yok, beni sandığımın yanına sokmuyorlar, elim bana dirlik vermiyor” dedi. O zaman babası: “Öyleyse eve git, benim aşım da çok, işim de” dedi.

Bir boşanma davası

Arada hükümet nikâhı olduğundan mahkemeye gitmek zorunda kaldılar. Emir’in anlattığı kadarıyla mahkemenin özeti şöyle: “Ankara’ya mahkemeye gittik. Arada ağır iftira vardı. Ben evvel içeri girdim, arkamdan o girdi. Onu görünce ben ileri doğru yürüdüm. Hâkim bunu görünce ‘O kapıdan girince sen pencereden çıkacak gibisin’ dedi. O oturdu, ben ayakta durdum. Bir baktım ki pek fena bozulmuş. Ona ne oluyor, asıl ben bozulayım; dört yüz liralık eşyama bıraktım da bir kuru canımı kurtarıp öyle geldim. Hâkim: ‘Şikâyetin nedir?’ dedi. ‘Bana bakmıyor’ dedim. Ona: ‘Sen ne dersin?’ dedi. O: ‘Ben boşanmam, o kadar masraf ettim, düğün yaptım, geçinmeyecek olsam yaparmıydım?’ dedi.” Bu hikâyeyi dinleyen komşu kadınlardan biri: “Kadının ilk bahtı, altın tahtı. Ne olursa sana olur, ona birşey olmaz” dedi.

14. BİR KÖY DÜĞÜNÜ*

Çok defa bir köy düğününden söz edildiği zaman olay başından sonuna kadar soyut bir şekilde anlatılır. Diyebiliriz ki böyle bir düğün, anlatıldığı gibi, hiçbir yerde olmamış, fakat ideal hale getirilerek olması gerektiği şekilde anlatılmıştır. Halbuki uygulamada, birçok noktalarda âdet ve geleneklerin ideal şeklinden ayrı düşülebilir; çünkü araya zaman, yer, servet farkları gibi sayısız nedenler girer. Örneğin zenginler yaptıkları törenlerde âdet ve geleneklere daha çok uyabildikleri halde, fakirler çok defa buna imkân bulamaz, birçok değişiklikler yapmaya mecbur olurlar. Olayı bütün halinde verebilmek için Ankara'nın Halkavun nahiyesine bağlı köylerinden birinde görmüş olduğum bir düğünü bütün ayrıntıları ile göz önünde tutarak somut bir şekilde canlandırmaya çalışacağım.

Ankara civarında düğünler genellikle ya ilkbaharda, henüz ekin işleri başlamadan önce, ya da sonbaharda işler bittikten sonra yapılır. Fakat düğün hazırlıkları çok defa sonbaharda bitirilemediğinden düğünler kışa kalır. Mümkün olursa köyde o sene yapılacak bütün düğünlerin aynı zamana rastlaması tercih edilir. Düğüne getirilen davullardan herkes istifade edeceği için hem daha ucuz olur hem de bütün köy halkı için eğlence haftası sayılır. Biz, 1940 senesinin sonlarında, Ankara'nın uzak köylerinden birine, böyle bir eğlence haftasına çağırılmıştık. Köyde beş düğün bir araya gelmişti. Bunlardan birisi köyün ağalarından birinin kızı ile erkek kardeşinin oğlunun düğünü idi. Epeyce masraf edilmiş, güzel bir düğün yapılmıştı. Kız babası olan ağanın kızından başka varisi olmadığından mal yabancıya gitmesin diye kardeşinin oğlunun büyümesini beklemiş, oğlan yirmi yaşına gelinceye kadar kız otuzunu bulmuştu. Diğer düğünlerden ikisi, biri on beş diğeri on sekiz yaşında iki kız kardeşin düğünü idi ki bunlar kendileri gibi orta halli, yirmi-yirmi iki yaşlarında iki delikanlı ile evlenmişler, aynı

* "Yurt ve Dünya", Mart-Nisan 1942, Sayı 15-16.

günde gelin gitmişlerdi. Biz geç kaldığımız için bir hafta süren düğünlerin ancak sonuna yetişebildik. Gelinlerin yeni döşenmiş odalarını ve odanın duvarındaki iplere serilmiş nakışlı çevre ve giyecek türünden çeyizleri, yeni yatak ve yorganlarını gördük. Şüphesiz ki bu odalardan en iyi döşenmiş ağa kızının odası idi. Düğünlerden biri henüz başlamak üzere idi, hazırlıklarını tamamlamaya çalışıyorlardı. Fakat bu düğün, diğerleri gibi normal sayılmıyordu; çünkü gelinin ana babası kızlarını, kendisini isteyen delikanlıya vermeyince delikanlı kızı Ankara'ya kaçırmış, birkaç gün sonra köye dönmüşlerdi. Kızın ailesi her ne kadar hükümete başvurdu ise de kız gönül rızasıyla kaçtığı için bir şey yapamamışlardı. Bütün kız kaçırma olaylarında olduğu gibi, bu olay da zamanla unutulacaktı, fakat henüz köy halkı tarafından hoş görülüyordu. Özellikle kızın ailesi dargındı. Fakat her zaman olduğu gibi, az masrafla kurtulacakları ve şöyle böyle bir düğün yapacakları için oğlanın ailesi bu zahmetsizce gelen gelinden memnundu. Bu gibi hallerde kendi ayağıyla gelen geline fazla itibar edilmezdi. Bizim başından sonuna kadar izlediğimiz beşinci düğün on beş yaşlarında fakirce bir çocuğun düğünü idi. Çocuğun bu kadar erken evlenmesinin sebebine gelince, babası ölmüş, aile ana ile oğuldan ibaret kalmıştı. Eve yardımcı gelin almak, bir an evvel torunlara sahip olmak, ailenin nüfusunu artırmak, ananın en büyük emeli idi. Bunun için hısım akraba el birliği ile bu çocuğu evlendirmeye karar verdiler ve civar köylerden bir kız buldular. Çocuk henüz evlenme yaşından küçük ve öksüz olduğundan düğün şenlikli yapılmadı. Daha fakir olan dağ köylerinden gelin almak ucuz olurdu.

Düğün bir hafta sürer demiştik. Fakir olanlar ucuz olsun diye üç gün için davul tutar veya bu düğünde olduğu gibi o sırada yapılan düğünlerin davulundan istifade ederlerdi. Davulun yanında zurna da vardır tabii. Düğün haftası zarfında erkekler geceleri köy odasında toplanır, eğlenceler tertip eder, aralarında temsiller verirler. Yemeği, mezesi düğün sahibinden, rakısı delikanlılardan olmak üzere içki âlemleri yaparlar. Delikanlıların aralarında para toplayarak yaptıkları yemeğe *Ferfene* derler. Para, eğer varsa daima

babada bulunur; kadınlarda hiç bulunmaz. Bazen de şehirden kadın getirip oynatırlar, fakat bu eğlence kendilerine elli altmış liraya mal olduğundan pek sık yapamazlar. Bu düğünde erkekler kendi aralarında saz veya tef çalıp oyun oynadılar ve köye getirdikleri bir çift erkek köçeği oynattılar. Diğer taraftan kadınlar da hemen her gece bir evde toplanarak “demek kurdular”, yani eğlenti yaptılar. “Oyun çıkarma” denilen temsiller yaptılar (Basit tiyatro).

Bundan başka düğün haftası zarfında, gerdek gecesi dışında her gece “sinsin” oyunu oynanır. Bu, gördüğümüz bütün Ankar köylerinde ve memleketin birçok kısımlarında oynanan genel bir oyundur. Bu akşamlardan birinde köy meydanında dalları çatarak büyük bir ateş yakmışlar, etrafında delikanlılar geniş bir halka olmuşlardı. Bunlar yalnızca köyün erkeklerinden ibaret değildi. Civar köylerden sinsin oynamak için gelen birçok delikanlılar da vardı. Biz kadınlar uzaktan bir setin üzerinden onları seyrediyorduk. (Bu gibi durumlarda kadınlar ve çocuklar evlerin toprak damlarına da çıkarlar, hatta bu damların çöktüğü de olur, o zaman seyirciler, çoluk çocuk aşağıya düşerler. Bereket versin damlar çok alçaktır, kimseye bir şey olmaz.) Davul sinsin havasını çalıyordu. Bir delikanlı sıradan çıkıp ateşin çevresinde dolaşarak ve kollarıyla hareketler yaparak dansetmeye başladı. Ateş delikanlıların yüzünü alaca bir ışıkla aydınlatıyordu. Fakat bu uzun sürmedi. Halkadan başka birisi çıkarak oynayanın üzerine hücum etti. Onu sahadan çıkarıp kendisi oynamaya başladı. Çok geçmeden onu da bir başkası kaçırdı. Oyuncuya şakadan yumruk vuruyordu, fakat karşısındaki çok defa buna meydan bırakmadan kaçıyor. Yerler fena halde çamurlu idi. Oynayan delikanlılar içinde ayağı kayıp çamura yuvarlananlar da oluyordu. Bu, “ateş dansı” diyebileceğimiz “sinsin” oyunu çok eskiden kalma, belki de Orta Asya’dan gelme olabilir. Alevilerde de vardır.

Gelin köye getirilmeden bir gece önce, yani cuma gecesi, erkekler davulla ve ellerinde yanan meşalelerle giderek güveyi evinden çıkardılar. Üzerinde mumlar yanan bir sini ile birlikte güveyi ateş yakılmış olan köy meydanına getirdiler. Sinide iğde,

üzüm, fıstık gibi yemişler, biraz da kına vardı. Güveyin yüzü, üzeri “pullu” denilen pullarla işlenmiş kırmızı bir gaz boyamasıyla (tülbent) örtülmüştü. Erkeklerden biri, güveyin sağ elinin serçe parmağına kına yaktı ve pullu ile bağladı. Yemişler herkese dağıtıldı. Bundan sonra güvey gitti ve sinsin oyunu başladı. Bizim on beş yaşındaki, ufak tefek, öksüz güvey için bu tören, âdet yerini bulsun diye yapılmıştı. Halbuki özenilerek yapılan zengin düğünlerinde davul, güveyi evinden çıkarıncaya kadar saatlerce çalar ve bol bol bahşiş alırdı. Siniler de üç dört tane olurdu.

O sırada hiç şüphesiz ki kız evinde de “kına gecesi” yapılıyordu. Köyün kızları ve gelin en iyi entarilerini giyerek genişçe bir odada sıra ile oturmuşlardır. Tef (daha doğrusu tepsi) çalınmış, türküler söylenmiş, gelinler ve kızlar çifter çifter oynamışlardır. Bundan sonra üzerinde mumlar yanan sinilerle işde, üzüm, fıstık gibi yemişler ve çörekler getirilmiş ve herkese dağıtılmıştır. Kadınlar meraklı bir sahneyi seyretmeye hazırlanarak “Şimdi yas başlayacak” diye beklemişlerdir. Odanın ortasına uzun bir yastık koymuşlar, gelin ile anası bu yastığa oturup kucaklaşmışlar, birisi geniş bir çarla onların üstünü örtmüştür. O sırada bir kadın tefle “Gelin yası” türküsünü tutturmuştur. Maksat herkesi, özellikle gelini ağlatmaktır. Herkesin bu dokunaklı hava ile gözleri yaşarır. Bu ruh hali öyle hızla yayılır ki biraz sonra ağlamadık kimse kalmaz. Eğer gelin ağlamazsa herkes onu katı kalplilikle, hatta hainlikle suçlayabilir, lâkin bereket versin ki bu olay hiçbir yerde olamaz. Gelinle annesi ağlamaktan katılacak hale gelirler, biraz sonra annesi kalkar, onun yerine akrabadan bir kadın, teyzesi veya yengesi, kız kardeşleri sıra ile gelerek gelinle kucaklaşıp ağlaşırlar. Herhalde bizim gelin de bitkin bir hale geldiği zaman yasa son verilmiştir. Evvelce gelini ağlatmak için uğraşan kadınlar, bu defa da onu yastıktan kaldırarak yüzünü yıkayıp susturmaya çalışmışlar, “Artık ağladığın yeter. Anadan, babadan ayrılıyorsan bu yalnız senin başına gelmiyor ya...” demişlerdir. Gelinin koca

evine gidişi çok önemli bir olaydır; çünkü ailesiyle bütün bağları kopacak, bir daha o eve izinsiz gidemeyecektir.

Bundan sonra, gelin arkadaşlarıyla ve komşularıyla beraber evine gitmiştir. Odaya bir döşek serilmiş, bir taraftan da bir tasa bolca kına karılmıştır. Çünkü yalnız geline değil, çocuklara varıncaya kadar bütün misafirlere kına yakacaklardır. Akrabadan bir kadın gelinin önce sağ elini bileğine kadar kınalar. Bu kınalı eller döşeklere bulaşmasın diye yünlerle sarılıp çaputlara bağlanır. Sağ el bağlanırken avucuna bir para konmuştur. Ertesi sabah kına çözüldükten sonra bu para gelinin ayakkabısının içine konacak, daha sonra da bereket olsun diye güveyin kesesine girecektir. Gelinin ayaklarını da bileklerine kadar kınalamışlardır. Ondan sonra da üstünü örtüp “Hadi, sen uyu...” demişler, köyün “delikanlı kızları” gelinin şerefine sabaha kadar türkü söyleyip oynamışlardır. Defalarca gördüğüm kına gecelerinde durum böyledir. Fakat bu gelinin kına gecesinin ne gibi özellikleri vardı, köyünde bu genel geleneklerden sapan yönler var mıydı, bilmiyorum.

Cumartesi sabahı erkenden güvey davulla evinden çıkarılarak kapısının önünde bir iskemleye oturtuldu. Ceketi, şapkası yoktu. Bir akraba erkek tarafından giydirildi. Sıra kasketine gelince, giydiren, oğlanın anasına “Bu şapka başına olmuyor” diye seslendi. Kadın “Bir keçi bağışladım” deyince şapka başa uydu. Zenginlerin düğününde bu tören çok uzun sürer, baba genellikle oğluna bir tarla bağışlar.

Saat sekiz sıralarında köyün yakınında düğün alayı toplandı. Köyün hocası, muhtarı, belli başlı adamları ve akraba delikanlılar beş arabayı dolduruyorlardı. Arabalardan birinde “düğün bayrağı” denilen kırmızı, üstü işlemeli bir bayrak vardı. Davulcu ile zurnacı da onların arasındaydı. Çocuğun babası olmadığından düğün sahipliği görevini akrabadan ve köyün ağalarından birisi yapıyordu. Bu adam atlı idi ve yedi sekiz kadar atlı daha vardı. Bunlardan başka “hakçıların” yani gelin almaya giden kadınların arabası vardı ki burada güveyin teyzesi, akrabasından

bir genç kız ve ben vardık. Âdet üzere hepimiz çarşaf giymiştik. Bu gelin arabası diğer arabalardan farksızdı. Birçok köylerde olduğu gibi üstü kilimlerle kapatılmış değildi, açıktı. Oturduğumuz yerde minderler vardı. *Zengin düğünlerinde bu arabaların sayısı on beş yirmiyi bulur.* Önde gelinin arabası olduğu halde düğün alayı yola düzülürdü. Eşeklere, gelinin çeyiz sandıkları, çuval-lara konmuş kap kacaklar; bindiğimiz arabalara da birkaç yatak yorgan, kilim yükletilmişti. Bu, eşyaları kız tarafına *göstermek* içindi. Çünkü, âdet gereğince, kız evinden hiç kimse düğüne gele-meyeceği için pazarlık edilen eşyayı oğlan evinin alıp almadığını kontrol etmek kız evinin hakkıydı. Eğer yol çok uzak, arabalar da bu kadar da az olmasa idi, bütün eşyayı götürüp gösterecek, gösterdikten sonra geri getirecektik.

Dağınık bir şekilde giden gelin alayı komşu köylerden birinin içinden geçeceği zaman düğün sahibinin emriyle bir araya toplandı. Arabalar sıraya dizildi, davul dövmeye başladı. Köy halkı düğün alayını görmek için arabaların etrafını aldılar, kadınlar düğün hakkında bizden açıklama istediler. Bu köyde de düğün vardı. Bir çift davulcu bol şalvarlar giyinmiş, oyalar takınmış, oynuyorlardı. Bizim davulcunun kıyafeti ve tavırları diğer köy delikanlılarından farksızdı. Davulculuk mesleği çok aşağı görülmele beraber bizim davulcuyu diğerleri kadar aşağı görmediler. Hatta bu kadar sevimli bir delikanlının bu kadar kötü bir meslek seçtiğine acıdılar. Güveyin teyzesi: “Düğünlerde davul çalmak âdet, amma günah, en doğrusu Fatma anamız gibi davulsuz gelin olmak, ahrette hem davulcuların hem de bizim yerimiz cehennem, ama bir kere alışılmış, çoluk çocuk istiyor işte...” dedi. Üç saat kadar sonra gideceğimiz köy göründü. Bu, çamlı bir tepenin üstünde, karlar arasında, güzel manzaralı bir dağ köyü idi.

Atların yokuşu daha kolay tırmanması için hepimiz arabadan indik. Fakat köye girerken herkes yerini aldı, dağılmış alay yeniden düzene sokuldu, davul dövmeye başladı. Bundan sonra erkekler köy odasına gittiler, kadınları da bir evin önünde indirdiler. Bu

ev, gerçekten karanlık bir yerdi. Yalnız damında bir pencere vardı, ocakta yanan odunlar hem odayı ısıtıyor hem de etrafı aydınlatıyordu. Evde eşya namına birkaç eski minderden başka bir şey yoktu. Raflarda kap kakak görünmüyordu. Buna çok hayret ettim. Çünkü kışın hemen bütün köy evlerine kilimler ve minderler serilir, sedirlere yastıklar döşenir, odanın dört köşesini kaplayan raflara bakır kaplar sıralanır ve oda sevimli bir hal alır. Fakat sonradan öğrendim ki bizi kabul ettikleri odanın bu durumda oluşunun sebebi varmış. Çünkü eski bir âdete göre hakçılar kız evinden eşya, özellikle kap kakak, çalmaya çalışırlarmış; fakat çalınan eşya daima geline verilirmiş. Diğer taraftan kız evi de yabancı köye gidecek ve artık kendi köyüne asla hayrı dokunmayacak olan kızlarına eşya vermek istemediklerinden, bize yaptıkları gibi hakçıları boş bir odaya sokarlarmış. Buna karşılık kız evi de hakçıların, çarşaf, ayakkabının üstüne giyilen lastik gibi eşyalarını saklar, bahşiş almadıkça geri vermezlermiş. Bunun için içeri girdiğimiz zaman çarşaflarımızı çıkarmak istemedik. Ancak kız tarafı çarşaflarımızı almayacaklarına yemin ettikten sonra çıkarabildik. Bu öteden beri devam eden, her iki tarafın da hoş gördüğü bir âdettir; hatta açıkgozler takdir edilir.

Yolda gelirken güveyin teyzesi devamlı bir endişe içerisindeydi: “Ya aksilik çıkarırlarsa, gelini vermezlerse” diyordu. Denildiğine göre eskiden gelini alırken birçok kavgalar çıkarılmış. Özellikle oğlan tarafı zengince ise köy delikanlıları, epeyce para almadan kızı vermezlermiş. Fakat bugün böyle olaylar nadirdir. Erkekler birkaç lira bahşiş alınca gelini bırakırlar, kadınlardan ise daha az bahşiş isterler. Gelinin saçlarını parlak tellerle ören arkadaşları için el emeği olarak güveyin teyzesinden bir lira istedilerse de o pazarlık etti, altmış kuruşa sulh oldular. Zaten, genellikle zenginler bir lira verir. Bundan sonra bize birer bardak şerbet getirdiler. Fakat hiçbirimiz içmeye davranmadık, bunun üzerine kız tarafı “Vallahi içine tükürmedik” diye bizi temin etmeye uğraştılar! Âdete göre şerbetin içine tükürmek de mümkündü. Bugün ortadan kalkmaya yüz tutmuş

olan bu âdet eskiden daha çok uygulanırmış. Biz, adam başına beşer kuruş bahşiş vererek şerbeti içmekten kurtulduk. Bundan sonra köyün genç kızları tefle türkü söyleyerek oynadılar. Tefi önümüzde tuttukları zaman beşer kuruş bahşiş verdik. Bütün bu söylediklerimizden anlaşılacağı gibi, kız evinde, kızlarını alıp başka köye götürecek olan bu oğlan evine karşı âdeti bir düşmanlık ve itimatsızlık seziliyordu. Fakat bu açıkça düşmanlıktan çok şaka ve istihza şeklinde ortaya çıkıyordu. Örneğin güveyin teyzesi devamlı oğlanı ve oğlan evini methediyor, baba-sız bir çocuk için bundan âlâsının can sağlığı olduğunu, kıza herşeyi yaptıklarını, ufak tefek eksiklikleri varsa bunların da yavaş yavaş tamamlanacağını anlatıyordu. Kız tarafı bu lafları şüphe ile karşılıyor, şaka olarak: “Bu teyze olacak gene mi geldi? Bakalım neler söyleyip de bizi kandıracak?” diyorlardı. Teyze: “Ne ye kandıracak mışım? Yolumuz bu kadar uzun, hava bu kadar kötü olmasaydı, yaptığımız bütün eşyaları getirecektik” diyordu. Onlar da “Eh, inşaallah öyledir. Yapmışsınızdır da kızımız rahat eder” diyorlardı. Hakçılar, yani gelini almaya gelenler için kız evinde yemek hazırlanmıştı. Âdet olduğu üzere bunun harcını da oğlan evi göndermişti. Önce erkekler tarafına yemek götürüldü, bir kısmını da bize getirdiler. “Erkeklerle çorba verdik, amma size kalmadı, kusura bakmayın” dediler. Kadın misafirleri erkekler kadar önemsemiyorlardı. Yemekler bir sini üzerinde getirildi. Aynı kaptan ve elimizle yedik. Ev sahipleri bize katılmadılar. Bu yemekler, kızarmış et, pırnç pilavı, kuru fasulye, şekersiz pişirilmiş kabak ve pişmaniye idi. Hepsisi de kız evi tarafından güzelce pişirilmişti. Güveyin teyzesinin içi içine sığmıyor, bu kısa günde bir an önce yola çıkıp hava kararmadan köye varılmasını istiyordu. Gelinin karanlıkta dışarıda kalması doğru olmayacağından, kız tarafı da mümkün olduğu kadar çabuk gitmemizi istiyordu. Fakat erkeklerin işi kolayca bitmiyordu. Ufak tefek hesapların görülmesi gerekiyordu. Oğlan tarafı boşanma durumunda kıza ödenmesi âdet olan senedi imzalıyordu. Erkekler arasında yapılan bu gibi

işleri tabii ki ben göremezdim. Kız tarafının erkekleri ve kadınları, getirilen eşyayı muayene etmek hususunda çok kibar davrandılar; bazı düğünlerde yapıldığı gibi denkleri alt üst etmediler, şöyle ucundan bakmakla yetindiler. Bütün bu işler bittikten sonra gelinin kapısının önünde davul çalmaya başladı. Zuma, her düğünde çalınan ve “kız çıkarma havası” denilen, gayet kederli bir hava çalıyordu. Düğün sahibi, “kapı bıçağı” denilen ve gelini evinden çıkarmak için verilmesi âdet olan birkaç lira parayı kız evine verdi. Fakirlerin verdiği beş altı lira, zengin düğünlerinde on-on beş lirayı bulurdu. Zaten *gelini alırken güçlüğe uğramamak için parayı su gibi akıtmak lâzımdı*. O sırada erkekler atları koşuyorlar, arabaları hazırlayıp eşyaları düzeltiyorlardı. Gelinin bineceği arabanın atları kasten ahıra kilitlenmişti. Bahşiş almadıkça da vermediler. Kız tarafı bu atlardan birinin başına hediye olarak bir mendil bağlamıştı. Araba hazırlandıktan sonra binek taşının yanında durdu. Önce biz hakçılar bindik. Ondan sonra ağlayan kadınların arasında gelin görüldü. Üzerinde yeni, mavi çiçekli bir çinti (şalvar) ve içlik, ayaklarında kalın çivili kunduralar vardı. Başında, vücudunu önden ve arkadan belinden aşağısına kadar örten bayrak renginde kırmızı, kalın bir duvak vardı. Duvağın üstünde tam yüzüne gelecek yerde bir sıra tel takılmıştı. Gelin en iyi elbisesini giymemişti. Âdet olduğu üzere ertesi gün giyecekti. Gelini arabada ortamıza aldık. O sırada bir silah atıldı, gelin zaten bunu beklediğinden hiç korku belirtisi göstermedi. Alay hemen hareket etti. Akrafa ve komşu kadınlar el sallıyor, ağlıyorlardı. Kalın duvağının altından gelinin sessizce ağladığını hissettik. Ben bu gelinin evinden ayrılış sahnesini görmedim. Fakat şüphesiz ki gördüğüm diğer düğünlerde olduğu gibi, evin içinde matem havası esmiş, gelin anasının elini, babasının elini ve ayağını öpmüş, diğer akrabalarına sarılarak ağlamıştı. Teyze, gelinin bayılacağından korktuğu için kendisine gelsin diye sırtına bir yumruk vurdu: “Satı, kendine gel!..” diye sarstı. Satı herhalde kendine geldi ve doğruca oturdu. Gelinler hiç konuşmazlardı.

Arabaların karlı ve yumuşamış toprakların üzerinde yamaçtan inmesi çok güç oldu. Bir aralık gelin arabası kaymaya başladı; topraklar kitleler halinde kopuyor, uçurumun dibindeki dereye doğru yuvarlanıyordu. Erkekler hemen yere indiler, soğukkanlılıklarını kaybetmeden, telaş ve kavga etmeksizin arabanın tekerleklerinden tutup yavaş yavaş düze indirdiler. Henüz çok uzaklaşmamıştık ki o civardaki tarlalarda çalışmakta olan çiftçiler arabanın önüne bir sıra koydular. Bizimkiler: “Çekin sıpanızı, bahşişinizi vereceğiz” dediler ve yirmi beş kuruş verdiler. Bundan sonra bir süre daha gittik, bir çoban çalıların arasına urgan gerdi, ona da bahşiş verildi. Bir kere urgan gerilince başka yoldan geçmek ayıptı, bu bahşışten kaçmak demekti. Bazen çobanlar arabanın önüne bir koyun koyarlardı. O zaman gelin kendine güvenir de kimsenin yardımını olmaksızın koyunu yakalayıp arabaya alabilirse koyun gelinin olurdu, tabii çoban koyunu ödemeye mecbur olurdu; fakat bereket versin böyle gelinler nadirdir. Böylesi birkaç senede bir çıkar, bütün civar köylerde hem erkekler hem de kadınlar arasında övülür, kuvvetinden dolayı saygı görür.

Sonunda komşu köye geldiğimiz zaman düğün sahibi yine bahşışı hazırladı, fakat arada gerilmiş urgan görmeyince alay köyden hızla geçti, meğer komşu köylüler gelenin düğün alayı olduğunun farkına varmamışlar, gafil avlanmışlar: “Kurnaz komşular, bizi aldattınız” diye içerlemiş, bunu bir tür “mat olmak” saymışlar.

Gelinin yüzünü görmeyi çok istiyordum. Lâkin âdet gereğince onu oğlan tarafından hiç kimse göremezdi. İlk defa olarak duvağını güvey açacaktı, biz ertesi gün görebilecektik. Gelin iri yarı, boylu boslu bir kızdı. Bileklerine kadar kınalı ellerinde birer gümüş bilezik ve yüzük vardı. Güveyin akrabası olan genç kız, gelinin tellerle örülmüş saçlarına bakıyordu. Gelinin konuşması âdet değildi, buna rağmen biz onu konuşturmaya, hatta güldürmeye çalışıyorduk. Sorduğumuz soruları gelin ancak başı ile “evet” veya “hayır” işareti yaparak cevap veriyordu.

Köye yaklaştığımız sırada küçük bir olay oldu: Düğünler dolayısıyla son birkaç günden beri köyde oynamış olan köçekler civardaki köylerden birine gitmişlerdi. Şimdi davulcu ile zurnacı da onlara katılmak istiyorlardı. Halbuki evvelce söylediğimiz gibi bizim köyde yapılacak bir düğün daha vardı. Delikanlılar davulcu ile zurnacıyı salmak istemediler, epeyce ağız kavgası oldu. Sonunda köyün erkekleri davulu zaptettiler, davulcu da davulunu alamadan civar köye gitti.

Alay, gelinin ineceği ve damında kırmızı bezden bir düğün bayrağı asılı olan evin önüne yaklaştığı sırada, güvey su dolu bir testiye evin damından arabanın önüne atarak kırdı. Bu uğur getirmesi içindi. Araba durunca yine güvey, bir mendilin içindeki iğde, üzüm, fıstık gibi yemişleri yere boşalttı. Bu da evde bolluk olması içindi. Çocuklar yemişleri derhal kapıştılar. Köylerde yere düşen yemişleri, çamurlu da olsa, kirli sayıp yememek gibi bir kural yoktu. Bundan sonra gelin henüz arabadan inmeden önce eline su dolu bir ibrik verdiler. Gelin suyu yere döktü. Sebebini sorduğum zaman “gelinin fena huyları varsa, suyla yere dökülsün, eve girmesin diye...” cevabını verdiler. Oğlan evinin kadınları ve erkekleri gelini kucaklayıp arabadan indirdiler, yukarı götürdüler. Biz de yere indik. Yollar çok çamurlu olduğundan pabuçlarımızı çıkardığımız halde bile yerden sıçrayan çamurlarla çarşaflarımız kirlenmişti. Bu karlı havada, açık arabada soğuktan adeta morarmıştık.

Eve çıktığımız zaman gelin bir direğin önünde ayakta bekliyordu. Kadınlar gelinin köyünü çekiştirirlerken onu orada yokmuş farzediyorlardı. Gelinle konuşmayı veya yüzünü açmayı kimse aklından geçirmiyordu. O henüz bu topluma takdim edilmiş değildi. O sırada akrabadan bir kadın tefle odaya geldi: “Haydi, biriniz gelini kutlayın” dedi. Herkes bilmediğini ileri sürüyordu, nihayet bir kadın razı oldu, tefi eline aldı: “Sefa geldin gelin kadın...” diye başlayan bir türkü ile gelini kutladı. Kadınlar, büyük bir iş görmüşüz gibi etrafımızı aldılar, gelinin köyünde bir güçlüğe uğrayıp uğramadığımıza dair sorular soruyorlardı. Gelinin köyünden bir şey çalamadığımızı öğrenince beceriksizliğimizle eğlendiler.

Kadınlardan biri, “Ben geçen gidişimde çarşafımın altında koskoca bir tas saklayıp getirdiydim, hiç olmazsa kaşıklarını olsun bir tarafınıza sokamadınız mı?” dedi. Herkes kaynanayı tebrik ediyor, o da gelinin zahmetsizce gelişine seviniyordu. Çünkü köyde gelin, kaynana için bir rakip değil, bir yardımcı sayılıyordu. Bir aralık, akraba kadınlardan birisi bir sepet getirip ocakta yaktı. Sebebini pek bilmiyorlar, yalnız “uğurdur” diyorlardı. Gelin ısınsın diye ocağın yanına getirdiler ve *gelin iskemlesi* denilen ve her düğün evinde bulunan alçak ve boyalı bir iskemleye oturttular. Oda bomboştu. Yalnız evvelce tahtalar silinmiş duvarlar beyaz çamurla sıvanmıştı. Bu oldukça geniş ve güzel bir köy odasıydı. Kapıdan girildiği zaman sol tarafta sıra sıra raflarıyla dolap görevini gören bir girinti, sol tarafta sandık ve yatakları koymak için daha geniş bir yer vardı. Odanın bir tarafında henüz serilmemiş geniş bir sedir duruyordu. Odanın üç duvarı boyunca raflar (sergen), kapının karşısına gelen yerde bir ocak vardı. Odanın iki küçük penceresi vardı.

Kadınlar elbirliği ile bu odanın eşyalarını yerli yerine koymaya başladılar. Çeyiz sandıklarının üstüne yatakları yığdılar, sedirin üstüne minder ve yastıkları döşediler, yere kilimleri serdiler, raflara yeni bakır kapları sıraladılar. Duvarlara gerilen iplere gelinin çeyizini, bütün işlemeli çevrelerini ve esvaplarını (giysilerini) astılar. Hatta pencerelerle ocağın bir örnek basma perdelerini takmayı ihmal etmediler. Ben “Bu kadar işi niçin daha evvel yapmazsınız?” diye sorunca, bu kadar yersiz olan sorumu kahkahalarla karşıladılar. “Nereden bulup da koyacaktık, eşyaları şimdi siz götürüp getirmediğiniz mi?” dediler. Bu perdeler ve örtülerin kumaşı oğlan evi tarafından alınıp kız evinde dikilmişti. Bu işler de bittikten sonra hakçılara yemek hazırlandı. Yemekte tavuklu pilav, kuru fasulye, şekersiz pişirilmiş kabak ve pişmaniye vardı. Gelin, akşama güveyle beraber yiyecekti. Yatsı ezanı okunduktan sonra imam, muhtar ve diğer hatırı sayılır kimseler ve akrabalar güveyi getirdiler; imam, nikâh duası okudu. Tabii belediye nikâhı yoktu.

Ertesi sabah saat beş sıralarında gelinle güvey dolaşarak akrabaların ve yakın komşuların ellerini öptüler, para veya eşya türünden hediyelerini aldılar. Gelinin üstünde al bir çarşaf vardı, yüzü peçe ile kapalıydı. Bu iri yarı gelinin yanında güveyin bir çocuktan farkı yoktu. Delikanlı olmasına daha birkaç sene vardı. Daha sonra düğün evine gelince gelini de gördüm, bu on sekiz yaşında, açık kumral saçlı, yeşil gözlü, güzel bir kızdı. Ellerini birbirinin üstüne kavuşturmuş kapının yanında bekliyor, gelenlere kapı açıp el öptükten sonra odada bulunan bütün ahalinin yeniden ellerini öpüyordu. El öpmek hususunda yaş farkı gözetilmiyordu. En küçük çocukların bile eli öpülüyordu. Gelinin köyünden getirdiği aşikâr olan bu âdet bu köye pek o kadar uymuyordu, çünkü burada gelinler herkesin elini yalnız bir defa öperdi. Kadının biri: “Oh kızım, artık yetişir, kaç kere öptün, artık bağışladım” diyordu. Bazıları bu fikirde değillerdi. “Varsın öpsün, ömründe bir kere, ağzı aşınacak değil ya...” diyorlardı.

Gelinin hiç tanımadığı bu yabancı insanlar arasında bulunmaktan sıkıldığı belliydi. Hiç gülmüyor, hiç konuşmuyordu. Âdet gereğince bir ay kadar hiç konuşmayacaktı. Ancak kocasına ve yavaş sesle akrabalarına birkaç kelime söylerdi, ama özellikle büyüklere saygı göstermesi, yanlarında ağzını açmaması gerekiyordu. Bir kız için kendi köyünde evlenmek o kadar güç değildi, ama yabancı bir köye gelmek çok zordu. Vaktiyle gelin olarak köye gelmiş olan kadınlar bunu anlattılar: “Köy, insanın gözünde zindan kesilir, her şey pek kötü gelir, sonra yavaş yavaş alışırsın, herşey düzelmeye ve iyi görünmeye başlar” dediler.

Gelinin üstünde geleneksel gelin elbisesi, yani “harbalı” denilen al kadife üstüne sırma işlemeli bir elbise vardı. Halbuki şehre yakın köylerde modanın tesiriyle renkli jarse ve krepdöşin elbiseler “harbalı”nın yerini almıştı. Başında ipekli, geniş bir örtü vardı. Âdet olduğu üzere, gelinin zülûflerini kesmek için bitişik odaya götürdüler, bir iskemleye oturtular. Bir akraba kadın makası eline aldı, kaynanaya “Bu makas kesmiyor” diye seslendi. Kaynana hediyesini zaten hazırlamıştı, geline kapaklı güzel

bir bakır tas hediye etti, o zaman makas kesti. Gelinin alnına kâkül, yanlarına da zülûf kestiler, saçları düzgün dursun diye biraz tereyağıyla yağlayıp taradılar.

Saat on bir sıralarında duvak töreni olacaktı. Bu bir haftalık düğünün en önemli töreni sayılıyordu. Bundan iki gün önce gelin olan kızların da “duvak”ı henüz yapılmamıştı. Gelinlerin sayısı çoğalsın, tören şenlikli olsun diye bu gelinler bekletilmişlerdi. Evlerin arasında kalmış bir boşluğa köyün kadınları ve çocukları yavaş yavaş toplanmaya başladılar. Erkekler hiç o tarafa uğramıyorlardı. Ancak on iki yaşından küçük oğlan çocuklar gelebiliyordu. Bir kenara gelinlerin oturması için üstü minderli alçak “gelin iskemleleri” konmuştu, diğer kadınlar yerlere serilmiş kuru dallara oturmuş veya çömelmişler, misafirler için de küçük iskemleler getirmişlerdi. Önce aynı günde gelin olan iki kız kardeş geldi. İkisi de ince, güzel kızlardı. Daha sonra bizim gelin Satı geldi ve kendisini ilk kez gören köy halkı tarafından çok beğenildi. En sonra da diğerlerine göre yaşlıca olan ağanın kızı geldi. O kasten törene geç gelmişti. Çünkü sonradan gelen gelin diğerlerini bastırır, inanişâ göre bu ilk gelinlerin çocuğu olmazdı. Gelinler dışarıya çıkarken al kadifenin üstüne yeşil kadifeden ceketlerini giymişlerdi. O güne mahsus olmak üzere kaşın üzerine eğilmiş küçük bir fes konmuş, bunun üzerine de işlemeli bir başörtüsü örtülmüştü. Köyün kızları olan gelinler o kadar mahcup görünmüyorlardı. Fakat burada herkes kendisine baktığı, açıkça fikirlerini söyledikleri için yine en çok Satı utanıyordu.

Gelinler böylece oturup “süzüldüler”. Bu törende en önemli rol köyün nişanlı kızlarında idi. Onlar da gelinler gibi giyinmiş, süslenmişlerdi. Bir kadın da tefi eline alıp oyun türküleri söylemeye başladı. “Gelin kızlar” denilen nişanlı kızlar çifter çifter ortaya çıkıp oynamaya başladılar. Biraz oynadıktan sonra gelin kızlar kaynanalarının önüne gidip yere çömeldiler. Kaynalar birer bohça hediye ile gelmişlerdi. Yaşlı ve fakir bir kadın ortaya çıktı, verilen hediyeleri birer birer gelin kızın başına koymaya başladı. Kız kendi çarını çıkarmıştı. Başına ilk konan şey

alınının ortasına “tokalı” denilen, bir altın lira dikilmiş, Bursa ipeklisi bir başörtüsü oldu. Bunu kızın başına koyan kadın yüksek sesle ilân etti: “Bu kaynananın tokalısı da var”. Bundan sonra, “Bu görümcenin, bu eltinin, bu..” diyerek kızın başına daha birçok kumaşlar koydu. Kız kumaşların altında görülmez olmuştu. Bundan sonra da komşuların hediyeleri başladı. Bu hediyeler, verenin akrabalık derecesine veya zenginliğine bağlı idi. Küçük bir havlu, ince bir yemeni, bir iki arşın basma sırasına göre hediye edilebilirdi. Bazıları da para veriyorlardı. Hediyelerin arkası kesildiği zaman ortadaki kadın: “Daha yok mu?..” diyordu. Böylece bütün gelin kızlar oğlan evinden hediyelerini aldılar, bunları annelerine götürüp verdiler, onlar da evvelce hazırlamış oldukları bohçaya bu hediyeleri doldurdular. Şüphesiz ki zengin gelinleri ve yeni nişanlanmış olan kızlar en çok hediye aldılar. Bu törene “artma artmak” denir.

Bütün köyün kadınlarını ve çocuklarını alacak, üstü kapalı bir yer olmadığı için töreni açık havada yapmak zorunda kalmışlardı. Hafif hafif kar yağıyor, bu üstü açık avluda herkes soğuktan şikâyet ediyordu. Bunun için gelinler ikişer ikişer kalkıp “âdet yerini bulsun” diye oynadılar. Bu da bittikten sonra her gelini bir kadın yaşmakladı. Yani gelinin başını ve yüzünü, örtüsüyle, yalnız gözleriyle burnu görülecek şekilde sardı, sonra bir oklava ile dokunarak bunu çözdü. Bu hareketi üç defa tekrarladılar. Üçüncüde yine yaşmakladılar, artık bunu evde güvey açacaktı. Başka kimse ilişemezdi. Bir kadın, eteğine doldurduğu buğdayları avuç avuç etrafına serpti. Herkes bunu topladı. Buğday bereketli olsun diye ambarlarına koyacaklardı. Kapalı ve sıcak bir yerde saatlerce sürecek olan bu töreni çabucak bitirmeye mecbur oldular. Tören halkı hızla dağıldı, düğün de böylece bitti.

Bir gün o köyün öğretmenini Ankara’da gördüm. Ona tanıdıklarımı, o arada Satı’yı sordum: “Kocası onu çok dövermiş” dedi. “O çelimsiz oğlan, iri yarı Satı’yı nasıl döver? Eğer ikide

bir duyduğum ‘Kocaya kalkan el taş olur, öyle kadın cehenneme gider’ gibi laflara inanırlarsa tabii döver” diye düşünürken, Öğretmen, “O gelin öldü” demesin mi? Yanaklarından kan damlayan aslan gibi gelin neden ölür, nasıl ölür? Çok üzüldüm. **Buna insan ziyanlığı denir!**

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

**Devrimler Neden
Köye İnemedi?**

15. KÖY GERÇEKLERİ VE ATATÜRK DEVRİMLERİ*

Köy Araştırmalarına başladığım zaman kimileri bana akıl verirlerdi, “Bak bakalım, eski âdetlerimiz değişmiş, bozulmuş mu? Eğer bozulmuşsa senin araştırmadan çıkaracağın sonuçlar ne işe yarar?” diye. Oysa *benim amacım, bozulmamış bir köy toplumunun değişmemiş eski geleneklerini dökümlemek ya da köyün görülmemiş, duyulmamış âdetlerini saptamak değildi. Folklorcuların yaptığı gibi zengin kültür hazinelerini ortaya çıkarmak da değildi.*

Ben köye Atatürk devrimleri ile yetişmiş, doktora düzeyinde araştırma yapan bir toplumbilimci ve eğitimci olarak gittim. *Geniş anlamıyla amacım, Atatürk devrimlerinin köyde ne dereceye kadar benimsendiğini saptamak, köyün bu devrimler doğrultusunda gelişmesine hizmet edebilecek bilgileri toplamaktır.* Bu da köy yaşamının her alanında bilgi toplanmasını gerektiriyordu. Önceki bölümlerde de görüleceği gibi, köyün konumu, nüfusu, ekonomisi, sağlık koşulları (bu arada üfürükçülük), eğitim, çocuklar, gençler ve kadınların toplum içindeki işlevleri gibi çok sayıda konuya eğildim. Bu araştırmaları gerçekleştirirken kendim de geliştim. O yıllardaki tipik şehirli aydınların, köylüler hakkındaki önyargılarından kurtuldum -ya da en azından bunların bazılarından vazgeçmek zorunda kaldım. Çünkü bir araştırmacı olarak, karşımdakilere akıl ve nasihat vermek yerine, asıl onların ne düşündüğünü dinlemem ve anlamam gerekiyordu. Böylece onların da kendi alanlarındaki bilgilerine, deneyimlerine, dünya görüşlerine saygı duymayı öğrendim.

Köy Araştırmalarının ilk zamanlarında bana en çarpıcı gelen şey, kadınlarla erkekler arasındaki büyük uçurum oldu. Köyde kısa bir süre yaşadıktan sonra bunun nedenlerini anlamak hiç de zor olmadı. Köyde, kadınlarla erkekler arasında hiçbir surette yakınlaşma yoktu. Her iki cins öncelikle kendi

* 1940-43 arasındaki gezi notlarından alınmıştır.

aralarında, sonra aile çevrelerinde yaşıyorlardı. Kadınların erkek olarak gördükleri, kendi kocaları, kayınbabaları, kısmen de kayınları idi. Onlar da kadınlarla ciddi konularda konuşmazlardı. Kadınlar, eğer akıllı iseler veya kocaları önemli kişilerse yaşlandıkça saygı görür, önem kazanırlardı. Oğlu evlenen, gelin, torun, hele erkek torun sahibi olan yaşlı kadınlar önem kazanır, hatta erkeklerle konuşabilirlerdi.

Oysa kız çocukların okula gönderilmesine hiç önem verilmez, “Evlenirken imzasını atsin yeter, çok okuyup da oğlanlara mektup mu yazacak?” derlerdi. Kocasını askerde olan genç gelinler, onlarla doğrudan doğruya mektuplaşamazlardı. Asker, mektubu köydeki babası, yoksa ağabeyi adına yazardı. Zarfın üstüne kadın adı yazmak çok ayıptı. Bana bir olay anlattılar: “Bir asker karısı adına mektup yazdı. Beşinci sınıfı bitiren genç gelin onu aldı. Kaynana isteyince vermedi. Koynuna soktu. Akşam kaynata gelince bütün aile ona yüklenip, onu başaşağı ettiler, mektubu yere düşürüp aldılar, hem de dövdüler”. Oysa köydeki âdete göre, babaya gönderilen mektubu okuma yazma bilen birisi aileye okurdu. Asker yaş ve önem sırasıyla herkese teker teker selâm eder, sonunda “hanem tarafına selâm ederim” diye yazar, bunu duyan genç gelin mahcup mahcup gülümseyip önüne bakardı. Ona gelen selâm buydu. O zamanlar köy evlerinde radyo bile yoktu; kadınlar kendi aralarında konuşur, birbirlerine aktaracak bilgileri olmadığından dünya ahvalinden haberleri olmazdı. Uza-yıp giden savaş hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı. Tarım, hayvanlar, yapılması gereken işleri erkekler kadar biliyorlardı.

Zaman zaman bana İkinci Dünya Savaşı hakkında sorular sordukları olurdu. Örneğin: “Gâvurlar hep birbirleriyle savaşıyorlarmış. Arada müslüman yoksa ne demeye savaşırlar?” Başka bir soru: “Acep bu dünyada biz mi çokluğuz, yoksa gâvurlar mı çokluk?” Ben nasıl cevap vereceğimi düşünürken buna başka bir genç kadın cevap verdi: “Elbette biz çokluğuz, bak burarlarda bunca köy var, bir de Ankara şehri var, üstelik bir koskoca İstanbul var, elbette biz çokluğuz!” dedi. Bir başka gün bir

genç kız, “Bizim şimdiki padişahımız kim?” diye sorup beni büsbütün şaşırttı. Ona yanıt verebilmek için hayli uğraştım, ama başarabildiğimi sanmıyorum. Oysa köy erkekleri öyle sorular sormazlardı. Aralarında konuşur, arada bir gazete okur, haritadaki yerini bilmeseler bile Almanlar, Moskoflar diye adlarını söylerlerdi.

Ben köyde gezici başöğretmenin evinde kalıyordum. Başöğretmenin eşi, köydeki deyimle “ev sahibi” (köyde kanıkcılar birbirlerine “evsahibim” derlerdi) okuması olmayan bir kadındı. Birkaç kadın konuşurken bana “Sen kaç yıl okudun?” diye sordu. Ben hesaplamaya başladım “Lise sona kadar 11 yıl, 4 yıl üniversite, 2 yıl Chicago Üniversitesi, 2 yıl da Dil Tarih Coğrafya Fakültesi’nde doktora yaptım.” Onlara “19 yıl” deyince, gözlerinde büyük bir şaşkınlık ifadesi belirdi, ağızları açık kaldı. Ben önce bilgimin derinliğine şaşılar diye düşünürken, öğretmenin eşi daha fazla dayanamadı: “Darılma ama kardeş, sen de epeyce kalın kafalı imişsin. Okumayı yazmayı, hesabı bizim bebeler bile beş yılda öğreniyorlar, sen ancak 19 yılda öğrenmişsin.” Bu kez şaşırma sırası bana geldi. Verecek kestirme bir yanıt bulamadım.

İşte 1940’ların başında, Ankara’ya oldukça yakın yaşayan kadınların durumu buydu. 1928’de yapılan harf devrimi, Atatürk’ün bütün çabasına karşın, köylerdeki okuma yaşını geçmiş kadınlara kadar erişememişti. Oysa İstanbul şehrinde, örneğin annem gibi eski harfleri az çok bilen vatandaşlar için halk okulları açılmış, pek çok kişi sanırım iki ayda okuyup yazmasını öğrenerek diploma almışlardı. İçinde yaşadığı toplumla bile yeterli bir temas kuramayan kadının durumuna karşılık, erkeklerin hayatı daha canlı, dünya ile bütünleşme olanakları daha fazlaydı.

Erkeklerin eğitimine, hiç değilse ilkokulu bitirmesine önem veriliyordu. O, çarşıya pazara gidip alışveriş yapacağı için hesap bilmeliydi. Askerde okuma yazma çok işe yarardı. Kendi köyüne, evine mektup yazdığı gibi, kendi köylüsüne de yardım edebilirdi. Hatta okumuş kişi akıllı ise onbaşı ve hatta çavuş bile çıkabilirdi ki bu da bir er için en şerefli mevki demekti. Çavuş

adı o erin ömrünün sonuna kadar yürüdüğü gibi, çoluğuna çocuğuna da devam eder, Ahmet Çavuş'un oğulları derlerdi onlara.

Oysa kadınlardan, kızlardan böyle şeyler beklenmiyordu. Onlar erkeklerden tümüyle ayrı tutulan varlıklardı. Önce babasına, ağabeyine, sonra da kocasına itaat etmeliydi. Büyük çoğunluğu kocasından dayak yer, bunu hiç de yadırgamazlardı. Sorduğumda: “Bir kusurumu gördüğünde elbette döver” derlerdi. Koca, karısıyla asla eşit olmayıp onu denetleyici, ona emredici konumdaydı. Zaten bir kız evlenip de koca evine gittiği zaman, baba evinin hakkı onun üzerinden tamamıyla kalkmış demekti.

Evlenme hakkında kullanılan terim de “kız satmak” tı. Çünkü kızlar pazarlıkla alınıp satılıyordu. Aileler arasında Başlık parası” pazarlığa tabi idi. Genelde eşit konumdaki aileler arasında evlilikler düzenlenirdi. Bir kızın zengin aileden, genç, güzel, ille de güçlü olması çok önemliydi. (Şunu da söylemeliyim ki Ankara köylerinde, şehir anlamında zengin, büyük toprak sahipleri görmedim.) Erkek zenginse, yaşlı da olsa, karısının çocuğu olmamışsa, fakirce bir aileye bol başlık parası vererek imam nikâhı ile istediği gibi bir kız alabiliyordu.

Yüzlerce yıllık tarihçesi olan hâlâ da çoğu köyde devam edegelen “başlık parası” kanımca ailede kadının mevkiini düşüren başlıca etkidir. Uğraşıp, başlık parası biriktirip bir kadını satın alan erkek, onun üzerinde her türlü hakka sahiptir. Hatta koca ölse bile, karısını ailesi sahiplenir. Köylerde erkekler asla kadın işi yapmaz, çocuğa bakmaz, yemek pişirmez, üstelik kadının işlerini de işten saymazlardı. “İş” tarla işiydi.

Ben küçük yaştan beri, Atatürk'ün devrimlerini büyük bir çöşku ile izlemeye alışmıştım. Benden birkaç yaş büyük kızlar gibi başımı örtmek zorunda kalmadım. Ben liseyi bitirmeden sadece birkaç yıl önce Üniversitenin bütün bölümleri teker teker kızlara da açılmaya başlamıştı. Türk kadınına en büyük desteği sağlayan Atatürk yalnız Tıbbiye, Mülkiye gibi erkeklere özel bölümleri açmakla kalmamış, kızların pilot olmasını bile teşvik etmişti. Atatürk, kadınların Kurtuluş Savaşı'nda vatan uğruna ne

büyük fedakârlığa katlandıklarını görmüş, onların hiçbir alanda erkeklerden aşağı kalmayacağına inanmıştı.

Köy İncelemelerindeki deneyimlerimle de gördüğüm gibi, şehirlerin sosyal hayatında görülen hızlı ilerleyişi köylere taşımaya Atatürk'ün ömrü vefa etmemişti. Elvan örneğinde olduğu gibi, Ankara'ya yakın köylerde bile durum hâlâ bu merkezdeydi. Yüzlerce yıl süregelen bu âdet ve gelenekleri ortadan kaldırmak kolay mı? Bunun bir tek çözümü olabilirdi: Eğitim. Ülkede, köyüne göre üç ya da beş sınıflı köy okullarını bitirmek sözüm ona zorunluydu. Aileler oğullarını okula gönderiyor, fakat çoğu kızlarını, oğlanlarla görüşmesinler, bir de evde, tarlada annelerine yardım etsinler diye göndermek istemiyorlardı. Kızlar biraz büyür büyümez iş gücü olarak kullanılırlardı. Çözümü çok güç bir konu! Dolayısıyla köy eğitimine yepyeni bir yaklaşım gerekiyordu: Öyle bir eğitim ki ders konularını köyün gündel sorunlarıyla iyice bağdaştırsın, erkek ve kız öğrenciler, Atatürk devrimlerine uygun bir şekilde eşitlik ilkesiyle bağdaşan bir eğitim görsün; cinsiyet farkı olmaksızın tüm gençlerin ülke gereksinimlerine cevap verecek teorik ve pratik bilgilerle donanımı sağlansın; sadece erkek öğrenciler değil, kız öğrenciler de köy kadınlarına önderlik edebilecek ve genç kızlara örnek olabilecek nitelikleri kazanabilsinler.

İşte böyle yepyeni bir yaklaşım, Köy Enstitüleri'ni ortaya çıkardı. 1930'lu yılların sonlarında geliştirilen bu eğitim sistemi, bence bir eğitim dâhisi olan İsmail Hakkı Tonguç'un eseriydi. Atatürk devrimlerinin hâlâ çok canlı olan heyecanı, Tonguç'un arkasında gerçek bir devlet adamı ve devrin Milli Eğitim Bakanı olan Hasan Âli Yücel vardı. Kurulmakta yardım eden devrin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, sonradan ortaya çıkan saldırılar sonucu desteğini devam ettiremedi. Hasan Âli Yücel, 1946'dan sonra kurulan hükümetlerin dışında kaldı. Onun yerine gelen iki eğitim bakanı da (Reşat Şemsettin Sirer ve Tahsin Banguoğlu) Köy Enstitüleri'ni baltaladılar. 1950'den sonra da Köy Enstitüleri'nin adı ve nitelikleri değiştirilerek yok edildi.

Bu bölümde yer alan yazılar yalnızca Elvan Köyü ile ilgili değil, ana hatlarıyla Anadolu köyü ve kadınının durumu ile ilgilidir. Birinci yazı, iki kadının yaşam öyküsünü verir. Fadime Hala ile Cevriye Kadın, yıllar boyunca benim ilgimi çeken köy kadınlarından ikisi oldular. İlgimin nedeni kısmen kişiseldi. Benim yeni gittiğim Elvan köyünde, bu iki kadın, temiz kalplilikleri ve açık sözlülükleri ile köye uyum sağlamama yardım ettiler. Fadime Hala ile Cevriye Kadın'ın portrelerinde 1940'lı yılların Anadolu köy kadınının yaşamından ilginç kesitler buluyoruz.

Daha sonraki yıllarda Anadolu'nun diğer yörelerinde yaptığım gözlemlerle bu kesitler zenginleşti. Bölümdeki ikinci yazı olan "Küfeli Melekler"de Karadeniz yöresinin köyü ve kadını anlatılıyor. Bölümün üçüncü yazısında "Köyde Kadınların Durumu" daha geniş bir açıdan ele alınır ve köyde Atatürk devrimleri doğrultusunda hizmet edebilecek bilgiler özetlenir.

Bölümün dördüncü yazısında, Köy Enstitülerinin en heyecan verici yıllarına rastlayan 1941 yılında yaptığım gözlemler yer alıyor. Ancak Köy Enstitütleri'nin öyküsü 1941'de bitmiyor, tabii. Dolayısıyla bu öykünün geri kalanını özetlemek için kitaba bir yazı daha ekledim. Bunda Köy Enstitütleri'nin nasıl temelinen yıkıldığını ve bu olgunun köy yaşamına ve kadınının durumuna nasıl bir etki yaptığını inceliyorum.

16. FADİME HALA - CEVRIYE KADIN*

Fadime Hala:

Etimesgut çevresindeki köylerden birine inceleme yapmaya gittiğim zaman, daha ilk günden komşu kadınlar bana "hoşgeldin" demeye geldiler. Bunlardan birisi de sessiz sedasız odaya girip yaşıyla uyumlu olmak üzere sedirin baş köşesine oturan,

* "Yurt ve Dünya", Ağustos 1941, Sayı 8.

sıhhatli, çevik bir ihtiyar kadındı. “Köyün en ihtiyarı Fadime Hala...” diye tanıttılar. Köyde bütün sevilen ve sayılan yaşlı kadınlar gibi o da *hala* diye tanınırdı. Fadime Hala’nın yuvarlak yanakları, yaşına göre oldukça gergin ve tunç rengindedir. Buruşuk göz kapaklarının yarı yarıya örttüğü çukura batmış gözlerini gördüğüm zaman, onu önce bunak zannettim. Fakat bu gözlerin içine dikkatle bakınca durgun ve dengeli bir zekâ ışığı ve iyilik ifadesi ile tatlı tatlı gülümsediklerini gördüm. O zaman bende ona karşı bir sempati uyandı. Ahbaplığımız ilerledikçe bu gözlerin ifadesinin aldatıcı olmadığını, Fadime Hala’nın hâlâ belleği yerinde ve akıllı bir kadın olduğunu anladım.

Birçokları gibi o da yaşını bilmiyordu. Onun zamanında kafa kâğıtları vaktinde çıkartılmazdı: “Seksen yaşında varım, belki fazlayım...” dedi. Gençliğinde o da birçok kadınlar gibi çok çalışırdı. Dul kalınca kara sapanla toprağı tek başına sürmüş, ekinini sırasında şunun bunun yardımıyla kaldırmış, evlatlarını öyle büyötmüştü. Fakat evlattan yana talihli çıkmadı. On iki çocuk doğurmuştu. Bunların bir kısmı bebeliklerinde, bir kısmı da büyödükten sonra öldüler veya askerde kaldılar. Şimdi kala kala bir oğluyla bir kızından başka kimsesi kalmadı. Öteden beri alıştıkları bu çocuk ölümünü öyle tabii buluyordu ki “Her zaman söylerim, ‘Kızlar, çok çocuk doğurun, onların yarısından çoğı nasıl olsa ölür... Bak, ben on iki tane doğurmamış olsaydım şimdi bu ikisi de kalmazdı’” diyordu.

Fadime Hala bugün bile elinden geldiğı kadar çalışır. Bir komşuya gittiğı zaman, hemen saplarına iplikle tutturulmuş beyaz çerçeveli eski gözlüğünü burnunun üzerine yerleştirir; böylece durmaksızın torunlarına çorap örer veya yün eğirir. Âdeti olduğu üzere ağır ağır konuşup bana köyün ahvalini anlatırken bile çok defa işinden başını kaldırmaz. Onun gençliğinde çevresine göre kıvrak ve temiz bir kadın olduğu hâlâ bellidir. Soluk çintisinin (şalvar) üstüne giydiğı, yamalardan asıl kumaşı görölmeyen hırkası, boynunun altına itina ile kıstırdığı rengi artık yeşillenmiş siyah çarı (başörtüsü) her zaman temizdir.

Fadime Hala gerçekten çok sevimlidir. Köye çeşme yapmaya gelen yabancılar bile onu pek severlerdi. Yalnız bu adamların bir kusuru vardı: “Dil bilmezlerdi”. Kendi aralarında “yes, yes” diye konuştuklarından Fadime Hala onlara “mos mos’lar” adını taktı. Hele kırmızı suratlı, gök gözlü dev gibi birisi, yani “mos mos’ların” en büyüğü vardı ki her gelişlerinde ihtiyar Hala’yı soruşturur, yarı işaret yarı lafla “Şehre gidiyoruz, sana ne getirelim?” derdi. O da bazen köylerde pek makbul olan ve lüks sayılan, çay veya kahve ya da şeker isterdi. Bir gün onu da otomobillerine bindirip şehre götürmek istediler. “Bindin mi?” dedim. “Yok... Ne olur ne olmaz, canımı gâvurlara emniyet edemedim” diye gülümsedi. Sonra da ilâve etti: “Neme lâzım, iyi insanlardı, köyümüze çok iyilikleri dokundu”. Herşeyi hoş gören, ılımlı ve hoşgörülü haliyle, ahirette çekecekleri cehennem azabını düşünerek onlara acıdı, *gâvur* yaratıldıkları için teessüf etti: “Allah onlara da Müslümanlık kısmet eder inşallah...” dedi.

Fakat köyde onu sevmeyen bir kişi vardır: gelini... Bu, orta yaşlı, asık suratlı, komşularının da pek hoşlanmadığı bir kadındır. Karşısındakileri azarlar gibi konuşur. Oğlu da karısının etkisiyle anasına hor bakar, hatta fena muamele eder. Torunları bile biraz büyür büyümez analarını memnun etmek için ebelerine (büyük anne) sokulmamak gereğini öğrenirler. Evlerinde sık sık geçimsizlik olur. Hoşa gitmeyecek ne olsa, hatta bir şey bile kaybolursa onu yaşlı kadından bilirler. İhtiyar Hala: “Evvelleri gelinle aramız fena değildi; o zaman elim ayağım tutardı, evde daha çok işe yarardım. Amma artık kimseye hayrım kalmadı. Hazır yiyici oldum” dedi.

Şehirdeki durumu bildiğim için bu olay bana çok tabii göründü: “Her yerde böyledir, gelin-kaynana hiç geçinemez” dedim. Fadime Hala da dahil olmak üzere bunu duyanlar hep şaşırdılar: “Tuhaf şey... burada Fadime Hala ile gelini gibisi az bulunur; konu komşuda gelin-kaynana hep iyi geçinirler. Yalnız Aslan Mehmet Ağagillere kulak asma. Kaynana el, oğlanın üvey anası, gelini nasıl sevecek ki?” dediler. Diğer bir kadın ilâve

etti: “Gelin-kaynana kadar ana-kız da çekişir amma onlarınkini kimse duymaz. Asıl geçinemeyenler eltilerdir. Kuma gemisi yürümüş de elti gemisi yürümemiş” dedi. Demek ki köylerde eski aile organizasyonu şehirlerdeki kadar değişikliğe uğramamış, bir sorun halini almamıştı.

Fadime Hala’nın aynı köyde kızı ile güveysi de var. Niçin onlarla beraber oturmadığını sordum. Pek münasebetsiz birşey söylemişim gibi hayretle baktı: “Günah... Allah sonra benden so-rar, Allah böyle emretti...” diye cevap verdi. Fakat köyün toplumsal bünyesini yakından tanıdıkça anladım ki bu, Allah’tan çok, köyün âdet ve gelenekler sisteminin bir emridir: Oğlu olan hiçbir kadın güveysi ile oturmaz. Hele bu oğlun, Fadime Halanın oğlu gibi hali vakti yerinde olursa. Bir koca, karısının anasına bakmak zorunda değildir. Onun için kadınlar oğlan doğurmak isterler.

Fadime Hala her yaşlı kadın gibi dindardır ama hiç de tutucu sayılmaz. Hatta o köylerde tanıdığım bütün yaşlıların en ilericisidir. Bir akşam altmış yaşlarındaki komşusu Hediye Hala ile olan tartışmasını dinlediğim zaman, onun köyün ekonomik ve toplumsal değişikliklerini yakından izlediğini, dünyadan elini eteğini çekmiş bir kadın olmadığını hayretle gördüm. Son senelerde köye pulluk girmişti. Bu kara sapanın yerini tutuyor, daha kısa bir zamanda toprağı sürüyordu. Hele yeni gelen biçer-döver makinelerinin faydalarını, özellikle gençler öve öve bitiremiyorlardı. Hediye Hala, birçok konularda eskiye hasret çekiyordu. Tarım makinelerinin de aleyhinde bulundu. Fadime Hala kuvvetli mantıki deliller ileri sürerek bu itirazlara karşılık verdi. Tartışma uzun ve ilgi çekiciydi. Fakat burada ancak esas fikirlerin bir özetini verebilirim.

Hediye Hala: “Pulluklar toprağı kara sapan kadar yaramıyor, tohum sığda kaldığından ekin iyi olmuyor” diyordu. Fadime Hala hiç de öyle değil...” diye cevap verdi, “o senin dediğin bir numaralı, iki numaralı küçük pulluklar... dört, beş numaralı büyükler iki çift öküzle çekiliyor amma toprağı öyle derin kazıyor ki kara sapanın kazdığı topraktan daha kuvvetli ekin

oluyor". Laf uzayıp sıra biçer-döver makinelere geldi. Hediye Hala yine birçok itirazlarda bulundu: "Makineler samanı bir karış yukarıdan kesiyor, saman ziyan oluyor, hayvanlara yetmiyor, sonra buğdayların birazı da yerlere dökülüp ziyan oluyor, hem de makineye verilen para çok.." dedi. Fadime Hala aşağı yukarı şu şekilde cevap verdi: "Makineyi ayar ederlerse ekini daha dibinden kesiyor. Hem dibinden kesmese bile kalanlar yerde gübre olur. Ertesi sene mahsül daha kuvvetli çıkar. Makineye verilen para toptan veriliyor diye gözümüze çok geliyor amma bir de ırgatlara verileni hesap et bakalım? Hem günde yarım lira vereceksin hem de boğazına bakacaksın. Günde yarım dönüm yer işleyecek de ondan ne olacak? Bir parça ekini biçeceğiz diye güneşin altında bebelerin sırtı köz (ateş) dökmüş gibi yanıyor. Makine öyle mi? İki üç günde gözünün görebildiği kadar ekini kaldırıyor da bana mısın demiyor. Irgat haftalarca çalışır, yine ekini kaldıramaz. Ondan sonra derken bir sel gelir, ekini alıp götürür, daha mı iyi?.."

Fadime Hala, din ve itikat meselelerinde bir çok şeylere inanmakla beraber, imanla aklın sınırını pekâlâ tayin edebiliyordu. Örneğin kendisi köyün pek çok çocuk almış eski bir ebeysi olduğu halde bugün kadınların çocuk doğurmak için doğumevine gitmelerini hoşgörüyordu: "Neme lâzım, şimdiye kadar hastanede kimse ölmedi. Lohusayı pek iyi besliyorlar. Hem bebeyi hem de anasını tertemiz, gümüş gibi köye gönderiyorlar" dedi. Zaten Etimesgut'taki doğumevinden herkes hoşnuttu. O yapıldıktan sonra bebe ölümü de, lohusa ölümü de çok azaldı.

Fadime Hala'ya köyün eski hayatını soruyordum. Birçok yeniliklerden bahsederken bundan yirmi beş, otuz sene evvel uçak, otomobil, bisiklet gibi icatların köyde ilk kez nasıl karşılandığını anlattı: "Bir gün tarlada çalışırken gökte bir gürültü kopmuş. Bir de bakmışlar ki koca alamet bir şey... Erkekler, kadınlara ve bebelere: "Ne durup bakıyorsunuz? Çabuk kağının altına saklanın" diye bağırılmışlar. Onlar da hemen saklanmışlar. Tayyare gidince hemen koşup hocaya sormuşlar. "Korkmayın...

bu yeni bir icat... adı tayyare, fena birşey değil” demiş. Fadime Hala gülümsedi: “O zaman ne aptalmışız? Şimdi bebeler bile korkmuyor, tayyarelere hep el sallıyorlar” dedi.

İlk defa iki tekerlekli bir şeyin üstünde bir adamın gittiğini görüp hayret etmişler, bunu şeytan sanmışlar. Köylü elinde kazma kürekle bu şeytanın peşine düşmüş. Fakat bereket versin ki kaçırmışlar. Şeytan, “Vız...” diye köprüden geçivermiş. Otomobilin de homurtular çıkararak öküzsüz veya atsız yürümesine çok şaşmışlar. Fakat Fadime Hala bunların içinde faydasını bizzat denediği, işlerine çok yarayan treni en çok övdü: “eskiden kağı ile yedi sekiz saatte şehre varırdık. Şimdi birkaç kuruş verdik mi çabucak gidiyoruz” dedi.

* * *

Cevriye Kadın:

Sıcak bir pazar günü bir kaç arkadaş Kayaş’tan üç saat kadar içeride bir köye girmeden önce topraklı yolun kenarındaki bir ağacın gölgesine sığınmış yemek yiyorduk. Uzaktaki tarlada tek başına bir kadın çalışıyor, arada sırada çapasına dayanarak bize bakıyordu. Yemeği bitirip köye doğru ilerleyince kadın da bize yaklaşmaya başladı. Halinde bir çekingenlik vardı. Acaba bulunduğumuz dar yoldan geçmek istiyordu da birçok köy kadınları gibi aramızdaki erkeklerden mi çekiniyordu?.. Fakat o yaklaşmakta devam etti. Nihayet tozlu yolda buluştuk. Tek kadın bendim. Yanıma geldi, serbestçe konuşmaya başladı; bizim yabancı olduğumuzu anlayınca, ne istediğimizi, kimleri aradığımızı sormak, bize yardım etmek, önümüze düşüp yol göstermek istemiş. Bu en çok yirmi beş yaşında gözüken, ince yapılı, ufak tefek bir kadındı. Üstünün başının eski, yüzünün güneşte yanmış ve tarlada çalışarak tozlanmış olmasına rağmen güzelliği hiçbirimizin gözünden kaçmadı. Kısık sesinin tatlı bir ahengi vardı.

Çabucak ahbap olduk. Cevriye, köyün kıyısında oturuyormuş. Gidecek yerimiz olmadığını öğrenince bizi evine davet etti. Tanımadığınızı bir köye girerken ahbap buluncaya kadar türlü türlü güçlüklerle karşılaştığımız için, Cevriye'nin bu açık kalpliliği hepimizi sevindirdi; memnuniyetle evine gittik. Bize çocuklarını gösterdi. Onlar da kirli fakat çok güzel çocuklardı.

Bir süre sonra aynı köye düğüne gitmiştik. Köye girerken yine aynı tarlanın önünden geçiyorduk. Yine geleceğimizi tahmin eden Cevriye bizi görünce elindeki çapayı bir tarafa fırlattı ve koşarak yanımıza geldi. Bana, "Git, şu dayıdan bana izin al da sizi düğüne götüreyim" diyerek tarlada çalışan iri yarı genç bir adamı gösterdi. Kocası imiş. Anlaşılan kendisi izin istemeye çekiniyordu. Ben de çekinerek yanına gittim. Söyledim. Adam biraz yüzünü buruşturdu, isteksizlikle, "Gitsin..." dedi ve acele acele çapalamaya koyuldu.

Cevriye ile ahbaplığımız ilerliyordu. El ele köyün içinden geçerken damlarda tarhana yapan, yahut toplaşıp yün büken kadınların bize bakarak aralarında fısıldaştıklarını, gülüştüklerini seziyordum. Kadınlar biraz alaycı: "Cevriye, bunlar kim?.." diye sordular. Cevriye: "Ahiretliğim (ahiret kardeşim) şehirden geldi" diye cevap verdi.

O gün köyde başka kadınlarla da ahbap olduk. Fakat bunlar bizim Cevriye ile niçin ahbap olduğumuzu anlayamıyorlar, daha doğrusu bunu Cevriye'ye çok görüyorlardı. Laf arasında: "Cevriye'den başka ahiretlik olacak kimse bulamadınız mı?.." dediler. Ben: "Neden? Cevriye'nin nesi var?" dedim. Kadınlar gülüştüler: "Hiç, hiçbir şeyi yok amma bizim kızlar onu beğenmezler" dediler; fakat belli başlı bir şey söyleyemediler. Zaten köy kadınları, bir hamlede bütün bildiğini sayıp döken dedikoducu kadınlara hiç benzemezler.

Zaman geçtikçe ve köyün atmosferine alıştıkça Cevriye'nin küçük kabahatlerini öğreniyorduk: Beş altı sene evvel kocasına kaçarak evlenmişti, yani köy deyimi ile "oturu düşmüştü". Köyün şerefli kızları gibi düğünü olmamıştı. Erkeklerden, hatta

yabancı erkeklerden utanmaz, onlardan diğer kadınlar kadar kaçmazdı. Oysa köy kadınları öylesine kaçıyorlardı ki bizimki gibi erkekli kadınlı bir grup görseler hepsi birden yolun kenarına çömelir, arkalarını döner, erkekler geçinceye kadar öylesine beklerlerdi. Korkarım, Cevriye böyle bir durumla karşılaşsa gidip onlarla konuşabilirdi. Sonra diğerleri gibi hesaplı konuşmasını bilmez, ortaya zemin ve zamana uymayacak laflar atardı. Komşuların tabiriyle “ipe sapa gelmez laflar konuşur, ne dediğini bilmezdi”. Fakat Cevriye’nin önemli bir kabahati daha vardı: Çalışmaktan hoşlanmıyordu. Galiba zayıf nahif vücudu da buna uygun değildi. Tarlaya gidince iki ağaç arasına bir salıncak kurup çocuğunu yatırır, kocası olmadığı zaman kendisi de bir ağacın altına uzanıp yatardı. Kadınlar: “Zaten cılızın biri, işe yaramaz ki! Kocası bu tembelliği yüzünden ona çok kızar, ara sıra dayak atar” dediler.

Fakat ben kendimi köyde yaşayan kadınların yerine koymaya çalışsam da yine de Cevriye’yi diğer kadınlardan aşağı göremiyordum. Bunun için bu anlatılan aleyhte nedenler, bana yeterli görünmüyordu. İpsiz sapsız konuştuğunu söylüyorlardı ama Cevriye hiç de budala bir kadına benzemiyordu. Yalnız düşündüklerini hiç saklayamıyor, büyük bir dürüstlikle açıkça konuşmaktan çekinmiyordu. Erkeklerden gerektiği kadar kaçmıyordu, ama şimdiye kadar hiç kimse onun fena bir hareketini görmemişti. Onun iyi kalpli, yardımsever bir insan olduğuna hiç şüphem yoktu. Ben kendi kendime: “Acaba söylemek istemedikleri daha başka şeyler de var mı?..” diye düşünürken bir kadın şunları ekledi: “Cevriye’nin hiç bir kabahati yok. Yok ama kötü giyinir, üstü başı tozludur, eskidir. Halasının yanında öksüzlükle büyüdü. Onun için kimse onu saymaya alışmadı. Sonra da fakir evine gelin girdi, onun için de saymazlar” dedi.

Fakat beni en çok hayrete düşüren şu idi: Köyde hiç kimse Cevriye’yi güzel bulmuyordu. Orada, iri yarı, güçlü kuvvetli, yuvanlık kırmızı yüzlü kadınlar güzel sayılıyordu. Bunun için ufak tefek, ince, solgun benizli Cevriye’nin, eski Yunan heykellerine benzeyen muntazam yüzünün , yeşil ile mavi arasında nadir bir

renkte parlayan gözlerinin kimse farkında değildi. Hatta ondan söz ederken bir delikanlı omuzlarını silktili: “Varsın Cevriye erkeklerin yanında oturmaya utanmasın? Onun suratına kim bakacak? Hiçbir erkek onu kadın yerine koymaz ki...” dedi.

Fadime Hala ile Cevriye Kadın, bir çok hususlarda birbirine hiç benzemeyen iki kadındır. Fadime Hala daima çevresinin saydığı ve beğendiği bir kadın olmuş ve herkes tarafından sevilmiştir. Oysa Cevriye böyle değildir. Çevresine gerekli uyumu sağlayamadığı gibi, çoğu kadından daha girgin, atak ve hatta asi bir insandır. Onun, köyün âdetlerine gerektiği kadar önem vermesi, diğerleri tarafından hoş görülmez. Cevriye’nin gösterdiği ayrılıklar, âdetlerin ve geleneklerin çatıştığı büyük şehirlerde belki o kadar göze batmazdı; fakat dar bir köy çevresinde küçük ayrıcalıklar bile göze batar.

17. KÜFELİ MELEKLER*

Ankara’dan Trabzon’a kadar olan seyahatimizde Erzurum’a kadar hemen hiç değişmeyen kurak, ağaçsız Orta Anadolu doğası, Zigana dağlarını aşarken birdenbire değişti. Cüce çamlar Karadeniz’e yaklaştıkça büyüdü, büyüdü, azametli bir hal aldı. Trabzon’a varınca, yerden, tepelerden, her taraftan fışkıran kıvılcıklar ve her türlü yeşillik gözlerimizi aydınlattı. Sonbahar başlamış olmasına rağmen çimenler ilkbaharda olabileceği kadar yeşil, sık sık yağın yağmurlarla parıl parıldı. Evler ve sokaklar, bu zengin yeşilliğin aralarında açılmış rengârenk, irili ufaklı lekeler gibi görünüyordu.

Fakat benim burada asıl üzerinde durmak istediğim konu bu güzel doğa değil, insanın doğayla olan ilişkisidir. Bu dağlık memleket, denize doğru adeta şerit gibi uzanan dar bir sahille nihayetlendiği için, şehre veya civardaki pazar yerlerine alışverişe gelenler hep bu sahil şeridi boyunca geçerler. Orta Anadolu

* “Yurt ve Dünya”, Ekim 1941, Sayı 10.

yollarının tenhaliğine karşılık buradaki yollar devamlı gelip geçen insanlarla doludur. Yol üzerinde kurulan pazar yerlerinde hararetili alışverişler göze çarpar. Trabzon havalisinin köylüleri genellikle temiz giyinir. Giysileri, Orta Anadolu köylüsünün giysilerinden daha yenicedir. Erkekler yine siyah dar ceket, külot pantolon ve kasket giyerler. Ayaklarında uzun, çiçekli, beyaz yün çoraplar vardır.

Kadınların kıyafeti biraz farklıdır. Uzun kollu, bol basma entarilerinin üzerine koyu renk, yollu peştemalları önlük gibi bağlarlar. Başları geniş bir örtü ile örtülüdür. Kadın erkek hemen herkesin elinde kıvrık saplı, büyük, siyah şemsiyeler göze çarpar.

İnsanlar genellikle bu güzel dekora uyacak tarzda gürbüz ve sıhhatli görünmezler. Orta Anadolu'nun orta boylu, geniş yapılı, güneş yanığı tunç yüzlü insanların yerine, burada çoğu sarışın, narin endamlı, dar omuzlu, uzun ve solgun yüzlü, gözleri donuk ve yorgun ifadeli insanlar görülür. Bunun birçok sebepleri vardır. Fakat benim en çok dikkatimi çeken olay şu oldu: Erkekler, üstleri başları temiz, ayaklarında ayakkabı veya çarıkla- rı, ellerinde sopa veya şemsiyeleri olduğu halde geçiyorlar, kadınlar ise ince omuzlarının arasına yüklenmiş kocaman bir küfenin altında iki büklüm olmuş, çoğunlukla çıplak olan ayaklarını ıslak yosunlu taşların üstünde sürüyerek gidiyorlardı. Önce tesadüf zannettim. Fakat saatlerce gittiğimiz halde bütün yol boyunca önde erkekler, arkalarında pazara satacakları zahireyi (besin maddelerini) getiren veya pazardan aldıkları eşyayı köye götüren küfeli kadınlar, uçsuz bucaksız kabileler halinde uzayıp gidiyorlardı. Erkeklerin bazılarının taşıdıkları en ağır yük ancak omuzlarına vurdukları küçük ve zarif heybelerdi. Zaten Anadolu köy ve kasabalarında hiçbir zaman kadınlarla erkekler aynı hızda yürümezler, kadınlar bir hayli arkadan gelir.

Bir aralık gözlerim odun taşıyan bir insan grubuna ilişti. Bunlar, çelimsiz vücudundan umulmayacak kadar ağır bir yük taşıyan bir kadınla, boylarına göre kocaman odunlar yüklenmiş olan kızları idi. Erkekler ancak odun keser, fakat bunları eve

taşımaları için kadınlarını da beraber alırlardı. Bir pazar yerinde ora halkına göre sağlam yapılı bir adam, kendisine çok benzediğinden kızı olduğunu tahmin ettiğim on-on bir yaşlarındaki bir kızın iri küfesini pazardan aldığı erzaklarla dolduruyordu. Herhalde genellikle pek yokuş ve uzak olan Trabzon köylerinden birine gideceklerdi.

Bu olay beni o kadar ilgilendirdi ki her gittiğimiz köyde sebeplerini araştırmaya başladım. Genellikle, “Ne yapalım? Zaru-ret, hayvanımız olmadığından yükümüzü kendimiz taşıyoruz...” gibi cevaplar alıyorduk. Dağlar o kadar dik idi ki, eşek bile çıkmaz, ancak insanlar çıkabilirdi. Kadınlarla konuşurken, niçin erkeklerin değil de kadınların yük taşıdığını sorduğumda, dünyanın en münasebetsiz şeyini söylemişim gibi hayretle gözlerini açıyorlar, “Kocalarımız hamal mı? Hiç erkek yük taşır mı?” diyorlardı. Madem ki büyükanneleri, onların anneleri hep yük taşımışlardı, şimdi kendileri de taşıyacaktı. Bu, üzerinde kimse-nin, değil isyan etmek, münakaşa etmeyi bile hatırına getirmed-iği bir âdetti. Yükü ancak kadın taşırdı, hem de çoğu yalınayak olarak.

Evine gittiğimiz altmış yaşlarında bir kadın, küfesini otlarla doldurmuş olduğu halde henüz geliyordu. İhtiyarlığından, artık eski kuvveti kalmadığından şikayet etti. “Sana yardım edecek evlatların yok mu?..” dedim. “Hayır, yalnız iki torunum var” diye cevap verdi. Ben önce bunları büyükannelerine yardım edemeyecek kadar küçük çocuklar zannettim. Fakat delikanlı olduklarını öğrenince hayret ettim: “Senin yükünü onlar taşısa daha iyi değil mi?..” dedim. O zaman şaşırmak sırası yaşlı kadına geldi: “Hiç öyle şey olur mu? Onlar eli kalem tutan efendiler (ilkokulu bitirmişlerdi), el âlemin içinde küfe ile nasıl gezerler, yazık değil mi? Ben taşıyım” dedi.

O zaman anladım ki bu erkekler için haysiyet meselesiydi; ihtiyar kadının gönlü, torunlarının şerefine tehlikeye koymaya razı değildi. Kendisine gelince, yoruluyordu ama kaybedecek bir şeyi yoktu.

Bu konunun tartışmasını yaparken ve hal çarelerini düşünürken içimizden biri, yarı ciddi, “Yük taşıyan kadınlardan para cezası almalı” teklifinde bulundu. Ama kabahat kadınlarda mıydı? Kadınlar yük taşıyorlarsa bunun hiç şüphesiz ki ekonomik ve geleneksel sebepleri vardı. Bu sebepler ortadan kaldırılmadıkça veya değiştirilmedikçe, bu olayı da esaslı bir şekilde ortadan kaldırmak mümkün olamazdı. Orta Anadolu’da kurak toprağın işini insanla paylaşan, buna karşılık biraz samanla kanaat eden eşek, bu sevimli filozof hayvan dahi buralarda yoktu. Kendilerine sordüğümüz zaman: “Merkebin taşıdığı yükten ne olacak ki; bizden fazla taşıyamaz. Onun kahrını çekeceğimize kendimiz taşırız daha iyi...” veya “Bu taraflarda eşek beslemek âdet olmamış...” gibi cevaplar veriyorlardı. Fakat diğer bir sebep daha vardı ki bu, ileri sürülen sebeplerden daha kuvvetliydi: “Trabzon köylerinde arazi çok dar olduğundan ve otlaklar bulunmadığından hayvan beslemek çok zordu. Hemen yegâne hayvanları olan ineği besleyebilmek için kadınlar bazen saatlerce dolaşır, ellerine geçen bitkileri, hatta soğan kabuklarını toplayıp pişirir, yal adı verilen bu yiyeceği soğuduktan sonra hayvana verirlerdi.

Tepelerde kurulmuş olan köylerde, tarımda öküz de kullanılmaz. Dik yamaçlarda tarım yapıldığından, çoğunlukla kadınlar tarlayı çapa ile eşeleyip mısır ekerler. Hatta denildiğine göre bazı yerlerde tarlalar o derece diktir ki kadınlar düşmemek için kendilerini bellerinden ağaca bağliyerek tarlayı çapalar, mısır ekerler. Bu şartlar içinde öküzlere çift sürdürmek mümkün değildir.

Gıda durumu da o kadar iyi değildir. Eskiden mısır ekmeği ve mısırdan yapılan gıdalar yenirdi. 1940’lı yıllarda fındık ticareti ilerledi ve bölgeye buğday girmeye başladı. Fakat halk hâlâ buğday ekmeğinden hoşlanmaz, hatta buğday ekmeği yemeyi kıtlık alameti sayar. Toprağın çok verimli olmasına rağmen bol bol sebze ve meyve yetiştirmek için arazi çok dardır. Bereket versin hamsiye. Karadenizliler haftanın yedi gününde hamsi yerler. Erkeklerin başlıca işi denize açılıp hamsi avlamaktır. Trabzon havalisi halkının sağlıklarının iyi olmayışında, gıdanın

yetersizliği kadar nem oranı yüksek olan iklimin de etkisi vardır. Güneş bu memlekette tabiata sık sık gülmez. Veremin yaygın olduğu söylenir. Anaların kuşaklardan beri ağır yükler taşımaması da bu sağlıksızlığın sebeplerini tamamlar.

Toprak tek başına nüfus geçindirmedeği takdirde tabiatın diğer kaynaklarını işletmek veya başka araçlarla verimi arttırmak yapılması gereken bir şeydir. O zaman meraları bol olan memleketlerden bu havalıye hayvan ve ot getirmek ve kadınları yük taşımaktan kurtarmak kabil olabilecektir, sanırım. Şehirlerin imarında genellikle yapıldığı gibi park veya gazino yapmak veya yüzme havuzu inşa etmek güzel, hatta faydalı şeylerdir. Fakat bir havalinin hayati ihtiyaçlarının yanında yeterli değildir.

Kadınların bünyelerinin zayıflığından, zahmet ve meşakkate tahammül edemediklerinden dolayı erkeğe eşit olamayacaklarını, hiçbir zaman yan yana çalışamayacaklarını iddia edenler, gerçekten çalışan, hatta erkekten daha çok çalışan kadınlarımızı görmemiş olsalar gerekir. Orada kadınlardan öğrendiğime göre kadın hastalıkları pek çokmuş. Ağır yük taşımaktan kadınların kordonları sarkıyor, hatta zaman zaman rahimleri dışarı çıkıyor-muş. Doktorlardan bunları öğrenen yeni gelen bir Vali, köy kahvelerine gidip orada balığa çıkmadıkları zaman can sıkıntısından çorap ören genç erkeklerle: “Buralarda boş vakit geçireceğinize gidin, kendi yüklerinizi taşıyın” demiş. Bu haysiyet kırıcı emre erkeklerin canı öyle sıkılmış ki Vali’ye haber yollamışlar: “Tez günde buradan gitsin, yoksa onu öldürürüz” demişler ve Vali gitmiş. Salonlardan veya balolardan başka bir yerde dolaşmayan bir yazar, “Bütün kadınlar melektir...” dermiş. Bu kurama göre, ince endamları, solgun kumral saçları, yeşil gözleri ve parlak dişleri ile Trabzon kadınları da pekâlâ melek olabilirler. Yalnız onlar gökten küfeleriyle beraber düşmüş meleklerdir.

Daha sonraları Hasanoğlu, Vakfıkebir, Çifteler, Kızılçullu Köy Enstitüleri’ne defalarca gittiğimiz zaman, bu okulların, çevrenin koşulları da gözönünde tutularak ne kadar dikkatli programlanmış olduğunu sevinçle gördük. Örneğin Vakfıkebir’de

okuyanlar en çok balıkçılık yapmasını ve mısır yetiştirmesini öğreniyorlardı. Hatta şöyle bir olay anlatıldılar: O sırada sayısı 25'i bulan köy enstitülerinde köylerine gidemeyen yirmi iki çocuk, ders bitiminde Hasanoğlu'na gidiyorlardı. Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, her yörenin çocukları kendi yörelerinin kültürlerini oraya götürmüş oluyorlardı. Karadenizli çocuklar genelde sarışın oldukları ve güneşli havada geniş kenarlı şapka giydiklerinden onların toplu halde Karadeniz'in doğusundan (Vakfıkebir'den) geldiklerini gören İç Anadolu insanları "Ruslar geliyor!" diye telaşa kapılmışlardı.

Vakfıkebir Köy Enstitüsü'nde çocuklara balık tutmasını, ağ örmesini, küçük tekne yapmasını, mısır ve tütün, sonraları çay yetiştirmesini, kısacası Karadeniz Bölgesinin verebildiği her türlü olanağı kullanmasını öğrettiler.

18. KÖYDE KADININ DURUMU (İş Bölümü)*

Ülkemizde kadının durumundan söz ederken, yalnız bir tip kadın gösterebilmemize imkân yoktur. Kısa bir zaman içinde büyük değişiklikler yer aldığı için, gerek kuşaklar arasında, gerekse çeşitli yerlerde kadının durumu ve gördüğü işler arasında büyük farklar vardır. Bir yanda kasabalı kadın hâlâ evine kapanır, genellikle başını örter, erkekten kaçarken, şehirlerde kadınlardan bir kısmı erkeklerle yan yana çalışır. Anadolu şehirlerinde, kasabalarında kızlar küçük yaşta çeyiz yapmaya başlar (bir deyimle göre "kız beşikte, çeyiz sandıkta") ve on beş-on altı yaşlarında evlenirken, büyük şehirlerde bir kısım genç kızlar yirmi yaşından sonra da üniversitelerde okumaya devam edebiliyorlar. Şehirlerin kenar mahallelerinde ve fakir ailelerde kadın, evinin işi ve çocukları ile uğraşır, hatta evlere temizliğe giderken, şehirlerin bazı kısımlarında ve bazı zengin ailelerde kadın, memleketi ve evi için hiçbir işe yaramaksızın, kocasının veya babasının

* "Yurt ve Dünya", Kasım 1942, Sayı 21.

servetine dayanarak, fazla pahalıya mal olan lüks bir eşya halinde yaşayabiliyor. Fakat bu kesim, ülke nüfusuna göre küçük bir azınlıktır. Bu çeşitli kadın tipleri ayrı ayrı birer inceleme konusudur. Biz burada ülkemizin en büyük kadın nüfusunun, yani köy kadınının yaşayış tarzı ve sosyal durumunu inceleyeceğiz.

Köylerimizin çoğunda kadın yalnız evde değil, evin dışında tarım işlerinde de çalışır. Karadeniz sahillerinde tarım işlerinin yükü hemen tamamıyla kadının omuzlarındadır. O yörenin başlıca ürünü olan mısırı kadın tek başına yetiştirir. Tütünü, çayı yetiştiren, fındığı toplayan da yine odur. İneklerin yiyeceğini o temin eder. Ormandan erkeğin kestiği odunu kadın sırtına yükleyerek getirir. Pazardan erkeğin aldığı eşyayı sırtında, küfesinde taşır. Erkekler ise, balığa çıkmadıkları zaman pek az iş görürler. Buna karşılık kadınlara göre yüksek bir mevkiye sahiptirler. Kadınlardan tam bir itaat beklerler. Kıyafetleri kadınlara göre daha yeni ve düzgündür. Erkekler hiçbir zaman yalınayak gezmezler. Kadınları ve kız çocukları hep yalınayak gördüm. Ancak kışın yağmurda, karda ayaklarına bir şeyler giyerler.

Orta Anadolu'da, kadın da genelde erkek kadar veya daha çok tarlada çalışır. Çapalama işleri olduğu gibi kadındır. Bununla beraber bu genel kurala uymayan istisnalar da yok değildir. Bazı yerlerde kadın tarlaya az gittiği veya hiç gitmediği halde, diğer bazı yörelerde hiçbir iş görmeyen delikanlıların beyaz çiçekli yün çoraplar, işlemeli mintan, kadife kasket giyip ceplerinde ayna ve tarak taşırlarken kadınların yalınayak çift sürdüğü görülür. Erkekleri yalınayak pek görmedim. Onlar "Yalnız Arap erkekleri yalınayak gezer" derler. Tezek yakan köylerde tezeği ayaklarıyla çiğneyen yalnız kadınlardır. Bu kirli işi erkekler yapmaz. Onlar şıra veya pekmez yapmak için ayaklarıyla üzüm ezerler.

Genelde Orta Anadolu'da kadınla erkek arasındaki iş bölümünü şöylece özetleyebiliriz: Tarım işlerinde çift sürmek, nadas yapmak, tohum saçmak erkeğe ait işlerdir. Döven sürme işi de çok defa onlarındır. Bunlardan başka, evleri ve ahırları tamir etmek, odunu olan yerlerde ormandan odun kesip getirmek (ya da

kadınlara taşımak) erkekler tarafından yapılır. Erkekler odunları eşeğe veya arabaya yüklerler, asla sırtlarında taşımazlar. Kadınlar ise çalı çırpıyı sırtlarına öylesine yüklerler ki yüzlerini göremezsiniz. Buğdayları öğütmek için değirmene götürmek, pazara gidip ürünü satmak, buna karşılık gaz, tuz, şeker, kumaş ve diğer maddeleri satın almak erkek işidir. Para her zaman erkeklerin elindedir. Para kullanmak yalnız erkeğe aittir; kadına hiç verilmez. Ancak evde erkek olmadığı zaman genç gelinleri erkeklerin arasına göndermemek için yaşlı kadınlar, kaynanalar alışveriş yaparlar.

Kadın ve erkeğe ait olan işlerin hepsi kesin sınırlarla birbirinden ayrılmış değildir. Bir kısım işler vardır ki onları kadın-erkek-çoluk çocuk bütün hane halkı hep birlikte yaparlar. Örneğin sebzelerin veya omcaların (üzümlerin) köklerini çapalamak, sulamak hasat zamanı arpa, buğday, nohut, burçak vesaire gibi her türlü ürünü biçmek; ekin savurmak en ağır ve bütün yaz devam eden işlerdendir. Bu işleri çoğunlukla kadınlar yapar. Bunlardan başka pekmez kaynatmak, öküz, eşek gibi hayvanlara bakmak da birlikte yapılan işlerdir. Kendi deyişleri ile “Kimin eli değerse o bakar”. Diyebilirim ki öküz gibi çok değerli hayvanlara erkekler, koyunlar ve ineklere kadınlar bakar ve süt sağlarlar.

Ancak öğütülecek buğdayı değirmene erkekler götürür. Buğday veya un ambara girdikten sonra erkeğin işi bitmiş sayılabilir. Kadınlar, buğdayı teknelerle çeşme başına götürüp yıkar, bulgur veya tarhana yaparlar. İlkbaharda ve kışın yakacak tezeği kadınlar hazırlar. (Malların, yani hayvanların yaptığı pislikler toplanır, içine saman çöpleri karıştırılır. Biraz su koyduktan sonra kadınlar bunu ayaklarıyla iyice çiğnerler, sonra da yuvarlak yapıp evlerin dış duvarlarına yapıştırıp kuruturlar. Kışın onları hem yemek pişirmek hem de ısınmak için ocakta ince dalların yardımıyla yakarlar.) Fırın yakmak için çalı çırpı, evleri temizlemek için çalı süpürgesi toplamak kadın ve çocukların işidir. Bunlardan başka çeşmeden su getirmek, ev temizlemek,

sıvamak, çamaşır yıkamak, yemek pişirmek, iyi kötü çocuklara bakmak, dikiş dikmek, yün çorap örmek gibi gündelik veya devamlı işler vardır ki bunlar da tabiatıyla kadınlara aittir. Erkeğin ev işlerine yardım etmesi ya da çocuklara bakması olası değildir. Çocuklar çok bakımsızdır. Onları yıkayıp temizlemek âdet değildir. Büyüklerle haşır neşir olur, “Çocuğun yediği helâl, giydiği haram” derler. Özellikle hasat zamanı kadının işi o derecede artar ki bütün gün devam eden ortaklaşa bir çalışmadan sonra erkek tarladaki yazlık kulübede veya çardakta uykuya yattığı zaman kadın eve gelir, zorunlu işleri bitirip ertesi gün tarlada yenecek olan yemeği de hazırladıktan sonra yatar, ancak dört beş saat uyuyabilir. Günde kaç saat uyuduğunu hesaplamak kimsenin aklına gelmez. Ertesi sabah güneşle beraber kalkması, tarlaya gidip kocasına veya oğullarına yemek götürmesi gerekir. Erkekler ancak tarla işini işten sayar, kadınların ayrıca yaptıkları ev işlerini, çocuk bakımını küçümserler. Çocuklar fazla bakım görmeden büyürler.

Kışın erkeklerin boş vakti çoktur. Gece gündüz kahvehanelerde, köy odalarında, seyyar satıcıların yanında toplaşarak köyün işlerinden, siyasetten bahseder, masal veya hikâye söyler, ara sıra da eğlenceler tertip ederler. Kasabaya veya şehre gidenler bir gazete getirmişse birlikte okurlar. Kadınlar da aynı şekilde kendi aralarında birleşir, iyi havalarda kapılarının önünde, çeşme başında, bazı kış geceleri de birbirlerinin evinde toplaşırlar. Bir taraftan konuşur ve şakalaşırken diğer taraftan da birçokları yün buker veya çorap örür, aynı zamanda kucaklarında oturan, eteklerine tırmanan çocuklarıyla meşgul olur, yani emzirirler.

Eğer evde erkek yoksa veya askerde ise kadınlar, kendilerine her ne kadar güç gelse de, yine bütün erkek işlerini yapabilirler. Köylerde, genç yaşında dul kalıp evlenmeden senelerce tek başına çift sürerek veya ürünü kaldırarak çocuklarını büyüten kadınlar vardır. Böyleleri parmakla gösterilip herkes tarafından saygı görürler. Fakat erkekler kadınlara ait olan işleri asla

yapamazlar. Kadın işleri erkekler tarafından çok aşağı görüldüğünden oğlanlar küçük yaşlarında bile bu işleri öğrenmeye tenezzül etmez ve öğrenmezler. Bulaşık yıkayan veya tezek yoğuran bir erkek ayıplanacak ve herkese gülünç olacaktır. Ben “Erkekler tezek yoğurur mu?” diye sorunca güldüler. “Erkeklerin ayakları temiz olur, onlar yalnız üzüm çiğneyip, pekmez yaparlar” dediler. Bu nedenle köylerde karısı ölen erkekler hemen evlendirilir. Yalnız Karadeniz sahillerinde bazı yerlerde erkeklerin yün ördüklerini gördük.

Köylerde kadınla erkeğin sosyal mevkii, gördükleri işlerin çokluğu ve ağırlığı ile mütenasip değildir. Toplumda kadına oranla erkeğe daha çok değer verilir. Kadınlardan genelde “eksikli” diye söz edilir. Erkekler kıyafet bakımından da kadınlara göre biraz daha temiz giyinirler. Çocuklar müstesna, ne kadar fakir olurlarsa olsunlar yalınayak gezdikleri görülmez. Çorapların en güzelleri daima kadınlar tarafından onlar için hazırlanır. Kadınlar ancak düğün veya misafirlik gibi müstesna durumlarda giyinirler. Genç kızlar ve yeni gelinler biraz daha temiz gezerler. Yazın fakir veya zengin, hemen bütün kadınlar yalınayak gezerler.

Kadınla erkek beraber bulundukları zaman erkek daima üstün vaziyettedir. Yolda erkekler çok defa bir şey taşımadan önde yürür, kadınlar ise arkada kucaklarında çocuklar veya yükler olduğu halde onları takip eder. Yükler, yerine göre kucakta, sırtta bağlanarak veya başın üstünde taşınır. Bir eve gidildiği zaman erkekler sedirleri işgal eder, kadınlar ise onlardan biraz uzağa, yere veya minderlere oturup sıkıca örtünürler. Yabancı erkeklerin yanında gülmek veya lafa karışmak, yüksek sesle konuşmak ayıp sayıldığından özellikle genç kadınlar susarak konuşulanları dinlerler. Kahve veya şerbet önce erkeklere, sonra kadınlara ikram edilir. Ziyafetlerde en iyi yemekler erkeklerin sofrasına götürülür. Kadın kısmı ise kendi deyişleri ile “Kusura kalmazlar, nasıl olsa olurlar”. Kadınlar ancak erkeklerin bulunmadığı yerlerde kendi serbest hayatlarını yaşar, neşe ve zekâlarını

ortaya döker, bambaşka insanlar olurlar. Aralarında şakalar yapmaktan zevk alırlar. Kendi kendilerine kaldıkları zaman aralarında mevki ve derece farkı gözetirler. Bir kadının diğer kadınlar arasındaki mevkiini onun, yani kocasının serveti, yaşı ve nihayet kendi kişiliği tayin eder. (*Testi kadar kocası olanın kulpu kadar rağbeti olur!*). Oğlu olmayan fakir bir kadının, ihtiyar da olsa yine mevki yoktur. Kaynana mevkiinde bulunan ve hali vakti yerinde, akıllı bir kadın, kadınlar arasında baş köşede oturmaya, erkekler arasında serbestçe konuşmaya lâyık görülür. Diğer kadınlar da sedirde, yaş ve mevki sırasına göre otururlar. Bu hususa dikkat edilmesi lazımdır; haddini bilmeyenler çok ayıplanır.

Aile hayatında da üstün ve hâkim mevkide olan kocadır; kadın onun emirlerine itaat etmek ve ona hizmet vermekle yükümlüdür. Zengin ağalar karıları tarafından daha fazla sayılırlar. Elbiseleri ve ayakkabıları karıları tarafından giydirilir. Ayakları da, kendileri de karıları tarafından yıkanır; hele ortağı olan kadınlar için bu şerefli bir vazife sayılır. Zengin erkeklerden bazıları imam nikâhı ile birden fazla evlenirler. Bu, kârlı bir iş sayılır; çünkü zengin evlerde tarlâ işi fazla olduğundan para ile ırgat tutmak gerekir. Halbuki bir dul kadını imam nikâhı ile alan bir adam, aynı zamanda tarlada boğaz tokluğuna çalışacak bir kol kuvveti kazanmış olur. Zaten dul kadına başlık parası da vermez. Meselâ M. Köyünün en zengin ağasının üç karısı vardır. Artık yaşlanmış ve çocuk doğuramamış olan birinci karısını hiç sevmediğinden onu tarlada çalıştırır, bol bol döver. Kendi deyişi ile “malını melâlini bırakacağı bir oğula sahip olmak için üstüne evlenmiştir”. Bu ikinci kadının da çocuğu olmamakla beraber o, kocasının gözünden düşmemek için tarlada bir erkek ırgat gibi tırpanla çalışır (kadınlar genelde orakla çalışır ve erkekler kadar verimli olamazlar) ve zeki bir kadın olduğundan kocası işlerini onunla konuşur, hatta parasını ona emanet eder. Ağayı giydirmek, ayaklarını, kendisini yıkamak şerefi de bu kadına aittir. Üçüncü kadın ise oldukça genç ve güzeldir. Ağa onu

kocasından boşatıp almıştır. O tarlaya gitmez, çok temiz giyinir, ev işleriyle ve çocukları ile meşgul olur. Ağaya erkek çocuk doğurmuştur. Köyde hiç âdet olmadığı halde kocası onun anasını da evinde barındırmayı kabul etmiştir. Üç ortak kavga ettikleri zaman, daima, seilmeyen ve gidecek yeri olmadığından boşanamayan birinci kadın ağadan dayak yer.

Erkek nazarında kadın, “Âdem Baba’nın bir kaburga kemiğinden yaratılmış”, kendisinden aşağı olan, akli hiçbir şeye ermeyen âciz bir mâhlûktur; idare ve emredilmek ister. Kadın kocasının izni olmaksızın uzak bir yere gidemez, önemli hiçbir iş göremez. Karılarının kendilerini yeteri kadar saymadığını ve dinlemediğini gören erkekler, onları döverek cezalandırırlar. Diğer taraftan kadınlar da erkeğin üstünlüğünü Allah vergisi ve Allahın emri olarak kabul ettiklerinden bu durumu tabii bulur ve bu nizâmın dışına çıkmayı akıllarına bile getirmezler. Bu dayak konusunu kadınlara soruğumda “bir kabahatimi görünce elbette döver” diyorlardı. Örneğin o kadın başörtüsü ile dudağını iyi örtmemiştii, kocası onu dövüp dudağını patlatmıştı.

Fakat bu söylediklerimizden köy erkeklerinin insani hislerden yoksun oldukları, bütün erkeklerin birkaç kadınla evlenip karılarını dövdükleri sonucu çıkarılmamalıdır. Herkes tarafından tartışmasız kabul edilmiş olan kadın anlayışı böyle olmakla beraber, fertler ve aileler arasında çok farklar bulunduğunu kabul etmek gerekir. Yine bu âdetler köyden köye de bazı farklılıklar gösterebilir. Birden fazla evlenme âdeti bazı köylerde pek fazla olduğu halde bazılarında bir istisna oluşturur. Bunun sebepleri kısmen ekonomik, kısmen de köyün geleneği ile ilgili olabilir. Bugün gençler arasında imam nikâhıyla birden fazla kadın alanlar eskilere göre daha azdır. Özellikle okumuşlar arasında karısını hiç dövmeyen yumuşak tabiatlı adamlar bulunduğu gibi, gençlik asabiyetleri geçtikten sonra bu huyundan vazgeçenler de vardır. Zengin olduğu halde karısının üstüne evlenmeyen ağalar bulunduğu gibi (fakat çocukları olması şarttır), hali vakti yerinde olmadığından tekrar evlenemediği için ev hayatının

tadını kaçırın ve onların tabiriyle “yumruğu karısının başından eksik etmeyen..” erkekler de vardır. Fakat toplumun anlayışına göre akıllı, dengeli, geçimli erkekler daima tercih edilir. Kocasını gizliden gizliye idare eden kurnaz kadınlar da yok değildir. Başka bir kadını almak istediği zaman, karısının kendisini hükümete dava edemeyecek kadar âciz olduğunu bildiğinden onu boşamaktan çekinmeyen bir adamın hareketlerine kimse karışmaz, fakat onu ayıplarlar. Genelde boşanmaya gidilmez. Çünkü kadın evde, tarlada iş gücüdür. Üstelik başlık parası ile alınmıştır.

Köylerde erkek çocuklara kız çocuklardan fazla kıymet verilir. Çünkü kız, bir zaman sonra anasını babasını bırakarak el evinde çalışmaya gidecek, üstelik miras yoluyla baba ocağındaki malın bir kısmını bu yabancı eve götürecektir. Kadın çok defa kendi şahsi malını kendisi kullanamaz, kocası kullanır. Halbuki, erkek evlat evde kalacak, ileride anasına, babasına bakacaktır. Bu sebepten ilk oğlu doğan zengince bir baba komşularına ziyafet verir, şenlik yapar ve güreş tutturur. Genç kızların henüz bir mevki yoktur. Hatta yeni gelin için de durum pek değişmiş değildir. Çünkü köylerde evlilik, yeni bir aile kurmak değil, eskiden kurulmuş geniş bir aileye bir gelin eklemek demektir. Gelin çocuk doğurmazsa bu her zaman başına kakılır ve durumu güçleşir. Fakat bir erkek çocuk doğurduğu zaman kocası ve onun ailesi yanında kıymeti artar. Köy kadını erişebileceği mevkilerin en yükseğine oğlunu evlendirip kaynana olduğu zaman erişir. O zaman eve hâkim olur ve gelinlerini idare eder. H. Köyünde eve gelin geldiği gün kaynana ile kaynata evin önünde güreş tutar ve kaynana daima kocasını yenerek zaferini ilân eder. Bu töreni ben de gördüm. Bu âdeti yorumlarken kadının durumunu göz önünde tutarak “Bu tören evde kaynananın statüsünün yükseldiğini sembolize eder” dersek yanlış olmayız, sanırım. Çünkü gelin geldiği andan itibaren kaynananın durumu değişmiştir. Bunun için köy kadınları oğullarını evlendirmeyi şehir kadınlarından çok isterler, böylece hükmedecekleri bir geline kavuşmuş olurlar.

Bir ülkenin kanunları ile âdet ve gelenekleri her zaman birbirine uymaz; özellikle memleketimiz gibi devrim geçiren bir ülke söz konusu olursa. Evlenme, boşanma, miras gibi kadını yakından ilgilendiren meseleler üzerine eski kanunlar tamamiyle değişmiş, yerine kadınla erkeğe eşit haklar veren kanunlar ortaya konmuştur. Fakat âdet ve gelenekleri kanunlarla beraber bir anda değiştirmek mümkün olmamıştır. Ancak sosyal şartların değiştiği yerlerde eski âdetlerin de derece derece değişikliğe uğradığını görüyoruz. Köylerde kadının durumu henüz esaslı bir şekilde değişmiş değildir. Bunun sebebini köylerde henüz geniş anlamda sosyal değişikliklerin olamayışında arayabiliriz. Özellikle ücra yerler henüz kapalı toplum halinden kurtulamamış, şehirlerle yakından temasa geçememiştir. En önemlisi de henüz insan ve hayvan kuvvetinin yerini makina alamamıştır. Bu yüzden ailede çok sayıda işçi nüfusa ihtiyaç vardır. Özellikle erkeğe göre daha aşağı durumda olduğu kabul edilen kadın ve bol bol çocuk bu ihtiyacı karşılar.

Evlenmede aileler arasındaki ekonomik ilişkilerin yanında gençlerin romantik hisleri çok küçük bir yer tutar. Babası kızını evlemek istediği adamı ona söylediğinde terbiyeli bir kız istese de istemese de “sen nasıl istersen öyle olsun” diye yanıtlar. Kız, babasının kendi sahibi olduğunu bilir. Tarım işleriyle meşgul olan kadın, eviyle, çocuklarıyla meşgul olmak için zaman ve enerji bulamaz. Köylerin pisliği, bakımsızlığı, geriliği ile kadının başlıca bir üretim aracı olarak tarım işlerinde kullanılması arasında sıkı bir ilişki bulunduğuna inanıyorum. Ancak bir teknik devrim gerçekleştiği zaman, bunun köy kadınının yaşayışını ve bugünkü durumunu etkileyeceğine inanıyorum. Köy kadınının evine ve ailesine yarayacak birçok şeyler öğrenebilmesi, her şeyden önce, onun zaman ve enerjiden tasarruf edebilmesine bağlıdır.

Başlık parası aslında bir erkeğin ya da onun ailesinin bir kadını pazarlıkla satın alması demektir. İki aile anlaşmışsa ve kızın da rızası varsa alan da memnundur, satan da. Âdet böyle olduğundan bunun dışında bir ihtimali düşünmek pek de kimse-nin aklına gelmez. Ancak çoğu ailenin tek düşündüğü, başlık

parasının miktarı değildir; kızlarını verecekleri ailenin, yani oğlanın anasının, babasının ve damat olacak kişinin iyi olup olmasa da büyük rol oynar. Kızını düşünen aileler “kızlarına dirlik göstermeyecek” olanları tercih etmezler. Ancak kız bir kere “satıldıktan” sonra kolay kolay baba evine dönemez. Artık kimsenin onu geri almaya hakkı yoktur. Koca ölse bile, ona başlık parası verip düğün dernek yapan aile gelini iade etmeyip ölenin bir yakını ile evlendirir. “Başlık parasının” kadını “yarı köle” durumuna düşürdüğüne inanmak yanlış olmaz sanırım. Yüzyıllardır süregelen kökleşmiş âdetler, kadın-erkek eşitliğini sağlayacak olan Cumhuriyet kanunlarının köylere girmesine kolay kolay izin vermez. Miras, köylerde kanunlara göre uygulanmaz, mahkemeye gidilmez; imam, muhtar ve İhtiyarlar Heyeti onu töreye göre kararlaştırırlar. Bir adam öldüğünde malı mülkü evlatları arasında paylaşılır. Büyük oğul genelde baba ocağını tütürür. Oğlanlar eşit sayılır. Kızlara az mal verilir. Bu sistemde malı kullanacak olan ölenin kızı değil, onun kocası, yani “eloğlu”dur. Böylece ailenin malı ziyan olmuş sayılır.

19. KÖY ENSTİTÜLERİ I “TOPRAĞIN ÇOCUKLARI”*

Hiç Köy Enstitüsü görmemiş olanlar bunları gördüklerinde muhakkak çok şaşıracaklardır. Çünkü buralarda, okul denildiği zaman bizim hatırıma gelen şeylerden çok başka bir manzara görecekler; bambaşka bir insan malzemesi, bambaşka çalışan öğretmenler, bambaşka usuller ve öğretim gayeleri ile karşılaşacaklardır.

Bizim köy enstitüleri ile ilk tanışmamız 1941’de Trabzon’un Beşikdüzü Köy Enstitüsü’nde olmuştu. Nispeten yeni kurulanlardan olan bu enstitüde müdürlerinden en yeni öğrencisine kadar geceli gündüzlü ve bilinçli olarak çalışan insanlar gördük. Bu çalışmanın sonuçlarını ve başarılarını somut olarak

* “Yurt ve Dünya”, Şubat 1942, Sayı 4.

görmek isteyenler, muhakkak Eskişehir'in Çifteler Enstitüsü'ne gitmelidirler. Bu enstitü, Eskişehir'in kırk bir ve elli beş kilometre uzağında bulunan Hamidiye ve Mahmudiye köylerinde kurulmuştur. Bütün köy enstitülerinde olduğu gibi, buraya da ilk okulu iyi derecede bitirmiş, zeki köy çocukları seçilerek alınmıştır, 750 kadar öğrencisi vardır ve beş senelik tahsilin ilk mezunlarını 1942'de vermiştir.

Enstitüye vardığımız zaman, başlarında müdür ve bazı öğretmenler olduğu halde erkek ve kız öğrencileri toprağı kazarken bulduk. Birçok kimse, köy enstitülerinin yalnız teorik değil aynı zamanda tarım ve zenaat öğreten bir kurum olduğunu bilir. Fakat şurasını belirtmek isteriz ki bu iki işin birleştirilme tarzı, burada, birçok okullarda olduğundan büsbütün başkadır. Burada ne tarım ve zenaat ne de ilmi bilgi, hayattan ayrı, parça parça bilgiler ve beceriler halinde öğrencilere verilmiyor. Daha ilk günden gördük ki burası çiftlikleri, hayvanları, birçok gereksinimleri karşılayan binaları, atelyeleri ve âletleri ile bütün bir hayat sahnesi olmuştur. Öğrenci, gayesi ve maksadını düşünmediği veya kavrayamadığı birtakım bilgileri öğrenmiyor; hayatı bir bütün halinde yaşıyor. Oranın sert tabiatını yenmek için teknik ve bilgi ile silahlanmış bir ordunun nasıl çalıştığını, sonunda nasıl başardığını görmek sevinç verici bir şey. Çocuklar, insan emeğinin ve bilgisinin sert toprağı nasıl yola getireceğini (toprakla nasıl çalışılabileceğini) deneye deneye görüyor ve anlıyor; toprağın vermek istemediğini ondan zorla almasını öğreniyorlar. Ağaçsız toprağı ağaçlandırıyor, kupkuru tarlaları yeşillendiriyor, sebze ve üzüm alıyorlar.

Orada, toprağın başında bütün bu işlerin nasıl yapıldığını gördükten sonra diğer çalışma alanlarına geçtik. Atelyelerde yapılan işler ve kullanılan aletler, işe yaramaz birtakım oyuncaklar değildir. Onların hepsi bir bütünü tamamlıyor; yaptıkları aletler veya tamirlerle bu büyük tabiat savaşına katılıyorlar. İnşaatçılar kurumun gereksinimlerini karşılayacak binaları yaparken onun tahta işlerini marangoz atelyeleri hazırlıyor, ikinci yıla gelmiş

çocuklar bile atalarının yüzyıllardan beri kullandığı kerpiçe üstün olan tuğlayı yapmayı biliyorlar. Bozulan tarım aletlerini demirciler tamir ediyor, hatta gereken parçaları yeniden yapıyorlar. Dokumacılar yalnız dokumacılık öğrenmekle kalmıyor, okulun ihtiyaçlarını kısmen de olsa karşılayabilecek bezleri dokuyor ve bunları terzilik atelyesinde dikeyiyorlar. Küçük bir şelalenin gücü bütün binaları aydınlatıyor; on dört-on beş yaşlarındaki çocuklar, türbinleri, dinamoları, onları icat edenlerin öz çocukları gibi büyük bir ustalık ve emniyetle idare ediyorlar. Örneklere çoğaltmaya gerek yok. Ağıldan fırına kadar, tarımsal (zirai) modern bir topluluğun bütün hayatının her cephesinde aynı faaliyeti, aynı bütünlüğü görüyoruz.

Fakat şöyle bir soru hatıra geliyor: Kollarıyla bu kadar çok çalışan bu çocuklar acaba kafaca ve kültürcü fakir kalmayacaklar mı? Yalnızca nasırlaşmış avuçlar ve şişkin pazularla mı okuldaki çıkacaklar? Bunlar, köyün öğretim önderliğini yapacak kadar hazırlanmış olacaklar mı? Daha Beşikdüzü Enstitüsü ile temas eder etmez, bu sorulara cevap verecek kadar fikir edinmek hiç de güç olmadı. Gerçek fikir ve gerçek işin nasıl birbirinden ayrılmaz şeyler olduğunu iddia edenlerin somut delili buradadır. Enstitülerin fikir cephesini de görünce, hayatı hiç tanımadan yapılan teorik çözümlemelerden elde olunabilecek sonuçlardan kuşkuya düşmemek kabil değil. Hayatı, içinden yaşayan ve yapan bu çocuklardaki fikir cesaretine, canlılığa, atılana, bilgi edinme ihtirasına ve sanattan ilme kadar başarılarına hayran olmamak ve bu kuvvetin karşısında heyacanlanmamak elden gelmez.

Coğrafyadan edebiyata kadar her konuda, tarlada veya atelyedeki işbirliği kadar bir ruh birliği, zihniyet ve kavrayış bütünlüğü gördük. Öğretmenler birbirinden uzak, kopuk film parçaları gibi birbirini tutmaz rivayet kabilinden şeyler anlatmıyor, hepsi sanki söz birliği etmişler gibi, bir bütünün ayrı parçalarını göstermeye çalışıyorlar. Çocuklar, tarlada veya tuğla ocağının başında olduğu kadar, dershanede de çalışarak düşünüyorlar. Ders

karşısında cesareti kırılmış, öğretmen karşısında gururu incinmiş veya duyduklarını kör hafız gibi ezberlemiş öğrenciler, buraların tanımadığı bir şeydir. Bir tabiat bilgisi dersi, yazma ve dinleme veya not tutma işinden ibaret kalmıyor; ele alınan bir konu üzerinde yapılan tartışmalar ne kadar ciddi, ne kadar bilinçli. Öğrenciler, tıpkı köylerde büyüklerinden gördüğümüz gibi, ortaya atılan konuyu mantıkla, soğukkanlılıkla ve sağduyu ile inceliyorlar. Öğretmen onlara tam bir özgürlük vermiştir. Onlar da bu özgürlüğü kötü kullanma yoluna sapmıyorlar; sıra ile konuşmasını, birbirlerinin fikirlerine saygı göstermesini biliyorlar ve daha önemlisi konunun gösterdiği güçlükler karşısında kaplumbağa gibi kabuğuna gizlenmeyecek kadar cesurlar. Tabiat bilgisinde, coğrafyada, edebiyatta, müzikte hep bunu gördük ve görmediklerimizde de bunun böyle olduğu muhakkaktır.

Bütün bu işleri yaparken bu küçük insan yığını ne sadece bir insan yığını olarak kalıyor ne de kendini kuşatan büyük toplumla bağlarını koparıyor. Tam tersine, bütün enstitüde, kaynaşan, gevşemeyen canlı bir sosyal hayat var. Öğrencilerin güzel sanatlara olan sevgisini, eserlerinde canlı olarak gördük. Hemen hepsinin yazısı çok güzel ve aralarında resme istidadı olanlar çoktur. Asırlardan beri, büyüklerinin halı ve kilimlerin üstüne çizdiği şekiller ve kondurduğu renkler, onların hayal gücünü bugün de meşgul ediyor. Genellikle bütün öğrencilerde çok incelmış bir hat ve renk zevki olduğunu gördük. Yazı ödevleri ve yazılan şiirler şuradan buradan aşırılmış, rengini kaybetmiş tasvirler veya basma kalıp örnekler değil; hemen hepsi suni müdahalelere uğramamış, içten gelme, yapmacıksız ve temiz bir türkçe ile yazılmış yazılardır. Konuları kendi yaşamlarına özgü konular: köyün sorunları, köylünün basit yaşayış tarzı, vaktiyle o kadar sevilip içinde oynanmış, fakat sonradan tahrip edilmiş bir ormanın bir köy çocuğunun ruhunda uyandırdığı acı, köyü uzaktan öğrenmek isteyen heveslilere verilmiş yerinde tavsiyeler, köyde geçmiş bir facianın hikâyeleştirilmesi, anneye şiir olarak yazılmış bir mektup. Büyük sınıflarda, seçilmiş yerli ve

yabancı edebi romanları okumayan yok. Hayal güçleri, hastalıklı salon romanları ve pısırik aşk hikâyeleriyle beslenmiyor; tercüme romanlar vasıtasıyla tanınmış dünya yazarları biliniyor ve eserleri bilinçle tahlil ediliyor. Özetle, çalışma ve bilgi hayatının yanında zengin bir duygu hayatı da aynı yoğunlukla ve aynı başarı derecesiyle eğitim sahnesini tamamlıyor. Ağır bedeni çalışmalarının yanında hem sıhhatçe hem de fikir ve hisçe mükemmel bir tazelik ve canlılık gözüküyor. Böyle bir ortama dayanamayacak olanlar zaten tâ başlangıçta ayrılmak zorunda kalıyorlar; böylece kolu ve kafası sağlam bir topluluk yetişmiş oluyor. Bu durum hem öğrenciler hem de öğretmenler için geçerlidir. Öğretmenler dayanıklı, atılgan, cesur ve alçakgönüllüdürler.

Enstitü içinde yaratılan manevi havayı tasvir edebilmek için, verilen ilk müsamereyi anlatmak isteriz. Okul müsameresi deyince ilk bakışta akla gelebilecek hiçbir şey bu müsamerelerde yoktu: perde, sahne, özene bezene hazırlanmış dekorlar, başkalarına yazdırılmış, bir öğretmen tarafından seçilerek anlamı iyice kavranmadan haftalarca ezberletilmiş piyesler, ne olduğu belirsiz danslar, şarkılar... Bunlardan hiçbirisi bu müsamerelerde yoktu. Konular köy konuları, türküler kendi türküleri, oyunlar kendi oyunları idi. Oyunların yönetmeni de, oyuncularını da hep öğrencilerdi. Öğretmenler hiç karışmamışlardı. Sahne salonunun ortasıydı ve dekor yoktu (köylerde olduğu gibi). Ancak yere serilen çoban gocuğu geleneksel köy odasıydı. Muhtar odasını temsil etmek için küçük bir masa, bir iki sandalye, bir telefon (o yörede bunlar vardır) yeterli oluyordu. Köy hayatını temsil ederken sahneye kazma, kürek gibi tarım aletleri de getiriliyordu. Çeşitli kimseleri temsil etmek için okul giysilerinde ufak tefek değişiklikler yapılıyordu. Okul elbisesinin yakasını kaldırıp bir iğne ilştirince, golf pantolonun paçaları indirilip kasketin düğmesi çözülerek yana çarpılınca eli sopalı köy korucusu meydana geliyordu. Köyün ihtiyar imamının makyajı, yünden yapılmış beyaz sakalları ve bıyıklarıyla mükemmeldi. (Zaten makyaj fikri bu çocuklara yabancı değildir. Köyde de köylüler

düğünlerde, toplantılarda her türlü makyaj yapıp temsiller verirler.) Tersine çevrilip giyilen bir ceket ve kasket, uzamış tıraş ve düşük bıyıklar bize fakir tipini canlandırıyordu. Şehirlinin köylü üzerine yaptığı etkiyi anlamak için şu şehirli rolüne çıkan çocuktan daha iyi bir örnek bulunabileceğini sanmıyoruz. Bu, gayet narin, gözlüklü bir gençti; mum gibi ütülü elbisesi, parlak renkli papyon kravatı, başında biraz abartılı son moda şekil verilmiş bir fötr şapkası vardı ve gülünç bir zerafetle el sıkıyordu.

Piyeslerin konusunda şuradan buradan öğrenilip eklenmiş unsurlar ve en küçük bir yapaylık yoktur. Köy odasında bir toplantı, Köy Enstitüsü'ne gönderilecek çocukların durumunun tartışılması, muhtar seçilmesi, Enstitüdeki kendi hayatları gibi, köyle ilgili hayatın çeşitli safhalarına ait konular en objektif ve gerçekçi bir şekilde canlandırılıyor. Okula yeni gelen çocukların karşılaştıkları güçlükler belirtiliyor, uyum sağlayamayanların sonları gösteriliyor.

Piyesler oynanmadan önce bütün ayrıntılarıyla yazılıp ezberlenmiyor. Piyes yazarı çocuk aynı zamanda rejisördür; konu üzerinde düşünüyor, arkadaşlarına meseleyi anlatıyor. Birkaç kere prova yapıyorlar, piyesin ana hatları belirdikten sonra sahnede içlerinden geldiği gibi oynuyorlar, böylece hepsi kendi kişiliklerinden bir parça katıyor. Köyü yakından bilenler, bazı tiplerin en karakteristik hareketlerinin bir sanatçı gözüyle nasıl kavranıp temsil edildiğini göreceklerdir. Sakin ve ılımlı köy ihtiyarı, kendisine yakışacak ayrıntılı hareketlerin hiçbirisini ihmal etmiyor. Orta yaşlı bir adam, haddini bildirmek için küstah bir delikanlının üzerine yürürken gözlerinde öyle hiddet kıvılcımları parlıyor ki tanınmayan bir oyuncuyu ünlü yapabilir. Böylece oyuncuların birçoğunun makyajları, yüzlerinde iğreti kalmıyor. Seyircinin gözlerini her an oyalayacak beceriyi gösterebiliyorlar. Konular ve hareketler seyirci kitlesinin kendi hayatının parçaları olduğu için, hepsi sanki gerçek olaylar karşısında imişler gibi oyunla birlikte gülüyor, sinirleniyor, konuyu tamamiyle yaşıyorlar. Tipler ve konular basmakalıp değil, gerçeklere uygun hazırlanmış, duyarak oynanmış tiplerdir. Bu itibarla

gerek şehir orta oyunundan gerekse daha beceriksizce oynanan şehir tulûatından ayrılıyor. Bu nedenle bu oyunu ancak kendi cinsinden olan diğer bir şeye benzetebiliriz: köydeki halk temsillerine. Şu farkla ki, bu çocukların daha olgun ve bilgili kafalarında, toplumlarının sorunları daha geniş bir aydınlıkla ve gerçekçilikle beliriyor. Köylerdeki göre bu piyesler daha serbest, daha ayrıntılı, uzun ve aynı zamanda daha tutarlıdır.

Müsamerede piyeslerden başka oyunlar, türküler var. Bunlar yalnız o yörenin değil, daha başka yörelerin de oyunlarını yansıtıyorlar. Geçen yaz, memleketin dört bucağından Hasanoglan Köy Enstitüsü binalarını kurmak için bir çok enstitü öğrencisi geldiği zaman, yapılan iş yalnızca bina kurmaktan ibaret kalmadı; çeşitli yörelerin kültür ürünleri birbirleriyle karıştı ve kaynaştı. Her zümre kendi yöresinin türkülerini, oyunlarını, bil-mecelerini, hikâyelerini ortaya döktü; bunların en güzelleri, en dikkate değer olanları kalburun üstünde kaldı. İşte Çifteler Köy Enstitüsü öğrencilerinin bize gösterdikleri oyunlardan ve türkülerden bir kısmı da böyle temaslarla, çeşitli yörelerden derlenmiş milli eserlerdir.

Halk arasında kültür büyük şehirlerde olduğu gibi büyük sarsıntıya ve yıkımlara uğramamıştır. Orada yeni nesil, eski neslin emaneti olan kültürü taşıyor. Halbuki şehirlerde birçok eski değer ve zevkler yıkılmış, fakat yerine yenileri konmamıştır. Tarihi gelişmesi bakımından içinde olmadığı için batı kültürünü de hazmedememiştir. Henüz yerli ile dışarıdan gelenin sentezine varamamıştır. Güzel sanatlar sahasında halk sanatından ilham almaya çalışan sanatçılar, bütün gayret ve iyi niyetlerine karşın bunu henüz yapamamışlardır. Çünkü onlar, halk kültürünün içine tamamiyle girebilmek, onunla kaynaşabilmek için mesafeleri yok etmiş, engelleri aşmış değillerdir. Özel yaşamlarını sanat yaşamlarından ayrı tuttukları için yaşamlarında bir ikilik belirmiştir.

Enstitü öğrencilerinin bir talihliliği ve meziyeti, halkı, halkın yaşamını, içinden çıktıkları için iyi bilmeleridir. Pek mümkündür

ki halk sanatını en iyi temsil edecek olan yazarlar, aktörler, şairler, resim sanatkârları, halk oyunlarını en iyi üsluplaştıracak olan sanatkârlar, özel yaşamını büsbütün başka türlü yaşayıp da yapay bir şekilde halk kültürüyle aşılacak isteyenler arasından değil, fakat yine halkın arasından çıkacaktır.

Görmüş olduğumuz her iki köy enstitüsünün enerji ve bilgi merakı ile yüklü çocukları, gelecek için bize büyük işler vaat ediyorlar. Onlar, daha şimdiden çevrelerine varlıklarını, bilgilerini ve yeniliklerini tanıtmışlardır. Köylüler içinde çıkar duygusu gütmeyenler, onların gerçek değerini anlıyor ve enstitülerin getirmek istedikleri yeniliklere karşı kötü niyet beslemiyorlar. Bu çocuklar teker teker köylerine döndükleri ve toplumsal gerçeklerle karşı karşıya geldikleri zaman hiç şüphesiz ki okuldaki çalışmaları sırasında yenebildikleri doğadan çok daha çetin bir gerçekle karşılaştıklarını anlayacaklardır. Şimdiden gelecek için kafalarında parlak ve güzel şemalar ve derin bir özgüven yaşıyorlar. Kendilerini bekleyen büyük görevler olduğuna derinden inanmışlardır. Onların cesaret, bilgi ve okulda gösterdikleri başarılar bu işte az veya çok başarılı olacakları güvenini veriyor. Hem içlerinden çıkmış oldukları köy toplumunu onlardan daha iyi kim bilebilir? Bunu gelecek yıllar bize gösterecektir.

20. KÖY ENSTİTÜLERİ II*

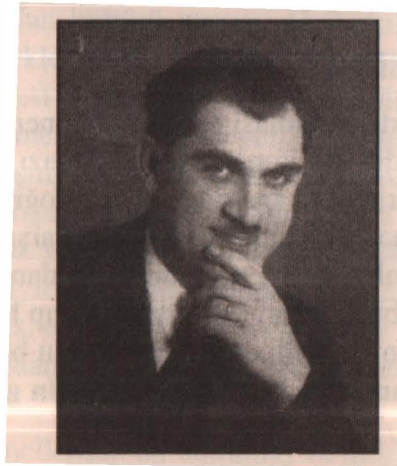
Köyler hakkında yazılması gereken en önemli konu kuşkusuz köy enstitüleridir. Bu konuda pek çok yazı birkaç da kitap yazıldı. Bereket versin ki kapatıldığı (daha doğrusu “katledildiği”) günden bu yana uzun yıllar geçmesine karşın bu kuruluşları yakından tanıyanlar, orada çalışanlar, oradan feyz alıp yetişenler, benim gibi bu okulları yakından tanıyıp hayran kalanlar, onların ülkemiz için ne denli değerli olduğunu bilenler köy enstitülerini asla unutmadılar: **Onlar bu ülkenin geleceği idi!**

* Bu yazı 17 Nisan 1997’de yazılmıştır.

17 Nisan köy enstitülerinin kuruluş tarihidir.

Yurt ve Dünya dergisinde yayınladığım “Bu Toprağın Çocukları” adlı yazıyı nice yıllar sonra tekrar okuduğum zaman yetersiz ve soyut buldum. Nedenine gelince, benim köy araştırmaları yaptığım yıllarda köy enstitüleri henüz başlangıç halindediler. Ben de topu topu iki-üç tanesini görmüştüm (Karadeniz kıyısındaki Vakfıkebir’de Beşikdüzü ve Eskişehir Çifteler), bir de henüz inşası tamamlanmamış olan, Ankara yakınındaki, enstitülere öğretmen yetiştirecek olan Hasanoğlan. Onlardan sonra kurulanlar da hep bulundukları köyün veya beldenin adını aldılar. Daha sonra gittiğimiz okullarda günlerce kaldığımız, çalışmalarını yakından izlediğimiz oldu (Arifiye, Kızılçullu).

1940 yılında İsmet İnönü Cumhurbaşkanı, Hasan Âli Yücel önce Felsefe öğretmeni, sonra orta öğretimde müfettiş, daha sonra talim terbiye üyesi, 1938’de de Maarif Vekili (Milli Eğitim Bakanı) olmuştu. İsmail Hakkı Tonguç çok çalışkan ve idealist bir İlk Öğretim Müdürü idi. Yücel ile Tonguç’un bir araya gelmesiyle bence dâhiyane bir fikir olan “köy enstitüleri” ortaya çıktı. Onlar, çoğunluğu köyde yaşayan vatandaşların cahil bırakıldıklarına, *çağdaş uygarlık düzeyine* ulaşmak için kadın-erkek bütün vatandaşlarımızın okutulmaları gerektiğine inanıyorlardı. Yalnız okuyup yazmak yetersizdi. Köydeki ilkel yaşam biçimini

Hasan Ali Yücel

değiştirmek için tarım, hayvancılık, araç-gereç yapmak ve köy kurmak gibi alanlarda da gençlerin bilgi ve deneyim sahibi olmaları gerekiyordu. Demek ki köylerde kurulacak eğitim sistemi bütün köy ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte olmalıydı.

İsmail Hakkı Tonguç

İlk kurulan köy enstitüsü hangisiydi, bilmiyorum; fakat hepsinde de aynı bilinçli ve sağlam eğitim sistemini uyguladılar. Civar köylerden ilkokulu bitirmiş, çalışkan, sağlıklı, hevesli erkek çocukları topladılar. Tabii öğretmenler, ustalar, her alandan teknisyenler, mimarlar, ressamalarda (hatta gönüllü olarak). Bina yapılırken öğrenciler de çalışıyorlardı. Toprak kazılıyor, geniş bahçeler, meyve fidanları ve asmalar dikiliyordu. Büyük bir hevesle çalışınca çok geçmeden okullar tamamlanıyordu. En büyük masraf, kurulacak okulun toprağını satın almaktaydı. Tonguç veya yakın iş arkadaşları tarafından seçilen ve ülkenin çeşitli bölgelerini temsil eden topraklar ne kadar isabetli yerlerde idi. Sanırım gelişime açık vatandaşlar tarafında yardım ve destek gördüler. 1940-1946 yılları arasında ülkenin dört bir yanında köy enstitüleri kuruldu.

İşler az çok yoluna girdikten sonra sıra kız öğrenciler bulmaya geldi, bu da biraz zor oldu. Köylerde birden fazla oğlu olanlar “okusun, öğretmen olsun, maaşa geçsin” diye oğullarından birini verebilirlerdi, ama sıra kıza gelince “kız kısmı okuyup da ne olacak” görüşünde oldukları gibi ortaya “namus meselesi” de çıkıyordu; “oğlanların yanı başında kızlar nasıl olur?” diyorlardı. Sonunda ciddi ve akıllı okul idarecileri, ailelerin güvenini kazanmayı başarmış olmalı ki gittiğimiz enstitülerde bir hayli de kız gördüm.

Köy enstitülerindeki eğitim çok akıllıca programlanmıştı. Hepimizin bildiği gibi Orta Doğu’da en güzel, hem de en çeşitli iklimlere sahip tek ülke bizim ülkemizdir. İşte bu önemli iklim farklarını gözönünde tutan Tonguç ve iş arkadaşları, her bölgenin çocuklarına onlar için en yararlı bilgileri veriyorlardı. Çünkü öğretmen olunca kendi köylerine döneceklerdi. Örneğin Karadeniz kıyısındaki Vakfıkebir’de öğrenciler balık ağlarını yapmasını ve onarmasını, balık tutmayı, mısır, fındık, çay ve Karadeniz kıyısında neler yetiştiriyorsa onları yetiştirmeyi, uygulama yaparak, çalışarak öğreniyorlardı. Artık onlar atalarından kalma geleneksel bilgilerden çok fazlasına sahiptiler. Çevrelerindeki

taşı kullanarak ya da taşı tuğla ile karıştırarak evler yapacaklardı. Onlar, artık pek çoğunun köyünde olduğu gibi, kerpiçten yapılmış, damı sazlarla örtülmüş, üstüne killi toprak döşenmiş evlerde oturmayacaklardı. Tuğla yapmasını öğrenmişler, komşularına da öğreteceklerdi. Sağlık üzerinde de hayli bilgi edinmekteydiler. Çalışmalarımızdan fırsat buldukça yeni açılan enstitüleri tekrar tekrar görmeye gidiyorduk: Çifteler, Kızılçullu, Ariefiye bunlar arasındaydı.

Tabii bu büyük işleri başaran İsmail Hakkı Tonguç, enstitü müdürleri Rauf İnan, Hürrem Arman ve Şerif Beylerle de tanıştık. Aradan uzun zaman geçtiğinden bir kısmının adını anımsayamıyorum. Hepsi de öğrencileri tarafından çok sevilen, böbürlenmesini bilmeyen, alçakgönüllü insanlardı. Memlekete yararlı evlatlar yetiştirmekten başka amaçları olmayan gerçek vatanseverlerdi onlar.

Kızların eğitimine gelince, onlar bahçe kazmak işlerinde erkeklerle yakın bir gayretle çalışıyorlardı. Bazı kimseler bu gibi işleri kızlara fazla ağır buluyorlarsa da, onlar, tüm memleket köylerinde kadınların tarlada ne denli çalıştıklarını bilmeyenlerdi. Bina yapımında erkek çocukların emeği daha çoktu. Buna karşılık kızlar makinede dikiş dikiyor, biçki-dikiş dersi alıyor, halı-kilim dokumasını, yemek pişirmesini, pekmez, bulgur, salça gibi yiyeceklerin hazırlanmasını öğreniyorlardı. Gördüğüm kadarıyla hepsi de çok hevesli ve çalışkandılar. Sağlıkları yerinde ve hayatlarından memnundular. Hasanoğlu sonradan Yüksek Köy Enstitüsü oldu. Diğer enstitüleri bitirenler oraya gittiler, sanırım üç yıl okuyarak köy enstitülerine öğretmen oldular. İş bununla da bitmiyordu. Çocuklar boş kaldıkları anda müzik dersi alıyor, mandolin çalıyorlardı. Önce biraz yadırgadım, “saz dururken neden mandolin” diye. Ancak mandolin kalabalık bir okulda ayakta dolaşırken çalınabilecek küçük bir enstrümandı. Sonraları Hasanoğlu’na Aşık Veysel sazı ile birlikte gelip öğren-cilere ders verdi. Yalnız o mu? Sabahattin Eyüboğlu, kardeşi Bedri Rahmi ve daha başka hocalar, haftanın belirli günlerinde,

hem de gönüllü olarak gelip ders verirlermiş. Mimar Mualla Eyüboğlu da oradaydı. Bu kurumlarda öyle içten gelen bir coşku yaşanıyordu ki işe katılmamak elden gelmiyordu. Liseden bir sınıf arkadaşımı da orada buldum, devamlı kitap okumakta idi. Anımsadığıma göre kitaba pek meraklı bir öğrenci değildi. Nedenini sordum: “Kitaplıktaki bütün kitapları okumak zorundayım. Öğrenciler hepsini okuyor, bana da fikrimi soruyorlar, sonra mahcup oluyorum” diyordu. Demek ki yalnız öğretmenler öğrencileri değil, öğrenciler de öğretmenlerini çalışmaya zorluyorlardı. Sanki Hasan Âli Yücel ile İsmail Hakkı Tonguç Anadolu’da işlenmemiş bir altın madeni bulmuşlardı. Atatürk’ten sonra böylesine bir coşku bu ülkede görülmemişti. Bu çocuklar bir yandan doğayı işliyor, öte yandan resimler yapıyor, kompozisyonlar yazıyor, müzikle ilgileniyorlardı. Kitaplar okuyarak kültürlerini artırıyorlardı. Bizler de onlara kitaplar götürdük. Orada olduğum bir gün resim yapsınlar diye bir sınıfa serbest konu verdim: “Dinimizde şeklini görmediğimiz cin, peri, cennet, cehennem, melek, şeytan zebani gibi bazı hayali (kavramlar vardır; siz onları nasıl hayal ediyorsanız öyle resimlerini yapın” dedim. Çok ilgilendiler. Renkli kalemli de vardı. Canla başla uğraşıp birçok resim yaptılar. İçlerinde hayal gücü olanlar ilginç şeyler yapmışlardı. O kâğıtları uzun yıllar sakladım. Ne yazık ki sık sık evden taşınmalar sırasında kayboldular. Başka işim olmasaydı, bende orada çalışıp o coşkuyu tatmayı ne kadar isterdim.

İsmail Hakkı Tonguç, öğrencilere: “Altı yüz yıl sustunuz; artık susmayın, konuşun, her konuda derinlemesine düşünün, fikirler üretin” dermiş. Bizler liselerde öğretmenlerimizden genellikle korkardık; kitaba bağımlı ezberci bir eğitim sistemi uygulanırdı. Bu çocukların cesaretine hayran kalıyordum. Onlar, kendi eğitim sistemlerini daha da geliştirecek fikirler ileri sürebiliyordu. Hele Shakespeare’den bir oyun oynadıklarını gördüğümde büsbütün şaşırdığımı anımsıyorum.

Köy enstitüleri, Milli Eğitim Bakanlığı’na büyük bir masrafa mal olmuyordu. El emeği öğrencilerden, birçok yardım

gönüllülerden geliyordu. Çok geçmeden yiyeceklerini topraktan çıkarıyorlardı. Altı yıl içinde ülke çapında sayıları 22'yi buldu. Daha sonra da 26'ya çıktığını söylediler.

Köy enstitüleri daha ilk ürünlerini verirken Atatürk'ün ölümünden sonra yavaş yavaş hortlayan gerici güçler bu yeni okulların kendileri için ne büyük bir tehlike olacağını anlamakta gecikmediler. Yalnız o kadar mı? Hasan Âli Yücel, Batı klâsiklerinden yüzlerce çeviri yaptıırıyordu. Ankara'da konservatuar açılmış, tiyatro, opera kurulmuştu. Çağdaş uygarlık düzeyine erişmek için Türk ulusu köylüsüyle kentlisiyle harekete geçmişti. Bu işin sonu nereye varacaktı? Üstelik bu eğitim sistemi ile UNESCO bile ilgileniyor, gelişmekte olan ülkeler için böyle bir eğitim sistemini ideal buluyordu. Bu sistem Anadolu köylerini uyandıracak, köylünün ağalara, şeyhlere, şıhlara saygısı kalmayacaktı. Ağanın karşısına geçip "sen sensen, ben de benim" diyeceklerdi. Bunca yıllık gelenekler bozulacak, kadınlar kendilerini kocalarından aşağı görmeyip eşitlik iddiasına kalkışacak, bu okullardan çıkanlar belkide onların tarafını tutacaktı. Köylerdeki bunca yüzyıllık toplum düzeni bozulacaktı. İşte gericilerin korkusu bundandı. Sonuçta rahatları kaçacaktı.

Ülkemizin en büyük kaybı köy enstitülerinin yıkılması olmuştur. Eğer ülkenin başına bu felaketi getirmemiş olsalardı, bugün okumamış, aydınlanmamış tek insan kalmayacak, memleketimiz Atatürk'ün özlemini duyduğu "muasır medeniyet seviyesi"ne erişmiş bulunacaktı. Onların yerini yüzlerce İmam Hatip Okulu almayacaktı. Tüketici kurumlar yerine, yüzlerce masrafsız üretici eğitim kurumları olacaktı. Köy enstitülerine karşı çıkanların amacı, gerçeği aramak değildi. Her türlü yalan ve iftiradan kaçınmayarak kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmekte. Nasıl mı? "Köy Enstitüleri komünist yuvaları olmuş, orada okuyan kızlar fahişe olmuş, çocuk düşürmüş" gibi çok çirkin iftiralarla insanları kandırmaya çalışmış, bunda da başarı kazanmışlardı. Oysa enstitülerde her iki anlamda da tek vaka görülmemişti. İnsan, eğer vicdanı varsa, memleketinin çocuklarına

nasıl korkunç iftiralar atabilir? Bu memleket en büyük fırsatı bu yolla kaçırmış, 50-60 yıl kaybetmiştir. Ne yazık ki Atatürk çok erken öldü. Gelişi Türk ulusu için büyük talih, erken ölüşü de büyük talihsizlik oldu. Yerini alacak adam da çıkmadı.

Yapılan istatistiklere göre 6 yılda 17 000 köy öğretmeni yetiştiren köy enstitüleri bütün ülkeyi kaplayıp faaliyetlerine devam etseydi, acaba memleketin durumu nasıl olurdu?

Erkeklerin tamamı okur, birçoğu zenaat öğrenirdi. Kadınların da çoğunluğu okuryazar duruma gelir, köyler ortaçağı yaşamaktan çabuk kurtulurdu. Hukukta, miras bölümünde erkek-kadın arasında eşitliğe doğru gidilirdi. Kadını yarı köle haline getiren başlık parası geniş çapta ortadan kalkar, böylece “kız satmak” deyimini de tarihe karıştırdı. Nüfusun, bütün az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi hızla artışı yavaşlar, eğitim, hukuk gibi sivil kurumlar daha rahat çalışırdı. Köylerde geçinemeyen hale gelen kalabalık ailelerin büyük şehirlere hızlı göçü hayli yavaşlamış olurdu.

Ülkemizde teknik alanda bugün bile yeterince eğitim verilmiyor; tüm zenaat sahipleri, usta-çırak ilişkisi içinde yarım yamalak yetiştiriyor. Oysa köy enstitülerinden yetişenler denizciliğe varıncaya kadar pek çok şey öğreniyorlardı; buna sağlık alanında alınması gereken acil tedbirler, basit hayvan hastalıkları tedavisi de dahildi. Örneğin günümüzde kooperatifler yeterince anlaşılmamış, gelişmemiştir; bu da üreticilerin emeğinin karşılığını alamaması, haklarını kabzımallara kaptırmasıyla sonuçlanıyor. Köy enstitüleri yaşasaydı, köylü bu konuda bilinçlendirilmiş olacaktı.

Köy enstitüleri kapatıldıktan sonra şeyhler, şıhlar, üfürükçüler, tarikatlar yeniden ortaya çıktı. Büyük toprak sahiplerinin gücü pekişmiş oldu. O modern okulların yerini İmam Hatip Okulları ve Kuran Kursları aldı. Birkaç yıl sonra ilk kez Samsun’a gittiğimde, küçücük kızların vücutlarının yarısından çoğunu kaplayan beyaz başörtüler örtünüp, boyunlarına Amme

cüzleri takınıp, Kuran Kurslarına gittiklerini görünce çok üzül-
düm. Kendilerine sordum, devlet okullarına gitmiyorlarmış. Hem de Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı'nı başlattığı şehirde görüyordum bu geriye gidişi.

Köy enstitüleri devam etseydi, en gerici partilerin en çok oy alır hale gelmesi, onların kadınları ve kızlarının şeriat adını kullanarak *türban* adını verdikleri bir çeşit başörtüsünün yüksek eğitim kurumlarının başına bela edilmesi gibi durumlar belki de ortaya çıkmayacaktı. Köy enstitüleri birkaç yıl içinde Güneydoğu'da da gerekli tedbirleri alacaklarından, oralarda bugünkü ağır sorunlar ortaya çıkmayacaktı. Herşeyin iyi bir eğitime bağlı olduğunu ne yazık ki çok geç anlıyoruz!

SONSÖZ

Bizler, Ankara Üniversitesi'nde elimizden geldiği kadar bir şeyler yapmaya çalışırken yavaş yavaş farkına vardık ki Ankara'da bir "cadı kazanı" kaynamaya başlamıştı. Faşistler, Naziler yenilmiş, onların hayranları fena halde düş kırıklığına uğramışlardı. Sanki bunun acısını, kendileri gibi düşünmeyenlerden çıkarmak istiyorlardı. Ülkeyi Cumhuriyet Halk Partisi idare ediyordu. İsmet İnönü savaş boyunca elinden geleni yaptı. Atatürk çağında iyice sinmiş bulunan Anadolu'nun toprak ağaları, şeyhler, şihların artık eğitim görmüş olan oğulları ortaya çıkmışlardı. O zaman onlara "Anadolucular" deniliyordu. Onlar, kendilerini ülkenin sahibi sayıyor, İstanbulluları bile yabancı gibi görüyorlardı. Onlar da Halk Partisinde idiler, çünkü başka seçenekleri yoktu Meclis'e girmek için. Aslında Atatürk devrimlerine düşmandılar. Gericiler, fesat çıkarmak üzere fakülteye salınmışlardı. Uzun lafın kısası, ilerici ve gerici güçler iki cephe oluşturmaya başlamışlardı. Bugün sol, sosyal demokrat, komünist gibi farklı terimler var. O günlerde bir milliyetçi, mukaddesatçı, sözde vatan evlatları; bir de zararlı komünistler vardı. Gericiler, kendileri gibi düşünmeyenleri görünce "komünist" damgasını basıyorlardı. Köye gidip çalışan birisi, onlara

göre, herhalde köylüyü kıskırtıyordu; Köy Enstitülerine gidenler de öyle. Hele oralara gidip de bedava çalışanlar ne yapıyorlardı? Herhalde Ruslardan para alıyorlardı. Hiç insan babasının hayrına bedava çalışır mıydı? Köylerdeki ağır yaşam şartlarına, çıkarı olmadan katlanabilir miydi? Köye, köylüye “fakir” demek de komünistlikti. Dedikodular, artık bizim de kulağımıza gelmeye başlamıştı: “Onlar böyle şeyler yazmaya devam ederlerse yakında günlerini görürler” dediklerini duyuyorduk.

O sırada Eğitim Bakanı, Hasan Âli Yücel'di. Yunan klasiklerini tercüme işini başlatmıştı. Tabii o da kabahatti. Değerli kitaplar çevrilip hızla yayımlanıyordu. Çevirmenler de genelde ilerici, aydın kişilerdi. Sık sık fakülteye gelen Hasan Âli Bey: “Şimdiye kadar benim gibi çalışkan bir maarif vekili gelmedi, bundan sonra da gelmez” demişti. Ben buna pek inanmamıştım. Meğer yerden göğe kadar haklıymış.

Yalnız o kadar mı ya? Öte yandan ülkenin en büyük eğitim işini başlatmıştı, İsmail Hakkı Tonguç'la birlikte. İlk zamanlarda buna İsmet İnönü de katılmıştı. İsmail Hakkı Tonguç da ben- ce bu ülkede gelmiş geçmiş en büyük eğitimcidir. Böylesi, her ülkeye nasip olmaz. Ama ne yazık ki onun kıymetini bilenlerin elinde güç yoktu. Toplumsal gücü eline geçirmiş olan gerici güçler onun büyük eserini tuzla buz ettiler.

Bizler durumun ciddiliğini pek iyi algılayamazken cadı kazanı fazlaca ısınıp kaynamaya başlamış meğer. Bazı dostlar kulağımızı buker olmuştu. Dergideki yazılarıma, hazırlamaya uğraştığım doktora tezime bakıyor, zararlı denebilecek hiçbir şey göremiyordum. Çevreye objektif açıdan bakmaya çalışıyor, tarafsız olarak yazıyordum. Ne denli hoşgörüsüz bir çağı yaşamaktaymışız meğer! Altındağ gibi o zamanın gecekondu mahallesine gitmek, köylünün fakirliğini görmek, köy enstitülerini ziyaret etmek gibi şeylerin hepsi de büyük suçlarmış. Bugün de içinde bulunduğumuz çağ hiç parlak sayılmaz. Yine de bazı koşullar değişmiş olmalı ki bugün bu yazıları suç saymak kimsenin aklına gelmez sanırım.

Son yetmiş yılın, yani Cumhuriyet çağının en parlak milli eğitim bakanı olan Hasan Âli Yücel'in başı büyük belaya girmiş ya da girmek üzereydi. Öyle ya, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ni kuran o; bir sürü komünisti toplayıp oraya dolduran o; onlara Yunan klasiklerini çevirten o; belki de en kötüsü, İsmail Hakkı Tonguç'la bir araya gelip köy enstitülerini kuran yine o. Milliyetçi ve mukaddesatçı kişiler buna nasıl dayansın? Bu ülkenin asıl sahibi onlar değil mi? Suçladıkları insanların çoğu, komünist ülkelerde değil, ABD'de okumuşlardı: Muzaffer Şerif Başoğlu, Behice Boran, Niyazi Berkes, ben. ABD, ne de olsa, özgürlük ülkesiydi. Hele Chicago Üniversitesi'nde gördüğüm kadarıyla her fikir açıkça söylenirdi. Amerika'nın her yerinde durum aynı değildi. Demokrasi, ABD'nin kuzeyinde, güneyinden daha iyi gelişmişti. Pertev Boratav'a ve Sabahattin Ali'ye gelince, onlar Almanya'da okumuşlardı ama Hitler'in fikirlerine yakınlık duymamışlardı, birçokları gibi. Belki de o yüzden bizlerden beter düşman kazanıyorlardı.

Gericiler, kendi deyimleriyle "milliyetçi, mukaddesatçı" oğlanlar, bazı güçler tarafından fakülteye kasten salınmışlardı, derslere girip solcu hocaların suç(!) sayılacak sözlerini yakalayabilsinler, gerekli yerlere ihbar edebilsinler diye. Bol bol kavga çıkarıyor, faşist düşünceli olmayan öğrencilere sataşıyorlardı. İçlerinde çalışkan, öğrenmeye hevesli bir tek kişi bile yoktu. Elllerinde sopalar, bıçaklar, kırıcı, dökücü araçlarla karanlık güçler tarafından, üniversiteliler, yazarlar, çizerler, yıkılmasını istedikleri matbaalar, kitapçılar üzerine salınmaktaydılar. Bu gibi kanun dışı hareketlerinden ötürü cezalandırıldıkları görülmemiştir; en ağır suçları bile görünmez eller tarafından örtbas edildi. Sıkı çalışmalarımız arasında bizler gidişatı, işin tehlikeli mecralara doğru nasıl hızla ilerlediğini algılayıncaya kadar epeyce zaman geçti. Milli Eğitim Bakanlığı'nın yüksek kademelerine yerleşenlerin ilk hedefi, Hasan Âli Yücel'i düşürmektir. Bu grubun temsilcisi, Sivas milletvekili Reşat Şemsettin Sırrer'di. Yücel'i ortadan kaldırdıktan sonra, Dil Tarih Coğrafya

Fakültesi'ndeki solcu profesörleri atmak, büyük emeklerle kurulmakta olan ve de bütün köylerin eğitim problemini çözebileceği apaçık görülen köy enstitülerini ortadan kaldırmak hiç de zor olmayacaktı.

Bu durumda İsmet İnönü'nin neler düşündüğünü bilmiyoruz. Kuruluşlarına hevesle katılıp Hasan Âli Yücel'i, İsmail Hakkı Tonguç'u teşvik eden İnönü, başlangıçta karşı koymuş olabilir. Ancak, sonradan direnci çözülmüş olmalı ki Hasan Âli Yücel'i mevkiinden mi aldı, istifaya mı zorladı, bilemem.

Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ne gelince, gericilerin kızıp köpürdüğü öğretim görevlileri, masum öğrencilere komünizm propagandası aşılayan kızıl komünistler olmayıp, değerli şair Tefik Fikret'in "Fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür bir şairim" dizesine inanmış solcu kişilerdi. Nitekim birkaç yıl sonra İsmet Paşa "Ben solcuyum" diyerek cümle âlemi şaşırtmıştı. Ondan sonra da solculuk yavaş yavaş büyük bir suç olmaktan çıktı.

Gericilerin başı Reşat Şemsettin Sirer, Hasan Âli Yücel'i maarif vekilliğinden düşürüp kendisi onun yerine geçince kolları sıvadı. Fakülteye saldığı casuslarının yardımıyla solcu öğretim üyeleri aleyhinde deliller devşirmeye başladı. Profesör Muzaffer Şerif olayının detaylarını hiç bilmiyorum, ama kendisi apar topar tutuklanıp hapse atıldı. Orada galiba bir iki ay ya da dört ay kaldı. O sırada öğrencilerinin ona iyi bakması, rahatını sağlamaya çalışmış olmaları, düşmanlarını kızdırmış olsa gerektir. Artık İkinci Dünya Savaşı bitmişti. Tutukluluk durumu sona eren psikoloji profesörü, İstanbul'a ilk gelen bir ABD gemisiyle (Missouri zırhlısı) ülkeyi terk etti. Bir daha da hiç dönmedi. Amerika'nın belli başlı psikologlarından biri oldu. Böylece gericiler, solcu profesörlerin birinden ebediyen kurtulmuş oldular, ama ülkemiz değerli bir bilginini ABD'ye kaptırmış oldu.

Reşat Şemsettin Sirer, bir yandan "fesat ocakları" adını verdiği köy enstitülerini tasfiye ederken öte yandan solcu profesörlerin

defterini dürmeye çalışıyordu. Doğrusunu söylemek gerekirse, İstanbul Üniversitesi'nde de bir hayli ileri düşünceli öğretim görevlisi vardı ama vekilin gücü onlara kadar erişemiyordu. O günlerde bir gün beni de makamına çağırttı. Ben buna çok şaşırdım. Fakültede haftada bir-iki ders veriyordum, ama sadece İlmi Yardımcı (asistan) idim. Elvanköy incelemesi üzerinde doktora tezimi hazırlayıp vereli çok olmamıştı. Gittim. Vekille konuştum. *Yurt ve Dünya*'daki köy araştırmalarımı ve köy enstitüleri üzerine yazılarımı okumuş, köy kızlarının oğlanlarla birlikte okumalarını doğru bulup bulmadığımı, köyler hakkında neler düşündüğümü soruyordu. Böylece bir hayli sorguya çekildim. O sırada ben çocuk bekliyordum. Duruma bakılırsa akıbetimiz belli olmuştu. Yakınlarımla görüşüp istifaya karar verdim. O arada oğlum Fikret doğdu. 1946'da ırkçı ve Turancılar fakülteye karşı bir hareket düzenlediler, sanki öğrenciler solcu hocaların komünizm propagandalarına dayanamayıp isyan etmişler gibi bir düzen hazırladılar. Bizim hâlâ bir şeyden haberimiz yoktu ama fakülte idaresi işin farkındaydı. Dekan Profesör Enver Ziya Karal kargaşadan bir gün önce evimize gelip bizi uyardı. Niyazi Berkes'in ertesi gün fakülteye gitmemesini tembihledi. Aynı uyarıyı Pertev Naili Boratav ile Behice Boran'a da yapmışlardı. Fakültenin asıl öğrencilerinin çoğu o gün korkudan evlerinden bile çıkamamışlardı. Gerçekten de işler o derecede ileri gitmiş. Irkçı Turancı denilen ve çoğu Reşat Şemsettin Sirer ve avenesinin ortaya saldırdığı gruplar önce sokaklarda büyük gü-rültü koparıp Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ni basmışlar, bulabildikleri solcu dedikleri gerçek öğrencilere saldırıp onları dövmüşler, daha sonra Rektör Şevket Aziz Kansu'nun makamına girip onun da üzerine saldırmışlar, kendisini iki büklüm edip sırtında istifa kâğıdını yazmışlar, sonra da zorla imzalatmışlar.

Bugün dahi bunda şaşılacak bir şey yok. O gün bugündür onlar ya da oğulları veya torunları, gittikçe artan bir küstahlıkla

üniversitelere saldırıp istediklerini yapıyor, hiç de ceza görmüyorlar, ancak bu olayın özelliği bunun ilk oluşuydu. Bu bahaneyi hazırlayan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından üç solcu profesör vekâlet emrine alındı, ardından da mahkemeye verildi.

Buraya biraz önce unuttuğum bir noktayı da ekliyeyim: Evvelce İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde doçent olan Mehmet Ali Aybar, *Zincirli Hürriyet* adında bir dergi çıkarmaya karar vermiş, bu derginin gelecekteki yazarlarını da ilan etmişti. Bunlar arasında benim adım da vardı. Tabii solcu profesörlerin de. O vakit de Bakanlığa çağırılmış, istifa etmiş olduğum halde sorguya çekilmiştim. Hem de ortada yazılmış hiçbir yazı da yoktu. İçinde bulunduğumuz yılların ne denli baskıcı olduğunu artık siz düşünün. *Zincirli Hürriyet*'in sanırım sadece bir sayısı çıkabildi. Bu dergiye yazı yazacak diye ilan edilmek o kişinin kariyerini mahvetmek için yeterli "suç" idi. Hâlâ İnönü devrindeydik. O İnönü ki Atatürk'ün en yakın arkadaşı. Vatani kurtaran ikinci adam olduğundan saygı duyduğumuz kişiydi... Solcu profesörler mahkemeye verildi.

Gelelim mahut mahkemeye. Küçük çocuğum olduğundan her duruşmaya gidemiyordum, ama belleğimde kaldığı kadarını vereyim. Biz mütevazı aylıklarımızla kıt kanaat geçinen, bundan da şikâyeti olmayan insanlardık. Aylıklarımız kesilince tümüyle parasız kaldık. Diğer arkadaşların hiç olmazsa eşleri çalışıyordu; bize gelince ikimiz birden işsizdik, hiçbir gelirimiz de yoktu, henüz kariyerimizin başındaydık. Avukat tutacak paramız da yoktu tabii. Tanınmış, kültürlü, akıllı bir avukat olan Saffet Nezihi Bey üç öğretim görevlisini savunmayı fahri olarak üstlendi. İki sosyolog, biri folklorcu olan hocaların genel olarak ne yazılarında ne de verdikleri derslerinde meslekleri dışında, komünizmle ilgili, hatta solculuk sayılabilecek hiçbir şey bulunmadığını savundu, doğrudu da. Hakimlerin bilgi ve kültür düzeylerini bilmiyordum ama Avukat

1946-Oğlum Fikret Berkes'le birlikte.

Saffet Nezihi Bey çok bilgili, çok okuyan biriydi. Söylediklerine kendisi de inanıyordu. Reşat Şemsettin Sirer ve avnesi yazılan yazılar konusunda bir şey tutturamayınca ırkçı öğrencilerin şahitliğine güvenerek o yoldan suçlayıp mahkûm ettirmeye çalıştılar.

Bulunduğum bir celsede sanırım adı Selâhattin olan, Üniversiteye ancak fesat çıkartmak için gelen ırkçı bir öğrenci getirdiler. Elinde bir kırmızı gül vardı. Ne olduğunu anlamamıştım. Meğerse, ramazan ayındaymışız da, oruçlu olduğunu belli etmek istermiş. Yargıç, Pertev Poratav aleyhine tanıklık etmeye gelen öğrenciye sordu: “Size nasıl komünizm propagandası yapıyordu?” diye. Çocuk hık pık etti, belirli bir şey söyleyemedi. Sonunda, “Acayip şeyler giyerdi” dedi. “Ne gibi şeyler giyerdi?” diye sorulunca, “Ayaklarına sandal giyerdi” dedi. Pertev

Bey gülümseyerek ayaklarına baktı, sahiden yine sandal giymişti. İzleyicilerden de hafif tertip gülüşenler oldu.

Solcu öğretmenler için, ne hikmetse, kendi öğrencilerinden aleyhlerinde bulunacak tek kişi bile gelmiyordu. Zaten çağrılmıyorlardı da. Derslerde pek seyrek arzı endam eden belirli ırkçı ve Turancılar geliyordu. Bunlardan birisi Behice Boran hakkınca, “Dersinde sık sık ekonomiden bahsederdi.” dedi; bu da kimseyi etkilemedi.

Niyazi Berkes’e gelince, yine o malûm öğrencilerden biri: “Derste öğrencilere Karl Marx’ı okuttu” dedi. “Ne kadar zaman okuttu?” diye soruldu. “Eh, üç dört ders okuttu” dedi. Bunun üzerine Profesör Nusret Hızır çağrıldı: “Siz Almanya’da üniversitede okumuşsunuz. Sosyoloji de okudunuz mu?” diye sordular. “Evet okudum,” dedi. “Tanığın dediğine göre Niyazi Berkes sadece üç dört ders Karl Marx okutmuş; bana sorarsanız görevini tam yapmamış. Ben Almanya’dayken Karl Marx’ı bütün bir sömestr okuturlardı” dedi.

İşte dava bu minval üzere yürüdü. Solcu öğretim üyelerini suçlu çıkarıp mahkûm ettirmek için ellerinden geleni artlarına koymayanlar emellerine nail olamadılar. Onca baskıya karşın, sonunda yargıç Pertev Boratav’ı doğrudan beraat ettirmek zorunda kaldı. Behice Boran’la Niyazi Berkes’e iki ay mahkûmiyet kararı verdi. Temyiz edildiğinde, delil yetersizliğinden, o da bozuldu. Ortada mahkûmiyet ve dava sebebi kalmadı. Reşat Şemsettin Sirer ve yandaşlarının onca emeği boşa gitmiş gibi görünüyordu ama bununla yetinmeyeceklerdi.

Bu kez sayın Maarif Vekili, üniversitelerarası kurulu toplayarak durumu onlara inceletmeye karar verdi. İstanbul Üniversitesi’nden birkaç profesör ve dekan getirtti. Malum ya, o zamanlar başka üniversite yoktu. Başlarında da hukukçu Ordinaryüs Profesör Sıddık Sami Onar vardı. Sıddık Sami Bey, üç solcu profesörü canla başla savundu. “Bunların hükmü Ankara’da geçer, İstanbul’da olsaydınız size hiçbir şey yapamazlardı” dediğini bugünkü gibi anımsarım. Fakat ne garip tecellidir ki, 1960

yılında Demokrat Parti devrinde İstanbul Üniversitesi'ne korkunç saldırılar oldu. Rektör Sıddık Sami Bey'i yakasından tutup yerlerde sürüklediler, gömleği kan içinde kaldı. Gericilerin kolu İstanbul Üniversitesi'ne de uzandı.

Gelelim konumuza. Profesörler kurulu günlerce toplandı. Kendilerine sanıkların suç unsuru(!) içeren bütün yazıları verildi. O yazılar derinlemesine incelendi. Suç sayılacak hiçbir şey bulunamadı. Biz de sevindik tabii. Sandık ki, her şey eski, normal haline dönecek. Oysa, Reşat Şemsettin Sirer bununla yetinemezdi. Onun amacı gerçeği bulmak değil, kendisi gibi düşünmediklerini pekâlâ sezdiği insanları cezalandırmak, onlardan kurtulmaktı. Öğretim görevlilerinin kadrolarını lağvetti. Böylece onları bir daha geri gelememek üzere Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nden uzaklaştırdı.

“Mahkeme kadıya mülk olmaz” denilmiştir. Bir süre sonra o da maarif vekilliğinden ayrıldı, yerine kendisi gibi düşünenlerden Tahsin Banguoğlu geldi. Kendisi (Reşat Şemsettin Sirer) Sivas milletvekili olarak kaldı. 1953 yılında bir ciple memleketi ve seçim bölgesi olan Sivas'a giderken trafik kazasına uğrayıp öldü.

Davadan birkaç yıl sonra İstanbul'da Eminönü İş Bankası'na Hasan Âli Bey'i görmeye gitmiştim. Elimde İngilizce'den çevirmiş olduğum H.G.Wells'in *“Kısa Bir Dünya Tarihi”* vardı. Kendisi o sırada İş Bankası hesabına kitap bastırıyordu, benimkini de kabul edecekti. Şans bu ya, hemen o sırada bir başka kitabevi o kitabı bastırıverdi.

Hasan Âli Yücel'le eskilerden konuştuk. Şöyle anlattı: “Bir akşam Reşat Şemsettin Beylere gitmiştik. Eşi bana şikâyetle bulundu: ‘Lütfen Reşat’a söyleyin, ikide bir beni yalnız bırakıp seçim bölgesine gitmesin; ben bu تنها yerde (O yıllarda Çankaya tenhaydı) yalnız kalınca korkuyorum’ dedi. Ben de Reşat Beye döndüm: ‘Hanımefendi haklı. Ne diye sık sık Sivas’a gidiyorsunuz? Zaten Adnan Menderes «Ben odunu aday göstersem seçilir» demedi mi?’ dedim.”

Bunu duyunca ben son derece şaşırdım. “Efendim, siz onunla görüşüyor musunuz?” diye sordum. Hasan Âli Bey güldü: “Niye görüşmeyeyim? Ben Mevlevi adamım; mangal gibi geniş yüreğim vardır. Onun içine Reşat Şemsettin bile girer” dedi. Ben de onun büyüklüğünün akıl almaz bir yönünü daha keşfetmiş oldum. Solcu profesörler istedikleri kadar aklanmış olsunlar, bunun kendilerine hiçbir surette yararı dokunmadı. Reşat Şemsettin Sirer her açıdan emeline erişmişti. Bu, üniversitelerde ilk olaydı. Cadı kazanı kaynamış, bizler korkunç ve de tehlikeli insanlar durumuna düşmüştük. En yakın dostlarımız dışımda hiç kimse bizimle görüşmez olmuştu. Yolda görseler, acele ve selamsız geçiyorlardı; salgın hastalık bulaşacak ya da bir gören olursa mevkileri veya işleri tehlikeye düşecekmiş gibi.

İşin en zor yanı parasızlıktı ve de bu koşullar altında bize hiç kimse iş vermeye cesaret edemezdi. Gerçekten pek sıkı bir zamanda yaşıyorduk. Çok geçmeden İstanbul’a göç etmekten başka çare kalmadığını anladık. Beşiktaş’a, bizim dede evine sığındık. Elimden gelen iş, öğrencilere İngilizce dersi vermek ve çeviri yapmaktı. O yıllarda Yapı ve Kredi Bankası’na, Doğan Kardeş Yayınları’na, Arkın Kitabevi’ne çok çeviri yaptım. Hatta ilkokul kitapları bile yazdım O sıralar Vedat Nedim Tör, Yapı ve Kredi’de müdürdü. Onun çok iyiliğini gördüm. Yine de para, rayiç fiyattan daha aşağısını alıyordum. Üstelik hiçbir çeviride adım yazılı değildi. Kitaplar, “Bir heyet tarafından çevrilmiştir” ibaresiyle yayınlanıyordu.

Solcu Aydınlarla Baskılar

Dostlarımız da iyi durumda değillerdi. Önce Tan gazetesinin matbaası yıkıldı. Bu, tabii büyük üzüntü oldu. Bir dergi veya gazetede istenmeyen yazılar çıkarsa onu susturmak için yapılacak şey, zaten ellerinin altında bulundurdıkları faşist öğrenci gruplarının ellerine her türlü yıkım araç ve gereçlerini verip istemedikleri yerleri yıktırmak, suçu da vatan, millet

aşkından ötürü sabırları taşıp önlerine geçilemeyen(!) milliyetçi, mukaddesatçı öğrencilere yüklemektir. İşyerleri yıkılan Sertel'ler de parasız kalınca rahat evlerini ve ülkelerini terketmek zorunda kaldılar.

Mehmet Ali Aybar, Nazım Hikmet'in de mensup olduğu geniş bir aileden geliyordu, ama her ikisi de halk adamıydı. İlk gençliğinde, atletizmde Balkan Koşu şampiyonu olarak ünlenmişti. Kibardı, akıllıydı, tahsili çok iyiydi. Hukuk Fakültesi'nde doçent idi. *Zincirli Hürriyet* gibi dergiler çıkarıp adı solculuğa karışınca idarecileri korkuttu. Kuzguncuk'a, babaevine çekildi. Okur, yazar, dostlarıyla şakalaşır ve deniz kıyısında balık tutardı. *Zincirli Hürriyet* dergisi ve başka nedenlerden birkaç kez hapse girdi.

Ressam Abidin Dino, sanatın her koluna rahatça el atmıştı. Ailesi, Avrupa'nın her yanına dağılmıştı; kendisinin de Fince dahil konuşmadığı Avrupa dili yoktu. Her yere uyum sağlar, rahatlıkla dünya vatandaşı olabilirdi. O da solcu sayıldığından, sanırım askerlik bahanesiyle Adana'ya sürüldü. Bazı Adana zenginleri ona resim yaptırır, lokantada pilav ister gibi "ama yağlı olsun" derlermiş. Adana dönüşü eşi Güzin Hanım'la Paris'e gidip yerleşti. Bir hayli çalıştıktan sonra da tanınmış ressamlar arasına girdi. Vaktiyle onu Ankara'da İngilizlerin bir partisinde gördüğümde bir İngiliz centilmeninden farkı yoktu. Bir keresinde bizimle birlikte bir köye geldi. Yer sofrası önünde yer minderine çöküp, köylü ile birlikte bulgur pilavını bir kaşıklayışı vardı ki onun partideki aynı adam olduğuna inanmak zordu. Ben, "İsteseydi kimbilir ne kadar başarılı bir aktör olabilirdi" diye düşündüm. Her yerde çevresi çok genişti. Çok iyi dostu olan Nazım'ın ona "Sen mutluluğun resmini yapabilir misin, Abidin?" dediği meşhurdur.

En kötü olay hiç kuşkusuz Sabahattin Ali'nin başına geldi. Bizlerle birlikte daha birçok öğretmen işten atılmıştı. Onlardan biri de Konservatuardaki işine canla başla bağlı, eşi ve çocuğuyla

mutlu bir yaşam süren, bir yandan da öykü ve romanlarını yazan Sabahattin Ali idi. O da ailesini geçindirmek zorundaydı. Evini, ailesini bırakıp iş kurmak umuduyla İstanbul'a gitmek zorunda kaldı. Orada *Marko Paşa* adlı bir mizah dergisi çıkarmaya başladı. Son derece ilginç olan bu dergide pek çarpıcı, değişik stilde yazılar da vardı. Meğerse o zamana kadar hiç tanımadığım, sonradan hem tanıdığım hem de yazılarının tiryakisi olduğum Aziz Nesin ve Rıfat Ilgaz da orada yazıyormuş. Çok geçmeden *Marko Paşa* kapatıldı. Yerine *Malum Paşa'yı* çıkardılar. Halk bunları öyle çok sevdi ki o zamana kadar görülmedik bir tiraja ulaştılar. Tabii yine aynı yakıp yıkma metodları kullanıldı; onları da darmadağın edip yazı alanından uzaklaştırmanın kolayını buldular. Bu arada Aziz Nesin ve Rıfat Ilgaz'ın bol bol mahpus damına girip çıktıklarını yazılarından hepimiz biliriz. Aziz Nesin'in dediğine göre, memlekette ne zaman bir muzırlık olsa, örneğin Kültür Sarayı ya da bir gemi yansa o hemen mahpushanelik valizini hazırlar, kendisini götürcek polisleri beklemeye koyulurmuş. Her ne olmuşa, araştırılıp soruşturulmaksızın suçun tanınmış bir solcunun üzerine atılacağını bilirdi. Doğrusu Rıfat Ilgaz da , o da, umutsuzluğa kapılmadan, yılgınlığa düşmeden, kimseye boyun eğmeden, bu yaşama kahramanca göğüs germeyi başarıp seksenli yaşlara erişinceye kadar yaşadılar; emeklerinin karşılığını da az çok aldılar. Kendilerine değer verenlerin giderek çoğaldığını gördüler. Aziz Nesin çok sağlıklı bir adamdı, anlaşılan sinirleri de sağlamdı. Yüz yıl yaşayacağına inanıyordu. Otuz yedi sanatçı ve aydının gerici yobazlar tarafından çatır çatır yakıldığı, hükümetin başındakilerin de kıllarını bile kıpırdatmadığı (ki onlardan birisi "Kolluk kuvvetleriyle halkı karşı karşıya getirmeyiniz.", bir diğeri de "Neyse vatandaşlara bir şey olmadı ya! Olayda tahrik var" demişti.) o korkunç Sivas Madımak Oteli yangınından sonra, canını kıl payı kurtaran Aziz Nesin'in direnci kırıldı. Ameliyatları birbirini izledi, gözleri görmez oldu, sonunda kalbi dayanamadı.

Sabahattin Ali'ye gelince, ne yazık ki durum böyle olmadı. O, ilk gençliğinde bir kez mahpushaneye düşmüştü. Ne kadar kaldığını bilmiyorum ama, sırası geldikçe söylediğine göre, bu onun başına gelen en korkunç olaydı. Bedeninin her hücresinden enerji fışkıran, yerinde duramayan bu adamı herhalde çok dar bir yere kapamış olsalar gerekti. Duvarlara yapıştırılmış gazeteleri yüzlerce kez okumuş, daha sonra yüzlerce kez de tersinden okumuş. Onu yerinde durdurabilecek tek şey, sevebileceği kitaplardı, ama onu da kendisine çok görmüşlerdi. "Bir daha hapse girmemek için her şeye razıyım" diyordu. Ankara'dan ayrılmazdan kısa bir süre önce, "Ankara adlı bir roman yazdım, kafamın içinde olduğu gibi duruyor, yazmak için huzur içinde çalışmam lazım" diyordu. Ne yazık ki o huzuru asla bulamadı. Sahip olduğu her şey elinden alınmıştı. Bir kamyon uydurup Edirne'ye peynir almak ya da satmak için gidip geldiğini duyuyorduk. Sonradan Bulgaristan'a geçmek istediği de söylentiler arasındaydı. Sabahattin Ali gayet temiz kalpli, gizlisi saklısı olmayan, bir yanıyla çocuksu bir insandı. Böyle bir planı var idiyse ya da bu onun sanatçı hayal gücünün ürünüyse, burru önüne gelene anlatmış olsa gerektir. O, katili olacak Ali Ertekin'i insan gibi biri sanıp yanına almıştır.

Uzun zaman Sabahattin Ali'den hiç haber almadık. 1948 yılındaydık. Günün birinde avukat dostumuz Muvaffak Şeref geldi ve Sabahattin Ali'nin başına gelen felaketi bize anlattı. Bu, benim duyduğum ilk siyasi cinayetti. Hepimiz çok fena olmuştuk. Biraz hava almak için Rumelihisarı'na Çınaraltı'na gittik. Sabahattin Ali gibi olağanüstü sağlıklı, yetenekli bir adamla, bu korkunç cinayetin kurbanını zihnimde bir araya getiremiyordum. Gözlerimden, kontrolüm dışında yaşlar akıyordu. Ben farkına varmadım ama meğerse orada, biraz ötemizde bir grup varmış, aynı olayı büyük bir neşe içinde konuşuyor: "Oh olsun!" diyorlarmış. Dünyadan, insanlıktan habersiz o kiralık katili kimler tutmuştu, hâlâ bilmiyoruz. Hâlâ İsmet Paşa iktidardaydı. Birkaç yıl sonra, biz Küçüksu'da otururken, bindiğim vapur Anadoluhisarı'na yanaştı.

Yakınımda oturan, üniversite öğrencisine benzettiğim iki genç konuşuyorlardı: Birisi, “Sabahattin Ali’nin katiline bak” dedi. “Elini kolunu sallaya sallaya dolaşıyor. Topu topu bir iki sene yattı. Bu arada ona ev, eşya, para filan da verdiler” Hemen baktım; kara kuru, mendebur suratlı biriydi. Tiksintiyle ürperdim. Sabahattin Ali, aydınların da halkın da sevdiği bir yazardı. Bazı şiirleri şarkı, türkü olmuştu. Öykülerinin tadına doyum olmazdı. En çok sevdiğim de *Yurt ve Dünya*’da çıkan “*Hasan Boğuldu*” idi. Henüz normal ömrünün yarısını yaşamıştı. Fırsat bulsaydı, Türk edebiyatına kimbilir ne eserler katacaktı. Bu cinayeti hangi güçler tezgâhladı, kimler becerdi hâlâ bilmiyoruz. Ali Ertekin sadece bir tetikçi olsa gerekti.

Barişseverler Derneği Davası

1952 yılında Niyazi Berkes bir davet alarak Kanada’ya gitti. Ben, altı yaşındaki oğlum Fikret ve annemle birlikte kaldım. Menderes Hükümeti iktidarda idi. Kore harbi çıkınca bizim hükümet ABD’ye hoş görünmek için Kore’ye asker göndermeye karar verdi. Bu güya “gönüllü” olacaktı, ama gidenler hiç de gönüllü değildi. Barişseverler Derneği herkesten ve daha çok kadınlardan, bu kararı protesto etmek için imza toplamaya başladı. Arkadaşlar benden de imza istediler. “Veremem, ben hapse girersem küçük çocuğuma ve hasta anneme kim bakacak” dedim, güldüler. “Bundan ne çıkabilir ki, bildiriye yalnızca anneler, çocukları savaşa gitmesin diye imzalıyorlar, bu kadarcık şey için insanları kim hapse atar” dediler. “Göreceğiz” dedim. Onlar da şüphelenmiş olmalılar ki her aileden yalnız bir kişi imza attı.

Sonunda dediğim çıktı. Hepsine mahkeme kapısı göründü. Hanımlar genelde “Biz anayız, evlatlarımızı başka ulusların hatırı için neden dünyanın öbür ucuna gönderelim, vatan savunması için olsa o başka...” dediler. Yalnız Muvakkar Güran’ın annesi ile babası çok telaş ettiler. Bir avukat tutmuşlar. Bu avukata

“Bizim kızımız bilmeyerek imzaladı, mazurdur, savunmasını ona göre yap” demişler. Ancak Muvakkar bunu kabul etmemiş ve avukata çıkmış: “Ben evlat sahibi bir kadını, bile bile imzaladım, oğlumu başkasının hesabına uzak diyarlara elbette göndermek istemem” demiş. Eşi Rasih Güran “Benim hanım çok yiğit çıktı doğrusu” dedi, büyük memnunluk duyarak.

Rasih Güran yakın çevremizde en çok beğendiğim arkadaşlardan biriydi. Çok geniş kültürü vardı. Ekonomi okumuştü. Çok ilginç resimler yapardı. Edebiyat, müzik, Marxsızım çok iyi bildiğı alanlardı. İngilizce’den, özellikle John Steinbeck’ten yaptığı çevirilerle edebiyatımıza pek çok roman kazandırmıştı

İlk anda hatırladığım kişiler, Adnan Cemgil, Behice Boran, Selma Kurdakul, Muvakkar Güran ve daha birçok kişi bu dava nedeni ile hapse girdiler. Behice ile Muvakkar birlikte kalıyorlardı. Behice, “Kocalarımız bize çok güzel bakıyor, hergün yemek getiriyorlar” demişti, ziyarete gittiğimde.

Daha Sonraki Yıllarda Çalışma Hayatım

Solcu profesörler davası nedeni ile üniversiteden uzaklaştırılmamızdan sonra on yıl maddi sıkıntılar içinde geçti. Ailemi iyi kötü geçindirebilmek için on yıl iş peşinde koştım. Çeviriler yaptım. Çok bunaldım. “Komünist” damgası canıma okudu. Oysa ben “sosyalist” idim.

On yıl böyle güçlüklerle geçtikten sonra durum biraz gevşedi. İlk işe girişim, on yıl sonra, 1955’tedir. Denizcilik Bankası’nda Genel Müdürlük’te İngilizce çevirmen olarak beş yıl çalıştım. O yıllarda banka hem Almanya’ya hem de Japonya’ya birkaç gemi inşa ettirdi. Her iki ülkeden de yazışmalar hep İngilizceydi. Bürodaki Almanca ve Fransızca çevirmenlerine hiç iş gelmezdi. Bereket versin ki Osmanlıcam gayet kuvvetliydi, yoksa o işi başaramazdım. Koca bir sayfa, iki veya üç paragraftan ibaretti. Her paragrafı sökebilmek için bir sigara tüketmek zorunda kalırdım. Böylece sigaraya alıştım. Ortada büyük paralar

60'lı yıllarda Robert Kolej ve İzmir Koleji'nden öğrencilerle köylerde yaptığımız çalışmalar sırasında çekilen fotoğraflar.

döndüğünden, sorumluluğumun büyüklüğü beni çok korkuturdu. Bereket versin ki hiç hata yapmadım. Mukaveleler gayet ağır hukuk dili ile yazılmışlardı, çok sıkıntı çekerdim. Ben oradan ayrıldıktan sonra yerime gelen iki çevirmen de hukuk çevirilerini kendi görevleri dışında sayıp dışarıya yaptırmışlar; daha doğrusu başaramamışlar.

Bu “komünist” sözcüğü o zamanlar ne kadar tehlikeli imiş ki ortada neden yokken beni izlemeye devam etti. Öyle ya, ben mahkemeye verilmemiştim, sadece istifa etmiştim. Şansıma, diğer iki çevirmen de çok acayip çıktı. Fransızca çevirmeni bir kadındı. Fransızca çeviri olmadığından sabahtan akşama kadar doğacak çocuğuna giyecek hazırlamakla meşguldü. Yüzüme güler, arkamdan “Bu tehlikeli bir komünisttir” diye anlatırmış. Almanca çevirmenine gelince, o, Padişah Vahdettin’in emri ve de Şeyhülislamın fetvasıyla, yakalayıp idam ettirmek üzere Mustafa Kemal Paşa’nın peşine düşmüş bir eski valiymiş. Neyse ki yakalayamamış. Paşa onu idam ettirmemiş, sadece 150’likler arasına katıp sürgüne göndermiş. Bu zatın kendisi de Nazi Almanya’sında tahsil edip ırkçılığı benimsemişti. Üstelik “bankaya komünist kitaplar getiriyor, onları okuyor” diye iftira da edermiş bana, sabahtan akşam beşe kadar çalıştığımı göre göre.

Bazen düşünürüm, böyle insanlar acaba eğitimle mi böyle insafsız olurlar, yoksa “genlerle” mi diye; ama bilemem. Sağduyu sahibi insanlar arasından dostlarım da oldu, tabii.

On yıl boyunca toplum dışına itilişim, ülkemin benim hizmetime ihtiyaç duymayışı, bana çok zor geldi. O kırgınlığı bir daha üstümden atamadım.

1 Mayıs 1960’da Türk Müdür Muzaffer Yeşim Bey’in daveti ile Robert Kolej’in Bebek’teki Erkekler Bölümü’ne geçtim. On iki yıl orada sosyoloji, zaman zaman seçime tabi felsefe dersi verdim. Okulda bir de “Sosyal Faaliyetler” kolu vardı. Başkan ve yardımcılar son sınıf öğrencilerindendi. “Sorumlu öğretmen” de bendim. Yazın bir ay kadar öğrencilerin seçtiği

bir köye giderdik. Çoğu kez, orada bizim öğrenciler ustaların da yardımıyla bir ilkokulu temelinden damına kadar yapıp bitirirlerdi. Bazen İzmir Koleji'nden kız öğrenciler yardıma gelirlerdi. Böylece Ege ve İç Anadolu'da bazı köylere gittik. Bunlardan Amasya'da Karamuk Köyü, Torbalı'da Küner Köyü, Burdur'da Çamlıdere Köyü ilk aklıma gelenler arasında. Zaman zaman askerlerden ve Milli Eğitim Müdürlüğü'nden yardım gördüğümüz oluyordu. Köylerden birinde, akarsu çok uzaktaydı. Kadınlar köye su taşıma konusunda çok sıkıntı çekiyorlardı. Gerekli paranın bir kısmını belediye verecekti. Çok uğraştığım halde erkeklerden para toplayamadığımı anımsıyorum. Para erkeklerin elindeydi. Kadınların hiç parası yoktu, ne kadar çalışırlarsa çalışsınlar. 1940'lı yılların başlarındaki köylerle, 1960-70 yılları arasındaki köyler birbirinden pek farklı değillerdi. O yıllarda Kolej, çeşitli Anadolu şehirlerinde Kolej'e giriş sınavları açıyor, kazanan öğrencilerden ihtiyacı olanlara burs bile veriyordu. Bu vesile ile bazı şehirlere tekrar tekrar gittim; örneğin üstat Ziya Gökalp'in şehri Diyarbakır'a. Oradaki dinler ve etnik gruplar beni bir hayli şaşırttı: Araplar, Türkler, Katolik, Protestan ve gregoriyen Ermeniler, Gregoriyen Hristiyan (Asurluların soyundan gelme) Süryaniler, Keldaniler vardı. Anlaşılan Ziya Bey: "Ben ki-mim?" diye düşünüp Türk soyundan geldiğini anlamıştı.

Derste kitap seçimi için birkaç kitap vardı. Bir sosyoloji kitabı seçer onu okuturdum. Öğrenciler imtihanlarda o kitaptan sorumlu olurdu. Bu kitaplar bana yeterli görünmedikleri için bazı ek konuları çoğaltarak öğrencilere dağıtırdım. Bunlardan konuları aklımda kalanlar: ilimlerin gelişmesi, ilkçağlardan beri bu gelişmeyi gerçekleştiren belli başlı bilginler, teknolojinin gelişmesi, taş devrinden başlayarak günümüze kadarki gelişimde belli başlı evreler ve ülkemizde hiç değinilmemiş bir konu olan, insanın milyonlarca yıl boyunca evrimleşerek bugünkü halini alışı. Bunlardan başka, dünyadaki belli başlı dil ve din gruplarını da vermiştim; nüfusun ülkelere, kıtalara, dinlere göre

dağılışı da bunlar arasındaydı. Her on beş günde bir yazılı sınav verirdik, kâğıtları dikkatle okurdum. Öğrenciler en çok benim Türkçelerini düzeltmemden şikâyet ederlerdi. Ben de “Yanlış Türkçe hiçbir fikri iyi ifade edemez” derdim. Her öğrenci yılda bir kez bir büyük ödev hazırlardı. Bu, öğrencinin seçimine bağlı olurdu. İster çeviri, isterse bir araştırma olablilirdi. Zaman zaman o kadar değerli yazılar verirlerdi ki onları beğeni ile okurdum. Ne yazık ki onları saklamak mümkün olmadı. Son sınıf, 25-30 kişilik şubelere bölünür. Bazı sınıflar çok iyi iken, bazıları zorluk çıkarırlardı. İdarenin genelde öğrencilere çok yüz verdiğini söyleyebilirim.

1971-1972 ders yılında okulda büyük değişiklikler oldu. Bebek'teki binalar olduğu gibi boşaltılıp “Boğaziçi Üniversitesi” ne bırakıldı. Erkek Lisesi ise Amavutköy'deki Kız Lisesi'ne taşındı. Hayli sıkışmakla birlikte iyi kötü yerleştiler. Okul “Robert Lisesi” adını aldı. Karma eğitime yabancı olan erkeklerle kızlar bir hayli uyumsuzluk gösterdiler. Durumun benim için de çok zor olduğunu söyleyebilirim.

Bu arada son sınıflara seçime tabi din dersi kondu. İdare de sosyoloji hocası olmam dolayısıyla bu dersi vermeyi bana önerdi. Kendi düşünceme göre bir program hazırlayıp dünya nüfusunu dinlere göre ayırdım. Önce semavi dinleri (Musevilik, Hıristiyanlık, Müslümanlık) açıklamalı olarak verdim. Eski Afrika dinleri, totemizm, şamanizm, fetişizm gibi dinlerdi. Büyük nüfusların yaşadığı Asya'da Hinduizm, Budizm, Japon milli dini Şintoizm, Çin'de Konfüçyus ve Taoizm gibi çok sayıda birçok dinler vardı. Derslerde kısaca hepsinden söz ettim, kendim de çok şeyler öğrendim. Sömestr sonunda bir İmam Hatip'li müfettiş geldi. Programımı hiç beğenmedi. “Diğer dinler bizi hiç ilgilendirmez. Siz yalnız İslâmı, beş farzını ve bu farzları edâ ederken okunacak Arapça duaları öğretmeliydiniz” dedi. Dersi benden alıp bir İmam Hatipliye verdiler.

Robert Kolej her yıl 70'in üzerinde mezun verirdi. İçlerinden on-on beş tane de gayet değerli gençler çıkardı.

60'lı yıllarda Robert Kolej'deki bir diploma töreninde.

Tepemde demoklesin kılıcı gibi asılı duran “komünistlik” meselesi Robert Kolej'e gidince bir miktar gevşemişti. Türk Müdür Muzaffer Bey beni çağırmakla birlikte öğretmenlik vermeye yanaşmamıştı. Ancak sekreterlik yapıyordum. Bu gibi konularda onun da pek açık seçik bir fikri yoktu. Şundan biliyorum: Birkaç yıl önce Lise'den hocam olan Cami Baykurt Bey orada ders vermek istemiş, ancak Muzaffer Bey onun komünist olduğuna karar vermişti. Bana “Bir de baktım ki kıpkızıl komünist, hiç bile bile onu bu okula sokar mıyım?” diyordu. Oysa daha önce yazdığım gibi, Cami Bey İslâm sosyalistiydi ve komünist olmayacak kadar da tutucu idi. Aradan bir süre geçtikten sonra benim zararlı bir insan olmadığımı inanmış olmalı ki ayrılan sosyoloji hocasının yerine beni atamaya razı oldu. Dediğim gibi

öğrenciler arasında çok değerlileri olduğu gibi her türlü de vardı. Zaman zaman beni idareye şikâyet edenler oldu. Bunların çoğu, sosyal olaylara, savaşımlara başlıca neden olarak ekonomiyi gösterdiğim içindi.

Daha sonra emekli oldum. Sıkıntılı yıllar beni çok yormuştu. İlk zamanlar hem memleket içinde hem de Avrupa'da birçok yeri gezdim, gördüm; ta ki Özal iktidara gelinceye kadar. O geldikten sonra orta sınıf ortadan kalktı. Yeni zenginler, dış ülkelerde mal mülk sahibi olanlar türedi. Bizler, orta sınıf ve emekliler, zorlukla geçinir olduk. Ama daha önemlisi, Özal'ın bireyci ve maddeci "vizyonu" Atatürk devrimlerine darbe vurdu.

Anadolu'da köy araştırmalarının öyküsü, "solcu profesörler davası" ile zaten sona ermişti. "Madem ki benden bir şey isteyen yok, bunca çabaya ne gerek var?" diye düşünmüştüm. İnsanları coşturan da küstüren de toplumla olan ilişkileridir. 1945'ten sonra günlük geçim derdi içinde, araştırma ve yazı yazmaya zaten vakit yoktu. Ancak, *ilk köy sosyolojisi araştırmalarımın, gelecek kuşaklar için önemi var; çünkü Batı ülkelerinde yüzyıllar alan toplumsal değişim, Türkiye'de bir kuşakta gerçekleşti. Bu da benim ömür sürecime sığdı. Atatürk devrimlerinin yozlaşmasını önlemek ve kalıcılığını sağlamak da bugünkü kuşaklara kalıyor.*

GEÇ KALMIŞ KİTAP

Mediha Esenel

Geç Kalmış Kitap, Türkiye'de köylerde yapılmış ilk bilimsel sosyolojik araştırmayı sizlere ulaştırırken bir yandan da Dr. Mediha Esenel'in, bu araştırmaları yapana değin içinde yetiştiği ortamı ve araştırmaların akıbetini, Türkiye'nin yaşadığı tarihi süreçle örülü olarak anlatıyor.

Bu kitapta, Atatürk'ün, içlerindeki ateşi kendi elleriyle tutuşturduğu ilk cumhuriyet gençliğinin gelişme yolundaki özden çabaları ve baltalanışları var. Köyle kentin, kadınla erkeğin, okumuşla cahilin birbirinden kopuk, kendi subjektif gerçeklikleri içinde, birbirlerine teğet geçerek yaşayışları var. Bu kitapta yayınlanan araştırmalarda, Atatürk devrimlerinin köye neden inemediği var.

Geç de kalmış olsa, Dr. Mediha Esenel bize 1930'lar ve 40'ların başındaki Cumhuriyet ruhunu taşıyor ve araştırarak, gerçeğe ulaşmaya çalışarak, üreterek ve her şeyden önemlisi paylaşarak daima genç kalan bir ulus olma arzusunu aşıyor.

"Sistem Yayıncılık,
bilgi ve sevginin
temel değerler olduğu
bir öğrenme ortamı
oluşturmak için vardır."

ISBN 975-322-128-2

9 789753 221283